

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

**CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

Yıl 10. Sayı 19. Bahar 2014

Hacettepe University
The Atatürk Institute for
Modern Turkish History

**JOURNAL of
MODERN
TURKISH
HISTORY**

Year 10. Issue 19. Spring 2014

YÖNETİM YERİ / CONTACT:

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Beytepe/Ankara P.K 06800
Tel: (+90) 312 297 68 70 Fax: (+90) 312 299 20 76
Tel (ed.): (+90) 312 297 68 70/125
Web: www.ait.hacettepe.edu.tr
E-mail: ctad.editor@gmail.com

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN 1305-1458 E-ISSN 2147-1592

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nce yılda iki kez yayınlanan yaygın süreli hakemli bir dergidir. Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

The Journal of Modern Turkish History is a peer-reviewed scholarly journal, published biannually by The Atatürk Institute for Modern Turkish History, Hacettepe University. The Journal consists of manuscripts in Turkish and English.

Basıldığı Yer: Hacettepe Üniversitesi Basımevi
06100 Sıhhiye/Ankara
Tel: 0312 310-97-90

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir.

The board claims no responsibility for the arguments asserted in the published manuscripts.

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yıl 10. Sayı 19. BAHAR 2014

JOURNAL of MODERN TURKISH HISTORY

Year 10. Issue 19. SPRING 2014

SAHİBİ / OWNER

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına
Adnan SOFUOĞLU

EDİTÖR / EDITOR

İdris YÜCEL

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / MANAGING EDITOR

Seyfi YILDIRIM

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSOCIATE EDITORS

Emre SARAL, Çiğdem DUMANLI

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ / ENGLISH EDITING

Defne JONES

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Fatma ACUN

Ayten Sezer ARIĞ

Sadık ERDAŞ

M. Derviş KILINÇKAYA

Mehmet ÖZDEN

Adnan SOFUOĞLU

Seyfi YILDIRIM

Mustafa YILMAZ

İdris YÜCEL

ULUSLARARASI HAKEM KURULU / INTERNATIONAL ADVISORY BOARD

- AKBULUT Dursun Ali, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi.**
- ARI Kemal, **Dokuz Eylül Üniversitesi.**
- BİLİCİ Faruk, **Institut National des Langues et Civilisations Orientales.**
- ÇAKMAK Biray, **Uşak Üniversitesi.**
- ÇETİNSAYA Gökhan, **YÖK.**
- DAYI S. Esin, **Atatürk Üniversitesi.**
- EGAMBERDİYEV Mirzahan, **Al-Farabi Kazakh National University.**
- ERTAN Temuçin Faik, **Ankara Üniversitesi.**
- FORTNA Benjamin, **University of London.**
- GÜNEŞ İhsan, **Anadolu Üniversitesi.**
- GRASSI Fabio, **Roma "La Sapienza" University.**
- HESENLİ Cemil, **Hazar University.**
- HORNYÁK Árpád, **Pécs University.**
- KÖSTÜKLÜ Nuri, **Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi.**
- PHILLIOU Christine M., **Columbia University.**
- SARINAY Yusuf, **TOBB ETÜ.**
- SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, **Hacettepe Üniversitesi.**
- SABEV Orlin, **Institute of Balkan Studies.**
- ŞAŞMAZ Musa, **Niğde Üniversitesi.**
- TOLZ-ZILITINKEVIC Vera, **University of Manchester.**
- TURAN Mustafa, **Gazi Üniversitesi.**
- VIRIJEVIĆ Vladan, **Kosovska Mitrovica University.**

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

YIL 10. SAYI 19. BAHAR 2014

JOURNAL of MODERN TURKISH HISTORY

YEAR 10. ISSUE 19. SPRING 2014

İçindekiler/Contents

İdris YÜCEL, Sunuş	1
Makaleler	
Biray ÇAKMAK, Osmanlı Taşrasında Yönetilme Kaygıları: Karahallı Mülkî Nahiyesi'nin Kuruluşu	3
Bengül SALMAN BOLAT, 1930 Kadınlara İntihap (Seçme-Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar	27
Birgül BOZKURT; İbrahim BOZKURT, Türkiye'nin İlk Kadın İl Belediye Başkanı 'Müfide İlhan' ve Mersin'deki Çalışmaları	51
Erdem KARACA, 1914 Seçimleri Sürecinde İttihat ve Terakki Partisi'nin Ermenilerle Uzlaşma Çabalarının Osmanlı Basınına Yansıması	77
Ercan ÇELEBİ, Millî Mücadele'de Kastamonu	105
Muhammet GÜÇLÜ, Millî Mücadele Döneminde Hollandalı Gazeteci George Nypels'in Anadolu İzlenimleri (Aralık 1920-Mart 1921)	119
Nermin GÜMÜŞALAN, Maraş Halkevi ve Faaliyetleri	147
Fahri TEMİZYÜREK; Fatma DİNÇER, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihinde Önemli Bir İsim: Kâzım Nami Duru	173
CTAD Yayın İlkeleri	195
Yazarlar	197

Sunuş

İdris YÜCEL

Hacettepe Üniversitesi

1789 Fransız İhtilali ile 18. ve 19. yüzyıllarda, önce Batı Avrupa’da başlayıp, daha sonra Kuzey Amerika ve Japonya’ya sıçrayan Sanayi Devrimi’nin yol açtığı toplumsal dönüşüm, merkezî hükümetlerle taşra halkı arasındaki ilişkilerin yeniden şekillenmesine/tanımlanmasına yol açmıştır. Sanayileşmeyi takiben üretim ve ticaretin artması, yerel idarî mekanizmaların hizmet sunumu bağlamında toplumsal hayatta çok daha aktif surette rol almasını gerektirirken, bu mekanizmalar, aynı zamanda vergi gelirlerinin sağlıklı bir biçimde merkeze ulaştırılmasında hayati önemi haiz olmuşlardır. Bu kapsamda Osmanlı taşrası, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren oldukça önemli idarî değişikliklere maruz kalmış, yerleşim birimleri nüfus, üretim ve ekonomik hareketlilik bağlamında adeta yeniden yapılandırılmıştır. Bu dönüşümün resmi, taşra halkının, hatta daha küçük ölçekte taşra kasabasının idarî ihtiyaçlarına dair ipuçları içeren Osmanlı Arşivleri’nin derinlerindeki vesikalarda yankı bulmaktadır. Biray ÇAKMAK, *Osmanlı Taşrasında Yönetilme Kaygıları: Karaballa Mülkî Nahiyesi’nin Kuruluşu* başlıklı çalışmasını, bahsi geçen arşiv belgeleri temelinde ele alarak, Uşak Kazası’na bağlı Karahallı köyü ahalisinin önce nahiyeye, daha sonra da kaza olma taleplerini Osmanlı idarî modernleşmesi kapsamında ele almaktadır.

Amerikalı Mormon lider Brigham Young “Bir erkeği eğiterseniz, bir adamı eğitirsiniz. Bir kadını eğiterseniz, bir kuşağı eğitirsiniz” der. Ortadoğu’da, 7. asırda başlayan mezhep savaşlarının 21. yüzyılda da tüm şiddetiyle devam etmesi, kız çocuklarının eğitiminin ve kadının toplumsal modernleşmedeki hayati rolünün bir kez daha altını çizmektedir. Nitekim Atatürk döneminde de kız çocuklarının eğitimi ve kadın hakları üzerinde ısrarla durulmuş ve kadınlar birçok Avrupa ülkesine kıyasla çok daha erken dönemlerde siyasî ve sosyal haklarla donatılmıştır. Bu sayımızda Türkiye’de kadın haklarının/hareketlerinin gelişimine ışık tutan iki çalışmaya yer verdik. Bengül SALMAN BOLAT, *1930 Kadınlara İntihap (Seçme-Seçilme) Hakları Verilmesine Yönelik Tutumlar* başlıklı çalışmada, kadınların kazanmış olduğu bu önemli siyasî hakkın yankılarını oldukça ilginç karikatür figürleri eşliğinde değerlendiriyor. Bir diğer çalışmada, Birgül ve İbrahim BOZKURT, Türkiye’nin ilk kadın il belediye başkanı Müfide İlhan’ın başkanlık sürecine dair önemli tespitlerde bulunmaktalar.

Bu sayımızda cumhuriyetin arifesindeki gelişmelere odaklanan üç çalışma yer almakta. Erdem KARACA, çalışmasında, 1914 seçimlerini Ermeni ve Rumlar açısından değerlendirirken Ercan ÇELEBİ, savaş sonrası Millî Mücadele yıllarında Kastamonu’da millî hareketin oluşum aşamalarını ele almaktadır. Muhammet GÜÇLÜ, *Millî Mücadele Döneminde Hollandalı Gazeteci George Nypels’in Anadolu İzlenimleri (Aralık 1920-Mart 1921)* başlıklı çalışması ile gazeteci Nypels’in Atina, İstanbul, İzmir, Antalya, Burdur, Ankara gibi yerleşim yerleri, Anadolu’nun genel durumu ve Yunanlılar ile Millî Mücadele’nin önde gelenleri hakkında edindiği izlenimleri analiz etmektedir. Bu sayımızda yer verdiğimiz bir diğer çalışma, kültür politikaları kapsamında cumhuriyetin erken dönemlerinde tesis edilen Halkevleri’ne dair. Nermin GÜMÜŞALAN, Maraş’ta 1934 yılında tesis edilen Maraş Halkevi’nin, Demokrat Parti döneminde, 1951 yılında kapatılışına kadar süren hikâyesini aydınlatmaktadır.

Günümüz dünyasında, ülkelerin en önemli doğal varlığı şüphesiz insan kaynaklarıdır. Nitekim bahsi geçen insan membaının kalitesi, en temel hizmet sektörlerinden, akademik, askerî, bürokratik ve politik merdivenin en yüksek noktalarına kadar etkisini doğrudan hissettirerek, ülkelerin gelişmişlik düzeyini belirler. Çağdaş bilimin ışığında, akılcıl değerler çerçevesinde formüle edilmiş bir eğitim sistemiyse yeni nesillerin yetiştirilmesinde kilit rol oynar. Türk modernleşme tarihinin 18. yüzyıldan beri belki de en çok tartışılan unsurlarından birisi, eğitim sistemindeki yenileşme hareketlerinden mülhemdir. Gerek Tanzimat süreci, gerekse 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu sonrasında eğitim alanındaki atılımlar birçok araştırmaya konu olmaya devam etmektedir. Fahri TEMİZYÜREK ve Fatma DİNÇER ortaklaşa gerçekleştirdikleri çalışmalarında, Osmanlı dönemi aydınlarından Kâzım Nami Duru’nun hayat hikâyesine ve 1910’lu yıllardan 1960’lara kadar süren eğitim faaliyetlerine ışık tutmaktadırlar.

Dergimizin yayın hayatında 10. yılına ulaştığı Bahar 2014 sayısına, hakemlik yapmak suretiyle son derece değerli katkılarda bulunan akademisyenlerimize ve sayının hazırlanmasında emeği geçen herkese içtenlikle teşekkür eder, iyi okumalar dileriz.

*Osmanlı Taşrasında Yönetilme Kaygıları: Karahallı Mülkî Nahiyesi'nin Kuruluşu**

Biray ÇAKMAK

Uşak Üniversitesi

ÇAKMAK, Biray, Osmanlı Taşrasında Yönetilme Kaygıları: Karahallı Mülkî Nahiyesi'nin Kuruluşu. CTAD, Yıl 10, Sayı 19 (Bahar 2014), s. 3-25.

Bu çalışma, Uşak Kazası dâhilinde yer alan Karahallı Köyü'nde, nahiye teşkilatının kuruluşunu ve akabinde yaşanan gelişmeleri ayrıntılı olarak ele almaktadır. Bu çerçevede Karahallı ahali, köylerinde nahiye teşkilatının kurulması için talepte bulunmuş, hatta nahiye teşkilatının kurulması halinde sarfı gerekecek tüm masrafları karşılamayı taahhüt etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı merkezî idaresi, ahalinin bu mülkî-idarî talebini uygun bulmuş ve 14 Ocak 1907 tarihli irade ile Karahallı Nahiyesi kurulmuştur. Karahallı Nahiyesi'nin kuruluşu, ahalinin yönetilme kaygıları taşıdığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca bu vesileyle, bir nahiyenin kuruluşundaki bürokratik süreç de takip edilebilmektedir. Bu çalışmada, Karahallı Nahiyesi'nin kuruluşu, bu iki hususa vurgu yapılmak suretiyle ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Çalışmada ilaveten, Karahallı'da, nahiye teşkilatının kuruluşunu müteakip yaşanan gelişmeler üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede, ahalinin taahhüt ettiği memur maaşlarından ve sair masraflardan kurtulmaya ve Karahallı'da kaza teşkilatının kurulmasına yönelik talepleri üzerinde de durulmaktadır.

Çalışma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin çeşitli tasniflerinde yer alan belgelerdeki bilgiler üzerine inşa edilmektedir. Çalışmada, döneme ait gazetelerdeki ve salnamelerdeki bilgilerden de faydalanılmaktadır. Çalışmada, netice itibarıyla Karahallı ahalinin yönetilme kaygıları taşıdığı, idarî konulara kayıtsız kalmadığı sonucuna

* Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen 111K286 Nolu *Modernleşen Osmanlı Taşrasında Yönetmek ve Yönetilmek: Devlet, Eşraf ve Muhâlefet (1876-1908)/ Batı Anadolu Kazaları Örneğinde Bir İdarî Tarih Tablîli* isimli proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uşak Kazası, Karahallı Nahiyesi, Osmanlı İdarî Modernleşmesi, Nahiye Yönetimi, Nahiye Müdürü, Osmanlı Taşra İdaresi.

ÇAKMAK, Biray, Apprehensions of Being Ruled in the Ottoman Provinces: Foundation of Karahallı Nâhiye (Sub-district). CTAD, Year 10, Issue 19 (Spring 2014), p. 3-25.

This study deals with the foundation of nâhiye governance in Karahallı Village within the borders of Uşak District in a comprehensive way. Within this framework, people of Karahallı demanded the establishment of nâhiye governance for which they even pledged to cover the whole expenses. Thereupon the Ottoman central administration found this demand convenient and with a decree issued in January 14, 1907 Karahallı Nâhiye was founded. The foundation of Karahallı Nâhiye is a very significant case as it depicts the people's apprehensions of being ruled. On this occasion, the bureaucratic process in the path to establishment of a nâhiye can be observed as well. In this paper, the foundation of Karahallı Nâhiye is handled thoroughly by stressing these two aspects above. The developments following the constitution of nâhiye governance in Karahallı are also elaborated. In this juncture, the demands of local people for the establishment of nâhiye governance and to get rid of the salaries of governmental officials and other expenses they pledged to cover are dwelled on.

The study is constructed on the documents in various classifications of Prime Ministry Ottoman Archives. In addition, the newspapers and yearbooks of the period are utilized as well. Ultimately, in this study it is concluded that the dwellers of Karahallı had apprehensions of being ruled and were not indifferent to the administrative issues at all.

Keywords: Uşak District, Karahallı Nâhiye, Ottoman Administrative Modernization, Nâhiye Governance, Nâhiye Governor, Ottoman Provincial Administration.

Giriş

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin idarî, iktisadî, ticarî, içtimaî, siyasî vb. alanlardaki modernleşme sürecine tanıklık etti. Gerek iç, gerek dış dinamiklerin etkisi altında cereyan eden bu karmaşık süreçte, Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra idarî yapısı ve teşkilatı önemli değişiklikler geçirdi.

II. Mahmut Dönemi'nde ve özellikle Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı merkezi bürokrasisi, modern-rasyonel bir merkezîyetçi taşra yönetim anlayışını benimsedi. Modernleşme sürecine giren devletin merkez teşkilatı, artan işlevlerine paralel olarak yeniden tanzim edildi. Aynı zamanda taşra idaresinde yeni bir idarî sistem kuruldu. 3 Kasım 1839 tarihinden itibaren taşra idaresinde yeniden yapılanma sürecine hız verildi. Bu süreç, vilayet sisteminin kurulmasıyla yeni bir aşamaya girdi. 1864 yılında Tuna Vilayeti'nde uygulanan yeni sistem,

1867 yılından itibaren tüm ülkeye teşmil edildi. 1864 ve 1871 tarihli nizamnamelerle uzun süre uygulamada kalacak olan yeni sistem ana hatlarıyla oluşturuldu.¹ Yeni sisteminin temel vasfı, merkeziyetçilik ve modern-rasyonel bir taşra bürokrasisi idi.² Yani devlet, varlığını *Memâlik-i Mabruâse-i Şâhâne*'nin en ücra köşelerine kadar hissettirmeyi, bunu da akılcı, liyakate ve hiyerarşiye dayalı beşerî unsurlarla, yani taşra bürokrasisi ile gerçekleştirmeyi amaçladı. Bu çerçevede ihtiyacı olan insan kaynakları sorununu, yeni açtığı okullarla çözmeye çalıştı.³ Bu arada Osmanlı Devleti, demiryolu ve telgraf vasıtasıyla merkeziyetçi yönetimin teknolojik araçlarını da edinme yoluna gitti.⁴

Vilayet sistemiyle birlikte taşra idarî-mülkî taksimatı, yeniden tanzim edildi. Mahalle-köy, nahiye, kaza, sancak, vilayet hiyerarşisinde yeni bir yapı oluşturuldu. Vilayetlere valiler, sancaklara mutasarrıflar, kazalara kaymakamlar,

¹ Osmanlı taşra idaresinde teşkil edilen yeni sistemin esasları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Abdülhamit Kırmızı, "19. Yüzyılda Osmanlı Taşra İdaresi", *Selçuklu'dan Cumhuriyet'e Şehir Yönetimi*, Erol Özvar ve Arif Bilgin (Eds), Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul, 2008, s. 299-319; Abdülhamit Kırmızı, "Taming the Governors: The Swinging Pendulum of Power over the Ottoman Provinces in the Nineteenth Century", *International Journal of Regional and Local Studies*, Vol. 6, No. 1, Spring, 2010, pp. 8-10; Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, Çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 153-178; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 249-272; Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Ed. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 209-218, 231-254; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 427-434; Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu, Yerel Yönetim Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 69-99.

² İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 63; David Kusher, "The Ottoman Governors of Palestine, 1864-1914", *Middle Eastern Studies*, Vol. 23, No. 3 (Jul.), 1987, pp. 274; Metin Heper, "Center and Periphery in the Ottoman Empire: With Special Reference to the Nineteenth Century", *International Political Science Review*, Vol. 1, No. 1, 1980, pp. 89.

³ Bu okulların en önemlisi, 1859 yılında açılan Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'ydi. Bu mektep hakkında bkz., BOA. İrade, MMS, 12/519, 9 Mayıs 1858/25 N 1274; BOA. İrade, MVL, 17887, 9 Aralık 1858/3 Ca 1275. Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne hakkında ayrıca bkz., Ali Çetinkaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt I, 1859-1868, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, s. 30-55; Metin Heper, "19. Yy'da Osmanlı Bürokrasisi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 248; Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908), İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, Çev. Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 77-78.

⁴ Demiryolu ve telgrafın merkeziyetçi taşra idaresindeki müspet işlevleri hakkında bkz., Roderic H. Davison, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Elektrikli Telgrafın Kurulması", *Osmanlı Türk Tarihi (1774-1923)*, Çev. Mehmet Morali, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 215-217; Bahri Ata, *The Transfer of Telegraphy Technology to the Ottoman Empire in XIXth Century*, Boğaziçi University, Master of Arts in History, 1997, pp. 72; Mustafa Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", *Çağın Yakalayan Osmanlı*, Ekmeladdin İhsanoğlu ve Mustafa Kaçar (Eds), IRCICA Yayınları, İstanbul, 1995, s. 46, 110; İlber Ortaylı, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilât", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Cilt I, Ed. E. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, 1994, s. 320-321.

nahiyelere nahiyeye müdürleri tayin edildi. Mahallelerin ve köylerin yönetimi, muhtarlara bırakıldı. Tüm bu idarî-mülkî birimlerde, çeşitli müzakere ve danışma meclisleri oluşturuldu. Tabîi ve seçilmiş üyelerden meydana gelen bu meclisler, istişare organları niteliğindeydi ve eşrafı, idarî-mülkî sisteme dâhil etmeyi de amaçlamıştı.

Nahiye İstılahı Hakkında

Nahiye, coğrafi ve idarî manada küçük veya büyük bir çevreyi ve bölgeyi, bazen de çok geniş bir mıntıkayı ifade eden bir terimdir.⁵ Tanzimat öncesinde sancaklar, idarî-askerî bakımdan tımar nahiyelerine ayrılmakta, bu yapıda ehl-i örf idareciler, yani beyler padişahın icraî yetkisini temsil ve icra etmekteydi. Bunun yanında sancaklarda ayrıca adlî-idarî-kazaî bakımdan kazalar yer almaktaydı. Kadılar, yetki alanlarını oluşturan kazalarda, nâiblerini tayin etmekteydi. Bunun sonucunda kadı nâiblerinin yetki alanı anlamında adlî-kazaî nahiyeler meydana gelmekteydi. Dolayısıyla Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı taşra idaresinde idarî-askerî ve adlî-idarî-kazaî bakımlardan iki tür nahiye vardı. Bu ikili yapı, Osmanlı taşra idaresinin esasını teşkil eden güçler ayrımını tesis etmek amacıyla oluşturulmuştu. Osmanlı padişahları bir bölgeyi yönetmek için hep iki yetkili atamıştı; padişahın icraî yetkisini temsil eden ve askerî sınıf kökenli olan *bey* ve yine padişahın yasal yetkisini temsil eden ve ulemâ kökenli olan *kadı* (*nâib*). Bu kadı-bey ikilisi, taşrada âdil bir yönetimin esası olarak görülmüştü.⁶

Osmanlı geleneğinde mülkî-idarî, yani modern anlamda nahiye kavramı, 1871 Vilayat-ı Umumiye Nizamnamesi ile ortaya çıkmıştır. Buna göre, köyler nahiyeleri, nahiyeler kazaları, kazalar sancakları, sancaklar vilayetleri oluşturmuş; vilayetleri valiler, sancakları mutasarrıflar, kazaları kaymakamlar, nahiyeleri müdürler, köyleri muhtarlar yönetmiştir.⁷ Vilayet sisteminin yürürlükte olduğu dönemde, kazalarda ayrıca askerî nahiyeler vardı. Redif Taburları'nın bulunduğu kazalarda, bölük sayılarına göre askerî nahiyeler teşkil edilmekteydi. Mesela Uşak Kazası, 1890'lı yıllarda *teşkilât-ı askeriyeye* Banaz, Sivashi, Göbek ve Karahallı

⁵ M. Tayyib Gökbilgin, "Nahiye", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s. 37.

⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 108; Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 127; Abdüllatif Armağan, "XVI. Yüzyılda Teke Sancığı'nın İdarî Taksimatı ve Kır İskân Merkezleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 3, 2011, s. 152-163.

⁷ 29 Şevvâl 1287/9 Kânûn-ı sâni 1286/22 Ocak 1871 tarihli İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizâmnamesi, *Düstur*, 1. Tertib, Cilt 1, Matba'a-ı Âmire, 1289, s. 625.

askerî nahiyelerine taksim edilmişti. Aynı tarihlerde Uşak Kazası, *taksîmât-ı mülkiyece* Banaz ve Göbek Nahiyelerinden meydana gelmekteydi.⁸

Uşak Kazası ve Nahiyeleri Hakkında

1870 yılında Uşak Kazası'nda, üç mülkî-idarî nahiye vardı. Bu nahiyeleri, Banaz, Göbek ve Gediz (Gedüs) oluşturmaktaydı.⁹ 1871 yılında Gediz Nahiyesi, kaza yapıldı.¹⁰ 1907 yılına kadar Banaz ve Göbek Nahiyeleri, Uşak Kazası dâhilindeki iki mülkî-idarî nahiyeyi meydana getirdi.

Uşak Kazası'nda, bu mülkî-idarî nahiyeler yanında, askerî nahiyeler de vardı. Uşak Redif Taburu'nun dört bölüğü bulunduğu için Uşak Kazası, *teşkilât-ı askeriyeye* dört nahiyeye taksim edilmişti. Nitekim 1898 yılında Uşak Kazası, *teşkilât-ı askeriyeye* Karahallı, Banaz, Göbek ve Sivashlı askerî nahiyelerinden meydana gelmekteydi.¹¹

1875 yılında Uşak merkez ve merkeze bağlı köylerinde 620 dükkân, 10 kahve, 2 kaplıca hamam, 8 han, 112 köy, 9 mahalle, 12860 hane, 2 kilise, 100 mektep, 15 mescid, 100 cami, 537 Gayrimüslim erkek nüfus, 25878 Müslim erkek nüfus vardı. Banaz Nahiyesi'nde ise 3 dükkân, 3 kahve, 34 köy, 1386 hane, 2 mektep, 5 mescid, 4 cami, 5872 Müslim erkek nüfus bulunmaktaydı. Göbek Nahiyesi'nde de 110 dükkân, 5 kahve, 1 han, 3 köy, 5 mahalle, 680 hane, 2 mektep, 2 mescid, 5 cami, 4891 Müslim erkek nüfus vardı.¹²

1898-1899 yıllarında Uşak Kazası'nda 32133'i erkek, 34622'i kadın olmak üzere 66755 Müslim, 767'i erkek, 781'i kadın olmak üzere 1548 Rum, 317'si erkek, 339'u kadın olmak üzere 656 Ermeni yaşamaktaydı. Kazanın toplam nüfusu ise 74610 kişiydi. Uşak Kazası'nda Banaz ve Göbek mülkî nahiyeleri vardı. Kaza dâhilinde, 112'si kaza merkezine bağlı olmak üzere 154 köy ve 10880 hane mevcuttu. Uşak Kasabası, kazanın merkezi idi ve vilayet merkezi Bursa'ya 54, sancak merkezi Kütahya'ya 24 saat mesafede bulunmaktaydı.¹³

1898-1899 yıllarında kaza merkezi, Uşak Kasabası'nda, 5054'i erkek ve 5583'i kadın olmak üzere 10637 Müslim, 767'i erkek ve 781'i kadın olmak üzere 1548 Rum, 317'i erkek ve 339'u kadın olmak üzere 656 Ermeni vardı. Kasabanın toplam nüfusu, 12841 kişiydi. Uşak Kasabası'nda 2431 hâne, 11 mahalle, 16 câmi, 14 mescid, 6 türbe, 11 medrese, 2 kilise, 11 han, 5 hamam,

⁸ BOA. DH. SNM. 4/105, 9 Mart 1898/15 L 1315; 1898-1899/H.1316 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, s. 357-359.

⁹ 1870-1871/H.1287 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, s. 147.

¹⁰ 1870-1871/H.1287 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, s. 87.

¹¹ BOA. DH. SNM. 4/105, 9 Mart 1898/15 L 1315, lef 10/4.

¹² 1875-1876/H.1292 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, s. 150.

¹³ 1898-1899/H.1316 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, s. 356.

58'i su ile 59'u buharla çalışan un değirmeni, bir hastahâne, bir eczâne, bir silahhâne, kilim ve kalıçe iplerini boyamaya mahsus 20 boyahâne, 15 debbağhâne, bir hükümet konağı, bir depo, bir telgraf ve postahâne, birer Düyûn-ı Umûmiye, Bank-ı Osmanî, Reji, Beledî, Zabıta ve Polis Dairesi, 70 öğrencisi olan bir erkek rüştiye mektebi, 350 öğrencisi olan 4 ibtidâî ve sıbyan mektebi vardı. 1897 yılında Uşak ve Karahisar-ı Sahib'e kadar inşa edilen İzmir-Kasaba Demiryolu, Konya ve Ankara hatlarıyla Karahisar-ı Sahib'te birleştirilmiş, böylece Uşak Kasabası'nın, Anadolu dâhilindeki birçok kasabayla ve özellikle de Batı Anadolu'nun en önemli limanı mesâbesinde bulunan İzmir şehriyle ulaşımı sağlanmıştır.¹⁴

Aynı yıllarda Banaz Nahiyesi'nde, 5385'i erkek ve 6589'u kadın olmak üzere 11982 Müslim nüfus yaşamaktaydı. Nahiyede, 1937 hâne ile merkezinden başka 35 köy bulunmaktaydı. Banaz Nahiyesi'nde 38 câmi ve mescid, 2 medrese, 50 dükkân, 30 değirmen, 678'i erkek, 363'ü kız olmak üzere toplam 1041 öğrencinin öğrenim gördüğü 38 ibtidâî ve sıbyan mektebi vardı. Banaz Nahiyesi merkezi, Uşak Kasabası'na 6, Kütahya'ya 18 saat uzaklıkta bulunan Banaz Köyü'yü. Nahiye merkezi Banaz Köyü'nde, 420 nüfus ve 84 hâne vardı. Banaz Nahiyesi'ndeki Kavacık Köyü'nün Gümüşgediği ve Pamukluk mevkilerinde, zengin bir demir madeni keşfedilmişti. Yine Banaz Nahiyesi'ne bağlı Ulupınar Köyü'nde bir amyant madeni vardı. Banaz Nahiyesi dâhilinde Hamam Boğazı mevkinde de kükürtlü bir ılıca bulunmaktaydı.¹⁵

1898-1899 yıllarında Göbek Nahiyesi'de ise 2694'ü erkek ve 2926'sı kadın olmak üzere 5620 nüfus ve 1061 hâne vardı. Nahiye merkezi Göbek Kasabası idi. Nahiyede 7 köy, 11 câmi, 175 dükkân, 2 han, 570'i erkek ve 350'si kız olmak üzere toplam 920 öğrencisi bulunan 25 mektep bulunmaktaydı. Arazisi verimli olduğu için Göbek Nahiyesi'nde her tür hububat, bol miktarda pamuk, afyon, palamut ve mazı yetişmekteydi. Göbek Kasabası, Uşak Kasabası'na 6, Kütahya'ya 30 saat mesafedeydi. Nahiye merkezi Göbek Kasabası'nın 3450 nüfusu, 8 mahallesi ve 693 hanesi vardı. Nahiye dâhilindeki Aksaz Köyü civarında, suyu kükürtlü bir ılıca vardı.¹⁶

1906 yılında Uşak Kazası'nda, Banaz ve Göbek mülkî nahiyeleri bulunmaktaydı ve kaza dâhilinde 154 köy vardı. Uşak Kazası'nın toplam nüfusu, 89145 kişiydi. Bu nüfusun 85594'ü Müslüman'dı.¹⁷

¹⁴ 1898-1899/H.1316 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, s. 357.

¹⁵ 1898-1899/H.1316 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, s. 360-361.

¹⁶ 1898-1899/H.1316 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, s. 361-362.

¹⁷ 1906-1907/H.1324 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, s. 199, 425.

Karahallı Hakkında

Karahallı (Karahalillü) Köyü'nde çevre köylerin ahalisinin de katıldığı, Perşembe günleri kurulan bir hafta pazarı vardı.¹⁸ Bu pazar, çok eski bir geçmişe sahipti. Kütahya Sancağı Mütesellimi Halil Kâmilî Ağa, pazarın gelirinin (bâc-ı bâzârının)¹⁹ mukataa şeklinde, münasip miktar muaccele ve müeccele ile kendisine verilmesini talep etti.²⁰ Bunun üzerine pazar hakkında mahallinde gerekli tetkikat yapıldı. Pazarın, bâc-ı bâzârının zemetler ve timarlar dâhilinde yer almadığı, yıllık gelirinin 300-400 kuruş civarında olduğu anlaşıldı. İstanbul'da evrak üzerinde yapılan incelemeler neticesinde de pazarın, Mansure Hazinesi'ne gelir kaydedildiği görüldü. Neticede bu pazarın geliri, 13 Mart 1835 tarihinden itibaren bir yıllığına, 1500 kuruş bedel ile Kütahya Sancağı Mütesellimi Kapıcıbaşı Halil Kâmilî Ağa'ya iltizama verildi.²¹ Halil Kâmilî Ağa da bir yıllık iltizam bedeli olan 1500 kuruşu zamanında ödemek üzere Mansure Hazinesi'ne 12 Temmuz 1835 tarihinde mühürlü borç senedi verdi.²² Karahallı Köyü'nde, Perşembe günleri kurulan bu pazar, varlığını uzun süre devam ettirdi.

1850 yılında Karahallı Köyü ahalisi, içme suyu sorunu ile karşı karşıya kaldı. Ahali, bu sorunlarını kendi imkânlarıyla çözmeye çalıştı. İstanbul, Çukurçeşme'de ikamet eden Boyacı Kasber Çorbacı'ya, 1850-1858 yılları arasında, köyelerine yarım saat mesafede bulunan Hisaraltı isimli yerde, on iki kuyu kazdırdılar. Neticede ihtiyaçlarını karşılayacak suyu çıkardılar ve bu suyu, lağımlarla köye kadar getirdiler. Tüm bu masrafları, aralarında topladıkları paralarla karşıladılar. Ancak bu suyun, köy içinde cereyanına, iktisadî nedenlerle muvaffak olamadılar.²³ Bu sebeple İstanbul'da, Çukurçeşme'de ikamet eden Kasber'i kendilerine vekil tayin ettiler. Kasber, 12 Eylül 1858 tarihinde Sadaret'e bir arzuhal verdi ve köylülere gerekli yardımın yapılmasını talep etti.²⁴ Bunun üzerine Sadaret, Kütahya Sancağı Kaymakamlığı'na, 6 Ekim 1858 tarihinde,

¹⁸ 1884-1885/H.1302 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, s. 456; 1889-1890/H.1307 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, s. 215.

¹⁹ Bâc-ı bâzâr, pazarlarda alınıp-satılan hayvanlar ile mallardan alınan ticaret vergisidir. Bir başka ifade ile *yalnız pazarlarda satılan eşyadan, mikdârına göre mu'ayyen nisbetlerde alınan bir mu'amele vergisidir* (Halil İnalçık, *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. XXVII).

²⁰ BOA. Cevdet, Belediye, 5024.

²¹ Osmanlı Devleti'nde vergiler, ya emaneten ya da ihaleten tahsil edilirdi. Eğer bir vergi kalemli veya bir yerin/bölgenin vergisi/vergileri, belirli bir süre için açık arttırmayla talibine ihale edilirse buna iltizam usulü denirdi. İltizam usulü hakkında bkz., Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 101-103; Mehmet Genç, "İltizam", *TDVİA*, Cilt 22, İstanbul, 2000, s. 154-158.

²² BOA. Cevdet, Maliye, 4326.

²³ BOA. A. MKT. UM. 355/24, 26 Haziran 1859/25 Za 1275.

²⁴ BOA. A. DVN. 134/61, 12 Eylül 1858/3 S 1275.

konuyla ilgili gerekli tahkikatı yapmasını ve ne kadar paraya ihtiyaç duyulduğunun bildirilmesini emretti.²⁵ Buna rağmen ahalinin talepleri, yerine getirilemedi. Nitekim ahali adına Karahallı Köyü muhtar-ı evveli ve muhtar-ı sânisî ile imamı, Uşak Kazası Müdürlüğü'ne, bir arzuhal verdiler ve maddî yardımda bulunulmasına yönelik taleplerini tekrarladılar, durumlarının mazbata ile İstanbul'a bildirilmesini talep ettiler. Bunun üzerine Uşak Kazası Meclisi, ahalinin bu talebini, 26 Haziran 1859 tarihli mazbata ile yerine getirdi.²⁶

Daha önce de belirtildiği üzere Karahallı Köyü, Uşak Redif Taburu'nun 4. Bölüğü'nün merkezi idi. Uşak Kazası'nda diğer bölük merkezleri ise Banaz, Göbek ve Sivasslı Nahiyeleri idi. Bu dört nahiyeye, *teşkilât-ı askerîye* bakımından teşkil edilen nahiyelerdi ve Tanzimat öncesinin timar nahiyelerini hatırlatmaktaydı. Kısaca 1898 yılında bir askerî nahiyeye merkezi olan Karahallı Köyü, *cibet-i mülkiyece/taksîmât-ı mülkiyece* bir köydü. Karahallı Askerî Nahiyesi'ne; Karahallı, Çoğublu, Karbasan, Kayalı-ı Kebîr, Kayalı-ı Sağır, Çalyenice, İshaklar, Hacı, Kırkyaran, Beğ, Kavaklı, Beşeler, Duraklar, Kaykılı, Çokaklı, Buğdaylı, Gülkuyu, Delihıdırlı, Dumanlı ve Karabedirler köyleri dâhil edilmişti. Bu 20 köyde, 2233 hâne ve 6028'i erkek, 6319'u kadın olmak üzere toplam 12347 nüfus vardı. Karahallı Köyü'nde ise 1300'ü erkek, 1200'ü kadın olmak üzere 2500 nüfus yaşamaktaydı. Köyde 397 de hâne vardı.²⁷

Aynı tarihlerde, yani 1898-1899 yıllarında, Uşak Kazası, *taksîmât-ı mülkiyece* Banaz ve Göbek Nahiyeleri'nden oluşmaktaydı. Karahallı, mülki-ıdarî bakımdan, Uşak Kazası dâhilindeki 154 köyden sadece biriydi.²⁸ Banaz ve Göbek Nahiyeleri dâhilinde değil, Uşak merkeze bağlı köyler arasında yer almaktaydı. Karahallı Köyü'nde, 398 hâne ve 2600 nüfus vardı.²⁹

Karahallı Köyü'nün çeşitli tarihlerde Uşak Kazası'ndan ayrılması da gündeme geldi. Nitekim civar köylerin muhtarları ve imamları ile birlikte Karahallı Köyü muhtarları ve imamları, 29 Ocak 1889 tarihinde, Dâhiliye Nezareti'ne bir arzuhal gönderdiler. Bu arzuhalde, köylerinin Denizli Sancağı'na tabi, Çal Kazası'na bağlanmasını talep ettiler. Bu taleplerini, tekraren ifade ettiler ve neticede konu, Şûrâ-yı Devlet'te müzakere edildi. Ancak bu talep, Şûrâ-yı Devlet, Dâhiliye Dairesi tarafından uygun bulunmadı.³⁰ Karahallı Köyü, diğer köylerle birlikte Uşak Kazası'na bağlı kalmayı sürdürdü.

²⁵ BOA. A. MKT. UM. 328/3, 6 Ekim 1858/27 S 1275.

²⁶ BOA. A. MKT. UM. 355/24, 26 Haziran 1859/25 Za 1275.

²⁷ BOA. DH. SNM. 4/105, 9 Mart 1898/15 L 1315, lef 10/4.

²⁸ 1898-1899/H.1316 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, s. 356.

²⁹ 1898-1899/H.1316 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa, s. 357-359.

³⁰ BOA. ŞD. 1387/11, Aydın 2/122, 26 Mayıs 1891/17 L 1308; BOA. DH. MKT. 1603/102, 12 Mart 1889/10 B 1306; BOA. DH. MKT. 1812/74, 24 Şubat 1891/15 B 1308; BOA. DH. MKT. 1840/126, 10 Haziran 1891/3 Za 1308.

1912 yılında benzer bir durum tekrar gündeme geldi. Bu kez, değişim talebinde bulunan köylerin muhtarlarıyla imamları değil, Karahisar-ı Sahib Sancağı İdare Meclisi idi. Söz konusu meclis, Karahallı Nahiyesi'ne bağlı bazı köylerin, kazaya tahvili tasavvur olunan Çivril Nahiyesi'ne ilhakını kararlaştırdı. Hüdavendigâr Vilayeti İdare Meclisi de bu kararı, uygun buldu ve gereğini, Dâhiliye Nezareti'ne bildirdi. Dâhiliye Nezareti ise malî gerekçelerle bu talebi reddetti.³¹ Karahallı Nahiyesi'nin bazı köylerinin, Sivaslı Nahiyesi'nin bazı köyleri ile birlikte Çivril Kazası'na bağlanmasına yönelik bir başka teşebbüs ise 1915 yılında vuku buldu. Ancak bu teşebbüs de önceki gibi sonuçsuz kaldı.³² Zira Sivaslı ve Karahallı Nahiyeleri ahalipleri, 26 Mayıs 1915 tarihinde tanzim ettikleri arzuhalleri, Dâhiliye Nezareti'ne göndererek bu teşebbüse karşı çıktılar.³³

1914 yılı başlarında da Uşak Kazası dâhilinde, üç mevcut nahiyeye ilaveten on yeni nahiyenin teşkili gündeme geldi.³⁴ Bu çerçevede Karahallı Nahiyesi'nin de yeniden tanzimi tasavvur olundu. Buna göre Karahallı Nahiyesi, 8 köy ve 7917 kişiden meydana gelmekteydi. Kütahya Sancağı'nın bu talebi, Hüdavendigâr Vilayeti, Encümen-i Daimîsi ve Dâhiliye Nezareti tarafından kısmen uygun bulundu. Zira sadece Sivaslı Nahiyesi'nin kurulmasına müsaade edildi.³⁵

Karahallı ile Ulubey Nahiyeleri arasında akan Banaz Çayı, ulaşımında sorunlar yaşanmasına sebep olmaktaydı. Bu sorun, Ulubeğ Nahiyesi Meclisi azası, Has Köylü Mehmed Ağa tarafından giderildi. Hayırsever Mehmet Ağa, 1500 lira sarfederek, Karahallı ile Ulubeğ arasındaki Banaz Çayı üzerinde, 70 metre uzunluğunda, 3 metre genişliğinde, 3 kemerli ve 5 menfezli bir kargir köprü inşa ettirdi.³⁶ Bu köprü, köylülerin ulaşımında gereksinim duyduğu çok önemli bir ihtiyacı giderdi. Bunun üzerine Mehmet Ağa, beşinci dereceden mecidiye nişanı ile taltif edildi. Gerekli irade, 19 Haziran 1918 tarihinde çıktı.³⁷

Karahallı Nahiyesi'nin Kuruluşu

Karahallı Köyü, 1900'lü yıllarda hızla gelişti. Köyün nüfusu sekiz yüz haneye ulaştı. Çevresinde bulunan köylerin nüfusu da belirli bir artış gösterdi. Karahallı

³¹ BOA. DH. İD. 144-1/20, 17 Temmuz 1912/2 § 1330.

³² BOA. DH. İD. 222/16, 22 Şubat 1915/7 R 1333.

³³ BOA. DH. İUM. E-8/53, 14 Haziran 1915/1 § 1333.

³⁴ Bunlar; Orta, Yapağılar, Susuzören, Mende, Umurca, Sivaslı, Bulkaz, Karahallı, Has, Göbek, Büyükoturak, Banaz, Susuz Nahiyeleri isimlerini taşımaktaydı (BOA. DH. İUM. 5-4/3, 3 Ağustos 1914/11 N 1332).

³⁵ BOA. DH. İUM. 5-4/3, 3 Ağustos 1914/11 N 1332.

³⁶ BOA. DH. KMS. 47/89, 2 Şubat 1919/30 R 1337.

³⁷ BOA. İ. DUİT. 68/17, 19 Haziran 1918/10 N 1336.

Köyü'nün çevresinde yer alan yirmi dört köyün her biri, nüfus bakımından yüzden fazla haneye ulaştı. Karahallı ve çevresinde yetişen tarım ürünleri de nicelik bakımından belirli bir artış gösterdi. Bu vesile ile hazinenin vergi gelirleri de arttı. Karahallı ve çevresinde üretimin artmasında demiryolunun olumlu katkıları söz konusuydu. Zira Aydın Demiryolu hattı, Çivril'e kadar uzatılmış, Çivril İstasyonu'na 1.5 saat (yaklaşık 7.5 km) mesafede bulunan Karahallı Köyü ve çevresi, bu teknolojik yenilikten istifade etmişti. Böylece Karahallı ve çevresinin İzmir ile olan ticarî ilişkileri artmıştı.³⁸ Bu olumlu gelişmelere rağmen mevcut durumun muhafazası, yani Karahallı'nın köy olarak bırakılması, idarî, malî ve askerî bakımlardan bazı sakıncaları beraberinde getirmekteydi. Zira Karahallı Köyü, kaza merkezi Uşak Kasabası'na on saat (yaklaşık 50 km) uzaklıktaydı. Bu sebeplerle Karahallı ahalisinden 62 kişi, merkezi Karahallı Köyü olmak üzere bir nahiye teşkilatının kurulmasını istemiştir.³⁹ Bu taleple birlikte ahali, nahiyenin kurulması halinde sarfı gereken tüm masrafları, Karahallı Köyü'nde bulunan akarâtın kiralalarıyla karşılamayı da taahhüt etmiştir.⁴⁰ Bu taahhütlerini, Uşak Mukâvelât Muharrirliği'ne/Uşak Noterliği'ne⁴¹ giderek, senet altına almışlardır.⁴² Karahallı ahalisinden *söz bilür ve öne gelir tüccâr-ı muteberânından* altmış iki kişi tarafından, 30 Eylül 1905 tarihinde Uşak Mukavelât Muharrirliği'ne tastik ettirilen taahhüt ve teminat senedine göre gelirleri, masraflara karşılık gösterilen akarat; Karahallı çarşısında bulunan ve kimsenin mülkü olmayan, kuru mülkiyeti (rakabesi) ve faydalanma hakkı (intifa) devlete ait olan ve halen her biri yıllık 2.5 Osmanlı Lirası ile kiraya verilmiş bulunan muntazam ve mükemmel on, yine yıllık birer Osmanlı lirasına kiraya verilmiş olan otuz beş adet dükkan ile Pazar günleri alış-verişin yapıldığı seyyar tüccara

³⁸ 19. yüzyılda İzmir şehri, Osmanlı Devleti'nin en önemli ticaret merkezlerinden biriydi. Liman şehri İzmir, Batı Anadolu'nun başlıca toplayıcı merkezi, Avrupa mamul mallarının da en önemli dağıtım merkezi konumundaydı. İzmir şehri, ayrıca Aydın Vilayeti'nin merkezi idi. Bu sebeplerle İzmir şehri, 19. yüzyılda hızlı bir gelişme gösterdi. İzmir şehrinin gelişimi hakkında bkz., Daniel Goffman, "İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine", *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 88-151; Reşat Kasaba, "İzmir", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert (Eds), Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 11-18.

³⁹ BOA. ŞD. 1596/6, Hüdavendigâr 4/709, 19 Eylül 1906/30 B 1324, lef 1.

⁴⁰ II. Abdülhamit Dönemi'nde ahalinin, bu tarz mülki-idarî taleplerinin yerine getirilmesi halinde, sarfı icab eden masrafları karşılamayı taahhüd ettiğine dair sair örnekleri başka yerlerde de görmek mümkündür. Nitekim Kale Tavas'ın nahiye merkezi yapılması için 1892 yılında istidaname veren ahalinin, taleplerinin yerine getirilmesi halinde gerekli masrafı karşılamayı taahhüd ettiğine, ancak neticede masrafın devlet tarafından karşılandığına dair bilgiler mevcuttur (Mithat Aydın, "Kale Tavas'ın Nahiye Merkezi Haline Gelişi (1895)", *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, 2013, s. 62).

⁴¹ Mukâvelât Muharrirlikleri hakkında bkz., Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s. 231-232.

⁴² BOA. ŞD. 1596/6, Hüdavendigâr 4/709, 19 Eylül 1906/30 B 1324, lef 1.

mahsus ve yılda yetmiş Osmanlı Lirası gelir getiren Kapanaltı mevkiinden ibaretti. Ayrıca ahali, faydalanma hakkı kamuya ait çarşıdaki arsa üzerine elli adet dükkân yapacak ve gelirlerini masraflara tahsis edecekti. Bu mevcut ve inşası planlanan akaratın kiralari yetmediği takdirde de geri kalan kısım, yine kendileri tarafından nakden karşılanacaktı.⁴³

Karahallı ahalisinin bu taleplerini, 7 Kasım 1905 tarihinde Uşak Kazası İdare Meclisi görüşmüştür. Kaza İdare Meclisi, Karahallı Köyü'nde 800'den fazla hane bulunduğuna, Karahallı'da nahiye teşkilatının kurulmasının askerî, malî, idarî, ticarî vb. bakımlardan faydalı olacağına karar vermiş ve olumlu kararını, mazbata ile Kütahya Mutasarrıflığı'na bildirmiştir.⁴⁴ Neticede konuyu, Kütahya Sancağı İdare Meclisi ile Hüdavendigâr Vilayeti İdare Meclisi de müzakere etmiştir. Her iki meclis, merkezi Karahallı Köyü olmak üzere yirmi dört köyün ilhakıyla bir nahiyenin kurulmasını uygun bulmuştur.⁴⁵ Konuyu 22 Şubat 1906 tarihinde müzakere eden Hüdavendigâr Vilayeti İdare Meclisi; Karahallı Köyü merkez olmak üzere çevresinde yer alan yirmi dört köyün ilhakıyla bir nahiye teşkilatının kurulmasının yönetim ve asayiş bakımından faydalı olacağını, Karahallı Nahiyesi'nin kurulmasının çevre köyler ahalisinin hayatlarını kolaylaştıracağını, nahiyenin kurulmasına izin verilmesi halinde istihdamı gerekli olan 500 kuruş maaşlı bir müdür, 300 kuruş maaşlı bir vergi kâtibi ve 250 kuruş maaşlı bir tahrirat kâtibi ile sair masraflar için yıllık 12696 kuruşun sarfına gereksinim duyulduğunu, bu miktarın da Karahallı Köyü'nde bulunan ve inşası planlanan akaratın kiralariyle karşılanacağını, kira gelirlerinin yetmemesi halinde üst tarafının nakden ahali tarafından karşılanacağını, bunun için ahalinin Uşak Mukavelât Muharrirliği'ne giderek taahhüt ve teminat senedi tanzim ve tasdik ettirdiğini, dolayısıyla merkezi Karahallı Köyü olmak üzere civarında bulunan 24 köyün ilhakıyla Karahallı Nahiyesi'nin kurulmasına izin verilmesini ifade etmiştir.⁴⁶ Neticede bu mütalaaları, Hüdavendigâr Vilayeti mazbata ile Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir.

Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Umum Erkan-ı Harbiye Dairesi'nden Karahallı Nahiyesi'nin kurulmasıyla ilgili askerî mütalaasını istemiştir.⁴⁷ Akabinde Umum Erkan-ı Harbiye Dairesi, 2. Ordu Müşirliği'nden mütalaa talep etmiş ve ilgili müşiriyet verdiği cevapta; Karahallı'da nahiye teşkilatının kurulmasında askerî bakımdan bir sakınca olmadığını, Karahallı'nın Uşak Redif Taburu merkezi olan Uşak Kasabası'na on saat mesafede bulunduğunu ve Uşak Redif Taburu'nun 4. Bölüğü merkezinin Karahallı Köyü olduğunu, bu sebeple

⁴³ BOA. ŞD. 1596/6, Hüdavendigâr 4/709, 19 Eylül 1906/30 B 1324, lef 1.

⁴⁴ BOA. ŞD. 1596/6, Hüdavendigâr 4/709, 19 Eylül 1906/30 B 1324, lef 1.

⁴⁵ BOA. ŞD. 1596/6, Hüdavendigâr 4/709, 19 Eylül 1906/30 B 1324, lef 2.

⁴⁶ BOA. ŞD. 1596/6, Hüdavendigâr 4/709, 19 Eylül 1906/30 B 1324, lef 3.

⁴⁷ BOA. DH. TMIK. S. 62/33, 29 Mart 1906/3 S 1324.

merkezi Karahallı Köyü olmak üzere *cibet-i mülkiyece* Karahallı Nahiyesi'nin kurulmasının ve civarında bulunan 24 köyün bu nahiyeye ilhakının yeni askerlerin celb ve sevkinde ve redif askerlerinin toplanması ve seberberliği gibi hususlarda sürat ve kolaylık sağlanacağını, ayrıca 24 köy içinde yer almayan Paşalar ve Göçeler Köyleri'nin de kurulacak Karahallı Nahiyesi'ne ilhak edilmesi gerektiğini bildirmiştir. 10 Haziran 1906 tarihinde de Umum Erkan-ı Harbiye Dairesi, Dâhiliye Nezareti'ne aynı doğrultuda cevap vermiştir.⁴⁸

Akabinde konuyla ilgili evrakı, Dâhiliye Nezareti, Tesrî-i Mu'âmelât ve Islâhât Komisyonu müzakere etmiş ve *cibet-i mülkiyece* Karahallı Nahiyesi'nin kurulmasının uygun olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Neticede Dâhiliye Nezareti, 25 Haziran 1906 tarihinde gereğini ve müzakere edilmek üzere konunun Şûrâ-yı Devlet'e havalesini Sadaret'e arz etmiştir.⁴⁹ Daha sonra Sadaret, evrakı, Şûrâ-yı Devlet, Mülkiye Dairesi'ne havale etmiştir. Mülkiye Dairesi; mevcut evrakı tetkik etmiş, ilgili dairelerce ileri sürülen mütalaalar doğrultusunda, merkezi Karahallı Köyü olmak üzere çevresinde bulunan yirmi dört köyün ilhakıyla Karahallı Nahiyesi'nin kurulmasını *münâsib* görmüş, irade çıktığı takdirde, Hüdavendigâr Vilayeti'ne gereğinin tebliği için Dâhiliye Nezareti'ne bilgi verilmesine, yine gereği için Maliye ve Defter-i Hakânî Nezaretleri'ne malumat verilmesine, 18 Eylül 1906 tarihinde karar vermiştir.⁵⁰ Akabinde Sadrazam Ferid Paşa, 16 Ekim 1906 tarihli arz tezkiresi⁵¹ ile konuyu ve evrakı, Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti'ne arz etmiş ve gerekli irade, 14 Ocak 1907 tarihinde çıkmıştır.⁵² Böylece Karahallı Nahiyesi'nin kurulması için gerekli olan resmî izin verilmiştir. İrade üzerine Sadaret, gereğini Seraskeri'ye, Maliye ve Defter-i Hakânî Nezaretleri'ne tebliğ etmiş, Dâhiliye Nezareti'ne de gereğini, 23 Ocak 1907 tarihinde buyruldu ile bildirmiştir.⁵³ Dâhiliye Nezareti ise Muhasebe'ye gereğini 26 Şubat 1907 tarihinde bildirmiştir.⁵⁴ Dâhiliye Nezareti, ilaveten Hüdavendigâr Vilayeti'ne, Sicil-i Nüfûs İdâre-i Umûmiyyesi'ne ve Divân-ı Hümayûn Beğlikçiliği'ne iradenin çıktığını bildirmiş ve gereğini emretmiştir.

Dâhiliye Nezareti, 26 Şubat 1907 tarihinde Hüdavendigâr Vilayeti'ne, Karahallı Nahiyesi'ne tayin edilen nahiye müdürünün maaşıyla ilgili işlemlerin

⁴⁸ BOA. ŞD. 1596/6, Hüdavendigâr 4/709, 19 Eylül 1906/30 B 1324, lef 4.

⁴⁹ BOA. DH. TMIK. S. 62/33, 29 Mart 1906/3 S 1324; BOA. ŞD. 1596/6, Hüdavendigâr 4/709, 19 Eylül 1906/30 B 1324, lef 5.

⁵⁰ BOA. İrade, Dâhiliye, 35, 14 Ocak 1907/29 Za 1324.

⁵¹ BOA. DH. TMIK. S. 62/33, 29 Mart 1906/3 S 1324.

⁵² BOA. İrade, Dâhiliye, 35, 14 Ocak 1907/29 Za 1324. İrade-i seniyyeyi mübellağ hâmiş için de bkz., BOA. DH. TMIK. S. 62/33, 29 Mart 1906/3 S 1324.

⁵³ BOA. DH. TMIK. S. 62/33, 29 Mart 1906/3 S 1324.

⁵⁴ BOA. DH. MKT. 2808/67, 11 Mayıs 1909/20 R 1327.

tamamlandığını bildirmiş, masraflara karşılık gösterilen akarat kiralalarının miktarı ile bu kiralar yetmediği takdirde geri kalan kısmın nakden ne şekilde karşılanacağını bildirilmesini emretmiştir.⁵⁵ Dâhiliye Nezareti, Hüdavendigâr Vilayeti'ne 15 Mart 1907 tarihinde konuyla ilgili olarak tekrar telgraf çekmiştir. Cevapta gecikme yaşanması üzerine Dâhiliye Nezareti, 20 Nisan 1907 tarihinde Hüdavendigâr Vilayeti'ne gereğini tekrar bildirmiştir.⁵⁶ Bu telgraflara, ancak 20 Nisan 1907 tarihinde cevap verilebilmiştir. Bu cevapta; Karahallı Nahiyesi'nin tahsisatı hakkında yapılan tebligâta cevaben Kütahya Mutasarrıflığı'ndan çekilen telgrafta; Uşak'a on saat uzaklıkta bulunan Karahallı yollarının yağmur ve kardan dolayı kapalı olması sebebiyle karşılık gösterilen akaratın mahallinde tahkiki için Uşak'tan gönderilecek Mukâvelât Muharriri ile diğer memurların hareketlerinin geciktiğinin, en kısa sürede gereğinin yapılacağını bildirildiği ifade edilmiştir.⁵⁷

İrade üzerine Karahallı Nahiyesi'ne tayin edilecek dâhiliye memurlarına maaş tahsisi ve bu maaşların ödenmesi için gerekli işlemlerin yapılması için çalışmalara başlanmıştır. Bu çerçevede Dâhiliye Nezareti bünyesindeki Tesrî-i Muâmelât Komisyonu ve Muhâsebe arasında yazışmalar yapılmıştır.⁵⁸ Bu çerçevede de Karahallı Nahiyesi'ne 500 kuruş maaşla Abdurrahman Efendi, ilk müdür olarak atanmıştır.⁵⁹ Abdurrahman Efendi, İdâdî Mektebi mezunlarından ve müntehib müdür mülazımlarındandı. Karahallı Nahiyesi'nin ilk müdürü olan Abdurrahman Efendi'nin daha önceki görev yeri, Palu Kaymakam vekâleti idi.⁶⁰ Karahallı Nahiyesi'ne müdür tayininin yapılması üzerine Dâhiliye Nezareti, Hüdavendigâr Vilayeti'ne, müdür Abdurrahman Efendi dâhil diğer memurların maaşları ile sair masrafların yıllık tutarı bulunan 12696 kuruşa karşılık gösterilen dükkanlar ile inşası tasarlanan akaratın hazineye devrini ve bütçeye zammedilmesini, ayrıca Abdurrahman Efendi'ye göreve başlama tarihinden itibaren verilecek olan maaşın tahsis işlemlerinin yapılmasını, harcırahının da verildiğini ifade ve emretmiştir.⁶¹

Karahallı Nahiyesi'nin kuruluşu yapılan merasimlerle kutlandı. 1 Eylül 1907 tarihinde, Pazar günü, Karahallı hükümet dairesi önünde ahali, ulemâ, şeyhler ve öğrenciler toplandı. Burada nahiyeye müdürü Abdurrahman Efendi, bir konuşma yaptı. Müteakiben ulemâdan Hâfız Bekir Efendi, bir dua okudu. Daha sonra

⁵⁵ BOA. DH. TMIK. S. 67/28, 15 Mart 1907/30 M 1325.

⁵⁶ BOA. DH. TMIK. S. 67/28, 15 Mart 1907/30 M 1325.

⁵⁷ BOA. DH. TMIK. S. 67/28, 15 Mart 1907/30 M 1325.

⁵⁸ BOA. DH. TMIK. S. 67/28, 15 Mart 1907/30 M 1325.

⁵⁹ BOA. DH. MKT. 2808/67, 11 Mayıs 1909/20 R 1327; BOA. DH. TMIK. S. 67/28, 15 Mart 1907/30 M 1325.

⁶⁰ BOA. DH. MKT. 1171/80, 8 Haziran 1907/26 R 1325.

⁶¹ BOA. DH. MKT. 1171/80, 8 Haziran 1907/26 R 1325.

kutlama merasimi gerçekleştirildi. Akşam da meşaleler yakılarak, gece yarısına kadar kutlamalara devam edildi.⁶²

İrade-i seniyyenin Sadaret tarafından tebliği üzerine Maliye Nezareti, 27 Mart 1907 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne; Karahallı Nahiyesi'ne bir maliye memurunun tayin edilip edilmeyeceğini, edilecek ise bir mal kâtibini tayin edilmesinin icap ettiğini ve bu kâtime aylık 150 kuruş maaş verilmesi gerektiğini, ayrıca nahiyenin kırtasiye masrafının 30 kuruş olduğunu, böylece aylık 180 kuruştan yıllık 2160 kuruşun sarfının icap ettiğini Muhâsebe-i Umûmiye-i Mâliye ifadesiyle bildirmiştir.⁶³

Maliye Nezareti, Dâhiliye Nezareti'ne, 8 Nisan 1907 tarihinde de nahiyeye teşkikatı kurulan Karahallı Köyü'nde maliye memuru istihdam edilip edilmeyeceğini, edilecek ise 150 kuruş maaşlı bir mal kâtibini ile kırtasiye masrafı olarak yıllık 2160 kuruşun sarfının gerektiğinin 27 Mart 1907 tarihli tezkireyle bildirildiğini, akabinde ise H davidigar Vilayeti Defterdarlığı tarafından, Karahallı Nahiyesi'nin yıllık vergi gelirlerinin 327770 kuruş civarında bulunduğunun, bu sebeple aylık 400 kuruş maaşla bir vergi kâtibinin istihdamının gerekli olduğunun bildirildiğini, eğer vergi kâtibini de istihdam edilecekse kendisine yıllık maaş olarak 4800 kuruşun sarfının icap ettiğini Muhâsebe-i Umûmiye-i Mâliye ifadesiyle bildirmiştir.⁶⁴ Dolayısıyla Karahallı Nahiyesi'ne 500 kuruş maaşlı nahiyeye müdürü yanında, 400 kuruş maaşlı bir vergi kâtibini, 150 kuruş maaşlı bir mal kâtibini ile 250 kuruş maaşlı bir tahrirat kâtibini tayini için nezaretler arasında gerekli yazışmalar gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte nahiyeye müdürü hariç, adı geçen memuriyetlere yapılan tayinlere dair her hangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

Karahallı Ahalisinin Masraflardan Kurtulmaya Yönelik Teşebbüsleri

Karahallı Nahiyesi'ne tayin edilen maliye ve dâhiliye memurlarının maaşları ve sair masraflar yaklaşık iki yıl boyunca, ahalinin taahhüt senetlerinde garanti ettikleri şekilde akaratın kiralari ile karşılandı. Ancak 1909 yılında Karahallı ahalisi, Mebûsân Meclisi Riyaseti'ne bir istidaname gönderdi. Ahali aynı zamanda Sadaret'e de bir arzuhal verdi. Ahali, Mebûsân Meclisi Başkanlığı'na gönderdiği istidanamede; Karahallı Nahiyesi'nin nüfusunun 18000 kişiye ulaştığını, bulunduğu mevkinin önemi ve ticaretinin gelişmesi sebebiyle Karahallı Nahiyesi'nin kaza olmaya layık olduğunu, 1907 yılında kaza merkezi Uşak Kasabası'na olan uzaklığından dolayı ahalinin güçlük çekmesi sebebiyle

⁶² Ahenk Gazetesi, 3392, 10 Eylül 1907/28 Ağustos 1323.

⁶³ BOA. DH. TMIK. S. 67/28, 15 Mart 1907/30 M 1325.

⁶⁴ BOA. DH. TMIK. S. 67/28, 15 Mart 1907/30 M 1325.

her türlü masrafı ahali tarafından karşılanmak şartıyla Karahallı Nahiyesi'nin kurulduğunu ve akabinde her türlü masrafın ahali tarafından verileceğini, ancak artık bu masrafın hazine tarafından karşılanmasını, zira mevcut durumun *kaâ'ide-i müsavât ve 'adâlete muğâyir* olduğunu, hükümetin şanına yakışmadığını ifade ve talep etti.⁶⁵ Akabinde Mebûsân Meclisi Dâhiliye Encümeni, istidanameyi görüştü ve Dâhiliye Nezareti'nden, 11 Nisan 1909 tarihinde bilgi istedi.⁶⁶ Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, evrakı ve konuyu Muhasebe'ye havale etti. Dâhiliye Nezareti, 11 Mayıs 1909 tarihinde Mebûsân Meclisi Riyaseti'ne cevap verdi. Dâhiliye Nezareti, cevabında; Karahallı Köyü'nde nahiye teşkilatı kurulması için ahalinin önceki yıllarda talepte bulunduğunu, nahiyenin kurulması halinde sarfına ihtiyaç duyulan 12696 kuruşun, Karahallı Köyü'nde mevcut ve inşası planlanan akaratin kiralalarıyla ve bunlar yetmediği takdirde de üst tarafının nakden ahali tarafından karşılanacağına dair Uşak Mukâvelât Muharrirliği'nce tasdik edilen taahhüd senedi ile teminat altına alındığının Hüdavendigâr Vilayeti tarafından bildirildiğini, bu arada Seraskerliğin de konu hakkında olumlu görüş bildirdiğini, daha sonra evrakın Şûrâ-yı Devlet, Mülkiye Dairesi tarafından müzakere edildiğini ve olumlu bulunduğunu, akabinde de irade-i seniyyenin çıktığını, irade üzerine de masraflara karşılık gösterilen akaratin ne gibi şeylerden ibaret olduğunun ve yıllık 12696 kuruşun ne şekilde ödeneceğinin Hüdavendigâr Vilayeti'nden sorulduğunu, başkaca bir muamelenin de gerçekleşmediğini, yine de Hüdavendigâr Vilayeti'nden konu hakkında yeniden bilgi istendiğini, alınacak cevabın daha sonra bildirileceğini ifade etmiştir.⁶⁷ Dâhiliye Nezareti, kısa süre sonra Hüdavendigâr Vilayeti'nden konu hakkında tekrar bilgi istemiştir.⁶⁸

Konuyla ilgili olarak Hüdavendigâr Vilayeti, Dâhiliye Nezareti'ne 20 Haziran 1909 tarihinde cevap vermiştir. Hüdavendigâr Vilayeti, cevabında; nahiye masrafları olarak ödenen 12696 kuruşun bizzat ahali tarafından ödenmediğini, yaklaşık bir asır önce Karahallı Köyü'ndeki pazar yerinde Hacı Musa Ağa isminde bir zâtın mirî arazi üzerine az bir masrafla baraka şeklinde kırk üç adet ahşap dükkân inşa ettirdiğini, fakat bu dükkânları hiçbir tarafa vakf ve tahsis etmediğini, bu dükkânların resmiyette her hangi bir kimsenin adına kayıtlı olmadığını, ayrıca bu dükkânların vergiye de tabi bulunmadığını, kuru

⁶⁵ BOA. DH. MKT. 2808/67, 11 Mayıs 1909/20 R 1327. Karahallı ahali, Sadaret'e gönderdiği arzuhalde, memur maaşlarının ve sair masrafların bütçeye idhal edilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Sadaret, memur maaşlarının ahali tarafından ödenmesinin sebebinin anlaşılmadığını Dâhiliye Nezareti'ne bildirerek, konu hakkında izahat istemiştir. Akabinde de Dâhiliye Nezareti, Hüdavendigâr Vilayeti'ne gereğini, yani konu hakkında bilgi vermesini emretmiştir (BOA. DH. MKT. 2795/24, 17 Nisan 1909/26 Ra 1327, lef 2).

⁶⁶ BOA. DH. MKT. 2808/67, 11 Mayıs 1909/20 R 1327.

⁶⁷ BOA. DH. MKT. 2808/67, 11 Mayıs 1909/20 R 1327.

⁶⁸ BOA. DH. MKT. 2809/55, 12 Mayıs 1909/21 R 1327; BOA. DH. MKT. 2808/67, 11 Mayıs 1909/20 R 1327.

mülkiyetinin hazineye ait olduğunu, Karahallı Nahiyesi'nin kurulması hakkında irade-i seniyyenin çıkması üzerine bu dükkânların hazine adına müzayede ile taliplerine kiraya verildiğini, elde edilen kira gelirlerinin de hazineye gelir kaydedildiğini, memurların maaşlarının da hazineden ödenmekte olduğunu, hatta köy ahalisinden Muharremoğlu Veli'nin, memur maaşlarına karşılık olarak kiraya verilen dükkânlar arasında bulunan ve üstü kahvehane, altı dükkân olan binanın mülkü olduğunu iddia ettiğini ve hazine aleyhine Uşak Bidayet Mahkemesi, Hukuk Kısmı'nda dava açtığını, ilgili mahkemenin 11 Mart 1908 tarihinde hazine aleyhinde bidayeten hüküm verdiğini, bu kararın Kütahya Bidayet Mahkemesi, Hukuk Kısmı'nda itiraz üzerine istinafen tekrar görüldüğünü, 4 Haziran 1908 tarihinde, Uşak Bidayet Mahkemesi, Hukuk Kısmı'nın verdiği kararın bozulduğunu ve neticede davanın yeniden görüldüğünü, daha sonra da iddia sahibi Veli'nin altı ay davayı takip etmemesi sebebiyle davanın düşüğünü ifade etmiştir.⁶⁹

Neticede ahalinin talepleri de dikkate alınarak Karahallı Nahiyesi memur maaşları ile sair masraflar, bütçeye idhal edilmiş, ilgili masraflar, Muvâzene-i Mâliye Kanunu gereğince mâliye hazinesinden ödenmeye başlanmıştır. Bunun üzerine ilgili dükkânların kira gelirlerine ihtiyaç kalmamış ve bu dükkânlar, *mahall-i sarfi olmamasından dolayı* açıkta kalmıştır.⁷⁰

Bu sebeple Uşak Kazası İdare Meclisi, açıkta kalan ve Maliye Nezareti adına kayıtlı olan dükkânların Maarif Nezareti adına kaydedilmesini ve kira gelirlerinin maarife terk edilmesini kararlaştırmış ve gereğini, mazbata ile Kütahya Sancağı'na bildirmiştir. Daha sonra evrak, Kütahya Defter-i Hakânî Memurluğu'nun 5 Haziran 1910 tarihli tahriratıyla birlikte Defter-i Hakânî Nezareti'ne gönderilmiştir. Bunun üzerine Defter-i Hakânî Nezareti, Dâhiliye Nezareti vasıtasıyla mahallinden ilgili dükkânların tapuda kaydının bulunup bulunmadığını, ayrıca vergi kaydının kimler üzerinde olduğunu sormuştur. Mahallinde yapılan tetkikatta ise ilgili dükkânların her hangi bir kaydının olmadığı, sadece vergi bakımından Hacı Musa Ağa isminde bir kişinin üzerine kayıtlı oldukları anlaşılmıştır.⁷¹

Bu arada Karahallı ahalisinden Muharremoğlu Veli ve arkadaşları, söz konusu dükkânların kendilerine aid olduklarını, Maarif Nezareti'ne terk edilmelerine rızaları olmadığını, Şûrâ-yı Devlet'e gönderdikleri arzuhalle ifade etmişlerdir. Neticede söz konusu dükkânların, mîrî arazi üzerine, baraka şeklinde, ahşap olarak Hacı Musa Ağa tarafından inşa ettirildiği, bunların hâlihazırda Hacı Musa Ağa adına kayıtlı olduğu, bu dükkânların kirasının daha önce Karahallı Köyü'nün çeşitli ihtiyaçları için sarf edildiği, 1907 yılından

⁶⁹ BOA. DH. MKT. 2795/24, 17 Nisan 1909/26 Ra 1327, lef 1.

⁷⁰ BOA. ŞD. HU. 448/53, Maliye 19/758, 24 Aralık 1911/3 M 1330.

⁷¹ BOA. ŞD. HU. 448/53, Maliye 19/758, 24 Aralık 1911/3 M 1330.

İtibaren ahalinin *talep ve arzuları üzerine* Karahallı Nahiyesi'nin kurulması üzerine memur maaşlarına ve sair masraflara karşılık tutulduğu anlaşılmıştır.⁷²

Konuyu neticede Şûrâ-yı Devlet, Mâliye ve Nâfia ve Maârif Dâiresi, görüşmüş ve *bukûk-ı tasarrufiyyenin iblâli câ'iz olamayacağından* söz konusu dükkânların, öncelikle bânîsi Hacı Musa Ağa'ya iade edilmesine karar vermiştir.⁷³

Karahallı Ahalisinin Nahiyelerinin Kaza Yapılmasına Yönelik Talepleri

Karahallı Nahiyesi ahalisinin mülkî-ıdarî konulara dair talepleri, bunlarla sınırlı kalmadı. Nitekim ahali, 1909 yılında Sadaret'e bir arzuhal vererek, Uşak Kazası'na bağlı Karahallı Nahiyesi'nde nüfusun fazla, gelir seviyesinin yüksek olduğunu, bu sebeple Karahallı Nahiyesi'nin kaza yapılmasını istedi.⁷⁴ Bunun üzerine Sadaret, söz konusu arzuhal, Dâhiliye Nezareti'ne havale etti. O da Hüdavendigâr Vilayeti'nden konuyla ilgili mütalaa istedi.⁷⁵ Neticede, Karahallı Nahiyesi ahalisinin söz konusu talebi, uygun bulunmadı ve yerine getirilmedi.

Sonuç

II. Abdülhamit Dönemi'nde Osmanlı kamu maliyesinin içinde bulunduğu zor şartlar, kendini birçok alanda hissettirdi. Malî güçlükler, birçok yeniliğin, gelişmenin önündeki başlıca engeli oluşturdu. Bu durum, döneme ait belgelerde sık sık vurgulandı. 1850'li yıllardan itibaren yüksek maliyetlerle yapılan borçlanmaların olumsuz etkileri, 1880'li yıllardan itibaren daha fazla hissedilmeye başlandı.

19. yüzyılda Osmanlı taşra toplumunda, yönetme ve yönetilme kaygıları daha fazla arttı. Bunda, modernleşme süreci, ulaşım ve iletişim hizmetlerinde yaşanan gelişmeler ile uluslararası ticaretin gelişmesi vb. saikler etkili oldu. 1860'lı yıllardan itibaren işlevleri artan Osmanlı Devleti, mülkî-ıdarî yapıda sürekli düzenlemeler yaptı. 1864 tarihli Tuna Vilayeti Nizamnamesi, kısa süre sonra *Memâlik-i Mahrûse-i Şâbâne*'ye teşmil edildi. Eyaletler vilayetlere dönüştürüldü, vilayet sistemine geçildi. Nahiyeler-kaza-sancak-vilayet esaslı bir mülkî-ıdarî yapı oluşturuldu. Bu çerçevede sair gelişmeler de yaşandı. Bazı köyler nahiyelere, bazı nahiyeler kazalara, bazı kazalar sancaklara dönüştürüldü. Aksı bir süreç de söz konusu oldu. Bazı livalar kazalara, bazı kazalar nahiyelere tahvil ve tenzil edildi.

⁷² BOA. ŞD. HU. 448/53, Maliye 19/758, 24 Aralık 1911/3 M 1330.

⁷³ BOA. ŞD. HU. 448/53, Maliye 19/758, 24 Aralık 1911/3 M 1330.

⁷⁴ BOA. DH. MKT. 2742/41, 17 Şubat 1909/26 M 1327, lef 1.

⁷⁵ BOA. DH. MKT. 2742/41, 17 Şubat 1909/26 M 1327, lef 1.

Tanzimat ve sonrası dönemdeki yeniden yapılanma sürecinin temel saikini, merkeziyetçi bir taşra idare anlayışı oluşturdu. Bu, 19. yüzyıl gerçeklikleriyle son derece uyumlu bir politikaydı. Zira modernleşen devlet, merkezileşen ve memur kadrosu artan devlet anlamına gelmekteydi. Bununla birlikte ahali de mülkî-ıdarî yapılanma sürecine ve mülkî-ıdarî meselelere kayıtsız kalmadı. Yönetilme kaygıları taşıdığına işaret eden çeşitli taleplerde bulundu. İdarî yapı ile ilgili şikâyetlerini ve taleplerini, sürekli merkezî idareye ilettiler.

Uşak Kazası'na bağlı bir köy olan Karahallı'da, ahalinin talepleri üzerine 1907 yılında nahiye teşkilatı kuruldu. Bu süreçte ahali, nahiyelerinin kurulması halinde sarfı icap edecek masrafları, kendi imkânlarıyla, gönüllülük esasında karşılamayı taahhüd etti. Nitekim nahiye memurlarının maaşları ile sair masrafları, belirli bir süre, yaklaşık iki yıl, karşıladı. Akabinde aynı ahali, bu masrafları merkezî idareye devretmek istedi. Buna da muvaffak oldu. Bu arada II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte ahali, nahiyelerinin kazaya dönüştürülmesini talep etti. Ancak bu talepleri, merkezî idare tarafından uygun bulunmadı.

Kısaca Uşak Kazası'na tabi Karahallı ahalsinin, köylerinin nahiye yapılmasına yönelik talepleri ve yaşanan gelişmeler, iki bakımdan önem taşımaktadır. İlk olarak ahali, nahiye teşkilatının kurulmasına yönelik taleplerini dile getirmekle, yönetilme kaygıları taşıdığını izhar etmiştir. Hatta bunun için maddî külfete katlanmayı da göze almış ve neticede katlanmıştır. Dolayısıyla bu durum, Osmanlı şehir sakinlerinin, toplum fertlerinin yönetilme kaygıları taşımadığına yönelik oryantalist savların asılsızlığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. İkinci olarak Osmanlı kamu maliyesinin, bir nahiyenin teşkili için gerekli olan yıllık 12696 kuruşu dahi ahaliyi ödeyecek kadar zor durumda olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâb-1 'Âlî Belgeleri, Bâb-1 'Âlî Sadâret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler, Sadâret Divân (Beylikçi) Kalemî Belgeleri

A. DVN. 134/61, 12 Eylül 1858/3 S 1275.

Bâb-1 'Âlî Belgeleri, Bâb-1 'Âlî Sadâret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler, Sadâret Mektubî Kalemî Umûm Vilâyet Yazışmalarına Ait Belgeler

A. MKT. UM. 328/3, 6 Ekim 1858/27 S 1275.

A. MKT. UM. 355/24, 26 Haziran 1859/25 Za 1275.

Cevdet Tasnifi, Belediye

Cevdet, Belediye, 5024.

Cevdet Tasnifi, Maliye

Cevdet, Maliye, 4326.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri, Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti Belgeleri

DH. KMS. 47/89, 2 Şubat 1919/30 R 1337.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri, İdarî Kısım Belgeleri

DH. İD. 144-1/20, 17 Temmuz 1912/2 Ş 1330.

DH. İD. 222/16, 22 Şubat 1915/7 R 1333.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri, İdare-i Umûmiye Belgeleri

DH. İUM. 5-4/3, 3 Ağustos 1914/11 N 1332.

DH. İUM. E-8/53, 14 Haziran 1915/1 Ş 1333.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri, Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemî

DH. MKT. 1171/80, 8 Haziran 1907/26 R 1325.

DH. MKT. 1603/102, 12 Mart 1889/10 B 1306.

DH. MKT. 1812/74, 24 Şubat 1891/15 B 1308.

DH. MKT. 1840/126, 10 Haziran 1891/3 Za 1308.

DH. MKT. 2742/41, 17 Şubat 1909/26 M 1327.

DH. MKT. 2795/24, 17 Nisan 1909/26 Ra 1327.

DH. MKT. 2808/67, 11 Mayıs 1909/20 R 1327.

DH. MKT. 2809/55, 12 Mayıs 1909/21 R 1327.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri, Sicill-i Nüfûs İdâre-i Umûmiyesi Belgeleri, Müteferrik

DH. SNM. 4/105, 9 Mart 1898/15 L 1315.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri, Tesrî-i Muâmelât ve Islahât Komisyonu Belgeleri, Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Muâmelât

DH. TMIK. S. 62/33, 29 Mart 1906/3 S 1324.

DH. TMIK. S. 67/28, 15 Mart 1907/30 M 1325.

Dosya Usulü, İrâdeler Tasnifi

İ. DUİT. 68/17, 19 Haziran 1918/10 N 1336.

Bâb-ı ‘Âlî Belgeleri, Bâb-ı ‘Âlî Sadâret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler, Hazine-i Evrâk Müdürlüğü, İrâdeler, Dâhiliye

İrade, Dâhiliye, 35, 14 Ocak 1907/29 Za 1324.

Bâb-ı ‘Âlî Belgeleri, Bâb-ı ‘Âlî Sadâret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler, Hazine-i Evrâk Müdürlüğü, İrâdeler, Meclis-i Mahsûs

İrade, MMS, 12/519, 9 Mayıs 1858/25 N 1274.

Bâb-ı ‘Âlî Belgeleri, Bâb-ı ‘Âlî Sadâret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler, Hazine-i Evrâk Müdürlüğü, İrâdeler, Meclis-i Vâlâ

İrade, MVL, 17887, 9 Aralık 1858/3 Ca 1275.

Bâb-ı ‘Âlî Belgeleri, Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

ŞD. 1387/11, Aydın 2/122, 26 Mayıs 1891/17 L 1308.

ŞD. 1596/6, Hüdavendigâr 4/709, 19 Eylül 1906/30 B 1324.

şD. HU. 448/53, Maliye 19/758, 24 Aralık 1911/3 M 1330.

Gazeteler

Ahenk Gazetesi, 3392, 10 Eylül 1907/28 Ağustos 1323.

Salnameler

1870-1871/H.1287 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa.

1875-1876/H.1292 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa.

1884-1885/H.1302 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa.

1889-1890/H.1307 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa.

1898-1899/H.1316 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa.

1906-1907/H.1324 Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Bursa.

Mevzuat

29 Şevvâl 1287/9 Kânûn-ı sâni 1286/22 Ocak 1871 tarihli İdâre-i ‘Umûmiye-i Vilâyât Nizâmnamesi, Düstür, 1. Tertib, Cilt 1, Matbaa-ı ‘Âmire, 1289, s. 625-651.

Araştırma Eserleri

ARMAĞAN Abdüllatif (2011) “XVI. Yüzyılda Teke Sancağı’nın İdarî Taksimâtı ve Kır İskân Merkezleri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 3, s. 150-198.

ATA Bahri (1997) *The Transfer of Telegraphy Technology to the Ottoman Empire in XIXth Century*, Boğaziçi University, Master of Arts in History, İstanbul.

AYDIN Mithat (2013) “Kale Tavas’ın Nahiye Merkezi Haline Gelişi (1895)”, *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, s. 59-77.

ÇADIRCI Musa (1997) *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ÇADIRCI Musa (2007) *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Ed. Tülay Ercöşkun, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

ÇETİNKAYA Ali (1968-1969) *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt I, 1859-1868, Mars Matbaası, Ankara.

DAVISON Roderic H. (2004) “Osmanlı İmparatorluğu’nda Elektrikli Telgrafın Kurulması”, *Osmanlı Türk Tarihi (1774-1923)*, Çev. Mehmet Morali, Alkım Yayınevi, İstanbul, s. 193-231.

DAVISON Roderic H. (2005) *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, 1856-1876*, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul.

EKİNCİ Ekrem Buğra (2004) *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul.

ERGENÇ Özer (2006) *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

GENÇ Mehmet (2000) “İltizam”, *TDVİA*, Cilt 22, İstanbul, s. 154-158.

GENÇ Mehmet (2002) *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul.

- GOFFMAN Daniel (2003) “İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine”, *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 88-151.
- GÖKBİLGİN M. Tayyib (1964) “Nahiye”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 37-39.
- HEPER Metin (1980) “Center and Periphery in the Ottoman Empire: With Special Reference to the Nineteenth Century”, *International Political Science Review*, Vol. 1, No. 1, pp. 81-105.
- HEPER Metin (1985) “19. Yy’da Osmanlı Bürokrasisi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 245-258.
- İNALCIK Halil (1987) *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İNALCIK Halil (2006) *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KAÇAR Mustafa (1995) “Osmanlı Telgraf İşletmesi”, *Çağmı Yakalayan Osmanlı*, Ekmeleddin İhsanoğlu ve Mustafa Kaçar (Eds), IRCICA Yayınları, İstanbul, s. 45-120.
- KASABA Reşat (1994) “İzmir”, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914)*, Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert (Eds), Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 1-22.
- KIRMIZI Abdülhamit (2008) “19. Yüzyılda Osmanlı Taşra İdaresi”, *Selçuklu’dan Cumhuriyet’e Şehir Yönetimi*, Erol Özvar ve Arif Bilgin (Eds), Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul, s. 299-319.
- KIRMIZI Abdülhamit (2010) “Taming the Governors: The Swinging Pendulum of Power over the Ottoman Provinces in the Nineteenth Century”, *International Journal of Regional and Local Studies*, Vol. 6, No. 1, Spring, pp. 4-19.
- KUSHNER David (1987) “The Ottoman Governors of Palestine, 1864-1914”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 23, No. 3 (Jul.), pp. 274-290.
- ORTAYLI İlber (1994) “Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilât”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Cilt I, Ed. E. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul, s. 281-334.
- ORTAYLI İlber (2000) *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ORTAYLI İlber (2008) *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- SEYİTDANLIOĞLU Mehmet (2010) *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu, Yerel Yönetim Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- SOMEL Selçuk Akşin (2010) *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, *İslamlaşma, Otokerasi ve Disiplin*, Çev. Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ek I: Karahallı Nahiyesi’nin kurulması halinde memur maaşları ile sair masraflara karşılık gösterilen akarat hakkında ayrıntılı olarak Hüdavendigar Vilayeti tarafından Dâhiliye Nezareti’ne verilen malumat

‘Uşşâk Kazâsına tâbi’ Karahallu Nâhiyesi me’mûrîn maâşâtının ahâli tarafından sûret-i ta’ahhüd ve tesviyesi isti’lâmını mutazammın makâm-ı dâverîlerinin 4 Nisân 1325 târîh ve yüz altmış yedi numarolu tahrîrât-ı ‘aliyyesi üzerine bi’l-muhâbere Kütahya Mutasarrıflığından cevâben alınan tahrîrâtta bildirildiğine nazaran nâhiye-i mezkûre ahâlisinin mütekaddüm istid’ânâmelerinde dermiyân olunduğu üzere nâhiye-i mezkûrenin müdürîyete tahvîlinden dolayı i’tâsı lâzım gelen me’mûrîn maâşâtı ıztırârî olarak ahâli-i mahalliye tarafından virdirmeyüb bir ‘asır mukaddem karye-i mezkûrede küşâd idilen pazar mahallinde ashâb-ı hayrdan Hacı Musa Ağa nâmında bir zât arzâzî-i hâliyye-i emîriyye üzerine cüz’î bir masrafla baraka şeklinde kırk üç bâb ahşab dükkân inşâ itdirmiş ve fakat bu dükkânlar hiçbir tarafa vakf ve tahsis edilmediği ve bir kimsenin nâmına mukayyed ve taht-ı tasarruf ve temellükünde bulunmadığı gibi virgüye de tâbi’ olmayub rakabesi tasarruf ve menâfi’ hazîneye â’id olmak ve me’mûrîn maâşâtı dahi hazîneden i’tâ idilmek üzere nâhiye-i mezkûre ahâlisinin ‘umûmuna izâfetle mukâvelât muharrirliğinden mukaddemâ mütehayyızân tarafından müte’addid imzâyı hâvî virilen ta’ahhüdnâme ve meclis-i idâre-i kazâ ve livâ mazbatalarıyla sabk iden iş’âr üzerine nâhiye-i mezkûrenin teşkîli hakkında şeref-sâdır olan irâde-i seniyyeye müstenid emirnâme-i sâmi mahalline tebliğ idilmeyle mezkûr dükkânlar bi’l-müzâyede hazîne-i celîle nâmına tâliblerine icâr ve istihsâl olunan icârât hazîneye irâd kayd ve me’mûrîn maâşâtı da hazîne-i mâliyeden tesviye idilmekte olduğu ve hatta mezkûr istid’ânâmede imzâ ve mührü bulunan Muharremoğlu Veli tarafından me’mûrîn maâşâtına karşuluk olmak üzere terk olunan dükkânlar meyânında üstü kahvehâne ve altı dükkân olan binânın gûyâ mevhûben mülkü olduğu iddi’a ve hazîne-i celîle ‘aleyhine ikâme-i da’va idilmeyle bir gûne kayd-ı resmî ve sened-i hâkânî ibrâz idilmeksizin yalnız pederi Hacı Mehmed Ağanın tasdîki ve kavli-i mücerredî üzerine mezkûr binâ müdde’î-i merkûm Velinin mevhûben mülkü olduğundan bahsle hazîne-i celîlenin mu’ârazadan men’ini mutazammın kazâ-yı mezkûr bidâyet mahkemesi hukûk kısmından 27 Şubat 1323 târîhli ve altmış ‘adediyle hazîne ‘aleyhinde sâdır olan hükm bi’l-vücûh muğâyir-i usûl ve kânûn olduğundan istitâf-ı da’va idilmesine binâen â’idiyeti cihetiyle Kütahya bidâyet mahkemesi hukûk kısmında müteşekkil istinaf mahkemesince cereyân iden muhâkeme netîcesinde 22 Mayıs 1324 târîhinde fesh olunarak yeniden rûyet-i da’vâya ve ‘inde’l-istintâk ibrâz olunan sâlifü’l-‘arz emirnâme-i sâmi ve ta’ahhüdnâme ile evrâk-ı sâ’ireye ve müdde’î Velinin altı mâh ta’kîb-i da’vâ itmemesine nazaran hakk-ı muhâkemenin muvakkaten sükûtuna karar virilmiş ve ahâli-i merkûmenin bu bâbdaki iddi’âları hilâf-ı hakikat bulunmuş olduğu izbâr kılınmağla olbâbda emr û fermân hazret-i men-lehü’l-emrindir Fî 1 Cemâzi’e’l-âhire sene 1327.

BOA. DH. MKT. 2795/24, 17 Nisan 1909/26 Ra 1327.

Ek II: Masrafları ahali tarafından karşılanmak üzere Karahallı Nahiyesi'nin teşkilinde bir mahzur olmadığına dair Şûrâ-yı Devlet, Mülkiye Dairesi mazbatası

Dâhiliye Nezâretinden bi't-takdîm Şûrâ-yı Devlete havâle buyurulan 3 Cemâzîe'l-evvel sene 324 târîh ve bin altı yüz yigirmi üç numarolu tezkire melfûfâtıyla berâber Mülkiye Dâ'iresinde kırâ'at olındı Me'âllerine nazaran 'Uşşâk Kazâsı dâhilinde Karahallı karyesinin nâhiye hâline ifrâğı ve civârında bulunan yigirmi dört karyenin nâhiye-i mezkûreye ilhâkı inzibât ve idâre nokta-ı nazarından fevâ'id ve muhasenâtı mûcib olacağı ve karye-i mezkûrenin nâhiyeye kalbî hâlinde müdür ile virgü ve tahrîrât kâtibleri ve masânf-ı müteferrika-ı sâ'iresi için senevî itâsı icâb iden on iki bin altı yüz doksan altı gurusun orada mevcûd ve inşâsı musammem bulunan ba'zı 'akârât icârâtıyla tesviyesi ve bu kifâyet itmediğı takdirde üst tarafının nakden ifâsı mukâvelât muharrirliğinden musaddak ta'ahhüd senedi ile te'mîn idildiğı Hüdâvendigâr Vilâyetinin iş'ârına 'atfen bildirilmiştir. Evrâk-ı melfûfe meyânında bulunan makâm-ı vâlâ-yı Ser-askerinin tezkire-i cevâbiyesinde karye-i mebhûsenin nâhiye hâline ifrâğında cihet-i 'askeriyece bir mahzûr olmadıktan başka efrâd-ı redîfenin celb ve cem'i husûsunda sür'at ve suhûlet gibi fevâ'idî müstelzim olacağı gösterilmiş ve tervîc-i iş'âr dâ'irece de münâsib görülmüş olmağla bi'l-istûzân irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyurulduğı takdirde ifâ-yı muktezâsının Hüdâvendigâr Vilâyetine tebliginin Dâhiliye Nezâretine havâlesi ve Mâliye ve Defter-i Hakânî Nezâretlerine ma'lûmât itâsı tezekkür kılındı Olbâbda emr û fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir Fî 30 Receb sene 1324 ve Fî 5 Eylül 322 Şûrâ-yı Devlet Re'isi â'zâdan â'zâdan â'zâdan â'zâdan â'zâdan â'zâdan â'zâdan â'zâdan â'zâdan â'zâdan â'zâdan â'zâdan â'zâdan â'zâdan â'zâdan â'zâdan

BOA. İrade, Dâhiliye, 35, 14 Ocak 1907/29 Za 1324

1930- Kadınlara İntihap (Seçme- Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar

Bengül SALMAN BOLAT

Ahi Evran Üniversitesi

SALMAN BOLAT, Bengül, 1930 Kadınlara İntihap (Seçme- Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar. CTAD, Yıl 10, Sayı 19 (Bahar 2014), s. 27-50.

Kadın ve kadın haklarına yönelik gelişmeler araştırmacılar için her zaman ilgi çekici olmuştur. Türk kadınlarının, tarih boyunca yaptıkları faaliyetler ile elde ettikleri hakları, giyimleri kuşamları vb. konuları birçok çalışmaya esin kaynağı olmuştur. Türkiye’de Cumhuriyetin ilanı ile birlikte bir dizi değişiklikle yapılan devrimin hedefi; yeni ve çağın gereklerine uygun modern bir devlet yaratmaktır. “1923–1938 devrim dönemi” olarak nitelendirilebilecek Atatürk döneminde, kadınlara siyasal anlamda, Belediye seçimlerine seçmen ve seçilen olabilmek hakkının tanınması devrim hedefinin önemli bir parçasını oluşturmuştur. 3 Nisan 1930’da TBMM’de yapılan görüşmelerden sonra gerçekleşen bu hakkın verilmesi, beraberinde çeşitli tartışma, alay etme, çekişme gibi durumlarla karşılaşılsa da kadınlar haklarını sonuna kadar savunmuşlardır. Bu çalışmada, yaşanan tartışma ve diğer yaklaşımlar, dönemin önemli gazetelerinden “Cumhuriyet Gazetesi” örnekleri üzerinden ele alınmış ve değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Belediye Seçimleri, Cumhuriyet Gazetesi, Karikatür, Şiir, Kadınlar Birliği.

SALMAN BOLAT, Bengül, 1930 Attitudes Towards Acquisition of the Right to Elect And to be Elected For The Women in Turkey in 1930. CTAD, Year 10, Issue 19 (Spring 2014), p. 27-50.

Developments on women and their rights have always been a core of interest for researchers. Issues including the woman rights, the women clothes as well as the activities of Turkish women throughout history have inspired many studies. The target of the revolution held in Turkey with a range of changes following the establishment of the Republic was to constitute a new and modern state that would catch up with the

era. An important aspect of the referred target involved the acquisition of the right to elect and to be elected to local administrations for the women in Turkey within the Atatürk's revolutionary era (1923-38). Those rights were acquired in the light of the parliamentary negotiations held on 3 April 1930. Despite several harsh debates, mockeries as well as controversies women did their best to defend their rights. This study aims to denote the discussions concerning the referred issue and to evaluate it on the basis of the Cumhuriyet, one of the the crucial newspapers of the era.

Keywords: Municipal Elections, Cumhuriyet newspaper, comics, poetry, Womens Association

Giriş

Türkiye'de Kadın Haklarının Kısa Tarihiçesi

Cumhuriyetin ilanı sonrasında, gerçekleştirilmeye başlanan devrim hareketinin önemli parçalarından birini kadın hakları oluşturmuştur. Türkiye'de kadınlara, özellikle siyasal hakların verilmesi Cumhuriyet ile birlikte gerçekleşmekle birlikte, kadınların bu yoldaki çalışma ve mücadeleleri daha önceden başlamıştır.¹ Bu bağlamda, II. Meşrutiyet dönemi ciddi adımların atılması bakımından önemlidir. Meşrutiyet Döneminde, Osmanlı'nın hukuk ve eğitim alanlarındaki düzenlemeleri kadın hareketlerinin başlamasında etkili olmuş,² böylece kadınlar, ev dışına çıkma olanağı bularak toplumsal yapı içerisinde her yönüyle farklılaşmaya başlamışlardır. Gerek aile yaşamlarında, gerekse de çalışma ve siyaset hayatlarında kendilerini kuşatan geleneklere, kısıtlamalara ve erkeklerle aralarındaki eşitsizliklere karşı sorgulama yapmaya girişmişlerdir.³ Bu ilk hareketlenme genel olarak eğitilmiş kadınlar ile başlamış, Meşrutiyet dönemi, kendilerine yönelik olarak açılmış okullarda eğitim ve öğretim gören hanımlar, çeşitli hak arayışlarına girerek, toplumda kadını taassuptan uzaklaştırma çabasının öncüleri olmuşlardır. Kadınlar bu yolda dönemin Jön Türklerinden de taraftar bulmuşlar ve kadın dergileri ve dernekler kurarak seslerini duyurma ve düşüncelerini aktarma imkânı yaratmışlardır.⁴

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet döneminde kadınların kazanmaya başladıkları statü, Milli Mücadele döneminde daha da yükselmiştir. Çünkü

¹ *Atatürk ve Türk Kadını*, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yay., Ankara, 1963, s. 4-11.

² Ömer Çaha, *Sivil Kadın, Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yay. Ankara, 1996, s. 10.

³ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 2. Basım, Metis Yay. , İstanbul, 1996, s. 316.

⁴ Semra Gökçimen, "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, Sayı 10, Eylül, Ekim, Kasım, Aralık 2008, s. 12-16.

erkeklerin askere alınması ile onların çalışma ve sosyal yaşamdaki pozisyonları kadınlar tarafından devralınmıştır. Aynı zamanda kadınların savaşta da erkeklerle omuz omuza mücadele vermeleri, onların rol değişiminde etkili olmuştur.⁵ Bu dönemde de yine kadınların çıkardıkları dergiler ve kurdukları dernekler aracılığı ile aktif bir pozisyonda oldukları görülürken, aynı zamanda da başta *Ateşten Gömlek*⁶ gibi edebi eserler de vermeye başlamışlardır.⁷

Bu mücadele ve Atatürk'ün "*Dünyada hiçbir millet kadını ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi halasa (kurtuluşa) ve zafore götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim diyemez*"⁸ şeklindeki Türk kadınına öven sözlerine rağmen, Kadınlara siyasal hakların verilmesi ilk defa 1930'da "*Belediye seçimlerinde intibah hakkı verilmesi*" şeklinde olmuştur.

1920'li yıllardan itibaren kadın hareketi, siyasal hak arayışı etrafında şekillenmeye başlamıştır. Ama aynı zamanda bu hakkın da daha önce olduğu gibi şimdi de eğitimli aydın kadınlara verilmesinden yana bir tavır sergilenmiştir.⁹

Aydın kadınlar tarafından yürütülen kadın haklarının siyasal boyutuna ilişkin tartışmalar, TBMM'nin 3 Nisan 1923 günkü oturumunda yani Cumhuriyetin ilanı öncesinde yaşanmıştır. Bazı milletvekilleri Anayasa metninde, 10. ve 11. Maddelerinin "*18 yaşını bitiren her Türkün milletvekili seçimlerine katılabileceği*" şeklinde düzenleme yapılmasını savunmuşlardı, ancak bu öneri reddedilmiş ve ilgili maddeler, "*her erkek Türk*" deyimini şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰ Mecliste yapılan tartışmalarda özellikle kadının yerinin evi olduğu kanısının yaygınlığı görülmektedir.

Mecliste yaşanan bu tartışma ve gelişmeden sonra, kadınlar harekete geçmişler, henüz daha Cumhuriyet Halk Fırkası dahi kurulmadan, 15 Haziran 1923'te Nezihe Muhittin Hanım'ın¹¹ başkanı olacağı "*Kadın Halk Fırkası*"nın

⁵ Gökçimen, agm., s. 16; Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998, s. 71-78.

⁶ Halide Edip Adıvar, *Ateşten Gömlek*, 19. Baskı, Can Yay. İstanbul, 2007.

⁷ Cumhuriyet Öncesi Kadın Hareketleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, İstanbul, 1992.

⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 1989, s. 152.

⁹ Saime Yüceer, "Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması", *Uludağ Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl.9, Sayı 14, 2008/1, s. 136. (131-151).

¹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre. I, İçtima IV, c.18, 3 Nisan 1923, s. 326-330.

¹¹ Nezihe Muhittin Hanım (1889-1958); evde eğitim gören Nezihe Muhittin Hanım, 1909 yılında Fen dersi öğretmenliği yaparak çalışma hayatına girdi. İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi, Selçuk Hatun Sultanilerinde müdürlük yaptı. İlk Romanını 1911'de yayımladı. 1913'te "Türk Hanımları Esirgeme Deneği"ni kurdu. Kadınlık üzerine çok sayıda yazdığı yazılarıyla ünlendi. 1924-1927 yılları arasında Türk Kadın Birliği'nin başkanlığını yürüttü. 1930'dan itibaren köşesine

kuruluşu için girişimde bulunularak izin talep edilmiştir. Ancak bu talep reddedilmiştir.¹² Ret cevabı sonrasında ise bu oluşum nitelik değiştirerek, “*Türk Kadın Birliği*” adıyla dernek sıfatı almıştır.¹³ Bu dernek, Nezihe Muhittin Hanım’ın başkanlık yaptığı 1924–1927 yılları arasında genel olarak faaliyetlerini; düşünce ve sosyal hayatta kadınların yetiştirilmesi, dul ve kimsesiz kadınlara yardım edilmesi, fakir çocukların ihtiyaçlarının görülmesi ve kadınlığı dış hayata hazırlamak için bilimsel toplantılar düzenlenmesi şeklinde faaliyet göstermiştir.¹⁴ Birlik ayrıca derneğin tüm bu faaliyetlerini ve fikirlerini açıklamak maksadıyla, 1925’te “*Kadın Yolu*” adlı bir dergi yayımlamaya başlamıştır.¹⁵

1927 yılına gelindiğinde, Kadınlar Birliği, ilk kongresini yapmıştır. Bu kongrede, birlik tüzük değiştirerek kadınlara siyasal haklar talep etmiş, ancak bu istek tepkilere yol açmıştır. Bu bağlamda başlayan tartışmalarda, birlik başkanı Nezihe Muhittin Hanım’ın ısrarcı olması ve görüşlerinde geri adım atmaması sebepleri ile birlik başkanlığında değişiklik yapılmıştır. Nezihe Muhittin Hanım’ın yerine daha ılımlı yapısıyla bilinen Selçuk Hatun Kız Orta Mektebi Müdürü, Sadiye Hanım getirilmiştir.¹⁶

Birlikte yapılan bu değişiklikten sonra, yeni yönetim, ilk iş olarak, Nezihe Muhittin Hanım’ı davranışlarından dolayı Birlikten ihraç etmiştir. Nezihe Hanım bu karara itiraz etmişse de bir sonuç alamamıştır. Sadiye Hanım, 1928 Ocak ayına kadar iş başında kalmış ancak birlik eski dinamizmini kaybetmiştir. Ocak 1928’de yaşımı ve işlerini ileri sürerek başkanlıktan ayrılmış ve 1928 yılında yerine Latife Bekir Hanım getirilmiştir.¹⁷

Latife Bekir Hanım, verdiği bir demeçte, Kadınlar Birliğinin bir süredir suskun olmasının sebebinin daha önceki başkandan kaynaklandığını ifade etmiştir. Nitekim Nezihe Muhittin Hanım’ın Birliği asıl amacından uzaklaştırarak, kadınlara siyasal haklar gibi hayallerin peşinde koştuğunu ve yaptığı yolsuzluklarla Birliğin kasasını boşalttığını iddia etmiştir. Bundan sonra

çekilerek ölünceye kadar edebiyatla uğraşmaya devam etti. Hakkında Geniş Bilgi İçin bkz., *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931*, Yay. Haz. Ayşegül Baykan, Belma Ötüş, İletişim Yay. İstanbul, 1999.

¹² Cemile Burcu Kartal, *Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanma Süreci ve 1930 Belediye Seçimleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası İlişkiler ABD, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 91–98; Yüceer, agm., s. 138–139.

¹³ *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını*, s. 148–149.

¹⁴ Gürcan Bozkır, “Türk Kadın Birliği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, S. 9–10, s. 101.

¹⁵ İlk sayı için bkz., *Kadın Yolu*, Yıl 1, Sayı 1, 16 Temmuz 1925; Bozkır, agm., s. 102.

¹⁶ Konu hakkında geniş bilgi için bkz., Bozkır, agm., s. 102–105; Kartal, *agl.*, s. 104–122.

¹⁷ *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1928; 1901’de doğan Latife Bekir Hanım, Fransızca ve Rumca bilmekte idi. Konya Kız Muallim Okulunda Fransızca ve bazı azınlık okullarında da Türkçe dersleri vermiştir. Kadınlar Birliğine başkanlık yaptığı dönemde kadınlara siyasal haklar verilmesi için çalışmıştır. 1946’da İzmir milletvekili seçilmiştir. Baki Sarısakal, *Cumhuriyet Kadınları*, www.bakisarisakal.com. 7.4.2014.

da, Birliğin hayır işleri ile meşgul olacağını ve siyasi hakların peşinde koşmayacaklarını ancak bu konu ile zamanı geldiğinde ilgileneceklerini söylemiştir.¹⁸

Nisan 1929'da Dâhiliye Müfettişi Hilmi Bey, yaptığı açıklamada; kadınlara belediye seçimlerinde intihap hakkı verileceğini söylemiştir. Bu sözler, hem Kadınlar Birliğinde hem de diğer hanımlar arasında hareketlilik başlatmıştır.¹⁹ Böylece bir süreden beri basında görülmeyen kadın hareketlerine yönelik yorumlar, alaycı yaklaşımlar, karikatür ve benzeri haberler de yeniden canlılık kazanmıştır.

Bu makalede, daha önce konuya ilişkin olarak yapılan çalışmalara ek olarak, kadınlara intihap hakkı verilmesine yönelik açıklamalardan sonra yapılan faaliyetler, yorumlar, alaycı yaklaşımlar, şiirler ve karikatürler ele alınmıştır. Bu bağlamda özellikle Ahmet Yılmaz'ın "1930- Belediye Seçimleri Sürecinde Kamuoyu'nda Kadın'a Yönelik Söylemler"²⁰ başlıklı makalesinden yola çıkılmıştır. Yazar, genel olarak farklı gazete ve dergilerdeki kadına yönelik söylemleri ele almıştır. Yazarın çalışmasında, dönemin yayınlarının bu bağlamdaki tutumlarının birbirine çok benzediği görülmüştür.

Bu çalışmada ise Belediye seçimleri öncesi ele alınmıştır. "Cumhuriyet Gazetesi" örneğinden yola çıkılarak, 1930 Belediye seçimlerine kadar olan süreçte, kadınlara yönelik söylemler ve Kadınlar Birliği ile önceki reisi arasındaki tartışmalar ele alınmıştır. Ayrıca yine gazetenin kadın haklarına bakışının karikatür ve şiirlere yansımaları da aktarılmıştır. Böylelikle gazetenin tutumuna yönelik bir durum değerlendirmesi yapılması hedeflenmiştir.

1930 Tarihli Belediye Kanunu, Kadınlara İntihap Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar

TBMM, 3 Nisan 1930'da yaptığı görüşmelerden sonra kabul ettiği yeni Belediye kanunu ile 18 yaşını dolduran kadınlara da seçme ve seçilme hakkı vermiştir. Ancak Hükümetin ilk tasarısında bundan bahsedilememiştir. Tasarıda, kadın haklarına dair düzenleme yapılması ile ilgili önerge, dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'dan gelmiştir.²¹ Kaya, yaptığı açıklamada, Türk kadınının tarih boyunca yaptığı hizmetleri övmüş ve onların seçmen veya yerel temsilci olarak da çok başarılı olacaklarına dönük inancı olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir, "İstibdat ve cehalet devirlerinden arta kalan kötü ve sakat zihniyetlerin, geri ve

¹⁸ "Reis İstifa Etti", *Cumhuriyet*, 21 Kanunu Sani 1341, s. 1-2.

¹⁹ Kartal, *agf*, s. 124.

²⁰ Ahmet Yılmaz, "1930- Belediye Seçimleri Sürecinde Kamuoyu'nda Kadın'a Yönelik Söylemler" *CTTAD*, X/22, 2011 Bahar, s. 141-164.

²¹ A. Afet İnan, vd., *Atatürk ve Türk Kadını*, Ankara, 1962, s. 129-137.

*çürük düşüncelerin Cumhuriyet ve inkılâbın temiz ve erdemli muhitinde yeri yoktur. Kadınlarımızın yakın yıllarda yasama meclislerinde erdemli yerlerini alacaklarına şüphe yoktur.*²²

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın bu açıklamasının yayınlanmasından hemen sonra, *Cumhuriyet*'te kadınlara verilmesi tasarlanan hakka yönelik alaycı bir karikatür yayınlanmıştır.²³

-Kadın Belediye Meclisine aza olmuş, tebrik ederim.

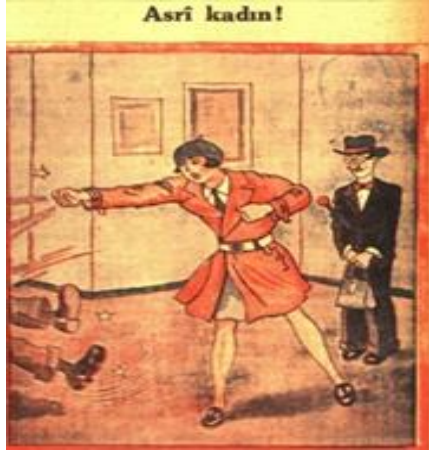
-Tebrik değil, taziyet et birader. Evdeki gibi orada da başıma bela kesilecek. Malum ya ben şebremanetinden memnunum.

Karikatürde görüldüğü gibi kadın haklarına olumsuz bir yaklaşım sergilenmiştir. Haberin gazetede verilmesinin ardından, bir taraftan konu ile ilgili gelişmeler aktarılırken, diğer taraftan da kadınlara intihap hakkı verilmesine yönelik olumlu ve olumsuz yaklaşımlar yoğun olarak verilmeye devam etmiştir. Bu yaklaşımlar, genel olarak, köşe yazılarında, şiirlerde ve karikatürlerde olmuştur. Bu bağlamda, gazetenin 24 Mart tarihli nüshasında, *Asri kadın* başlıklı karikatürde kadın, kocasına eziyet eden şekilde tasarlanmıştır.²⁴

²² TBMM Zabıt Ceridesi, 20 Mart 1930, Devre.3, C. 17, İçtima.3, s. 24; *Cumhuriyet*, 21 Mart 1930, s. 1.

²³ *Cumhuriyet*, 22 Mart 1930, s. 1.

²⁴ *Cumhuriyet*, 24 Mart 1930, s. 1.

-Zevce- sana beş dakika müsaade!

Ya yaşasın kadınlık diye bağırırsın, yabut ta....

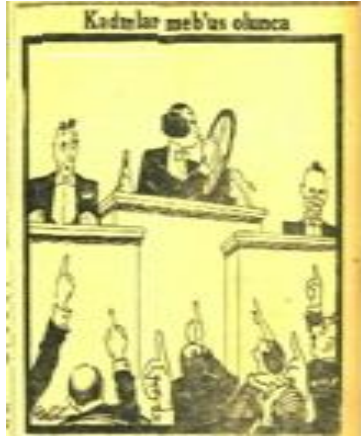
Henüz kadınların belediye seçimlerinde intihap hakkı alacaklarına dair haberlerin verildiği günlerde, kadınların mebusluk hakkı alıp almayacakları konusu da gündeme gelmiştir. Kadınlar Birliği üyelerinden Efzayiş Suat Hanım, “kadınların yakında meb’us da olabilecekleri hakkındaki haberler şimdilik sadece bir temenniden ibarettir. Bunun için daha birkaç seneler geçmesi lazım olduğu fikri kanaat halindedir”²⁵ demiştir. Kadınlar Birliğinden gelen bu açıklamaya rağmen, gazete, kadınların çok kısa zamanda mebusluğa ulaşacaklarını, bir başka deyişle kadınların hırsını ifade eden bir karikatür yayınlamıştır.²⁶

²⁵ “Kadınların Mebusluğu Şimdilik Bir Temennidir”, *Cumhuriyet*, 24 Mart 1930, s. 1.

²⁶ *Cumhuriyet*, 28 Mart 1930, s. 1

Başka bir karikatürde ise alaycı bir yaklaşım sergilenerek kadınların mebusluğu hicvedilmiştir.²⁷

Mebuslar; -söz isteriz, söz isteriz

Reis Vekili Hamm, - Müsaade buyurun, şu dudaklarımın rujunu süreyim!

Yeni Belediye Kanunu'nda 18 yaşına giren kadınlara intihap hakkı verilmesi hakkındaki hükümet tespiti, İstanbul kadınları arasında çok büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Kadınlar Birliği üyeleri bu haberi Türk kadınlığının bir zaferi olarak addetmişler²⁸ ve Darülfünun Emini (Rektörü) Neşet Ömer Bey'i ziyaret etmişlerdir. Nezihe Muhittin Hanım'ın da bulunduğu bu

²⁷ Cumhuriyet, 31 Mart 1930, s. 1.

²⁸ Cumhuriyet, 24 Mart 1930, s. 1.

görüşmede, kadınlar bu hakkı, ileride kadınlara verilecek olan mebusluk hakkının ilk aşaması olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu hanımlar, Darülfünun'da okuyan kızların da katılımı ile İstanbul'da bir miting yapılmasını teklif etmişlerdir. Diğer taraftan Kadınlar Birliği de harekete geçmiştir. Kadınlar Birliğinin bu yaklaşımlarına karşın, Birliğin sabık başkanı Nezihe Muhittin Hanım, bu zaferin kendisinin olduğunu belirtmiştir. Yaptığı açıklamada, birliğin başında bulunduğu müddetçe kadınlara rey hakkı verilmesi için çok çalıştığını, mücadele verdiğini ifade ederek, birliğe kendisinden sonra gelenlerin ise henüz kadına rey hakkı verilmesinin zamanı gelmediğini iddia ettiklerini hatırlatmıştır.²⁹ Bu durum, henüz daha kadınlara intihap hakkının resmi olarak tanınması öncesinde kadınlar arasında çekişmelerin olacağını göstergesi olmuştur. Aynı şekilde Nezihe Hanım, daha sonraki günlerde de yaptığı açıklamalarda bu iddialarını devam ettirmiştir. Bu bağlamda, kadınların bu hakkı elde etmesine yönelik Kadınlar Birliğinin tertip edeceği mitinge neden katılmayacakları sorusuna, *“Birlik bundan evvel biz kadınların intihap hakkını istemelerinin vakti olmadığını iddia etmişti. Fakat vekayı bunun aksini ispat etti. Bunun için birliğe başvurmadık”* karşılığını vermiştir.³⁰

Kadınlara intihap hakkı verileceği haberi üzerine gazetede, yoğun olarak bu konu işlenmeye ve hemen her gün haberler verilmeye başlamıştır. Yapılan bir açıklamada; *“Cumhuriyet Halk Fırkasının esasi nizamnamesinde evvelce konulmuş olan “Her Türk Fırkaya aza olabilir” tarzında bir madde vardır. Bu, vatandaşları kadın ve erkek olarak tefrik etmeyen kat’i bir sarabat olduğu cibetle kadınların fırkaya girmeleri için ayrıca bir sarabat ve madde ilavesine lüzum yoktur”*³¹ denmiş, bunun üzerine, kadınlar yapılacak seçimlerde aday olabilmek için, Fırkaya müracaatları ile ilgili girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Ancak ilk günlerde, *“Kadınların fırkaya kabulü hakkında merkezî Umumiye’ye henüz bir cevap gelmediği”* cevabı verilmiş ve CHF İstanbul Mıntıkası Müfettişi Hakkı Şinasi Paşa'nın birkaç gün içinde Ankara'dan gelerek bu sorulara cevap vereceği bildirilmiştir.³²

Hakkı Şinasi Paşa, Belediye Kanununun kabulünden sonra İstanbul'a geldiğinde yapmış olduğu açıklamada;

“Fırka bidayeti teessüsünde kadınların Fırkaya kabulünü esas, itibarıyla kabul etmiştir. Nizamnamede “her Türk vatandaşı” kaydı kullanılmıştır. Her Türk Vatandaşı demek, kadın, erkek her Türk demektir. Fakat intihap kanunlarında münhasıran erkek kaydı bulunması fırkamızın nizamnamesinden sarabatın istimaline engel olmuştur... Bu kanun mucibince 18 yaşını ikmal eden ve bulunduğu şehirde en az altı ay ikamet eden her

²⁹ Aynı yer.

³⁰ Cumhuriyet, 26 Mart 1930, s. 1.

³¹ Cumhuriyet, 25 Mart 1930, s. 1.

³² Cumhuriyet, 30 Mart 1930, s. 1.

Türk kadın ve erkek intihap eder ve intihap olunur Dolayısıyla kadınlar için özel bir muamele mevzu bahis değildir”³³

denmesine rağmen, kadınların aza olabilmeleri için en az iki erkeğin tavsiyesi ve tahkikat sonrası üyeliklerinin gerçekleştirilebileceği hükmü dikkat çekicidir. Nitekim bu konuda Abidin Daver, bir yazı yazarak, kadınların fırka azalığı için yoğun talep yaptıklarını, fırka azalarından iki erkeğin takdim ve tavsiyelerine ihtiyaç olduğunu hatırlatmıştır.³⁴

Bu konuda, Dâhiliye Müsteşarı Hilmi Bey de, İstanbul Vali Muavini ile görüşmelerinde, kadınlara intihap hakkı verilmesi ve fırka üyelikleri ile ilgili olarak

“Bugün Büyük Millet Meclisi’nde bulunan yeni Belediyeler Kanunu Lahiyasında (tasarı) kadınlara intihap hakkı açıkça sarabaten (açıkça) verilmiş değildir. Yalnız lahiya intihap etmek ve edilmek için “Türk olmak Şarttır” diye bir madde vardır. Müntehiplerin (seçiciler) erkek olması diye bir kayıt yoktur. Lahiyada kadınlar intihap edilemez diye bir kayıt da koyamazdık. Tabi lahiya kesbi kanuniyet (yasal nitelik kazanma) ederse, her tarafta yeniden yenilenmesi lazım gelen Belediye intihabına iştirak etmek ve intihap edilmek mümkündür. Yalnız intihap edilebilmek için namzet gösterilmeleri gerekmektedir. Eğer namzet gösterilirlerse, intihapta edilebileceklerdir.”³⁵ Cümleleri ile konuya daha fazla açıklık getirmek istemiştir.

Kadınlara intihap hakkı verilip, intihap etmek ve edilmek ile ilgili şartların belirlendiği günlerden sonra kadınların fırkaya üye olabilmek için başvuruları yoğun olarak başlamıştır.

Bu başvurular devam ederken, kadınlar arasındaki tartışmalar yine alevlenmiştir. Kadınlar Birliğinin önceki reisi Nezihe Muhittin Hanım, Kadınlar Birliği’ne çatarak, onları ataletle (işsizlik, tembellik) suçlamıştır. Nezihe Hanım, yaptığı açıklamada; Birliğin büyük amaçlarla kurulduğunu ancak, şimdi bu amaçlarını yerine getirmede hiç takipçi olmayıp, sadece kadınlar arasına nifak sokmaktan başka bir varlık gösteremediğini iddia etmiştir.³⁶

Gazetenin bir başka günkü nüshasında, Nezihe Muhittin Hanım’ın tenkitlerine tekrar yer verilmiştir. Bu seferde Nezihe Hanım, kadın birliği üyelerini cahil süt ninelerine benzetmiştir. Buna karşın gazete muhabirlerinden biri, Kadınlar Birliği Başkanı Latife Bekir Hanım’a bu suçlamalarla ilgili ne düşündüğü sorusunu iletmiştir. Latife Bekir Hanım *“hasmın sitemini anlamamak hasma sitemdir. Kadın Birliği, Nezihe Muhittin Hanımın malı imiş sanki biz onun mirasına mı konduk. Biz bu mevkii intihapla aldık. Bizim hakkımızda süt nine tabirini kullanan bir kadına cevap vermekten mazurum. Nezihe Hanımın mitinge, mukabil*

³³ *Cumhuriyet*,6 Nisan 1930, s. 1.

³⁴ *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1930, s. 3.

³⁵ *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1930, s. 1.

³⁶ *Cumhuriyet*,5 Nisan, 1930, s. 3.

taarruza geçeceği mes'alesine gelince, biz program haricinde bir laf söyler miyiz acaba?"³⁷ diyerek hem Nezihe hanımı eleştirmiş hem de mitingde onun konuşmasına müsaade etmeyeceklerini belirtmiştir.

İstanbul ilinden başvuran kadınlar içerisinde ilk aza olan, CHF İstanbul Mıntıkası Müfettişi Hakkı Şinasi Paşa'nın eşi Resmiye Hakkı Şinasi olmuştur.³⁸ Bu durumun basına yansımalarının ardından Abidin Daver, alaycı bir üslupla Nezihe Muhittin Hanım'ın çok talihsiz bir kadın olduğunu yazmıştır. Yazar,

"İstanbul'da Halk Fırkasına girmek ve ilk olarak kaydedilmek şerefini kazanmak isteyen siyasi hanımlar arasında birinciliği Nezihe Muhittin Hanım kazanmış ise de Fırkaya müracaat tarzı, usulü dairesinde olmadığı için teşebbüsü hükümsüz addedilmiş ve birincilik şerefini kazanamamış... Doğrusu bu işlerde Nezihe Muhittin Hanımın talibi yok... Baksanıza Kadın Birliği reisi iken o kadar uğraştığı kadının intihap etmek ve edilmek hakları kendisi reislikten çekildikten sonra teslim edildi. O çalıştı semeresini başkaları topladı. Hiç olmazsa ilk intihap edilen kadın olmak şerefini kazansaydı bari..."

Yazar, aynı yazısında kadınların haklarını elde etmek için erkeklere karşı mücadele maksadı ile kurdukları kadın birliğine karşın erkeklerin de böyle bir birlik kurmaları gerektiğini lakin bundan sonra onların gittikçe güçlenen kadınlara karşı kendilerini müdafaa ve ellerindeki hakları muhafaza etmeleri için gerekli olduğunu ifade etmiştir.³⁹

Yunus Nadi, Kadınlara verilen İntihab hakkını köşesine taşımış ve böyle bir hakkın kadınlara verilmesini oldukça olumlu karşıladığını ifade etmiştir.⁴⁰ Ancak Yunus Nadi'nin aksine gazetenin bir diğer yazarı, Abidin Daver, "Hem Nalma, hem mabına" adlı köşesinde yazdıkları ile genel olarak kadınlara verilen haklarla ilgili olumsuz ve alaycı yaklaşımlar yapmıştır. Bu yazıların birinde; saatçilik yapan tanıdığı bir kadının bu işinde çok iyi olduğunu dolayısıyla belediye meclisi üyesi bir kadından daha aşağı olmayacağını söylediğinde, kadınlardan tepki gördüğünü belirtmiştir. Yazar, kendisine yazılan bir mektupta, kendi sözlerine karşın "kadınların belediyede bir işe yaramayacakları manası çıkıyor... İstanbul'un harap bali, bütün gururlarına rağmen, erkeklerin beceriksizliğini göstermiyor mu?... kadınların şehrini temizlik, sıhhat ve hayırperverlik işlerinde erkekleri geri bırakacakları pek yakında kadınlar belediye azası olunca meydana çıkacaktır. Sizde yazınızdan dolayı mahçup ve nadim olacaksınız" şeklinde verilen cevapta yanlış anlaşıldığını ifade etmiştir. Yazar, kendisinin de kadınların her işi daha iyi yapacaklarına inandığını, ancak sorunun belediyede olduğunu dolayısıyla oraya gelecek kadınların da hiçbir şey

³⁷ "Dedikodu Büyüdü, Nezihe Hanıma Cevap Veriyorlar", *Cumhuriyet*, 9 Nisan 1930, s. 3.

³⁸ *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1930, s. 1.

³⁹ "Talihsizlik", *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1930, s. 3.

⁴⁰ *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1930, s. 1.

yapamayıp sadece Şehremin'in her arzusunu yerine getireceklerini iddia ederek, belediyeyi suçlamıştır.⁴¹

Bir başka Cumhuriyet yazarı, Ağah İzzet, Akşam Gazetesi'nde yayınlanan bir yazıyı ele almıştır. Bu yazıda; eski zaman Türk kadınlarının gergef, oya, kasnak gibi el işlerinde maharet sahibi olduklarını, bundan evvelki neslin kadınları ise piyano çalmayı bildikleri halde, şimdiki kadınlarımızın hiçbir marifetleri olmadığını işaret ettiğini belirtmiştir. Yazar, bunun sebebinin de artık, her şeyin Avrupa sanayinde üretildiğini ve göz nuru ürünlerin yapılmamasına bağlamıştır. Yazara göre üç türlü kadın vardır. Bunlar, ev kadını, süs kadını ve iş kadını. Yakın zamana kadar, şehirlerde iş kadını olmadığını sadece ev ve süs kadınları olduğunu, bu gün ise kadınlara her iş alanının açık olduğunu belirtmiştir. Özellikle kadınlara iş sahasının yanında seçme ve seçilme hakkının da verildiğini belirten yazar, yine de konuya olumsuz bir yaklaşım göstermiştir. Nitekim ona göre, eski zihniyet ve etkiler altında yetişmiş olan bu neslin bu işleri yürütme kabiliyetinden yoksun durumda bulduklarını, bu bağlamda da kadınlardan bir başarı beklemek için çok erken olduğunu vurgulamıştır.⁴²

Gazetede, kadınlara yönelik çoğunluğu olumsuz olan yazı ve görsellerin dışında şiirler de yayınlanmıştır. Bu bağlamda, şiirleri, mizahi yazıları ile tanınan ve aynı zamanda kadınlar Birliği aktif üyelerinden Efzayiş Suat Hanım'ın eşi olan Hüseyin Suat Yalçın, "Gavei Zalim" takma adıyla şiirler yayımlamıştır. Yazar, bu şiirlerinde adeta kadınlara verilen hak ile dalga geçmiştir. Şiirlerinden birisinde, bir taraftan kadınların aldıkları hak sonucunda, erkeklerin düştüğü durumu, diğer taraftan Kadınlar Birliği ve önceki yönetimdeki kadınların çekişmelerini ele almıştır;

Kadın Devri

*Ey kalıbuk, kalıbuk
Burma artık gel bıyık
Beni dinlersen eğer
Al bağrına taşı sık

*Feleke yıktı hayatı
Değiştirdi nebatı
Kurulmak üzere zannım
Kadınlar Saltanatı

*Kadınlar hep hür olmuş
Birlik içine dolmuş,
Eskiler bakıp bakıp
Saçlarını yolmuş*

⁴¹ "Hanımlar ve Belediye Meclisi", *Cumhuriyet*,6 Nisan 1930, s. 1.

⁴² Ağah İzzet, "Çalışma Hayatında Kadın", *Cumhuriyet*,7 Nisan 1930, s. 3.

*Kadına bak verilmiş
Değişmiş alış veriş
Hakikat böyle ise
Hapı yutmuş kel Memiş*

*Gel seninle baş başa
Dertleşip taşta taşta
Yazalım vasiyeti
Hüvelbakili taşta*

*Belki bizlerden iyi
Her gün yiyip naneyi
Kesip biçip yukarlar
Olurlar küllhanbeyi*

*Oynattın da kanımı
Her gün sıkır canımı
Koyduysan gel bul artık
Aza olmuş hanımı*

*Kapı kapı dolaşır
Gizli dosyaları taşır
Derdini döksen eğer
Büyük bükmez baş kaşır*

*Ne günlere kaldık ah
Neler yaptık bak Allah
Kadınlar her gün bize
Giydirecekler külah!⁴³*

Özetle, kadınlara Belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkının verilmesi sürecinde, konuya ilişkin gazete görüşleri, genel olarak tartışmalı olmuştur. Aynı zamanda bu konu, kadınlar arasında ikilik oluşturmuştur. Bu ikiliğin altında yatan sebepler, geçmişteki yaşanan gerginlikler olmuş ve bu hakkın verilmesi ile birlikte tekrar gündeme gelmiştir. Dolayısıyla bu yöndeki yorum ve davranışlar da gazeteye malzeme durumuna dönüşmüştür.

11 Nisan 1930 Tarihli Kadınlar Birliği Mitingi ve Yaklaşımlar

Kadınlara, belediye seçimlerinde verilen haklarla ilgili olarak gazetede verilen yorumlar, alaycı yaklaşımlar ve tartışmalar içerisinde, Kadınlar Birliği daha önce gündeme getirdikleri miting için hazırlıklara başlamışlardır. Yapılacak olan

⁴³ "Gave diyor ki", *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1930, s. 3.

tezahürata tüm kadınların katılması için çağrı yapmışlardır. Yapılan miting programına göre; tezahüratın ilk safhası sabah Sultan Ahmet Meydanı'nda, ikinci safhası ise yolda ve Taksim Meydanında olacağına karar verilmiştir.⁴⁴ Özet olarak verilen bu programın ardından yapılacak mitingle ilgili ayrıntılı program da yayınlanmıştır. Buna göre;

1-Bütün Türk kadınları ve kız talebeler sabahleyin dokuzdan itibaren Sultanahmet Meydanında toplanacaklar.

2-Saat onda önde müzika ve mektepli kızlar olduğu halde kadınlar bareket edecekler ve alay halinde Divan Yoluna takiben Şehremaneti binasının önüne geleceklerdir. Burada tezahürat yapılacak ve nutuk okunacak.

3- Müteakiben aynı suretle sırasıyla Kadın Birliği CHF, Türk Ocağı ve vilayet önüne gidilerek beşer dakika durulacak ve nutuklar okunacaktır.

4- Vilayetten sonra Ankara Caddesi tarafıyla Sirkeci, Eminönü, Karaköy, Şişhane, Galatasaray ve Taksim'e gidilecektir.

5- Taksim'de Cumhuriyet Abidesine Türk Kadın Birliği tarafından hazırlanan bir buket konacaktır.

6- Birlik tarafından ihzâr edilen listede ismi yazılı olan hanımlar tarafından nutuklar okunacak ve tezahürat yapıldıktan sonra merasime nihayet verilecektir.

7- Yollarda müzika çalacaktır.

Mitingden sonra da Gazî hazretlerine, Büyük Millet Meclisi Riyasetine, Başvekâlet ve Dâhiliye Vekâletine teşekkür telgrafları çekilecektir.⁴⁵

Birliğin yaptığı bu program dâhilinde sabık reis Nezihe Muhittin Hanım'ın da mitingde bir nutuk söyleyeceği söylentisine karşın, Birlik yapmış olduğu açıklamada, böyle bir şeye asla müsaade edilmeyeceğini belirtmiştir. Ancak verilen haberde Nezihe Hanım'ın program dışında da olsa bu konuda ısrarcı olduğu belirtilmiştir.⁴⁶

11 Nisan 1930 günü gerçekleşen miting ile ilgili haberler sonraki günlerde gazetede yer almıştır. Mitingle ilgi olarak ilk dikkat çekilen husus kadınların katılımının çok az, kadın mitingine erkek ilgisinin daha yoğun olduğu yönünde olmuştur. Bu bağlamda

“çoğu erkeklerden oluşan kalabalığın ortasında etrafında polisler bulunan boş bir saha bırakılmıştır. Ortada bu sahada Kadın Birliği Reisi Latife Bekir Hanım nutuk söylemek için hazırlanan ve Kadın Birliği bayrakları ile süslenen kürsüye çıkmıştır. Latife Hanım bir kâğıtta yazılı bulunan nutku ince ve mübteza bir sesle okumuştur. Latife Hanım çok beyecanlanıyor, sesi kısılıyor, avukat Nigar Hanım hemen kendisine su yetiştiriyor.”

⁴⁴ Cumhuriyet, 10 Nisan 1930, s. 1.

⁴⁵ Cumhuriyet, 11 Nisan 1930, s. 1, 2.

⁴⁶ Agy.

Cümleleri ile mitingdeki durum tasvir edilmiştir. Haberin devamında, Latife Hanım'ın konuşmasına yer verilmiştir. Latife Hanım, kadınlarımızın her sahada başarılı olduklarını, nihayetinde belediye seçimlerinde de seçilme seçme hakkı elde ettiklerini, bu haklara sahip yirmi millet içersinde, yirmi birinci olduklarını, bu zaferin Kadın Birliği'nin ilk ve en önemli başarısı olduğunu söylemiştir. Kadınlar Birliği'nin eski reisi Nezihe Muhittin Hanım ise mitinge katılmamıştır. Ancak bazı kişiler onun Sultan Ahmet Meydanına gelip kadın katılımının azlığını göreyerek, *“bunların düzenleyeceği miting bu kadar olur”* diyerek oradan uzaklaştığını ifade etmişlerdir.⁴⁷ Daha sonra çıkan bir haberde ise Nezihe Muhittin Hanım'ın isteği ile bir başka miting düşünüldüğü ancak buna müsaade edilmeyeceği ifade edilmiştir.⁴⁸

Mitingin gerçekleşmesi sonrasındaki günlerde, mitingin başarılı olamadığı haberleri yansımıştır. Bu bağlamda yazılan yazıların birinde, mitingin başarısızlığının sebepleri, Kadınlar Birliğinin idaresizliğine atfedilmiştir ve görüşme yapılan münevver kadınlardan birisinin *“Türk kadınlığı, birlikte toplanan birkaç hanımın elinde oyuncak olamaz!”* demesi Kadınlar Birliği tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır. Aynı biçimde münevver ve mütefekkir hanımlar arasında çok tanınmış olan Nakiye Hanım da bu mitingi facia olarak adlandırmıştır. Verdiği demeçte *“Kababat tamamıyla Kadın Birliğindedir. “Ne yapalım kadınlar mitinge iştirak etmedi” deyip yakalarını sıyrmak istiyorlar Hâlbuki onlar Türk kadınına çağırmasını, toplamasını bilmediler. Ona bu mukaddes gününde ebemmiyetini anlatamadular. Harbe bile şitap eden kadınlarımız böyle bir bayramı tes’it etmekten neden kaçınırlar. Kadınlarımız, erkeklerin yaptıkları tezahürlere bile mitingden daha kalabalık gelirlerdi”*⁴⁹

Nakiye Hanım'ın gazeteye verdiği bu demeç, Kadınlar Birliği tarafından büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Azalardan Saime, Lamia Refik ve Efzayış Hanımlar, CHF Müfettişi Hakkı Şinasi Bey'i ziyaret etmişlerdir. Bu ziyarette hanımlar, Paşa'ya mitingde gösterilen teshilattan (kolaylıklar) dolayı teşekkür etmişler ve yapılan dedikoduları şikâyet etmişlerdir.

Birlik tarafından bu ziyaretten sonra da Ankara'ya, Başvekil İsmet Paşa ile Büyük Millet Meclisi Reisi Kazım Karabekir Paşa'ya teşekkür telgrafları çekilmiştir.⁵⁰ Mitingden sonra Dâhiliye Vekâleti'nden Başvekâlete gönderilen bir yazıda mitingin program dâhilinde gerçekleştiğine, herhangi bir aksi durumun yaşanmadığına işaret edilmiştir.⁵¹

⁴⁷ “Tezahürata Kadınlardan Ziyade Erkekler İştirak Etmişlerdir”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1930, s. 1.

⁴⁸ *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1930, s. 3.

⁴⁹ *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1930, s. 1–2.

⁵⁰ *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1930, s. 2.

⁵¹ Başbakanlık *Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030 10 80 526 4 numaralı, 28.04.1930 tarihli belge.

11 Nisan 1930 günü tertip edilen mitinge ilişkin olarak Abidin Daver, köşesinde;

“Kadın Birliği, Türk hanımlarına siyasi hukuk hakkını vermek verilmesini tes’it etmek için Cuma günü bir miting tertip etti. 30 -40 kadar hanımın ve onları seyre gelen binlerce erkeğin iştiraki ile Darülaceze müzikasının nağmeleri arasında başlayan ve bir mubarebe meydanını andıran Taksim Meydanında polislerin “paydos”, “paydos” nidaları ile biten bu miting kendilerine verilen hakların, kadınlar arasında ne kadar lakayd ile karşılandığını gösterdi. Öyle ya Türkiye’nin, kadını, hem de münevver ve okumuş yazmış kadını en bol şehri olan İstanbul’da bir kadın bayramına 30–40 hanım iştirak ederse, bunda kadınlarımızın siyasi haklara ebemmiyet verdikleri manasını çıkarmak, biraz müşkül olur. Cuma günkü mitingde mevlit okunsa ve şeker dağıtulsaydı yahut son moda kıyafetler teşhir edilseydi, mahaşerallah iğne atsan yere düşmezdi”⁵² sözleri ile Kadınlar Birliği’nin düzenlediği mitingi katılımın azlığını ve ilgisizliği eleştirmiştir.

Gave takma adıyla şiirler yazan Hüseyin Suat Yalçın, 11 Nisan’da İstanbul’da yapılan kadınlar mitinginden sonra, yazmış olduğu şiirlerde yine kadınlara verilen hakları ele alarak alaycı bir üslup kullanmıştır.

Kadın Devri

*Hayırdır İnşallah
Rüya gördüm dün sabah
Bizim hanım Konya’dan
Mebus olmuş, ya fettah

*Oldum dedim Konya’lı
Ruhum fikrim zıyahl,
Tut artık şimdi bana
Emirgan’da bir yah

*Ne yaptım bilmiyorum
Bunaldı kaldı ruhum,
Satıyordu kantarla,
Hanımın efendi kurum

*Büktü sonra bir dudak
Ne hükümüm kaldı ne bak
Zanettim ki evimde
Oldum bir çerkez uşak

*Uyandım ter içinde
Kaldım keder içinde
Hayırdır bu inşallah
Ehvenişer içinde*

⁵² Abidin Daver, “ Hanımların Mitingi”, *Cumhuriyet*,13 Nisan 1930, s. 3.

Anlattım, güldü bana
Dedi, etmeyiz kavgâ
Bizim de hakkımızdır
O meclisi muallâ

Sen erkeksin ben kadın
Fakat biraz da sakın
Alay etme benimle
Bu istikbal pek yakın

Dedim merhum olurum
Hatta zakkum olurum
Fakat Meb'us olursan
Ben de merhum olurum⁵³

Gave Diyor ki;

Kadın Devri

Ayşe kadın, Ayşe kadın
Bak ne olmuş gözün aydın
Kadınlara hak verilmiş
Murada ermeniz yakın

Bizimki çattı kaşları
Dinle, dedi, dinle karı
Terazinin şekli döndü
Ben aşağı, sen yukarı

Kuşakları çekip sıktık
Demek biz de usta çıktık
Yaşasın Türk Kadınları
Erkekleri yere yıktık

Artık senin beki Nazif
Gelmez eve çakar keyif
Haddi varsa el kaldırsın
Bundan sonra uyuz herif

Fakat sen de onun gibi
Olma sakın odun gibi
Görünelim elaleme
Halimizden memnun gibi

⁵³ “Gave diyor ki”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1930, s. 3.

*Bu tebedül için yalmız
Miting yaptı hanımlarımız
Konu komşu gelin bizde
Patlatalım biz de sakız

*Kadın şimdi değil dadı
Vatandaştır onun adı,
Yere batsın bundan böyle
Erkeklerin istibdadı

*Böyle gelir böyle gider
Bu devranda her bir keder
Gazı'mize duamız
Gnderelim leyla seher

*Haraptır halimiz çoktan
O var etti bizi yoktan
Döner miyiz artık geri
Çıktı bir kere yay oktan⁵⁴*

Kadınlara verilen Belediye seçimlerindeki hakları kutlamak üzere tertip edilen mitingin gazeteye yansımalarından çıkan sonuca göre, beklenen düzeyde iyi geçmediği görülmektedir. Kadın katılımının azlığı ile mitingi düzenleyen Kadınlar Birliği mevcut ve eski yönetimin çekişmeleri bu başarısızlığın sebeplerinden birini oluşturmuştur. Aynı zamanda, ülkede geçmişten beri süregelen geleneksel yaklaşımların devam etmesi ve hatta bu yaklaşımların da gazeteci ve aydın kesim tarafından sergilenmesinin de çok garipsenecek bir durum olmadığı kanısı oluşmaktadır. Nitekim Türkiye'de henüz Cumhuriyet döneminin başlarıdır ve devrim dönemi devam etmektedir. Bu bağlamda Dünyadaki birçok ülkeden önce kadınların bu hakları almaları tartışma, yorum ve mizahi yaklaşımlara rağmen son derece önemli bir gelişme olarak değerlendirilmelidir.

Kadın Haklarına Yönelik Diğer Yaklaşımlar

Kadın haklarına yönelik olarak yapılan yorumlar sadece gazeteciler ve hanımlarla sınırlı kalmamış farklı meslek gruplarından da konuya ilişkin açıklama ve görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerde özellikle kadının yerinin evi olduğu ve en önemli görevinin çocuklarını yetiştirmek olduğu vurgusu ön plana çıkmıştır. Başka bir deyişle Devlet'in kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı vermesine yönelik tutumlar, kadının doğası gereği bu işleri yapamayacağı

⁵⁴ "Gave diyor ki", *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1930, s. 3.

yönünde olmuştur. Yani kadın, pasif yaratılışından dolayı edilgen yapısını muhafaza etmelidir görüşü ileri sürülmüştür.⁵⁵

Bu bağlamda gazete yayınladığı bir karikatürde de konuya dikkat çekmiştir. Karikatürde, çalışma ve siyaset hayatında olan kadının çocuğunun düştüğü durum hicvedilerek kadının doğası dışına çıkmasının sakıncaları hatırlatılmıştır.⁵⁶

Kadının siyaset hayatında değil, ev hayatında aktif olması gerektiğini savunanlardan biri olan, çocuk hastalıkları uzmanı olan Dr. Raşit Paşa, hanımlara yönelik bir konferans vermiş ve bu konferansın içeriği gazetede yayınlanmıştır. Doktorun, hanımların anne ve ev hanımı olmaları gerektiği yönündeki açıklaması özellikle, Kadınlar Birliği tarafından olumsuz tepki görmüştür. Bu olumsuz yaklaşıma karşın, doktor yaptığı açıklamada, *“ben kadınlarımızın dedikodusundan ve taleplerinden evvel, memleketin istikbalini ve neslin kuvvetli yetişmesini düşünüyorum. Bu hususta ihtisassımdan ve otuz senelik tecrübelerinden kuvvet alan bir doktor sıfatı ile düşündüklerimi söylüyorum. Nesli sağlam yetiştirecek olan meme veren ve çocuğunu düşünen annelerdir. Hanımlarımız ne derlerse desinler.”*⁵⁷ Cümleleri ile sözlerine gelen tepkilere rağmen düşüncesini savunmuştur.

Yine aynı görüşü paylaşan, psikiyatri alanının ünlü doktoru, Mazhar Osman Bey’in kadınlara yönelik tutumu ise diğerinden farklı olarak çok daha etkili, kaba ve uzun süre kamuoyunu meşgul edecek şekilde gelişmiştir. Bu bağlamda Mazhar Osman ile kadınlar arasındaki tartışmalar da dikkat çekmiştir.

Dr. Mazhar Osman, neşretmekte olduğu *“Sıhhi Sahifeler”* Mecmuasında kadınlık hakkında oldukça hakaret içerikli bir makale yazmıştır. Bu makalede özellikle, *“Kadın fikirden ziyade, hisle yaşayan bir mahluktur....kadın tabakküm için, yemek için yaratılmamıştır. Mahkumiyetten, himayetten ve esaretten zevk alır....Kadın her*

⁵⁵ Yılmaz, agm, s. 146.

⁵⁶ *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1930, s. 1.

⁵⁷ *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1930, s. 2.

*gün aldanır, kaplanın göz yaşına, kurdun yalvarışına inanır....Erkek hayatta bir iş yapmak için çalışır, bir meslek sahibi olur. Kadın dışarıdan boyandığı, süslendiği gibi içerden de ilimle irfanla süslenir ki iyi bir zevce anlayabilsin...”*⁵⁸ Gibi cümleleri kadınlar üzerinde büyük etki uyandırmıştır.

Bu makalenin gazetede yayınlanmasından sonra, Kadın Birliği heyeti toplanmış ve Mazhar Osman’a cevap vermeme kararı almışlardır. Ancak bu karara rağmen, yine de konu hakkında yorumlar yapılmıştır. Bu açıklamalardan biri şu şekilde olmuştur. *“Birlik bu makaleye cevap vermeye lüzum görmüyor. Yalnız biz; bu münsifail kararların ve pek açık hükümlerin kat’iyeti fenniyesinden şüphe ediyoruz. Çünkü yürüyen kadınlık ve eserleri meydandadır. Kadınlar deruhte ettikleri işlerde muvaffak mı olmuyorlar?..... bir annenin çocuk doğurup büyümesi ne demektir. Çocuk ilk ve hakiki terbiyeyi ana kucağından alır. Demiyorlar mı? Bu istisgar edilebilir bir iş midir? Bir başka hanım da makalenin gazetede yazılmayan bölümlerini gündeme getirerek cevap vermek istemiştir. Makalede yer alan “kadınlar erkeklerin işlerine karışsındular beşeriyet daha mı düzelecekti” cümlesine “kadınlara göre elbet düzelecekti. Onlar anadır, sultperverdir. Kolaya mubarebe etmezler. Çocuklarını talim ve terbiye ederler, yollar, hamamlar temiz olur. Hayır, erkekler öyle demiyor. Hala birçok hükümetler bu hakka vermıyor. Mussolini bile “kadınlar hayvanlardır diyerek kendilerini böyle bir hakka layık görmüyor.”*⁵⁹ cümleleri sarf edilmiştir.

İlerleyen günlerde Mazhar Osman Bey, gazeteye bir demeç vererek konu ile ilgili yeni bir açıklama yapmıştır. Osman Bey, kadınların aleyhine bir şey söylemediğini iddia ederek, kadınlığın hakkının savunmasının, Kadınlar Birliğinin görevi mi? olduğunu sormuştur. Kendisinin hayatın gerçeklerini ifade ettiğini yineleyerek, kadınların telaşlarının anlamını çözemediğini ifade etmiştir.⁶⁰

Konu ile ilgili tartışmaların kesilmediği ve gazetenin de bu tartışmaları devam ettirmek istercesine yaklaşımları da görülmüştür. Nitekim Gazete, 5 Mayıs günü Mazhar Osman Bey’in başlattığı tartışmaya yönelik bir karikatür ve yorum yayınlamıştır.

⁵⁸ “Kadın Birliğinde İnfial Uyandıran Makale”, *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1930, s. 1–2.

⁵⁹ *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1930, s. 1.

⁶⁰ *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1930, s. 1.

Haşmetli moda hazretlerinin esiri....

Yapılan yorumda, Mazhar Osman Bey'in sözlerinin kadınları pek hiddetlendirdiğini ancak bu münakaşayı doktorun kazanacağına inandıklarını ifade etmişlerdir.⁶¹

Gazete, kadınlar Birliği ile Mazhar Osman Bey'in tartışmalarını ilerleyen günlerde yine gündeme getirmiştir. Nitekim 24 Mayıs tarihli bir yazıda, Mazhar Osman Bey, "bu hanımlarda evde yıkanacak çamaşır varken ne diye başka bir meşgale arıyorlar" cümlesini alt başlık olarak vermiştir. Yazının devamında, Mazhar Osman Bey'in bu hanımlara cevap vermeyeceğim demesine rağmen, mecmuasında yine kadınlara yönelik bir yazı yazdığını bu yazıda, "Bu yazımdan hanımların bir kısmı müteessir olmuş, derneklerinde toplanmışlar, gazetecileri kabul etmişler, bize gayz ve protestolar püskürtmüşler" dedikten sonra doktor hanımların bu hareketlerini "manasız asabiyet" olarak nitelendirmiştir. Yazının devamında, "kadınlar çocuklarını ve evlerini ihmal ettikçe evde yıkanacak çamaşırını bırakıp kulluğunda erkeklerle yarıştıksa sadece doktorların değil, her münverin tenkidine hedef olacaklardır."⁶² diyerek herkesin kendisi gibi düşüneceğini iddia etmiştir.

Bu yazıdan bir gün sonra da kadınlar, Mazhar Osman Bey'e yine gazete aracılığı ile cevap vererek, asıl kendisinin başka bir işi olup olmadığını sormuşlar ve Kadınlar Birliği olarak doktorun bu saldırısına cevap vermeme kararı aldıklarını ifade etmişlerdir.⁶³

⁶¹ *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1930, s. 1.

⁶² "Kadınlık Münakaşası", *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1930, s. 1.

⁶³ *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1930, s. 2.

Mazhar Osman ve Kadınlar Birliği arasındaki tartışmalarla ilgili son haber, 26 Mayıs'ta yayınlanmıştır. Buna göre, Kadınlar Birliği'nin bundan sonra Mazhar Osman Bey'in kadınlarla ilgili yazdıklarına cevap vermeme kararı ile belediye seçimlerine hazırlıklara başladıklarını ilan etmeleri olmuştur.⁶⁴

Gazete, 29 Mayıs günü yayınladığı karikatürle yine konuyu gündeme getirmiş ve Mazhar Osman'ın ideal kadın ölçütü olarak "evinde çamaşır yıkayan kadın" görüşünü tekrar hatırlatmıştır.⁶⁵

Kadınlar Birliği ile Doktor Mazhar Osman Bey arasında başlayan tartışmalara, Abidin Daver ile "cici anne" rumuzunu kullanan Sabiha Sertel de katılmıştır. Abidin Daver, köşesinde yazmış olduğu bir yazıda, Mazhar Osman Bey'in kadınların aleyhinde yazdığı o müthiş yazısından beri evine gidemediğini, Bakırköy'deki hastanenin erkekler kısmından dışarı çıkamadığını, hatta feminist erkek hastaların da kendisini protestoya hazırladıklarını yazmıştır.⁶⁶

Sabiha Sertel de bir okurunun kendisine yazmış olduğu mektubu köşesine taşımıştır. Genç bir kız olan okur, "kadınlara mebus olma hakkı veriliyor da neden tayyareci olma hakkı verilmiyor" diye sormuştur. Yazar, öncelikli olarak kadınlara henüz mebusluk hakkı değil, sadece belediyede intihap hakkı verildiğini hatırlatmıştır. Alaycı bir ifade ile Mazhar Osman'ın öncelikli olarak bu konuya cinsi alaka ile izah edeceğini, ama kendisinin farklı yaklaştığını ifade etmiştir.

⁶⁴ Cumhuriyet, 26 Mayıs 1930, s. 1.

⁶⁵ Cumhuriyet, 29 Mayıs 1930, s. 1.

⁶⁶ Abidin Daver, "Mazhar Osman Bey ve Kadınlar", Cumhuriyet, 5 Mayıs, 1930, s. 3.

Yazar, okuruna kadınların bu hakkı elde etmek için çok çalıştıklarını, dolayısıyla bu tür hakların çalışma ve mücadele ile gerçekleştirilebileceğini öğütlemiştir.⁶⁷

Sonuç olarak, basında kadınlara yönelik bu tutumlar arasında Belediye seçimleri 5 Ekim 1930'da gerçekleşmiştir. Bu arada 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası⁶⁸ kurulmuş ve bu fırka da Atatürk'ün talebiyle parti tüzüklerine kadınlara verilen bu hakkı eklemiştir. Böylece kadınlar 5 Ekimde yapılan seçime seçmen olarak katılmış ve aday oldukları partiden de Belediye encümen üyeliğine seçilmişlerdir.⁶⁹

Sonuç

Kadınlara siyasal hakların verilmesi konusu, Türk Devriminin en önemli aşamalarından birisini oluşturmaktadır. Kadınların siyasal bir takım hakları elde etmelerine yönelik çabaları 19. Yüzyıldan itibaren başlamış ve Cumhuriyet dönemine kadar mitingler tertip etme, dergi çıkarma ve dernekler kurma gibi faaliyetlerle devam etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu faaliyetlerle birlikte siyasi parti kurma girişimleri de olmuştur. Ancak ilk defa kadınların seçme ve seçilme hakkı 1930'da Belediye Seçimlerine seçmen ve seçilen olma şeklinde gerçekleştirilmiştir. 3 Nisan 1930'daki bu kanuni düzenleme sonucunda çoğunlukla basın aracılığı ile elde edilen bilgiler doğrultusunda, tartışmalar yaşandığı görülmektedir. Yaşanan tartışmaların konularını da Türk toplumunun geçmişten getirdiği geleneksel alışkanlıkları, kadının pasif bir varlık olarak nitelendirilmesi ve yerinin evi olması gibi hususlar oluşturmuştur. Bu hakların verilmesinin ancak dönemin devrimci kadrosu tarafından gerçekleştirilmesi, bu haklara çoğunlukla erkeklerin yaptığı olumsuz yaklaşımlar ve kadınlar arasında yaşanan geçimsizliklerin olmasına rağmen, genellikle kadınlar haklarını sonuna kadar savunmuşlar ve kendilerine verilen hakkın bilincinde olduklarını göstermiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030 10 80 526 4 numaralı, 28.04.1930 tarihli belge.

⁶⁷ Cici Anne, "Bana Sorarsanız", Cumhuriyet, 8 Mayıs 1930.

⁶⁸ Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili geniş bilgi için bkz., Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul, 1982.

⁶⁹ Kaplan, *age.*, s. 191–200, Birten Çelik, "Türk Kadınının Seçme ve Seçilme Hakkı Kazanmasında Önemli Bir Tarih;3 Nisan 1930", *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü- Atatürk Dönemi (1923–1938)*, C.I, Atatürk Kültür Merkezi Yay, Ankara, 2009, s. 393.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima IV, c.18, 3 Nisan 1923.

TBMM Zabıt Ceridesi, 20 Mart 1930, Devre.3, C.17, İçtima.3.

Kitap ve Makaleler

ADIVAR Halide Edip (2007) *Ateşten Gömlek*, 19. Baskı, Can Yayınları, İstanbul.

Atatürk ve Türk Kadını (1963) Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları, Ankara.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1989) C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

BOZKIR Gürcan “Türk Kadın Birliği”, *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, C. 3, S. 9–10, s. 99–116.

ÇAHA Ömer (1996) *Sivil Kadın, Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yayınları, Ankara.

ÇAKIR Serpil, (1996) *Osmanlı Kadın Hareketi*, 2. Basım Metis Yayınları, İstanbul.

ÇELİK Birten (2009) “Türk Kadınının Seçme ve Seçilme Hakkı Kazanmasında nemli Bir Tarih; 3 Nisan 1930”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kltri- Atatürk Dönemi (1923–1938)*, C. I, Atatürk Kültür Merkezi Yayınlar, Ankara, s. 392–393.

GÖKÇİMEN Semra (2008) “ lkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi”, *Yasama Dergisi*, Sayı 10, Eylül, Ekim, Kasım, s. 5–59.

İNAN A. Afet- vd (1962) *Atatürk ve Türk Kadını*, Ankara.

Kadın Yolu (1925) 16 Temmuz 1341 Yıl 1, sayı 1.

KAPLAN Leyla (1998) *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

KARTAL Cemile Burcu (2005) *Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanma Süreci ve 1930 Belediye Seçimleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası İlişkiler ABD, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

KURNAZ Şefika (1992) *Cumhuriyet ncesinde Türk Kadını (1839–1923)*, İstanbul.

Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931 (1999)Yay. Haz. Ayşegül Başkan, Belma tş, İletişim Yayınları, İstanbul.

YETKİN etin (1982) *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul.

YILMAZ Ahmet (2011) “1930- Belediye Seçimleri Sürecinde Kamuoyu’nda Kadın’a Yönelik Söylemler” *CTTAD*, X/22, s. 141–164.

YÜCEER Saime (2008) “Demokrasi Yolunda nemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması”, *Uludağ Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl.9, Sayı 14, s. 131–151.

Gazete

Cumhuriyet

İnternet Sayfaları

SARISAKAL Baki “Cumhuriyet Kadınları”, www.bakisarisakal.com. 7.4.2014

Türkiye'nin İlk Kadın İl Belediye Başkanı 'Müfide İlhan' ve Mersin'deki Çalışmaları

Birgül BOZKURT– Mersin Üniversitesi

İbrahim BOZKURT – Mersin Üniversitesi

BOZKURT, Birgül; BOZKURT, İbrahim, Türkiye'nin İlk Kadın İl Belediye Başkanı 'Müfide İlhan' ve Mersin'deki Çalışmaları. CTAD, Yıl 10, Sayı 19 (Bahar 2014), s. 51-75.

Türkiye'de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e modernleşme süreci kadınların yaşamını etkileyen önemli yapısal değişiklikler içermektedir. Kadınların temel yurttaşlık haklarına kavuşmaları da bu süreçten bağımsız değildir. Türkiye'de kadınlar, 1930'da yerel seçimlere ve 1934 yılında genel seçimlere katılma haklarına sahip oldular. Gerekli yasal düzenleme oldukça erken bir tarihte yapıldığı halde, ülkede hem ulusal hem de yerel yönetimde kadınların temsili istenilen düzeye ulaşamamıştır. Kadınlar TBMM'de oldukça az sayıda temsil edildikleri gibi ilk kadın il belediye başkanının seçilmesi de yasal düzenlemenin üzerinden yirmi yıl geçtikten sonra gerçekleşebilmiştir. Müfide İlhan, 1950 yılında genel seçimlerden birkaç ay sonra yapılan yerel seçimlerde Türkiye'nin ilk kadın il belediye başkanı olarak, Demokrat Parti'nin kazandığı Mersin'den seçilmiştir. Bu çalışma kadınların siyasal alana katılımı ekseninde, Türkiye'nin ilk kadın il belediye başkanı Müfide İlhan'ın belediye başkanı seçilmesi, yürüttüğü bu görev süresince gerçekleştirdiği faaliyetler ve görevden ayrılmasını değerlendirmeyi amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Müfide İlhan, Mersin, Demokrat Parti, Mersin Belediyesi, Cumhuriyet Dönemi.

BOZKURT, Birgül; BOZKURT, İbrahim, Müfide İlhan, The First Turkish Woman Mayor And Her Activities in the Municipality of Mersin. CTAD, Year 10, Issue 19 (Spring 2014), p. 51-75.

Modernisation process in Turkey from the Ottoman Empire to the Republic includes important structural differences which also affected the status of women. In Turkey women acquired the right to participate in local elections in 1930. Afterwards, they were given the right to participate in general elections in 1934. Despite those legal

arrangements the representation of women both in national and local administration remained lower than the expected. The number of women deputies in the National Assembly remained very low as well. The first woman provincial mayor was elected twenty years later than the concerning legal arrangements. In a period when important steps for democratisation process were taken, Müfide İlhan, was elected as the first woman mayor from the Mersin province, where the Democrat Party won the 1950 elections. Thus, this study aims to evaluate Müfide İlhan's election as a mayor, her activities in the office as well as her resignation within the perspective of womens' participation to political life in Turkey.

Keywords: Müfide İlhan, Mersin, Democrat Party, Mersin Municipality, the Republic Era.

Giriş

Belediye örgütlenmeleri; toplumların geçirdiği sosyo-ekonomik ve siyasal değişimlere koşut olarak tarihsel süreç içinde gelişmiş yerel yönetim birimleridir. Yerel yönetim denildiğinde, yerel topluluktaki bireylerin birlikte sürdürdükleri yaşamlarında ortak gereksinimlerini karşılayan, kamu mal ve hizmetlerini sağlayan, yerel halkın seçtiği organlarca yönetilen kurumlar anlaşılır. Yerel yönetimler, kamu hizmetlerinin halka sunulması ve halkın gereksinimlerini karşılamak üzere ortaya çıkmış birimlerdir. Modern devlet örgütlenmelerinde yerel yönetimlerin, yanıt verdikleri gereksinimler, yönetsel, toplumsal ve siyasal işlevlere sahiptir. Tüm bu özellikleriyle yerel yönetim kavramı ve belediyeler günümüzde demokrasi kültürüyle birlikte değerlendirilmektedir.¹ Belediyelerin işlevlerini yerine getirebilmeleri ancak halkın katılımıyla mümkün olacaktır. Hatta bu açıdan belediyeler aracılığıyla sağlanan siyasal katılım, ulusal düzeyde demokrasinin gerçekteştirilmesinde önemli bir yere sahiptir.²

Türkiye'de 1930 yılında kabul edilen 1580 sayılı yasa ile belediyecilik, diğer işlevlerinin yanı sıra modernleşme işlevi de üstlenmiştir. Bu yasaya göre belediye örgütlenmesi, merkezi denetimi yüksek bir belediyecilik modeli olarak kendisine çok geniş bir işlev alanı tanımlanmış ve modernleşme ile görevli tutulmuş bir içeriğe sahiptir.³ Bunun göstergelerinden biri de kadınların belediye seçimlerine katılmaları olacaktır. TBMM'de Belediye Kanun Layihası görüşülürken İçişleri Bakanı Şükrü Kaya konuşmasında bu amacı açıklamaktadır: *"Bu layihanın açık vasıflarından ve inkalâpçı hükümlerinden biri de Türk kadınının Türk erkeğiyle zaten*

¹ Ruşen Keleş, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Genişletilmiş 2. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 17; İlhan Tekeli, *Belediyecilik Yazıları (1976-1991)*, Kent Basımevi, İstanbul, 1992, s. 3

² Tekeli, *age.*, s. 3

³ Tekeli, *age.*, s. 10

müsavvi olan şerefli haklarını belediye işlerinde de tamamile tayin etmesidir."⁴ Böylece Türkiye'de kadınların siyasal katılım açısından sahip oldukları ilk haklar yerel yönetimlerde olmuştur. Ardından, 26 Ekim 1933'te Köy Kanunu'nda yapılan değişiklik ile muhtar ve ihtiyar heyetlerine seçme ve seçilme hakkı ve 5 Aralık 1934 tarihinde anayasanın ilgili maddelerinin değiştirilmesiyle milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmış oldu.

Kadınlar, Türkiye'de 1930 yılında sahip oldukları haklarıyla, il ve ilçe meclislerinde oldukça az sayıda temsil imkânı bulabilmişlerdi; bu arada Türkiye'nin ilk kadın belde belediye başkanı Sadiye Hanım, 1930'da Artvin'in Yusufeli İlçesi'ne bağlı Kılıçkaya Beldesi'nde⁵, ilk kadın il belediye başkanı ise Müfide İlhan, 1950'de Mersin'de seçilmiştir.

1950'de Türkiye'de uygulanmakta olan yerel yönetimler seçim yasasına göre belediye başkanı, meclis üyeleri arasından seçilmekteydi.⁶ Müfide İlhan da 3 Eylül 1950 tarihinde yapılan yerel seçimlerde, Demokrat Parti'den (DP) Mersin Belediye Meclis Üyesi olarak aday olmuş ve meclis üyeleri arasında yapılan seçim sonucu belediye başkanı seçilmiştir.

Çalışmada ele alınan sorun, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e modernleşme düşüncesi doğrultusunda kadının siyasal yaşama katılımına odaklanmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin ilk kadın il belediye başkanı Müfide İlhan ve onun çalışmaları, ülkemizde siyasal alanda özellikle yerel yönetimlerde kadınların temsili açısından, tarihsel bir olgu olarak ele alınmıştır. Türkiye'de kadınların siyasal alanda haklarını elde etmeleriyle ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak Türkiye'nin ilk kadın il belediye başkanı Müfide İlhan hakkında, herhangi bir

⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C.17, Devre: 3, İçtima: 37, 20.03.1930, s. 24

⁵ Artvin'in Yusufeli İlçesine bağlı Kılıçkaya (önceki adı Ersis) Beldesi'nde 1930 yılında Sadiye Hanım'ın ilk kadın belde belediye başkanı seçildiği ifade edilmektedir. Bkz., <http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=3121>,

http://tr.wikipedia.org/wiki/Sadiye_Han%C4%B1m, <http://blog.milliyet.com.tr/turkiye-nin-ilk-kadin-belediye-baskani-sadiye-hanimin-yegeni-tuncay-ozarslan/Blog/?BlogNo=421476>, <http://chpkadin.chp.org.tr/wp-content/uploads/2012/03/3nisan.pdf>. Ancak sözü edilen yıllara ait tarafımızdan gerçekleştirilen ulusal basın araştırmasında iddia edilen bu bilgi doğrulanamamıştır. Bu bağlamda Sadiye Hanım'ın belediye başkanlığı dönemi üzerine akademik araştırmalara gereksinim olduğu anlaşılmaktadır.

⁶1580 sayılı Belediye Kanunu'nun belediye başkanının seçilmesiyle ilgili maddesine göre; Reis intihabı Madde 89 — Belediye reisleri meclisten veya bu kanuna göre intihap olunmak hakkını haiz olmak üzere hemşeriler içinden veya hariçten dört sene için gizli rey ile aza adedi mürettebinin ekseriyeti ile meclis tarafından intihap olunur. İlk intihapta reylerde matlûp ekseriyet hasıl olmazsa en çok rey alan üç namzet tekrar intihaba arz olunur. İkinci intihapta bunlardan en çok rey alan intihap edilir. Belediye reisi intihabında meclise azadan en yaşlısı riyaset eder. Kaynak: *Resmî Gazete*, 4 Nisan 1930;

[http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf](http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf)

akademik çalışmaya rastlanılmamıştır. Müfide İlhan'ın Mersin Belediye Başkanlığı süreci, kadınların yasal zemindeki siyasal haklarının pratik yaşamdaki yansımalarını gösteren iyi bir örnektir.

Bu araştırmada kullanılan temel kaynakların başında; Müfide İlhan'ın “Kadın Eserleri Kütüphanesi”ne bağışladığı kişisel arşivi gelir. Özel hayatına ilişkin temel bilgiler, bu koleksiyondan yararlanılarak yazılmıştır. Dönemin basını ve özellikle Mersin yerel basını, yararlanılan diğer kaynaklar arasında yer almaktadır. Müfide İlhan'ın yaşamı ve belediye başkanlığı dönemine ait tanıklıklar da çalışmada; sözlü tarih yöntemiyle elde edilen bilgilerin derlendiği bölümü oluşturmaktadır.

Türkiye’de Kadınların Siyasal Yaşama Katılımı ve Yerel Düzeyde Temsili

Türkiye’de kadınların siyasal alanda yer almalarını iki eksenle değerlendirmek gerekir. Birincisi; kadınların, 1930’larda siyasal haklara sahip olduklarında, 19. yüzyıldan beri dünyada giderek gelişen kadın hareketinde olduğu gibi, Osmanlı modernleşmesi sürecinde çeşitli konularda hakları için örgütlenme birikimine sahip olmalarıdır. İkincisi ise; Osmanlı İmparatorluğu’nun sona ererek yerine Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması evresinde yaşanan uluslaşma ve modernleşme projesinin bir parçası olarak kadınlar için belirlenen yeni statüleri ve rolleridir.

19. ve 20. yüzyıl başları, Osmanlı toplumu için hızlı değişim yıllarıydı. Geleneksel üretim biçimine ve kurumlara sahip Osmanlı Devleti, giderek artan askeri, siyasal, ekonomik sorunlarını çözmek amacıyla Batı’ya yönelmiştir. Batılılaşma diğer bir deyişle modernleşme sürecinde yönetim, hukuk, eğitim-öğretim, ekonomik ve sosyal hayat gibi çeşitli alanlarda değişimler yaşanırken, Avrupa ile gittikçe artan ilişkiler sonucunda fikir hayatında da önemli gelişmeler olmuştur. Tüm bu değişiklikler kadınların yaşantısını etkilediği gibi kadının konumunu da tartışmaya açmıştır.⁷ Özellikle Tanzimat’la birlikte Batı’nın her konuda görülen etkisi, eğitim alanında da kendini göstermiştir. Kız çocuklarının ilköğretim seviyesinin üstünde eğitim almasına olanak sağlayan kız rüştiyelerinin ve meslek eğitimi veren okulların açılmaya başlaması, kadınlar için eğitim olanaklarını geliştirmiştir. Örneğin; 1842 yılında açılan ebelik kursları, 1869 yılında Yedikule’deki fabrikalarda kızlara çalışma imkânı sunmak amacıyla dokuma, nakış, vb. zanaatların öğretildiği ilk kız sanayi mektebi açılmıştır. Kız öğretmen okullarıyla birlikte öğretmenlik yolu da açılan kadınların yaşam içindeki etkinlikleri her geçen gün daha da arttırmıştır. Ayrıca Osmanlı’da

⁷ Fatmagül Berktaş, “Türkiye’de Kadın Hareketi, Tarihsel Bir Deneyim”, *Kadın Hareketinin Kurumlaşması Fırsatlar ve Rizikolar*, Kadın Eserleri Kütüphanesi, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s. 19-20.

modernleşme sürecinde en önemli araç olan gazete ve dergiler, kadınların da kendilerini ifade etmelerine imkân sağlamıştır. 1868'de çıkan Terakki gazetesi kimliklerini açıkça belirtmese de kadın mektuplarına yer vermiştir. Bu mektuplar kadınların sorunlarını gündeme getirmelerini sağlamıştır. Basında kadın imzalı yazılara önce kadınlara yönelik sayfa ve eklerde, ardından kadın dergilerinde rastlamak mümkündür. 1869'da Terakki-i Muhadderat dergisiyle başlayan kadın dergiciliği ilerleyen yıllarda gelişecektir. 1883 yılında çıkarılmaya başlayan Hanımlar dergisiyle kadınların yazıları artmaya başlamıştır. Sahibi kadın olan ve yazar kadrosu tümüyle kadınlardan oluşan Şükûfezar 1886'da çıkarılmaya başlamıştır.⁸ 1908'de II. Meşrutiyet Dönemi'nin özgürlük ortamında kadın dergilerinin sayısı da oldukça artmıştır. Ayrıca özellikle Meşrutiyet Dönemi'yle birlikte kurulan derneklerle kadınlar, taleplerini örgütlü birlikler halinde ifade etmeye başlamışlardır. Kadınlar önce yardım derneklerinde bir araya gelerek örgütlenme deneyimi kazanmışlardır.⁹ Nitekim II. Meşrutiyet dönemi, çoğu hayırsever amaçlı olmakla birlikte bir bölümü de feminist nitelikli çok sayıda kadın örgütünün doğuşuna tanıklık etmiştir.

Yaşanan gelişmeler Türkiye'de kadınların kendi yaşamlarını ve statülerini ilgilendiren tartışmalara etkin olarak katıldıklarını, daha fazla özgürlük talep ederek, amaçlarına ulaşmak için mücadeleyi göze aldıklarını ortaya koymaktadır.¹⁰ Kısaca kadınlar, Cumhuriyet döneminde kavuştukları haklara Osmanlı'nın son döneminden beri kazandıkları deneyimler ve çabalar sonucunda ulaşmıştır.¹¹ Hatta kadınlar, temel yurttaşlık hakları olan seçme ve seçilme haklarına sahip olmasalar da, 16 Haziran 1923'te kurulan "Kadınlar Halk Fırkası" ile siyasi bir parti örgütlenmesini gerçekleştirmeyi amaçlamışlardı. Fırkanın kurucusu ve başkanı Nezihe Muhiddin, Meşrutiyet döneminden gelen kadın hareketinin birikimine sahipti. Ancak fırkanın çalışmalarına izin verilmedi.¹²

⁸ Daha geniş bilgi için bkz., Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s. 22-42; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

⁹ Çakır, *age.*, s. 43; Kurnaz, *age.*, s. 193- 237.

¹⁰ Berktaş, *agm.*, s. 21.

¹¹ Bugün artık, Osmanlı kadın hareketinin Cumhuriyet dönemine önemli bir miras bıraktığını yapılan çalışmalardan çok daha iyi öğrenebiliyoruz. Serpil Çakır'ın Osmanlı Kadın Hareketi adlı çalışması başta olmak üzere çok önemli çalışmalar mevcut. Örneğin, Yaprak Zihnioglu, *Kadımsız İnkılap*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003; Ayşegül Baykan, Belma Ötüş-Baskett, *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadını 1931 (Türk Feminizminin Düşünsel Kökenleri ve Feminist Tarih Yazıcılığından Bir Örnek)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999. Ayrıca bu konuda Kadın Eserleri Kütüphanesi'nin katkılarından söz etmek gerekir. Bkz., Kadınların Belleği Dizisi.

<http://www.kadineserleri.org/yayinlar/vakif/yayinlari/kadinlari/bellegi.asp>.

¹² Zehra Toska, "Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar," *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 81.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e doğru devam eden süreçte, kadın hakları ve kadınların toplumsal yaşam içindeki yerleriyle ilgili tartışmalar, sadece kadınlar tarafından ele alınmadı. Tanzimat Dönemi'yle başlayan ve özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'nde ortaya çıkan değişim ve yenilik süreci içinde erkek yazar, aydın ve ideologlar tarafından kadınlar, modernleşmenin bir parçası olarak görülmeye başladı. Kadının toplumda yeri ve konumunu sorgulayan romanlar, konferanslar, gazete makaleleri ve felsefi yapıtlar ortaya koydular.¹³ Serpil Sancar, Tanzimat ve II. Meşrutiyet'in mimarları olan “reformcu erkeklerin”, kadınlar için reform isteklerinin, yeni bir toplum yaratma tartışmaları içinde yer aldığını belirtmektedir. Sancar'ın vurguladığı üzere; “reformcu erkekler” bu tartışmalarda kadınların modernleştirilmesinden çok, modern bir ailenin nasıl olması gerektiğini tanımlamaya çalışmışlardır. Kafalarında şekillendirdikleri yeni toplumda ve ailede, kadınlara nasıl bir rol ve statü vermek istediklerini de kendi bakış açıları ölçüğünde tanımlamışlardır. Ayrıca, bu görüşler, çeşitli kırılmalarla da olsa, Genç Osmanlılar, İttihat ve Terakki ve Milli Mücadele'nin kurucu kadrolarının görüşlerini de şekillendirdiği de görülmektedir.¹⁴

Toplumsal ve ekonomik yaşamda kadınların rol ve statülerine ilişkin önemli süreklilikler içermekle birlikte, Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesi arasında önemli farklar da vardır. Kadınlar, temel yurttaşlık haklarını, yasal zeminde Cumhuriyet Dönemi'nde elde etmiştir.

Cumhuriyet'in yeni kurumsal ve hukuksal düzenlemeleri, hayatın hemen hemen her alanını kapsayan yasal düzenlemeleri içermekteydi. Ulusçu ve laik esaslara dayalı bu yeni düzenlemeler ve yeni yaşam tarzı, doğal olarak kadınların yaşantısını da etkileyecek bir içeriğe sahipti. 1926 yılında laik ilkelere dayalı İsviçre Medeni Kanunu esas alınarak yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu, kadın erkek eşitliği konusunda, bazı eksiklikler içermekle birlikte, kadınlara aile, evlenme ve velayet hakları konusunda önemli haklar sunuyordu. Kadınların, 1930'da belediye seçimlerine katılma, 1933 yılında muhtar ve ihtiyar meclislerine seçilme, 5 Aralık 1934'te milletvekili seçme ve seçilme haklarının tanınmasına dair yasal düzenlemeler gerçekleştirildi. Yapılan reformlar kadınların toplumsal,

¹³ Tanzimat Dönemi'nde Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Şemseddin Sami başta olmak üzere devrin önde gelen aydınları kadınların eğitimi, tek eşlilik gibi konularda tartışmalara öncülük etmişlerdir. II. Meşrutiyet Dönemi'nin zengin fikir ortamında daha çok kişi bu tartışmalara katılmıştır. Çeşitli fikir akımlarına mensup aydınlar tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Batıcıların önde gelen isimlerinden Celal Nuri İleri'ye göre, kadın ve erkek, gerek fizyolojik gerekse psikolojik olarak birbirine eşittir. Türkçülerin yaklaşımında ise, İslamiyet öncesi Türk geleneğinde olduğu ifade edilen, kadın erkek eşitliği vurgusu yer almaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz., Kurnaz, *age.*, s. 20-76

¹⁴ Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti –Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 84-92.

hukuksal ve siyasal haklarını somut olarak belirledi. Ancak kadınların temel yurttaşlık haklarının hangi koşullarda ve ne zaman düzenleneceğini belirleyenler, Cumhuriyet Türkiye'sinin kurucu ve önderleri oldu.¹⁵ Bu durum, reformların gerçek amaçlarının ne olduğuyla ilgili farklı açıklamalara yol açmıştır. Tezer Taşkıran gibi Cumhuriyet'in ilk kuşak kadın yazarları, gerçekleştirilen reformların demokratik ve sivil toplumun gelişiminde kaçınılmaz olduğunu vurgulamışlardır.¹⁶ Tezer Taşkıran'ın, kadınlara sağlanan hakların sırası geldikçe, kademeli olarak -1930'da belediye, 1933'te muhtarlık ve 1934'te genel seçimlere katılma hakkı- gerçekleştirildiği açıklaması, Şirin Tekeli tarafından eleştirilmektedir. Şirin Tekeli'ye göre ise; *"Mustafa Kemal ve onu destekleyenler için Kadın Hakları, (1) "uygar dünya ile aynı düzeye gelmiş olmanın simgesiydi", (2) savaşların yükünü çekmiş cefakâr kadınlara ödenmesi gereken bir "borçtu" (3) ama hepsinden daha önemlisi teokratik Osmanlı devletine geriye dönüşü olanaksız kalacak olan, din hegemonyasını temelinden yıkmaya yönelik en etkin bir politik-ideolojik adımdı."*¹⁷ Yine Tekeli'ye göre; 1924 Anayasası üzerinde tartışmalar sürerken kadınların seçme ve seçilme hakkının reddedilmesine karşılık, 1930'da kadınların belediye seçimlerine katılmaları teklifinin *"aniden"* ele alınmasının zamanlaması, Türkiye'deki tek parti rejiminin Avrupa'daki (Almanya ve İtalya) diktatörlük yönetimlerinden ayırmak içindir. 1934 yılı sonlarında kadınlara sağlanan milletvekili seçme ve seçilme hakkı ile de; 1935'de kurulan 5. Meclise 18 kadın milletvekili girecek ve orada bulunuşlarıyla her şeyden çok Türkiye'nin *"demokratlık yolunda ilerlediğinin"* ve faşist tek parti diktatoryası olmadığını simgesi olacaklardır.¹⁸

Kadınların sembolik ve genel merkezce atanma yoluyla da olsa parlamentoda varlıklarının önemi, Tek Parti döneminden sonra terk edilmeye başlandı. Çok partili siyasal yaşama geçilen Türkiye'de, 1946'dan sonra kadınların parlamentoda temsili gerilemeye başladı. Çağdaşlığın simgeleri başka söylemler üzerine kurulmuş, kadınların simgesel özelliklerinin önemi azalmıştı.¹⁹ Doğal olarak, çok partili siyasal yaşama geçilince, Tek Parti döneminde uygulanan siyaset usul ve yöntemleri de değişti. Yeşim Arat'ın ifade ettiği gibi; bu dönemde siyasal hayatta meydana gelen değişikliklerin en önemli alanlarından biri Millet Meclisi'nin işlevinde oldu. Artık ülke yönetimi her ne kadar iktidar partisinin

¹⁵ Berktaş, agm., s. 22.

¹⁶ Aktaran; Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, Üçüncü Basım, Metis Yay., İstanbul, 2011, s. 74.

¹⁷ Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayatı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982, s. 208-209.

¹⁸ Tekeli, *age.*, s.212-218.

¹⁹ Ayşe Güneş-Ayata, "Laiklik, Güç ve Katılım Üçgeninde Türkiye'de Kadın ve Siyaset", 75 *Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 237.

denetiminde olsa da, Meclisi başka partilerle paylaşmak zorundaydı. Mecliste iktidar partisinin kararlarının bazen hiç eleştirilmediği veya çok cılız dile getirilebildiği devir sona ermişti. Ortaya çıkan yeni siyasal koşullar ve rekabet ortamı, Meclis'teki kadınların konumunu da etkilemiştir. Kadın adayların mecliste sembolik önemi tamamen ortadan kalkmadı ancak daha önce de vurgulandığı gibi giderek azaldı. Ayrıca kadınların siyaset yapma biçimleri de rekabetçi bu yeni ortamdan etkilendi.²⁰

Gerekli yasal düzenleme oldukça erken bir tarihte yapıldığı halde, Türkiye'de TBMM'de kadınların temsili istenilen düzeye ulaşamamıştır. Yerel yönetimlerde de kadınların temsili açısından durum çok farklı değildir. Hatta Türkiye, dünyada kadınların yerel yönetimlerde temsiline en düşük olduğu ülkelerden biridir. TÜSIAD ve KAGİDER'in katkılarıyla hazırlanan; "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği" çalışmasında da belirtildiği üzere; Türkiye'de kadınların yerel siyasete katılma özellikleri dünya geneline ters bir eğilim gösterir. Dünyanın birçok ülkesinde kadınlar, ulusal düzeydeki siyasette ciddi bir temsil düzeyine ulaşamaları bile yerel siyasal kararlara katılımda daha başarılı olabilmektedirler. Türkiye'de ise bunun tersi bir durum söz konusudur.²¹

Kadınların siyasal haklarını kullanmaları açısından parlamentodaki temsilleri kadar, yerel yönetimlerdeki temsilleri de önemlidir. Ancak sadece Türkiye'de değil, başka birçok ülkede de kadın hareketinin birincil hedefi yerel yönetimler değil, temel yurttaşlık haklarının elde edilmesi amacıyla ulusal yönetimler olmuştur.²² Batı ülkelerinde bile yerel yönetimler 1980'lere değin büyük ölçüde kadın hareketinin etkisiyle gündeme gelen, toplumsal ve politik değişimlere duyarsız kalmıştır.²³

Türkiye'de kadınların siyasal haklara sahip olmasıyla ilgili ilk gelişme, 1930 yılında yerel yönetimlere katılımın sağlanmasıyla gerçekleşti. 20 Mart 1930 tarihinde TBMM'de belediye kanunu görüşülürken kadınların belediye seçimlerine katılması kararı gündeme getirilmiş, yapılan görüşmelerden sonra hiçbir tartışma olmadan Meclise sunulan kanun tasarısı kabul edilmiştir.²⁴ Belediye Kanununun kabulünden sonra Türkiye'nin Serbest Cumhuriyet Partisi'nin (SCP) kurulmasıyla bir demokrasi denemesi sürecinde kadınlar, hem

²⁰ Yeşim Arat, "Türkiye'de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Roller, 1934-1980", 75 *Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 257.

²¹ *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: "Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset"* Raporunun Güncellemesi, Yayın No. TÜSIAD-T/2008-07/468, Yayın No. KAGİDER-001, İstanbul, 2008, s. 235-236.

²² Ayten Alkan, *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet Kadınların Kentte Görünme ve Varlığı*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2005, s. 62.

²³ Alkan, *age.*, s. 59- 62.

²⁴ TBMM *Zabıt Ceridesi*, C. 18, Devre: 3, İctima: 43, 03. 04. 1930, s. 7.

yerel seçimlere ilgi gösteriyor hem de CHP'ye üye olmak için başvuruda bulunuyorlardı.²⁵ Cumhuriyet'in modern görünümünü simgeleyen kadınlar, Türk Kadınlar Birliği'nin düzenlediği mitingler veya basın yoluyla seçimlere katılmaya teşvik ediliyordu. Belediye seçimlerinde, belediye meclislerine üye olmak için başvuran ve belediye encümen meclislerine seçilen kadınların birçoğunun CHP'ye yakın kadınlar oldukları görülüyordu.²⁶

Her ne kadar kadınlar, yukarıda anlatıldığı gibi 1930'daki yasal düzenlemeden sonra belediye meclislerinde yer almaya başlamış olsalar da Türkiye'nin ilk kadın il belediye başkanı, çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra seçilmiştir. İşte bu dönemde, Müfide İlhan, 3 Eylül 1950 tarihinde yapılan yerel seçimlerde 27 üyesi bulunan Mersin Belediye Meclisine seçilmiştir.

1950'lerde Türkiye'deki Siyasal Ortam

İkinci Dünya Savaşı yılları, tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye'de de önemli dönüşümlerin gerçekleşmesi için tetikleyici bir etken oldu. Savaşın yarattığı güvenlik kaygısı nedeniyle memleket içinde sıkı bir rejim denetimi sağlandı. Ekonomik zorlukları aşmak için hükümetin olağanüstü ekonomik düzenlemeleri, bir yandan geniş halk kesimleri üzerinde ciddi baskılar yaratırken, diğer taraftan karaborsadan yararlanan yeni bir zenginler zümresi yarattı. Ezilen halk için yaşadıkları sıkıntıları özdeşleştirdikleri tek bir parti vardı: CHP. Bu ortamda savaş sonrası muhalefeti kısa süre içinde büyüten dinamiklerden biri bu hoşnutsuzluk oldu. Türkiye'de tek parti sistemi, siyasal iktidarın ortakları olan asker- sivil bürokrasi, aydınlar, kentli orta sınıf ve Anadolu'daki toprak ağalarının ittifakına dayanmaktaydı. 1940'lı yıllarda bu ittifakın bağları çözülmeye başladı. Savaş sırasında geniş devlet müdahaleleri halkı baskı altında tutmakla beraber, toprak ağaları ve savaş koşullarının yarattığı yeni zenginler gibi egemen sınıfları tedirgin edecek tasarruflara da girişmekten çekinmemiştir.²⁷ Nitekim CHP içindeki muhalefet bir ay ara ile gündeme gelen toprak reformu ve ormanların devletleştirilmesi kanunları görüşülürken ortaya çıktı. DP'yi kuran kadro Celal Bayar ve arkadaşlarının CHP'ye sundukları ünlü "Dörtlü Takrir"ın Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Meclisten geçtiği günlerde CHP Parti

²⁵ Kadın adayların siyasal katılıma ilgisi, sadece CHP ve SCP'ye katılmak ve bu partilerden aday olmak şeklinde değildir. 1930 yılında İstanbul belediye seçimlerinde Sabiha Zekeriya Sertel şehir meclis üyeliği için bağımsız aday olmuştur. "*Şehir Meclisine Namzetliğimi Niçin Koyuyorum?*" başlıklı propaganda broşüründe; CHP ve SCP adına aday olmadığını, İstanbul'un çoğunluk teşkil eden amele, fakir köylü, küçük esnaf, küçük memuru temsil eden halk adına koyduğunu ifade etmektedir. Aktaran; Sancar, *age.*, s. 110.

²⁶ Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 192-193.

²⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayınları, İstanbul, 1994, s. 23-24; ayrıca bkz., Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 18-19.

Grubuna verilmiş olması Eroğul'un vurguladığı gibi herhalde bir rastlantı değildir.²⁸

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir dünya düzenine geçişin yarattığı ortamda Türkiye'de de siyasi ve ekonomik liberalleşmeye geçişi teşvik eden etmenler oluşmuştu. Almanya, İtalya ve Japonya'daki totaliter rejimlerin yenilgisi ve Batı demokrasilerinin zaferi, her zaman Batı'daki siyasi değişikliklere tepki veren Türkiye'yi de etkisi altına aldı. Soğuk Savaşın taraflarının belirlendiği aynı dönemde Stalin'in düşmanlığıyla gelişen Sovyet tehditleri karşısında Türkiye, Batılı güçlerle ittifaka yanaştı.²⁹ Böylesi bir ortamda Türkiye'de tek parti rejimi hiç de hoş görülmecekti.

Yeni bir siyasi parti kurma girişimi CHP içindeki muhalefetten önce İstanbullu bir sanayici olan Nuri Demirağ'dan geldi. 7 Temmuz 1945 tarihinde Nuri Demirağ "Milli Kalkınma Partisi"ni kurmak için hükümete başvurdu ve Ağustos'ta yeni partiye izin verildi. Türk siyasal yaşamında Milli Kalkınma Partisi belirgin bir iz bırakmadı. Dörtlü Taktikle ifadesini bulan, CHP içinden çıkan ve artık partiden ayrılan muhalefet ise hızla başta basın yoluyla olmak üzere eleştirilerini sürdürdüler. Türk siyasal yaşamında yeni bir demokrasi deneyimine başlangıç oluşturan ve yeni bir dönem yaratan DP, resmen 7 Ocak 1946 tarihinde kuruldu. DP'nin kurucuları olan Celal Bayar başta olmak üzere Dörtlü Taktikle katılan Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan hepsi CHP içinde siyaset yapmış ve tecrübe edinmiş kişilerdi. DP'nin kurulduğu gün, merkez idaresi, tüzüğü ve programı ilan edildi. Yeni partinin programı eski partilerinin programından çok da farklı değildi. DP'liler, Kemalizm'in altı ilkesini her birine farklı bir yorum katmış olmalarına rağmen benimsiyorlardı. Gerçi ilkelerin anayasada yer alması programın bu şekilde olmasını, bağlayıcı bir içeriğe sahipti. Yine de iki parti arasındaki benzerlik DP'nin henüz kuruluş aşaması için geçerliydi. DP örgütü genişlerken parti niteliğini de değiştirmeye başladı.³⁰

Parti programında vurgu Eroğul'un da belirttiği gibi; "liberalizm ve demokrasi" olarak yer almaktadır. Liberalizm hem hürriyetler hem de iktisadi düzen açısından ele alınmıştır. Genel ilkelerin ikinci ağırlık merkezini oluşturan demokrasi görüşü partinin kuruluş amacı olarak ilan edilmektedir.³¹ Bu amaç programın birinci maddesinde ortaya konmaya çalışılıyordu: "*Siyasî hayatımızın, birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan DP, Türkiye*

²⁸ Eroğul, *age.*, s. 18-19.

²⁹ Ahmad, *age.*, s. 24.

³⁰ Ahmad, *age.*, s. 29.

³¹ Eroğul, *age.*, s. 31.

Cumhuriyeti'nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumî siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadile kurulmuştur."³²

Parti programında DP'nin ülkede demokrasinin gelişimiyle ilgili amaçları arasında, kadınların yurttaşlık haklarının geliştirilmesi gibi bir vurguya rastlanmamıştır. Hürriyetler "insan hakları" kavramıyla ifade edilmiş; hatta bu dönemde, kadınların daha önceden kazandıkları siyasal haklarının kullanımında, özellikle seçilme hakları konusunda, bir gerileme olmuştur. Çok partili döneme geçişle başlayan kadın parlamenterler sayısındaki düşüş, DP döneminde devam etmiştir. Çok partili sisteme geçildikten sonra TBMM'de 9 kadın milletvekili Meclisin yüzde 1,9'unu oluştururken, 1950-1954 yılları arasında 3 kadın milletvekili yüzde 0,6; 1954-1957'de 4 kadın milletvekili yüzde 0,7; 1957-1960'ta 8 kadın milletvekili meclis içerisinde yüzde 1,3 oranında temsil imkânı bulmuştur. Sayıları az da olsa kadın adayların Atatürk ilkelerine ve reformlarına bağlılığın kanıtı olarak sembolik önemleri bu dönemde de devam etmiştir.

Dilara Koçer'in DP Döneminde yayımlanmakta olan 17 kadın dergisini inceleyerek yaptığı çalışma, dönem içinde kadınların konumuna ilişkin fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Koçer; *"Türkiye'de demokrasiye geçiş sürecinde kadın dergilerinin kadın hakları, kadın sorunları, kadının aile içi ve kamusal rolleri açısından son derece pasif, duyarsız ve ilgisiz kaldıkları görülmüştür. Tek seslilikten çok sesliliğe geçildiği bu dönemde kadın dergileri yine tek sesli çıkmaya devam etmiş, üstelik bu dergilerin toplumsal yaşam içinde kadını geriletici bir işlev gördüğü ortaya çıkmıştır.*"³³

Serpil Sancar'ın *"muhafazakâr modernleşme dönemi (1945-1965)"* olarak adlandırdığı ve DP iktidarını da kapsayan dönem, ülkenin II. Dünya Savaşı sonrasında siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda yaşadığı değişimlerin sonucunda şekillenmiştir. Modernleşme anlayışı da buna koşut olarak bazı değişikliklere uğramıştır. Dönemin analizleri pek çok açıdan yapılmış olmasına karşın cinsiyet rejimi yönünden çok az irdelenmiştir. Sancar'ın dönemin günlük gazetelerinden yaptığı değerlendirmeler oldukça önemlidir. Sancar'ın açıklamalarından yola çıkarak, 1950'li yıllara, cinsiyet rejimi açısından bakınca, modern Türk ailesinin inşasında temel süreçlerin geride kaldığını ama bu 'modern' ailenin söz konusu köylü-taşra tehditlerine karşı nasıl ve hangi stratejilerle korunması/konumlandırılması gerektiğinin bilinmediği bir ortam görülmektedir. Öte yandan da, artık belli ekonomik ve sosyal güvenceler elde etmiş kentsoylu erkeklerin daha estetize edilmiş 'eril' dünyalarına yeni zevkler ekleme özgürlüğünü genişlettikleri, yeni erkek egemen değerleri inşa edilmekte

³²Demokrat Parti Programı 1946,

<http://www.tbmm.gov.tr/cyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE>

³³ Dilara Koçer, "Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Kadın Dergilerinde Kadın İmajı", *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, Ed. Necati Demir, 2 no. 1 (2009), 140-141. <http://www.dieweltdertuerken.org/index.php/ZfWT/article/viewFile/67/kocer>

olduğu gözlenebilir. Artık modern Türk ailesi kadın güzelliği, modern ev dekorasyonu, moda ve gezi gibi yeni eklemeler ile başbaşıdır.³⁴

Türk siyasal yaşamında “DP Dönemi” olarak adlandırılacak on yıllık evre 14 Mayıs 1950 seçimleri ile başlamıştır. DP’nin iktidara geldiği 1950 seçimleri, öncesinde yaşanan gerginliklere karşın büyük bir sükûnet ve ağırbaşlılık içinde gerçekleşmiştir. Ertesi gün sonuçlar açıklandığında DP oyların yüzde 53,35’ini alarak Meclisteki 487 üyelikten 408’ini kazanmıştır. Genel seçimlerin ardından DP asıl zaferini 3 Eylül 1950 tarihinde gerçekleştirilen yerel seçimlerde elde etti. Bu başarı üzerine Adnan Menderes, “*Türk milleti CHP’yi 14 Mayıs’ta iktidardan tasfiye etmişti; 3 Eylül’de de muhalefetten tasfiye etti*”³⁵ şeklinde demec vermişti. DP, 600 belediyeden 560’ını, yani yüzde 93’ünü kazanmıştır.³⁶

Bu arada Müfide İlhan’ın belediye başkanı seçildiği Mersin, DP’nin ilk örgütlendiği önemli kentlerden biriydi. DP, Mersin’deki örgütlenmesine 19 Şubat 1946’da başlamıştı. Mersin’de DP’nin ilk kuruluş çalışmalarını yürüten isimler arasında Hamdi Ongun, Fahri Merzeci ve fabrika müdürü Faruk Ül gibi kentin ileri gelenleri yer almaktadır.³⁷ Müfide İlhan da, 1946 yılından itibaren DP’nin çalışmalarına katıldığını belirtmiştir.³⁸ DP, öne alınan genel seçimlere katılma kararını aldıktan sonra seçim kampanyasına Celal Bayar başkanlığında Adana’dan başlamış ve Adana’dan sonra Tarsus ve Mersin’e geçmiştir. Celal Bayar’a bölgede çok büyük bir ilgi gösterilmiş, halk saatler boyunca Bayar’ı görmek için yollarda beklemiştir. 14 Mayıs 1950’de gerçekleştirilen genel seçimleri kazanan DP İçel’de (Mersin) oyların çoğunluğunu almıştır. Genel seçimlerin ardından Ağustos 1950’de belediye meclisi üyelerinin aday seçimi gerçekleşmiştir. Mersin’de Eylül 1950’de yapılan belediye meclisi üye seçimlerini de DP kazanmıştır. İl Belediye Meclisinin DP’li üyesi Müfide İlhan, ilk kadın il belediye başkanı olmuştur.³⁹

Müfide İlhan

Müfide İlhan, 1911 yılında İstanbul Beykoz’da dünyaya gelmiştir. Mareşal Fevzi Çakmak’ın, I. Dünya Savaşı’nın Çanakkale Cephesi’nde şehit düşen kardeşi, Mehmet Nazif Çakmak’ın kızıdır. Amcasının himayesinde ve annesi

³⁴ Sancar, *age.*, s. 238.

³⁵ Cumhuriyet, 5 Eylül 1950.

³⁶ Eroğul, *age.*, s. 103.

³⁷ İbrahim Bozkurt, “Demokrat Parti’nin İçel Örgütü ve Adnan Menderes’in Mersin’de Karşılığına İlişkin Bazı Notlar”, *Türk Tarihinde Adnan Menderes*, C.I, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, 2012, s. 294.

³⁸ Müfide İlhan “Hal Tercümesi”, Kadın Eserleri Kütüphanesi, Müfide İlhan Özel Koleksiyonu.

³⁹ Bozkurt, *agm.*, s. 300

Emine Hanım'ın bakımında yetişmiştir. Eğitim ve öğretim sürecini çeşitli okullarda tamamlayarak, Kandilli Kız Lisesi'nden mezun olmuştur.

1927–1928 öğretim yılında İstanbul Öğretmen Okulu'ndan İlkokul Öğretmeni diplomasını alarak, İstanbul Moda İlkokulu'nda görevine başlamıştır. Evlendikten sonra Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde (Erzurum, Doğu Beyazıt ve Kırklareli'nde) çalıştıktan sonra eşinin Ankara'ya tayini dolayısıyla Türk Eğitim Derneği Ankara Koleji'nde görev yapmıştır.

1936–1937 yıllarında Almanya'ya giden Müfide İlhan, Goethe Lisan Enstitüsü'nde Almanca öğrenip Alman okullarında incelemelerde bulunmuş, Pestalozzi- Frobel Hans'da Halk Eğitimi ve Çocuk Terbiyesi seminerlerine katılmıştır.

Ankara'ya dönüşünde özel bir anaokulu açmışsa da mali imkânsızlıklardan dolayı okulu kapatmak zorunda kalmıştır. Ardından Çocuk Esirgeme Kurumu, Keçiören Çocuk Yuvası'nda öğretmenlik yapmıştır. Eşi Faruk İlhan'ın, Türkiye ve Afganistan hükümetleri arasında yapılan bir anlaşmaya göre Kabil Tıp Fakültesi'nde görevlendirilmesi üzerine Kâbil'e gitmiş, gönüllü olarak Türkiye sefaretinin desteği ile Türk çocuklarının eğitimi ile uğraşmış, burada Türk okulu açılması için çaba göstermiştir.

1945 yılında Türkiye'ye dönünce, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Gündüz Bakımevi Müdürlüğü'nü yapmıştır. Daha sonra eşinin doğum yeri olan Mersin'e yerleşmiştir. 1946 yılında, Mersin'de, çevresinin desteğiyle aktif siyasete başlayan Müfide İlhan, DP'nin çalışmalarına katılmıştır. 1950 yılı Eylül ayında gerçekleştirilen yerel seçimlerde liste başı seçilmiş ve Mersin'de belediye başkanı olmuştur. Bu durum hem Türkiye'de hem de dünya basınında ilgi gösterilen bir konu olmuştur. Ancak siyasi çatışmalar nedeniyle görevinden ayrılmıştır. Belediye başkanlığı görevinden ayrılmasından sonra çeşitli sosyal hizmet alanlarında çalışmalarını sürdürmüştür. 1966 yılında Türk Anneler Derneği tarafından yılın annesi seçilen Müfide İlhan yedi çocuk annesidir.⁴⁰

1996'da yaşamını yitiren Müfide İlhan'ın yedi çocuk sahibi bir anne olmakla birlikte, kendi dünya görüşü ve idealleri doğrultusunda hep bir mücadele içinde olduğu görülmektedir. Cumhuriyet'in idealleri doğrultusunda eğitimin yaygınlaşması ve kadın haklarının geliştirilmesi çalışmalarının temel eksenini oluşturmuştur. 1958 yılında Kızılay Derneği'nin ilk yardım öğretmenliği ve tekâmül kurslarında sertifika alarak bir süre Kızılay bünyesinde ülkenin çeşitli yerlerinde vatandaşlara ilk yardım öğretmenliği yapmıştır. Katkılarından dolayı

⁴⁰ Müfide İlhan'ın kendi yazdığı hal tercümesi esas alınmıştır. Kaynak: Kadın Eserleri Kütüphanesi, Müfide İlhan Özel Koleksiyonu. Müfide İlhan'ın önceki evliliğinden iki, eşi Faruk İlhan'ın da önceki evliliğinden bir çocuğu vardır. Müfide ve Faruk İlhan'ın evliliklerinden dört çocukları olmuştur. Kudret Ünal, *Müfide İlhan, Türkiye'nin İlk Kadın İl Belediye Başkanı*, Tarsus Belediyesi Kültür Yayınları, Tarsus, 2013, s. 15, 19.

Kızılay Genel Merkezi tarafından 1964 yılında Gümüş Madalya ile taltif edilmiştir.⁴¹ Özel arşivi içinde yer alan evrakta Müfide İlhan'ın Ankara'da 8 Ocak 1968 tarihinde kurulan "Geri Zekâlı Çocukları Koruma Derneği"ne üyeliğinin kabul edildiği yer almaktadır. Üye sayısını arttırmakta güçlük çeken derneğe İlhan'ın katkıları için teşekkür edilmektedir.⁴² Yaşamı boyunca pek çok sivil toplum kuruluşuna katılan ve maddi, manevi destek veren Müfide İlhan'ın özel arşivinde dernekler tarafından kendisine gönderilen teşekkür yazıları mevcuttur. Mersin Liselileri Derneği, Türkiye Eski Muharipler Derneği, Köy Öğretmenleriyle Haberleşme Derneği, Sosyal Hizmetler Araştırma Derneği, üyesi olduğu dernekler arasındadır.⁴³ 1959 yılında kurulan "Türk Kadınlar Konseyi Derneği"nin çalışmalarını da takip eden Müfide İlhan, özellikle 1989 yılı baharında Mersin'de de örgütlenen derneğin çalışmalarına katılmış ve desteklemiştir.⁴⁴

Pek çok konuda duyarlı ve üretken bir insan olan Müfide İlhan, henüz Türkiye'de organ bağışının yaygınlaşmadığı bir dönemde 14.07.1963 tarihinde Türkiye Göz Bankası Derneği'ne gözlerini bağışlamıştır. Bağışından dolayı Türkiye Göz Bankası Derneği İlhan'a şeref üyeliği vermiştir.⁴⁵

Müfide İlhan, belediye başkanlığı görevinden ve DP'den, oldukça kırgın bir şekilde ayrıldıktan sonra, daha çok sosyal sorumluluk çalışmalarına ağırlık vermiş olsa da 1980 döneminde yeniden aktif siyasete ilgi göstermiştir. İlhan, Turgut Sunalp'ın kurduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin (MDP) çalışmalarına katılsa da, bu çalışmaları çok uzun sürmemiştir. MDP'nin Mersin örgütlenmesine katılan Müfide İlhan, partinin İçel İl Yönetim Kurulu üyesi seçilmiştir. Mersin'de yayınlanan Hakimiyet Gazetesi'nde yer alan iki ayrı istifa dilekçesi ile partiden ve il yönetim kurulu üyeliğinden ayrıldığını belirtmiştir. 26 Eylül 1983 tarihli dilekçesinde İlhan, ayrılma gerekçesini; "*Parti'nin çalışmalarındaki usulsüzlük, düzensizlik ve Atatürk ilkelerine bağlılığın kuru sözlerden ibaret kalması*"⁴⁶ şeklinde açıklamaktadır. 01 Ekim 1983 tarihinde, MDP Genel Başkanı Turgut Sunalp, Partiyle arasında bir uzlaşmazlık oluşan Müfide İlhan'a,

⁴¹ Etem Çalışkan, *Evlerinin Önü Mersin*, Mersin Liselileri Derneği Kültür Yayınları, Mersin, 1987, s. 54.

⁴² Geri Zekâlı Çocukları Koruma Derneği Genel Merkezi, Genel Yönetim Kurulu Başkanı Fahreddin Duatepe'nin Müfide İlhan'a gönderdiği yazı. Kaynak: Kadın Eserleri Kütüphanesi, Müfide İlhan Özel Koleksiyonu.

⁴³ Örneğin Mersin Liseliler Derneği 16.11.1989 tarihli yazısında Müfide İlhan'a derneğe iki milyon lira bağışladığı için teşekkür etmektedir. Kaynak: Kadın Eserleri Kütüphanesi, Müfide İlhan Özel Koleksiyonu.

⁴⁴ Kadın Eserleri Kütüphanesi, Müfide İlhan Özel Koleksiyonu.

⁴⁵ Türkiye Göz Bankası Derneği Başkanı Prof. Dr. Süreyya Gördüren, Ankara, 19.09.1963. Kaynak: Kadın Eserleri Kütüphanesi, Müfide İlhan Özel Koleksiyonu

⁴⁶ Hakimiyet, 28 Eylül 1983.

partilerinden milletvekili olma isteğine memnun olduklarını, ama müracaatların fazla olmasından dolayı üzülererek kabul edemediklerini bildirmiştir.⁴⁷

Hayatının bundan sonraki kesitinde de belediye başkanı seçildiği Mersin kentyle bağını koparmamıştır. Mersinliler, bir dönem belediye başkanı olan Müfide İlhan'ı hatırladıklarını çeşitli vesilelerle göstermeye çalışmıştır. Mersin'de Özel Türkmen Lisesi'nde fen laboratuvarına, Müfide İlhan adı verilmiştir.⁴⁸ Ayrıca Müfide İlhan'ın yaşamını yitirmesinden kısa bir süre önce, kendisinin de katıldığı bir törenle, Mersin Yenişehir Belediyesi tarafından yaptırılan "Müfide İlhan Parkı"nın açılışı yapılır.⁴⁹ 2009 yılında yapımı tamamlanan bir ilköğretim okuluna da Müfide İlhan adı verilmiştir.

Müfide İlhan'ın Belediye Başkanı Seçilmesi ve Belediye Başkanlığı

DP, iktidara geldikten sonra halk önünde ilk sınavını, Eylül başında gerçekleştirilen yerel seçimlerde verdi ve büyük bir başarı elde ettiği görüldü. Mersin'de de seçimi DP kazandı. Kentteki DP'li 27 belediye meclis üyesinden biri de Müfide İlhan'dır. Hatta liste başı olarak seçilmiştir. Belediye başkanının belirlenmesinden bir gün önce Yeni Mersin gazetesinde seçim sisteminin ele alınarak eleştirildiği görülmektedir. Belediye başkanının halk tarafından seçilmesinin daha iyi olacağını belirten gazeteye göre; var olan koşullarda en iyi belediye başkan adayı, Müfide İlhan'dır. Yazıda Müfide İlhan'ın bu göreve neden uygun görüldüğü şöyle açıklanır:

"Bu bayan, bütün mesaisini belediye işlerine hasır edebilecek bir durumdadır. Ferkalade enerjik olduğu için belediye dairesindeki koltuğuna yaslanarak akşama kadar "kağıt havalesi" ile vakit gayp etmez. Şehrin her tarafını gezer, her ihtiyacı tesbit eder ve şehir halkına faydeli olur. Dünyanın muhtelif şehir ve kasabalarını sayın eşi Faruk ile beraber gezmiş, görmüş olması sebebiyle şehirlerin ihtiyaçları, imarı işleri hakkında bilgisi vardır. Mersinli seçicilerin en fazla reyini kazanmış olmasından dolayı şehir halkının çoğunluğunun kendisinin Belediye Reisi olmasını istediklerini farz etmekte yanlış olmaz. Ve nihayet Mersinde Belediye Reisinin bir bayan olması hem Mersinliler için pek haklı bir iftihar vesilesidir, hem de dünya ölçüsünde Türkiye'miz için yepyeni bir zihniyetin ifadesidir".⁵⁰

8 Eylül 1950 tarihinde Mersin şehir meclisinin yeni üyeleri belediye dairesinde en yaşlı üye İsmail Safa Çiftçi'nin başkanlığında toplanmışlardır. Gizli

⁴⁷ Müfide İlhan, arşivinde, hem kendi dilekçelerinin yayınlandığı Hakimiyet Gazetesi'ni, hem de MDP'nin kendisinin milletvekili olma isteğini reddettiği yazıyı saklamıştır. Kaynak: Kadın Eserleri Kütüphanesi, Müfide İlhan Özel Koleksiyonu.

⁴⁸ Ünal, *age.*, s. 55.

⁴⁹ Mersin Yenişehir Belediye Meclisi 18/10/1995 tarihli ve 167 sayılı kararı. Kaynak: Kadın Eserleri Kütüphanesi, Müfide İlhan Özel Koleksiyonu.

⁵⁰ *Yeni Mersin*, 8 Eylül 1950.

oyla yapılan belediye başkan oylaması sonucunda, “*ittifakla*” Müfide İlhan belediye başkanı seçilmiştir. Müfide İlhan, “*şehir işlerinin muntazam bir surette cereyan etmesine bütün kudretile çalışacağımı void ederek bu hususta meclis üyelerinin ve şehir halkının müzâberetine istinat edeceğimi*”⁵¹ açıklayan heyecanlı bir konuşma yapmıştır.

Müfide İlhan’ın belediye başkanı seçildiği haberi, ulusal basında olduğu kadar uluslararası basında da yankı bulmuştur. Özellikle ABD basını Müfide İlhan’ın belediye başkanı seçilmesine ilgi göstermiş; 8 Kasım 1950 tarihli *The Tipton Daily Tribune*⁵² gazetesi, Türkiye tarihinde ilk kez bir kadın, belediye başkanı seçilmiştir haberini sayfalarına taşımıştır. Ayrıca *The Racine Journal Times* gazetesi⁵³ “Türkiye’nin kadın belediye başkanı kendinden emin” başlığıyla yer verdiği haberde Müfide İlhan’ın; “*bir kadının da bir erkek gibi belediye başkanı olmasına engel bir durumun olmadığı*” sözlerine yer verilmiştir.

Müfide İlhan’ın belediye başkanı seçilmesi, Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın memnuniyetini dile getirdiği bir tebrik telgrafı ile kutlanmıştır. Cumhurbaşkanı’nın telgrafının içeriği ve Müfide İlhan’ın yanıtı DP’nin yayın organı olan *Zafer* gazetesinde yayınlanmıştır.⁵⁴

Yeni Mersin gazetesinde yayınlanan şüirde, bir kadın belediye başkanına sahip olmanın Mersinliler tarafından da sevinçle karşılandığı anlaşılmaktadır.⁵⁵

Müfide İlhan’ın belediye başkanı seçilmesinden sonra ilk röportajı ve ailesiyle birlikte çektiği fotoğrafı *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanmıştır.⁵⁶ Yapılan görüşmede Müfide İlhan’ın yanıtları, onun, belediye başkanlığı görevini nasıl algıladığını ortaya koyduğu gibi “kadın hakları veya kadınların sorunları” hakkında da düşüncelerini içermektedir. İlk soru kadın gözüyle belediyeciliği nasıl gördüğüyle ilgilidir. Müfide İlhan’ın yanıtı şöyle olmuştur:

“Şehir hemşerilerin müşterek evi olduğuna göre, onun işlerini tanzim eden Şehir Meclisinde kadınların da yer almasını zarurî görürüm. Şehre “ev” dediğime göre, şehirciliğinde vatandaşların sağlığını, rahatlığını bir anne titizliği ile düşünmeli, muktesid,

⁵¹ *Yeni Mersin*, “Yeni Şehir Belediye Meclisi üyeleri toplandı. Müfide İlhan ittifakla Belediye Başkanı seçildi,” 9 Eylül 1950.

⁵² *The Tipton Daily Tribune*, “TURKEY MAYOR,” November 8, 1950.

⁵³ *The Racine Journal Times*, “First Woman Mayor In Turkey Is Confident,” December 29, 1950.

⁵⁴ *Zafer*, “İlk Kadın Belediye Reisimiz,” 15 Eylül 1950.

⁵⁵ “*Müfide İlhan,*

Uzak değil Mersinin mazisi, tarihçesi.

Yüz seneden beridir geliyor güzel sesi.

1950 de oldu Müfide İlhan,

Şirin, güzel Mersinin tekden kraliçesi”. Bkz. *Yeni Mersin*, “Hayal Çiçekleri, Portreler,” 21 Ekim 1950.

⁵⁶ Fotoğraf için Bkz., Ek I.

*evin ve aile efradının ihtiyaçları bütçenin müsaadesi nisbetinde en iyi, en ucuz şekilde tanzim edilmeleridir. "Yuvası yapan dişi kuştur" derler. Şehrinde cazip bir yuva haline getirilmesi lâzımdır. Mersin Şehir Meclisinde tek kadın olarak kaldığıma üzüntülüyyüm. Fakat Mersinli hemcinslerimin benden yardımlarını esirgemeyeceklerinden eminim. Onların alâkası bu eksikliği giderecektir."*⁵⁷

Görüldüğü üzere İlhan'ın yanıtı, daha önce dünyada ve Türkiye'de belediye meclislerine seçilen kadınlardan çok farklı olmamış belediye-ev benzerliği ve kadınların geleneksel rolleriyle ilişkilendirilmiştir.⁵⁸ Müfide İlhan konuşmasında "Mersin'de mukaddes gaye uğrunda çalışan bütün Demokratlar, iyi niyet sabibi muhalifler, gençlik ve nihayet kadın kardeşlerim en candan yardımcılarımlar olacaktır" sözleriyle de sürdüreceği siyasal çizginin ipuçlarını vermektedir. Aday olduğu ve seçildiği DP'ye inanmaktadır ve bağlıdır, ancak şehrin sorunlarını tespit etme ve çözüme konusunda, gençlerden, kadınlardan ve hatta muhalefetten de destek alacağını açıklamaktan çekinmemiştir. Ayrıca şehirdeki genelevlerin durumu ve burada çalışan kadınlarla ilgili soruya verdiği yanıt, kadınların sorunlarıyla ilgili konularda hassasiyetlerini ortaya koymaktadır. İlhan'ın genelevler ve kadınlarla ilgili açıklaması şöyledir:

"Bu mevzu, üzerinde dikkatle durulmaya değer... Öteden beri kadının bir meta olarak piyasaya arzı beni üzen meselelerden biridir. Ben her kadını anne olarak memlekete en büyük hizmeti yapan mukaddes bir varlık olarak görmek isterim. Bununla beraber her hangi sebeple bu durumda bulunan kadınlara karşı içimde derin bir alaka ve acı vardır. Çünkü her kadının kalbinde bir kıvılcım kadar da olsa annelik hissi ve ana olmak arzusu bulunduğu kaniim.

Gazetelerde sık sık gizli randevu evlerinin meydana çıkarıldığı okurken genelevlerin kapanmasına "evet" diyemeyeceğim. Kontrol işinin daha sıkı tutularak sıbbî tedbirler alınması daha uygundur kanaatindeyim.

*Bu hususta bir etüdüm olmadı ve Belediye Reisliğine yeni başlamış bulunmaktığımla dolayısıyla bu sorunuza verdiğim cevap hissidir."*⁵⁹

Bu açıklamalarına karşın Müfide İlhan'ın kısa süren belediye başkanlığı dönemi, kadın sorunlarına ciddi anlamda eğilmesine yeterli değildi.

⁵⁷ Cumhuriyet, "İlk Kadın Belediye Reisile Mülakat", 11 Eylül 1950.

⁵⁸ Ayten Alkan, Yerel Yönetimler ve Cinsiyet adlı çalışmasında belediyelerde kadınların yer almalarıyla ilgili yaklaşımlardan birinin, yerel düzeyin iktidardan çok hizmetle, dolayısıyla kadınların geleneksel rolleriyle daha kolay bağlantılandırılabilmesi, bir başka deyişle "kadınlara daha çok yakıştırılması"yla ilgili olduğunu belirtir. Verdiği örnekler şöyledir: "Nütekim Fransa'da yüzyılın ilk yarısında belediye yönetimlerinde görev almak isteyen kadınlar, 'evi temizledikleri gibi kenti de temizleyebilecekleri' sansözleriyle hareket ediyorlardı. Türkiye'nin 1930 belediye seçimlerinde İstanbul Şehir Meclisi üyeliğini kazanan Latife Bekir'in 'belediyecilik her şeyden önce büyütülmüş bir ev idaresi demektir' yorumu da geleneksel toplumsal cinsiyet rolleriyle yerel yönetime etkin katılım arasında kurulan bu bağı doğrular". Alkan, *age.*, s. 88.

⁵⁹ Cumhuriyet, "İlk Kadın Belediye Reisile Mülakat," 11 Eylül 1950.

Müfide İlhan'ın belediye başkanlığı döneminde karşılaştığı en önemli sorunlardan biri Mersin Limanı'dır. Aslında Müfide İlhan'ın belediye başkanı seçildiği Mersin, 19. Yüzyıl içinde hızlı gelişim gösteren bir liman kentidir. Cumhuriyet döneminde Mersin, 1924 yılında vilayet merkezi haline getirilmiş, 1933'te ise İçel ve Mersin illeri birleştirilerek, merkezi Mersin olmak üzere İçel iline dönüştürülmüştür.⁶⁰ Kent, Çukurova gibi tarımsal üretimde önemli bir bölgenin limanı olarak, Cumhuriyet döneminde de gelişimini sürdürmüştür. Ancak, şehrin, 1950 yılına gelindiğinde hala çözülmesi gereken pek çok problemi vardır ve Müfide İlhan bu sorunların üstesinden gelmekte kararlıdır. Aşılması gereken zorlukları ve bunların üstesinden nasıl gelineceğini 29 Ekim 1950'de Yeni Mersin gazetesinde dile getirmiştir:

"Biliyorsunuz ki, kültür, iktisad, bayındırlık ve emsali işlerde olduğu gibi şehircilik işleri de Cumhuriyet devrinde ele alınmıştır. Bu sebeple şehirciliğimizin övünülür bir mertebeye yükselmemiş olduğunu esfle itiraf etmek mecburiyetindeyiz. Belediyeleri, şimdiye kadar olduğu gibi vatandaşa zorluk gösteren bir müessese diye tanıtmaktan kurtaracak tedbirleri sağlamak için Hükümet, Belediye kanun ve nizam konularını incelemektedir. Bizde, bir kısmı çok eski zamanlarda, bir kısmı da daha sonraları hazırlanmış olan talimatnameleri gözden geçirmekteyiz. Bu talimatnameleri incelerken vatandaş kütleleri de görüştürerek ve onların yapmakta oldukları iş ve sanatlarını ilgilendiren emir ve yasaklar hakkındaki düşüncelerini de öğrenerek ona göre hazırlıklarda bulunacağız. Ondan sonra umurun menfaati nazarıtıbara alınarak verilecek kararlara boyun eğmek ve bu kararların tatbikinde şehir halkının emriyle vazife almış olan Belediye teşkilâtının işini kolaylaştırmak hemşehrilerin hepsinin vazifesi olduğunu hiç unutmamak lazımdır. Karşılıklı anlayış göstermek her müşküllü ortadan kaldırmaya kifayet eder".⁶¹

Belediye Başkanlığı döneminde Müfide İlhan, Türkiye'de geç örgütlenen ve bu yüzden pek çok sorunları olan belediyeçilik çalışmalarını, kurumsal düzlemde geliştirme amacındadır. Bu amaçla, seçilmesinden kısa bir süre sonra 13 Kasım'da Londra'da düzenlenen uluslararası belediyeçilik kongresine katılmıştır.⁶²

Müfide İlhan'ın belediye başkanlığıyla ilgili kentin hafızasında kalan en önemli görüntü; çizmelerini giyip sabahın erken saatlerinden itibaren kentte yaptığı çalışmalarıdır.⁶³ Mersinli bir eğitimci olan Kudret Ünal⁶⁴, *Müfide Hanım çizmeleri giyiyordu, suların içinde evleri dolaşiyor nereyi su basmışsa arazözle onu temizletiyor, böyle sabah erken saatlerde sokakları geziyor böyle pire gibi dolaşan, kültürlü*

⁶⁰ İbrahim Bozkurt, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mersin Tarihi*, Mersin Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Mersin, 2012, s. 34-35.

⁶¹ *Yeni Mersin*, "Belediye Başkanı Müfide İlhan'ın Gazetemize Demeci," 29 Ekim 1950.

⁶² *Yeni Mersin*, "Belediye Başkanımız Londra'ya Gidiyor," 2 Kasım 1950; *Milliyet*, 25 Kasım 1950.

⁶³ *Nezâhat Zengin ve Yüksel Eren*. Görüşme Tarihi, 15 Mayıs 2014.

⁶⁴ Ünal, *age.*, s. 33.

bir kadın" nitelemesiyle anlatıyor İlhan'ı. Nazmi Öz'ün hatırladıkları arasında da benzer ifadeler yer almaktadır: "1950'li yıllarda Mersin'de Arnavut kaldırımları vardı. Her yer sulanırdı. Müfide İlhan her gün belediyenin çalışmalarını denetlerdi. Mersinin 7 mahallesi vardı o zaman ve karşılaştığı vatandaşlara bir şikâyetiniz var mı diye sorar onları dinlerdi."⁶⁵ Dönemin bir diğer tanığı, o yıllarda Düziçi Köy Enstitüsü mezunu genç bir öğretmen olan Hüsnüye Özgür de Müfide İlhan'ın, esnafı her sabah denetlediğini, lokantaların temizlik ve sağlık kurallarına uygunluğu konusunda uyarılarda bulunduğunu belirtmiştir.⁶⁶ İlhan'ın büyük kızı Gül Önür⁶⁷ ise hem annesi hem de belediye başkanı İlhan'ı şu cümlelerle anlatıyor:

"Hakikaten ender insanlardandı annemiz. Anne olarak alışılmış annelerden değildi. Ama her ihtiyacımızı, her şeyimizi anında bilir, okumamız için yapılan gayretler o zaman Mersin'de bazı imkânlar kısıtlıydı, erkekler, İstanbul'a yollandı, onların tüm problemleri ile ayrı ayrı ilgilenmek. Ve biz sabahları annemizi göremezdik doğrusu. Sabah 5'te logarları açmaya veyahut bali kontrol etmeye giderdi. Alışagelmış annelerden değildi. Gurur duyduk kendisinden. Her sabah çizmelerini giyer, atın üstünde bütün bacalarını, kardeşlerim diye hitap etmeye başladığı zaman kopardı millet zaten. Dedğim gibi alışık olunmayan bir anne idi. Yani erde de fakat sevgisini, ilgisini hissederdik her zaman fakat çok fazla kendini yöreye ve halka adadığı için yüzünü de zor görürdük. Ama onu hissetmekti çok güzel tabii.

Hızlı gelişen kentlerde; yol, su, elektrik gibi altyapı hizmetleri bugün de üzerinde uğraş verilen alanlardan biridir. Müfide İlhan'da belediye başkanlığına atandıktan sonra Mersin'in elektrik, yol, su, liman ve toplu taşıma gibi sorunlarını çözmek amacıyla hemen çalışmalara koyulmuştur.⁶⁸ Özellikle Mersin'de yazın yaşamı zorlaştıran, hem evlerde içme suyu hem de bahçelerin sulanması için gereksinim duyulan suyu sağlayabilmek için çok çaba sarf etmiştir.⁶⁹

Müfide İlhan, kadınların uzun zaman önce temel yurttaşlık haklarına kavuşmuş olmakla birlikte, bir türlü dâhil olamadıkları Türk siyasal yaşamına bireysel çabalarıyla katkıda bulunmaya çalışmıştır. Ancak siyasetin karmaşık yapısı içinde tek başına mücadele etmesi mümkün olamamıştır. İlhan'ın belediye başkanlığı anlayışına yönelik ilk eleştiriler, onun muhalefet partisi olan CHP'lilerle de partili ayrımı yapmaksızın çalışmaya devam etmesi olmuştur. Yeni Mersin Gazetesi'nde, İbrahim Kancaal'ın yazısında belirttiği üzere; Müfide

⁶⁵ Nazmi Öz. Görüşme Tarihi, 5 Kasım 2010.

⁶⁶ Hüsnüye Özgür. Görüşme Tarihi, 12 Kasım 2010.

⁶⁷ Müfide İlhan ile ilgili radyo programı, Gül Önür, 5 Aralık 2008.

<http://www.trt.net.tr/Radyo/HaberDetay.aspx?HaberKodu=4753e7d7-ef61-41bc-ab2b-3106f1cca631>

⁶⁸ Yeni Mersin, "Belediye Başkanı Müfide İlhan'ın Gazetemize Demeci" 29 Ekim 1950; 1 Kasım 1950.

⁶⁹ Yeni Mersin, "Sulama işi," 28 Eylül 1951; "Belediye meclisi dün toplantısına başladı," 2 Ekim 1951.

İlhan'ın, "Halk Partili zevatla istişareler ettiği, kendi partisinden olmayan kimselerin belediye teşkilatında vazife görmelerine mani olmadığı"⁷⁰ yani belediyeye Demokrat Partilileri yerleştirmedeği dile getirilmiştir. Kancaal; eleştirilere karşı bu durumdan iftihar edilmesi gerektiğini şu sözlerle ifade etmektedir: "Belediye Başkanımızın üzerine aldığı vazifeyi; partici zihniyetin basis temayüllerine kapılmıyarak başarmak azminde olduğu anlaşılıyor. Gösterilen şu azim-i dirayet ve şahsiyet karşısında emniyet hislerimizin bir kat daha kuvvetlendiğini iftiharla söylemek, söylenen diğer sözlerle nazaran çok daha uygundur; sanırım."⁷¹

Belediye Meclisi içinde ortaya çıkan hoşnutsuzluk ve eleştiriler zaman zaman basına da yansımış ve giderek artmıştır. Müfide İlhan'ın uluslararası belediyeler birliği toplantısına katılmak için gittiği Londra'dan geç dönüşü, gerekli açıklamayı yapmasına rağmen, belediye meclisine saygısızlık olarak yansıtılmıştı.⁷² Hatta Yeni Mersin gazetesi, Belediye Meclisinin İlhan'ın senelik izinde olduğu dönemde, Şevket Pozcu Çiftliğinde kurulması planlanan mahallenin proje işlerinin çalışmalarını sürdürmesini, DP Mersin İl Örgütünün onun aleyhine bir çalışması olarak değerlendirmiştir.⁷³ Müfide İlhan'ın kendi hal tercümesinde "bazı siyasi çekişmeler nedeniyle" şeklinde ifade ettiği belediye başkanlığı görevinden ayrılması, Aralık 1951 tarihinde gerçekleşmiştir. 11 Aralık 1951 tarihli Yeni Mersin gazetesinde, "Belediye Başkanı Müfide İlhan'ın iskat kararı tastik edildi?" başlığıyla verilen haberde, 17 Aralık 1951'de yeni belediye başkanının seçileceği belirtilmektedir.⁷⁴ Bu arada Müfide İlhan, sadece belediye başkanlığı görevinden değil DP'den de ayrılmıştır. Kızı Gül Önür, Müfide İlhan'ın yaşananlar sonrası çok üzülüğünü ifade etmektedir. Kızının "çetin ceviz bir kadın" diye tanımladığı İlhan, sonrasında mücadeleyi bırakmamış, "Mücadele" adıyla bir dergi çıkarmıştır.⁷⁵

Sonuç

Türkiye'de kadınların siyasal alana katılımıyla ilgili koşullar, ilk olarak Osmanlı modernleşmesi içinde gelişmiştir. Osmanlı düzeninin geçirdiği değişim, kadınların da yaşamını etkilemiş, onları ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamın bir parçası haline getirmeye başlamıştır. Çıkardıkları gazete ve dergiler, kurdukları derneklerle seslerini duyurmaya çalışan kadınlar, medeni ve siyasal hak taleplerini ortaya koymuşlardır. Kadınlar, Cumhuriyet Dönemi'nde kavuştukları

⁷⁰ İbrahim Kancaal, "Müfide İlhan ve başarısı," *Yeni Mersin*, 29 Aralık 1950.

⁷¹ Kancaal, agm.

⁷² *Yeni Mersin*, "Belediye Meclisi dün ilk toplantısını yaptı. Belediye Başkanı Müfide İlhan'ın Londra seyahatinin görüşülmesi tartışmalı oldu," 5 Şubat 1951.

⁷³ *Yeni Mersin*, "Belediye Meclisi Toplandı", 16 Ekim 1951.

⁷⁴ *Yeni Mersin*, "Belediye Başkanı Müfide İlhan'ın iskat kararı tastik edildi," 11 Aralık 1951.

⁷⁵ Müfide İlhan ile ilgili radyo programı, Gül Önür, 5 Aralık 2008.

siyasal haklara bu tecrübeler ve çabalar sonucu ulaşmıştır. Ancak kadınların kendi siyasal haklarını elde etmeleriyle ilgili bilinçlenme ve örgütlenmeleri bu sürecin bir parçası olmakla birlikte, birincisi toplumun daha dar bir kesiminde kendine yer bulabilmiş ve kitleselleşmemiştir; ikincisi çerçevesinin Cumhuriyet yönetimi tarafından çizildiği bir modernleşme sürecine dâhil edilmiştir. Cumhuriyet reformları, kadınları kendi modernleşmesinin bir simgesi olarak görmüş; toplumsal ve siyasal alanda statülerini geliştirmelerinin önündeki engelleri yasal olarak ortadan kaldırarak, sosyo-ekonomik ve kültürel değişimin önünü açmış, daha iyi eğitim almış, meslek sahibi, vb. gibi vasıflara sahip kadınlar için kendilerini geliştirebilmeleri, siyaset yapabilmeleri gibi olanaklar yaratmıştır.

Türkiye’de kadınlar, siyasal haklarına ilk olarak 3 Nisan 1930 tarihinde kabul edilen 1580 sayılı yeni Belediye Kanunu ile kavuştular. Kanun, Türkiye’de belediyelerin yönetsel, toplumsal ve siyasal işlevlerine ek olarak yerel yönetimlere modernleşme işlevi de yükliyordu. Kanunun modernleşme işlevi, kadınların kent yönetiminde yer alabilmesinin sağlanmasını da içermekteydi. Böylece kadınlar yerel seçimlerde seçme ve seçilme haklarına kavuştular. Ardından 1933 yılında muhtar ve ihtiyar heyetine seçilme hakkı ve nihayet 1934 yılında anayasada yapılan değişiklikle milletvekili seçme ve seçilme haklarına sahip oldular. Ancak yasal zeminde engellerin kalkması, Türkiye’de kadınların siyasete “oy verme” edimi dışında katılımını sağlamaya yetmemiştir. Bunun en somut kanıtı, kadınların hem ulusal hem de yerel yönetimlerde az sayıdaki temsilileridir. Tek Partili dönemde sembolik açıdan taşıdıkları değer de çok partili dönemin değişen siyasal koşulları içinde eski önemini yitirmiştir. Müfide İlhan’ın belediye başkanı seçildiği dönem böyle bir tarihsel sürecin sonucudur.

Müfide İlhan’ın siyasete katıldığı ve seçildiği DP, Türkiye’de tek partili rejimin sona ermesi ve ülkenin demokratikleşme sürecinin önemli bir adımı olarak değerlendirilir. Ancak DP’nin demokrasi ve modernleşme anlayışı, kadın haklarına yeni bir soluk getirmemiştir. Öte yandan Müfide İlhan’ın DP’den seçilmesi kendisinin partiye gösterdiği ilginin bir sonucudur.

Türkiye’de, iktidara DP’nin geldiği genel seçimlerin ardından 3 Eylül 1950 tarihinde gerçekleşen yerel seçimlerde, Müfide İlhan Mersin’den Belediye Başkanı seçilmiştir. Kadınların yerel yönetimlerde seçme ve seçilme haklarını elde etmelerinin üzerinden yirmi yıl geçtikten sonra. Bu açıdan bakıldığında Müfide İlhan’ın Belediye Başkanı seçilmesi ve belediye başkanlığı dönemi, Türkiye’de kadınların siyasal alanda temsili açısından oldukça önemlidir. Müfide İlhan’ın Belediye Başkanı seçilmesi hem ulusal hem de uluslararası basında yankı bulmuş, Türkiye’nin ilk kadın il belediye başkanı olarak ilgi gösterilen bir haber olmuştur.

Müfide İlhan’ın Belediye Başkanı olarak Mersin’den seçilmesi kentin tarihsel, kültürel, ekonomik gelişimiyle de ilgilidir. Bir liman kenti olarak Osmanlı son

döneminde gelişmeye başlayan Mersin, Cumhuriyet Dönemi'nde hızla büyümüştür. Müfide İlhan'ın Belediye Başkanı seçilmesi kentte olumlu karşılanmış, bu hoşnutluk, dönemin yerel basınında da ifade edilmiştir. Ayrıca daha sonraki dönemlerde de Mersinliler, ilk kadın il belediye başkanına sahip çıkarak onun hatırasını şehirde yaşatmaya çalışmıştır.

Müfide İlhan, evli ve yedi çocuk sahibi bir kadındır. Ancak bu durum onun yaşama aktif olarak katılmasına engel oluşturmamıştır. İlk olarak; aldığı eğitimle özdeşleşen eğitimci kişiliğiyle yaşamının büyük bölümünde, hem öğretmenlik mesleğini sürdürmüş hem de eğitimle ilgili sivil toplum kuruluşlarına destekte bulunmuştur. Sosyal sorumluluk bilinci yüksek bir kişiliğe ve bilince sahip bir kişi olarak Müfide İlhan, pek çok derneğin çalışmalarına katılarak destek olmuştur.

Siyaset de onun ilgi alanlarının başında yer almıştır. Müfide İlhan'ın, belediye başkanı seçildikten sonra yaptığı açıklamalarda belediye başkanlığını tanımlaması, daha önce dünyada ve Türkiye'de belediye meclislerine seçilen kadınlardan çok farklı olmamış, belediye-ev benzerliği ve kadınların geleneksel rolleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle kentin su, elektrik ve yol gibi temel hizmetlerinin yerine getirilmesinde, parasal işlerin çözümlenmesinde büyük bir hassasiyet göstererek oldukça titiz davranarak görevinin gereklerini yerine getirmeye çalışmıştır. Bundan dolayı kentin belleğinde, kadın olmasından ziyade çalışkanlığıyla yer edinmiştir.

Müfide İlhan, belediye başkanlığı döneminde siyasete katıldığı Demokrat Parti'yi, çok partili siyasal yaşam içerisinde Türkiye'nin demokratikleşmesinin bir ileri aşaması olarak değerlendirmektedir. Ancak İlhan'ın bu düşünceleri partiye bağlılığı için yeterli görülmemiş, belediye örgütü içinde "partici" davranışları sergilemediği, kendi partisinin kadrolaşmasını gerçekleştirmediği için eleştirilmiştir. Tüm bu eleştiriler nedeniyle Müfide İlhan, görev süresi sona ermeden belediye başkanlığı görevinden ayrılmak zorunda bırakılmıştır. Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde bulunan özel arşivinde belediye başkanlığı dönemine ait çok fazla bilgiye ulaşamamıştır. Bu konuda daha çok dönemin basını ve tanıklıklar yol gösterici olmuştur. Belediye başkanlığından ayrılmasından sonra ise, Müfide İlhan ismi, genellikle Türkiye'de "ilk kadın il belediye başkanı" tanımlamaları içinde literatürde yerini almıştır.

Kaynaklar

Arşiv ve Resmi Yayınlar

Kadın Eserleri Kütüphanesi, Müfide İlhan Özel Koleksiyonu
TBMM Zabıt Ceridesi

Sürelî Yayınlar*Cumhuriyet**Hakimiyet**Milliyet**Resmî Gazete**The Racine Journal Times.**The Tipton Daily Tribune**Yeni Mersin**Zafer***Kitap ve Makale**AHMAD Feroz (1994) *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayınları, İstanbul.ALKAN Ayten (2005) *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet Kadınların Kentte Görünmez Varlığı*, Dipnot Yayınları, Ankara.ARAT Yeşim (1998) "Türkiye'de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Rollerini, 1934-1980", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 249-266.BAYKAN Ayşegül- Belma ÖTÜŞ-BASKETT (1999) *Nezîhe Mubittin ve Türk Kadını 1931 (Türk Feminizminin Düşünsel Kökenleri ve Feminist Tarih Yazıcılığından Bir Örnek)*, İletişim Yayınları, İstanbul.BERKTAY Fatmagül (1994) "Türkiye'de Kadın Hareketi, Tarihsel Bir Deneyim", *Kadın Hareketinin Kurumlaşması Fırsatlar ve Riskler*, Kadın Eserleri Kütüphanesi, Metis Yayınları, İstanbul, s. 18-28.BOZKURT İbrahim (2012) "Demokrat Parti'nin İçel Örgütü ve Adnan Menderes'in Mersin'de Karşılığına İlişkin Bazı Notlar", *Türk Tarihinde Adnan Menderes*, C.I, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, s. 289- 306.BOZKURT İbrahim (2012) *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mersin Tarihi*, Mersin Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Mersin.ÇAKIR Serpil (1994) *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul.ÇALIŞKAN Etem (1987) *Ezlerinin Önü Mersin*, Mersin Liselileri Derneği Kültür Yayınları, Mersin.EROĞUL Cem (2003) *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara.GÜNEŞ-AYATA Ayşe (1998) "Laiklik, Güç ve Katılım Üçgeninde Türkiye'de Kadın ve Siyaset", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 237-248.KANDİYOTİ Deniz (2011) *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, Metis Yayınları, İstanbul.KAPLAN Leyla (1998) *Cemiyetlerde ve Siyasal Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.KELEŞ Ruşen (1992) *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Genişletilmiş 2. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul.KURNAZ Şefika (1996) *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, MEB Yayınları, İstanbul.SANCAR Serpil (2013) *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti –Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurur*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- TEKELİ İlhan (1992) *Belediyeçilik Yazıları (1976-1991)*, Kent Basımevi, İstanbul.
- TEKELİ Şirin (1982) *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- TOSKA Zehra (1998) “Cumhuriyet’in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar”, 75 *Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 71-88.
- Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: “Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset” Raporunun Güncellenmesi (2008) Yayın No. TÜSIAD-T/2008-07/468, Yayın No. KAGİDER-001, İstanbul.
- ÜNAL Kudret (2013) Müfide İlhan, Türkiye’nin İlk Kadın İl Belediye Başkanı, Tarsus Belediyesi Kültür Yayınları, Tarsus.
- ZİHNİOĞLU Yaprak (2003) *Kadımsız İnkılâp*, Metis Yayınları, İstanbul.

İnternet Sayfaları

Demokrat Parti Programı 1946

<http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE>

<http://blog.milliyet.com.tr/turkiye-nin-ilk-kadin-belediye-baskani-sadiye-hanimin-yegeni-tuncay-ozarslan/Blog/?BlogNo=421476>,

<http://chpkadin.chp.org.tr/wp-content/uploads/2012/03/3nisan.pdf>.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Sadiye_Han%C4%B1m,

<http://www.biyografi.net/kisiyrinti.asp?kisiid=3121> ,

Kadın Eserleri Kütüphanesi,

http://www.kadineserleri.org/yayinlar_vakif_yayinlari_kadınların_belleği.asp.

KOÇER Dilara (2009) “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) Kadın Dergilerinde Kadın İmajı”, *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, No. 1 <http://www.dieweltdertuerken.org/index.php/ZfWT/article/viewFile/67/kocer>

Müfide İlhan ile ilgili radyo programı, Gül Önür, 5 Aralık 2008 <http://www.trt.net.tr/Radyo/HaberDetay.aspx?HaberKodu=4753e7d7-ef61-41bc-ab2b-3106f1cca631>

Resmî Gazete, 4 Nisan 1930;

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471>.

Sözlü Tarih Görüşmeleri

ÖZ Nazmi (Mersin, 1935). Görüşme Tarihi, 5 Kasım 2010.

ÖZGÜR Hüsnüye (Mersin, 1928). Görüşme Tarihi, 12 Kasım 2010.

ZENGİN Nezahat (Mersin, 1931). Görüşme Tarihi, 15 Mayıs 2014.

EREN Yüksel (Mersin, 1933). Görüşme Tarihi, 15 Mayıs 2014.

Ek I: Müfide İlhan ve Ailesi

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 11 Eylül 1950

1914 Seçimleri Sürecinde İttihat ve Terakki Partisi'nin Ermenilerle Uzlaşma Çabalarının Osmanlı Basınına Yansıması

Erdem KARACA

Bitlis Eren Üniversitesi

KARACA, Erdem, 1914 Seçimleri Sürecinde İttihat ve Terakki Partisi'nin Ermenilerle Uzlaşma Çabalarının Osmanlı Basınına Yansıması. CTAD, Yıl 10, Sayı 19 (Bahar 2014), s. 77-104.

I.Dünya Savaşı'nın öncesinde Ermeni Patrikhanesi ve partileri, 1914 yılında yapılacak seçimlerin nisbî temsil esasına göre gerçekleşmesini talep etmişlerdir. Durumu yakından takip eden Rumlar da benzer bir yaklaşım sergilemişlerdir. Ayrıca Ermeniler, bu şekilde yapılması ön görülen seçimlerden kendilerine yirmi milletvekili çıkarma hakkının verilmesi konusunda da ısrarcı olmuşlardır. Meseleyi diyalog yoluyla çözmeye çalışan iktidardaki İttihat ve Terakki Partisi, Ermenilerin istenen sayıda milletvekili çıkarabileceklerini, fakat bunun nisbî temsil esasına göre olamayacağını; siyasi, sosyal ve hukuki gerekçelerle açıklamaya çalışmıştır. Ermeni patrikhanesinin boykotuna rağmen İttihat ve Terakki'den aday gösterilen birçok Ermeni kökenli aday milletvekili seçilmiştir. Rumlar ise, nisbî temsil ısrarından vazgeçerek seçimlerden avantaj elde etmeyi başarmışlardır. Araştırmamıza konu olan zorlu seçim süreci, basına yansıyan boyutlarıyla ele alınarak irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Meselesi, 1914 Seçimleri, İttihat ve Terakki Partisi, Meşrutiyet, Osmanlı Devleti.

KARACA, Erdem, The Union and Progress Party's Compromise Attempts over Armenians in the Course of the 1914 Elections and its Reflections on the Ottoman Press. CTAD, Year 10, Issue 19 (Spring 2014), p. 77-104.

Before the First World War Armenian patriarchate and parties called for the making of the 1914 elections in accordance with the principle of proportional representation. Closely interested in the issue, the Rums were also of the similar approach. Moreover,

Armenians also insisted on having right to hold twenty congressmen from the elections estimated to be made in this fashion. Settling the issue with dialogue, the Union and Progress Party strived for explaining political, social and legal grounds that the Armenians could give forth the requested number of congressmen. However, this could not have happened according to the principle of proportional representation. In spite of the Armenian patriarchate's boycott, Union and Progress Party nominated many Armenian origin candidates as the congressmen. On the other side, by giving up their demand for proportional representation the Rums succeeded in enjoying some advantages. The subject of this study is the tough election process in the light of the press.

Keywords: Armenian Issue, 1914 Elections, İttihat and Terakki Party's, Constitutionalism, Ottoman Empire.

Giriş

Türk demokrasi tarihi bakımından II. Meşrutiyet döneminin özel bir yere sahip bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle de, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf partilerinin iktidar olabilmek için verdikleri siyasi mücadele kayda değer bir rekabeti beraberinde getirmiştir. Müslim-gayrimüslim olsun, tüm kesimlerden oy almaya çalışan ve Osmanlı'nın birliğini ve bütünlüğünü korumaya gayret eden partiler, Rum ve Ermeni seçmenlerin beklentilerini de yükseltmişlerdir. Durumlarını daha fazla düzeltmek ve olabildiğince yüksek sayıda mebus çıkarmak isteyen Rumlar ve Ermeniler, iktidar ve muhalefetin siyasi rekabetinden yararlanmak istemişlerdir.

Rumlar da dâhil birçok gayrimüslim topluluğun Osmanlı'dan ayrılarak bağımsız devletler kurdukları bir süreçte, özellikle Şarki Anadolu'da bağımsız bir Ermeni Devleti kurma hedefi Ermeniler arasında yaygın bir görüş haline gelmiştir. Avrupalı devletlerin kontrolü altında gerçekleştirilecek bir ıslahat programı ile bunu büyük oranda başarabileceklerini düşünmekteydiler. Öte yandan, bağımsızlık ya da özerklik konusunda bir vasıta olarak seçim argümanını da göz ardı etmemişlerdir. Yapılacak seçimlerde Ermeni mebusların Ermeniler tarafından seçilmesini sağlamaya azami gayret göstererek, kendilerini ve mebuslarını Osmanlı siyasal ve sosyal bütünlüğünün dışarısına çıkarma yolunu takip etmişlerdir. Ki, bu yolla özerklik ve bağımsızlık hedefine ulaşmak istemişlerdir. Gelişmeleri hassasiyetle takip eden İttihat ve Terakki Partisi ise, Kanun-ı Esasi'nin bağlayıcılığı ve ülkenin bütünlüğü prensibini göz önünde bulundurarak siyasal çözüm üretme noktasında sorumluluğunu yerine getirmeye çalışmıştır.

23 Temmuz 1908'de meşrutiyet ikinci kez ilan edildiğinde Ermeni işlerinde görünüşte bir sükûn devam etmiş; teşkilat merkezlerini güçlendirme, milli savunma tertibatı, silah depoları kurulması, halkın silahlanması nevinden işlerle uğraşmıştır. Ermeni komite yöneticileri verdikleri demeçler ve yaptıkları konuşmalarla faaliyetlerini tamamen kanunî ve haklı bir hale çevirerek, meşrutiyetin korunmasına çalışacaklarını ilan etmişlerdir.

Taşnaksutyan Komitesi, 1908 tarihli programında Türkiye hakkındaki siyasetini şöyle belirlenmişti: “Türkiye Ermenistanı’nda, 1- Osmanlı Devleti hudutlarında mahalli ve geniş bağımsızlık ve federasyon temaları üzerine kurulan siyasi ve iktidari (yönetimsel) bir hürriyet olacaktır. 2- Merkezi hükümet, demokrat halk temsilcilerinden oluşturulmuş bulunacak, Osmanlı Hükümeti’nin bütün işleri <dış siyaset, askerlik, maliye, gümrük, posta-telgraf> idare edecek devletin diğer hizmetleri mahalli bağımsız bölgelere bırakılacaktır. 3- Türkiye Ermenistanı, Osmanlı federatif devletinin bir kısmı olması bakımından iç işlerinde özgürlüğe kavuşacak ve onun bölgeleri içinde bulunacak halkın iç işleri de, mahalli bağımsızlıktan istifade edecektir. 4- Türkiye Ermenistanı’nın, gerek merkezi ve gerek özel kısımlarına ait kanuni-idari bütün kuruluşları, ırk, din, cins farkı olmaksızın genel, eşit, dolaysız, gizli ve orantı esaslarına dayanan oylarla seçileceklerdir.”¹

Taşnaksutyan’ın siyasetine dikkatlice bakıldığında, Rusya Ermenistanı olgusundan hareketle Türkiye Ermenistanı üzerinde hassasiyetle durulduğu ve öncelikle mahalli özerkliğin elde edilmesine çalışılacağı anlaşılmaktadır. İlerleyen süreçte ise, Osmanlı Devleti’nin zayıflamasına paralel olarak da tam bağımsızlığın temini mümkün olacaktır.

Nihayet Meclis-i Mebusân 17 Aralık 1908 tarihinde yeniden açıldığında, İttihat ve Terakki Partisi, milletvekilleri çoğunlukta olmasına rağmen hükümet içerisinde bir temsilcilik dahi elde edememiştir. Zamanla II. Meşrutiyet döneminde siyasal sistemin karar alma organı haline gelen İttihat ve Terakki Partisi, her ne kadar padişahın mutlak otoritesini sınırlamak için teşebbüslerde bulunmuş ise de, iktidarı ele geçirdiğinde, kendi iktidarını mutlakiyetçi niteliğebüründürmüş ve rejime yarı askeri bir nitelik kazandırmıştır.²

İttihat ve Terakki’ye karşı beliren muhalefetin başında Meşrutiyetin ilanını izleyen yıllar içerisinde ilk etapta Türk olmayan mebuslar geliyordu. Bu mebusların körüklediği bir hizip mecliste yavaş yavaş şekillenmeye ve yerleşmeye başlamıştır. Rumlarla aranının giderek açılmasına etki eden bir gelişme

¹ Esat Uras, *Tarihçe Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul, 1976, s. 377, 573.

² Abdullah İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)*, İstanbul, 2004, s. 73; 1908 seçim sonuçlarına göre; 288 mebusun 147’si Türk, 26’sı Rum, 14’ü Ermeni gerisi de diğer uyruklardan. Bkz., Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev. Nuran Ülken, İstanbul, 1971, s. 229.

de, Hüseyin Cahit'in Tanin Gazetesi'nde çıkan bir makalesinde Fener Patriğine yönelik hücumuydu. Ayrıca, Rumların tanınan mebuslarından Boşo Efendi'nin meclis kürsüsünden sarf ettiği "Ben... Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım..." sözleri son derece dikkate değerdi ve ne yazık ki o da meşrutiyetin getirdiği meclisin bir üyesi idi. Boşo Efendi'yi, Kozmidiler, Vartekesler ve daha başkaları izlemiş ve İttihat ve Terakki'yi ağır bir biçimde eleştirmişlerdir.³

Rumlar, süregelen cemaat içi seçim ve yönetim tecrübesine sahip olmanın vermiş olduğu üstünlükle İttihatçıları en çok uğraştıran unsur olmuştur.

Kendi aralarında siyasal bakımdan benzerlik ve türdeşlik bulunmayan Ermeniler, Rumlarla karşılaştırıldığında; her şeyden önce Rumların Yunanistan gibi bir birlik özlemi yaratacak bir Ermeni devletine sahip değillerdi. Böyle bir devletin kurulabilmesi ancak Osmanlı ve Rus engellerinin aşılmasıyla mümkündü.⁴

Muhalefet Unsurlarının Etkinliği Karşısında İttihat ve Terakki'nin Konumu

İttihat ve Terakki açısından bakıldığında görülen en önemli sorunlardan bir tanesi de, başkentte yeterince güçlü olmaması ve güçlü bir muhalefet partisinin varlığını ortaya çıkaran 1911 İstanbul ara seçimlerinde Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin yükselişini engelleyememesi olmuştur. Muhalefetin daha fazla büyümesinin önüne geçmek için de parti merkezini Selanik'ten İstanbul'a taşımıştır. Ayrıca, Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesini değiştirme çalışmaları başlatılmıştır. Bu amaçla 11 Aralık 1911'de meclise bir önerge getirilmiştir. Gerekçe olarak da, meşrutiyete işlerlik kazandırılacağı ve padişahın hukuki yönden güçlendirileceği ileri sürülmüştür.

Yasa değişikliği konusunda mecliste sert tartışmalar yaşanmıştır. İttihat ve Terakki'nin, 35. madde değişikliği ile meclisi etkisizleştirmeye çalıştığına tepki

³ Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Editör: Elmas Tünay, Destek Yay., İstanbul, 2010, s. 85.

⁴ 1906-1907 sayımı sonuçlarına göre Rum nüfusu 2.800.000 civarında iken, yine Osmanlı kaynaklarına bakıldığında bu dönemde ülkenin değişik bölgelerine dağılmış 1.300.000 Ermeni bulunmaktaydı. Bkz., Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclisi-i Mebusân Seçimleri 1908-1914*, 1. Baskı, Ankara, 2007, s. 83-85, 97-98.; Bakü gazetesi başyazarına, Petersburg büyük memurlarından birisi şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

"Kafkasya'dan daha ziyade vasi olan bir kısım arazinin (Şarkî Anadolu) Rusya tarafından istilasını hayale getirmek gayrî mümkündür... evvela Rusya... Avrupa'ya karşı bir vaziyet almış olur. Saniyen, böyle büyük bir arazinin zahtı için Rusya Hükiümeti'nin kafi miktarda bir kuvve-i askeriye saklamaya mecburdur. Halbuki Rusya'nın bugün Kafkasya'da bu kuvveti yoktur... Bununla beraber Ermenistan muhtariyetini tasavvur etmek muhaldir (imkânsızdır). Zira, altı vilayette bir muhtariyet teşkil için Ermeniler orada ekseriyeti teşkil edemezler. Esasen en vasi bir muhtariyet bile Ermenilerin kendilerini idareye imkân veremez. Çünkü onlar, esna-yı intihabatta ekseriyetin miktarına tabi bulunacaklardır... Ermeniler sadece islahat isteyebilirler. Başka istekler sadece hayaldir..." Bkz., *Tercüman-ı Hakikat*, 25 Nisan 1913, s. 3.

gösterilerek, bunun istibdatçı bir yaklaşım olduğu ileri sürülmüştür. Hürriyet ve İtilaf Partisi yanlısı gazeteler, bu girişimi “darbe-i hükümet”, İttihat ve Terakki’yi de “hükümet-i müstebite taraftarı” olmakla suçlamıştır.

Yapılan oylamada, yasa değişikliği teklifi üçte ikilik çoğunluk sağlanamadığından reddedilmiş, buna bağlı olarak Sadrazam Sait Paşa istifa etmiş ve Padişah, Ayan Meclisi’nin de onaylaması neticesinde 18 Ocak 1912’de üç ay içerisinde seçimlerin yapılması şartıyla Meclis-i Mebusânı feshetmiştir.⁵

Tarihe “sopalı seçimler” olarak da geçen 1912 seçimleri sonucunda, 1908 seçimlerinden edinmiş olduğu tecrübeyle 284 mebustan 6’sı hariç tamamını kazanan İttihat ve Terakki, bu defa da meclis dışı güçlerin etkisinde kalmış, iktidar olmasına rağmen, meclis dışında askeri bir güç olarak ortaya çıkan Halaskar Zabitan Gurubu dolayısıyla “muktedir” olamamıştır.⁶

Geriye dönüp bakıldığında, 1912 Seçimleri siyasi ufuklarda görüldüğü andan itibaren İttihat ve Terakki, kendisini iktidara taşıyacak bir taktikle hareket ederek öncelikle vali, mutasarrıf ve kaymakamlar arasında yeni atamalar gerçekleştirmiştir. Emniyet ve jandarma mensuplarından gerekli gördüklerini değiştirmiştir. Bu ve benzeri yollarla seçim sürecini kontrol altına almayı başaran İttihatçılar, sayımları da şahıslara göstermeden tamamlamıştır. Ortaya çıkan sonuç itibarıyla Meclis, İttihat ve Terakki’nin eli olarak görülmüş ve meşruluk kazanamamıştır.⁷

13 Nisan 1912’de açılan yeni mecliste artık muhalefet yoktu. Muhalıfsız, dikensiz bir gül bahçesi olarak tarif edilen bu mecliste ilk iş olarak 35. maddenin değişikliğine gidilmeye çalışılmıştır. İttihat ve Terakki’nin istediği tüm

⁵ Meclisin feshedilmesi dolayısıyla amacına ulaşan parti İttihat ve Terakki olmuştur. Ayrıntı için bkz. Baran Hocoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, 1. Baskı, İstanbul, 2010, s. 204-214; 1912 seçimlerinin en önemli yönü; iktidar ve muhalefet mücadelesi içerisinde geçen ilk seçim olmasıydı. İstanbul’daki ara seçimleri İttihat ve Terakki’nin kaybetmesinin en önemli nedeni ise, Rumların muhalefetle birlikte hareket etmiş olmasıydı. Bkz. Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1913)*, TATAV Yay., İstanbul, 2001, s. 81.; 1912 seçim sonuçlarına göre; 284 mebusun 157’si Türk, 15’i Rum, 13’ü Ermeni gerisi de diğer uyruklardandı. Bkz. Ahmad, *age.*, s. 229.; Kanun-ı Esasi’nin 35. maddesinde “Yeni gelen Kabine, eski Kabine’nin fikir ve isteklerinde ısrar ederse ve Meclis-i Mebusan bunu kabul etmezse, o halde Meclis’in Padişah tarafından feshedilmesi” hükmü bulunmaktaydı. İlgili madde üzerinde müzakereler günlerce sürmüştür. Nihayet Said Paşa Kabinesi’nin, değişiklik teklifi 125 lehte oy almıştır. Ancak Hürriyet ve İtilaf Partisi’nin oluşturduğu muhalefet bloğunun 105 oyla değişikliğe direnmesi ve üçte bir çoğunluk sağlanamamasından dolayı hedeflenen değişiklik gerçekleştirilememiştir. Bkz., Mehmed Selahaddin Bey, *İttihat ve Terakki’nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti’nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, Sadeleştiren: Ahmet Varol, İnkılâp Yay., İstanbul, 1989, s. 43-46.

⁶ Kenan Olgun, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XXVII, Sayı 79, Mart 2011, s. 7.

⁷ Ayrıntı için bkz., Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yay., İstanbul, 1990, s. 142-157.

değişikliklerin kabul edilmiş olmasına karşın, ülkenin iç ve dış durumunda olumlu bir değişiklik olmamıştır. Tam tersine, sürekli başarısızlıklar, Trablusgarp Savaşı, Rumeli'deki askeri isyanlar, parti didişmeleri memleketin havasını daha da bulandırmış; devletin siyasi, sosyal birlik ve bütünlüğünü sarsmış, her taraftan hoşnutsuzluk havası esmeye başlamıştır.⁸

İttihat ve Terakki'den farklı olarak, içerisinde siyasi özerklik isteği barındırmayan Adem-i Merkezîyetçilik görüşünü ileri süren Hürriyet ve İtilaf Partisi, özellikle Balkan Savaşı öncesinde ortaya çıkan şartlar çerçevesinde bir İslâmcılık ve Türkçülük siyasetini tehlikeli bir tavır olarak görmüştür. Dini ve etnik yapısından dolayı bu anlayışın, devletin dağılmasına yol açacağı düşünülmekteydi.⁹ Bu kritik süreçte yeniden yapılması beklenen seçimler, Balkan Savaşı nedeniyle kabul edilen bir hükümet kararnameyle, "imkân olana kadar" gerekçesiyle ertelenmiştir.¹⁰

1912 seçimlerinde İttihat ve Terakki ile Taşnaklar her şeye rağmen ortak düzlemde yol almaya devam etmişlerdir. Ne var ki, 1913 başlarında ilişkiler gerilemeye başlamıştır. Taşnaklar Osmanlı'nın özerklik ve ıslahat öngören programına resmen bağlı kalmaya devam etseler de, Şarki Anadolu'da daha çok Kürt ahaliden kaynaklandığı iddia edilen karışıklık ve yağmacılık olayları çoğalmış, ayrıca Rusya'yı tek gerçek hamileri olarak gören Ermenilerin sayısı da giderek artmıştır.¹¹

Rusya açısından, Osmanlı'yı küçültmek, etkisizleştirmek ve çember içerisine almak oldukça önemli bir işti. Rumeli'de buyruklarını yerine getirmeye hazır sandığı Bulgaristan ve Anadolu'da kurmak istediği Ermenistan vasıtasıyla bu isteğini gerçekleştirebileceğini düşünmüştür. Planın gerçekleşmesi halinde Türklerin Kafkasya'daki Müslümanlarla süre gelen ilişkisi büsbütün kesilmiş olacak ve İstanbul için harekete geçmek daha da kolaylaşacaktı. Rusların bu planını öğrenen Ermeniler, esasında hiç sevmedikleri ve Kafkasya'da zulümlerine maruz kaldıkları Ruslara/Rusya'ya ciddi bir biçimde eğilim duymuşlardır. Artık Osmanlı'dan özerklik kazanılabilecek zaman ve fırsatın gelmiş olduğunu düşünmüşlerdir. Hınçak, Taşnak, Ramgavar gibi milli Ermeni birlikleri, Ermeni Patrikliği ile birleşme yoluna gitmişlerdir. Ermeniler, Açımiyasanlığ Katogigos'un arabululuculuğu sayesinde Nubar Paşa'nın

⁸ İslamoğlu, *age.*, s. 150.

⁹ Birinci, *age.*, s. 57.

¹⁰ Olgun, *agm.*, s. 7-8.

¹¹ Guenter Lewy, *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?*, Çev. Ceren Elitez, TİMAŞ Yay., İstanbul, 2011, s. 71.

başkanlığında bir heyet kurarak, Rusya ve Avrupa nezdinde girişimlerde bulunmaya başlamışlardır.¹²

Dünya Savaşı Öncesi Son Seçimlere Giderken

İç ve dış gelişmelerin etkisini iyiden iyiye arttırdığı ve iktidar mücadelesinin doruğa çıktığı bir anda İttihat ve Terakki, gerçekleştirdiği Babıâli baskınıyla yönetimi tamamen eline geçirmiş ve Ocak 1913 sonrasında muhalefeti etkisiz hale getirmek¹³ suretiyle oldukça güçlenmiştir. 1908, 1911, 1912 yıllarındaki seçimleri kazanan Parti, gücünü; kontrolünü elinde tuttuğu Heyet-i Mebusan'dan almış ve çoğu zaman hükümette yer almış olmasına rağmen, 1913'e kadar yürütmenin denetimini tümüyle ele geçirememiştir. Padişahın, yürütme organının bir parçası olması ve yerinden edilmesinin neredeyse imkansız bir halde bulunması, bu durumun sebeplerinden biri olarak kabul edilmişse de, asıl sebebin; İttihatçıların, çok etnikli ve çok dinli bir yapıya haiz olan Osmanlı Devleti'nde uygulanabilecek nitelikte bir ideoloji geliştirerek tam bir siyasi parti haline gelmeyi henüz başaramamış olmasıydı. İttihat ve Terakki, zaman içerisinde, adım adım hem siyasi bir partiye dönüştü hem de kendisine ait bir ideoloji geliştirmeye gayret gösterdi.¹⁴

1914 seçimlerine, iktidarı kesin olarak elinde tutan ve tek parti yönetimi kurmuş olan İttihat ve Terakki Partisi'nin üstünlüğü altında gidilmiş olunuyordu. Ülke, Balkan faciasından yeni çıkmış, devletin sınırları bir hayli küçülmüştü. Öyle ki, ülkenin 3 milyon kilometrelik bir alanının 1.100.000 kilometresi ve 24 milyonluk nüfusun 5 milyonu ne yazık ki kaybedilmiştir.¹⁵

Balkanlar'ın kaybedilmesi Osmanlı'ya karşı Avrupa'da yeni bir teşebbüsün yolda olduğunun habercisi gibiydi. Nitekim, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Vangenhaym'ın Alman Başbakanına yolladığı 21 Mayıs 1913 tarihli bir raporda, Alman menfaatlerinin risk altında bulunduğuna değinilmiş ve Avrupa Türkiyesi'nin ortadan kalkmasının ardından hiç değilse Küçük Asya'da statükonun korunması gerektiği belirtilmiş ve yırtılmış olan Berlin Antlaşması'nın kağıt sepetinden çıkarmaya hiçbir devletin teşebbüs etmemesi gerektiği tavsiye edilmiştir.¹⁶

¹² Talât Paşa'nın *Anıları*, Haz. Alpay Kabacalı, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2011, s. 22-23.

¹³ Olgun, agm., s. 8.

¹⁴ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, TİMAŞ Yay., İstanbul, 2011, s. 11.

¹⁵ Demir, *age.*, s. 300.

¹⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Ermeni Meselesi*, Cilt I, Cumhuriyet Gaz. Yay., İstanbul, 1998, s. 124-125.

Söz konusu rapordan birkaç gün sonra, Paris ve Londra'daki Rus Büyükelçilikleri Fransız ve İngiliz Dışişleri Bakanlıklarına 26-27 Mayıs 1913'te birer nota vermişlerdir. Özellikle İngiltere'ye verilen notada, gerek Kafkasya'daki iç durum, gerekse ona yakın bölgelerdeki Rus çıkarları dolayısıyla Ermeni meselesinin Rusya açısından öneminin anlaşılması istenmiştir. Rus Hükümeti'nin Balkan buhranı esansında Küçük Asya'da bir karmaşanın meydana gelmemesi için Ermenilerin sürekli kontrol altında tutulduğuna değinilmiştir. Vakti geldiğinde de Fransa ve İngiltere'yi bu meseleye ortak kılacaklarını Ermenilere taahhüt ettiklerini belirtmişlerdir. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın inanacağı Ermenilere yönelik bir ıslahat programının Türkiye'de uygulanması durumunda genel bir Ermeni ayaklanmasının önüne geçilebileceğine işaret edilmiştir.¹⁷

Balkanlardan sonra artık Türkiye için yeni tehlike bölgesi Küçük Asya idi. İhtirashılar bundan böyle bu bölge için tüm vasıtalarını ve güçlerini seferber edeceklerdir. İttihat ve Terakki, bir yandan Balkan faciasının yaralarını sarmaya çalışacak, bir yandan Ermeni Islahatı Meselesi'ni yeni bir faciaya yol açmadan çözmek ve bir yandan da parlamenter sisteme işlerlik kazandırmak için sağlıklı bir seçim ortamı hazırlamaya çalışacaktır. Bütün bunları ve daha fazla sorunu aynı anda ele alıp ülkeyi uçurumun kenarından almak pek de kolay bir iş gibi görünmüyordu.

Kısa bir süre sonra Küçük Asya'da sıcak gelişmelerin yaşanacağı hızla su yüzüne çıkmaktaydı. Almanya ve Rusya'nın faaliyetlerini müteakip, 31 Mayıs günü Ermeni Patriği, Sadrazam'a bir tahrir vererek, Ermenilerin durumunun daha da kötüleşmiş olduğunu, toptan yok edilme halinden korkulabileceğini ve kendisi için yapılacak tek şeyin Osmanlı Hükümeti ve toplumunun sorumluluk duygusuna ve medeni dünyanın insaf ve merhametine başvurmak olduğuna dikkatleri çekmiştir.¹⁸

Balkan buhranını müteakip dış gelişmeler yeni bir güvensizlik yaratırken, içeride de pek de tasvip edilmeyecek bir yaklaşım içerisine girilmiştir. Siyaseten farklı bir duruş sergilemek çabası içerisinde olan Ermeni Meclis-i Muhtelit'i (Karma Meclis) de, aldığı karar gereği, Ermenilerin, hiçbir yerde Ermeni Meclis-i Muhteliti ile Osmanlı Hükümeti arasında anlaşma sağlanmadığı sürece seçime katılmayacağını belirtmiştir.¹⁹

"Nisbî temsil sistemi"²⁰ (Re Presentation Pro-Portionnelle) meselesi artık gündemdeki yerini almıştır. Tercüman-ı Hakikat gazetesi başyazarı Ahmet

¹⁷ Bkz., *age.*, s. 110-111.

¹⁸ Bkz., *age.*, s. 118.

¹⁹ *İkdam*, 5 Haziran 1913, s. 4.

²⁰ I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere, Türkiye ve Sovyetler Birliği hariç tüm Avrupa ülkelerinde uygulanan sistem, ilk kez 1889 yılında Belçika'da tatbik edilmiştir. Partilerin aldıkları

Ağaoğlu, ülkenin içinde bulunduğu durum nisbî temsil usulünün uygulanmasına elverişli midir sorusuna şu şekilde cevap vermiştir;

“[...] Nisbî temsil usulü kabul edilince intihabat kavmiyet esası üzerine icra edilecektir. Türk, Arap, Kürt, Ermeni ve diğerleri kendi vekillerini seçeceklerdir. Kişiler başkaları için oy verme hakkından alınmış olacaktır.

Eğer her 100.000 kişiye 1 milletvekili seçme hakkı verilirse bu sefer pek çok abali seçimden mahrum kalacaktır[...] Tersî kabul edilip de bu miktar düşük tutulursa, bu sefer de meydana gelen mecliste iş görmek mümkün olmayacaktır.

İntihabat dairesinin oluşturulması da oldukça zordur. Osmanlı Devleti’nde yaşayan her kavim ayrı ayrı ve toptan oy vererek müntehib-i sanileri (ikincil seçilmişlik) intihab ederler. Sonra bu seçilenler de bir noktaya –mesela- İstanbul’a toplanarak vekillerini seçerler. Bu durumda bir kavmin ikincil seçilmişleri için o kavimden hake-i intihaba malik olanlar yeterli oy vermek mecburiyetinde kalacaklardır. Acaba şu oyları kim toplayacaktır? Bellidir ki, şu halde her nahîye ve kazada muhtelif kavimler oranında seçim sandıkları açılmalıdır. Bundan başka oy pusulasına baîz her zât aynı zamanda da kendisinin filan kavme mensup olduğuna ait bir işaret ve haber irae(göstermek) etmelidir. Acaba bu doğru mudur? Bizde şimdiye kadar adamakıllı bir tabir-i nüfus icra edildi mi? Kimin hangi kavme ait olduğu saptandı mı? Kavmiyeti belirlemek için lisan mı veya din mi, irade mi usul olarak kabul edilecektir? Aynı sorular vekil adayları için de geçerlidir.”²¹

Nisbî temsil usulünü uygulayan Rusya’nın, Kafkaslarda 7 milyon Müslüman’a 2 vekil, 1,5 milyon Ermeni ile 2 milyon Gürcü’ye 1’er vekil, nispeten daha az nüfusa sahip olan Ruslara 1 vekil seçebilme hakkını vermiş olduğu bilinmekteydi. Rus Duması’nda, toplam 30 milyon Müslüman’ın sadece 7 vekil ile temsil edilmesine karşın, aynı nüfusa sahip Rusların ise 70 vekil ile temsil ediliyor olması, Rusların kendi menfaatlerine göre davrandıklarını açıkça göstermekteydi.

Oysa Rusya’nın uygulamalarının aksine, adalet ve eşitlik ilkesine göre hareket eden devletlerde, nisbî temsil sisteminin esasını “Territone” (toprak) teşkil etmekteydi. Toprak esasının doğru uygulanabilmesi için de 2-3 yılda bir nüfus sayımı yapılmaktaydı. Oysa Osmanlı Devleti’nde böyle bir alt yapı henüz bulunmamaktaydı. Birbirinden farklı kavim ve topluluklar kaza ve şehirlerde iç

oy oranıyla kazandıkları temsilci sayıları arasında bir denge oluşturmak ve toplumdaki bütün siyasi eğilimlerin parlamentoda temsil edilmelerine olanak sağlamak temel yaklaşım olarak kabul edilmiştir. 300’e yakın uygulama biçimi bulunan sistemin üç temel özelliği şöyledir: 1- Seçim bölgeleri birden çok milletvekili çıkaracak şekilde düzenlenir. 2- Partiler adaylarını listeler halinde sunar. 3- Seçimler tek türlü yapılır... Ayrıntı için bkz., http://www.tbmm.gov.tr/evayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_1998_1_999_0065_0000/0021.pdf; Bülent Özgül, *Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye’deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi*, Süleyman Demirel Ü. Sosyal Bil. Enst. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2002, s. 65-70.

²¹ Ahmet Ağaoğlu, “İntihabata Dair”, *Tercüman-ı Hakikat*, 20 Teşrin-i Evvel 1913, s. 1.

içe yaşamaktaydı. Bunların nüfus kayıtları da sadece mensup oldukları dinlere göre tutulmuştur.²²

Nisbî temsil sisteminin gereklerinden Ermenilerin haberdar olmadığını söylemek, öne sürülemeyecek bir gerçeklikti. Bu nedenle Ermenilerin seçim işleriyle ilgili girişimlerinin yeni bir anlaşmazlık ortaya çıkarması memnuniyet verici olmamıştır.

İttihat ve Terakki'nin önemli simalarından olan Tanin Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, Ermeni Patrikhanesi'nin "... Ermeni milletinin nüfusu nispetinde mebus intihab olunmasını ve bu Ermeni mebusların Ermeni müntehib-i evveleri tarafından intihab olunmuş Ermeni müntehib-i saniler tarafından intihab edilmesini (özellikle) [...]” istemesini ve bu tavrını şu sözlerle eleştirmiştir;

“Hükümetin[...] iyi niyet ve samimiyeti gösterecek fiiliyatı[...] Araplara yönelik düzenlemelerle ispat ederek sıkıntıları aşmaya çalıştığını biliyoruz;

Hayret ettiğimiz ise, bütün bunlar olurken Ermeni Patrikhanesi'nin Ermeni milleti ve temsilcileri adına yaptığı takrirdir. O kadar heyecanlı zamanlar yaşıyoruz ki, en makul düşüncelerin dahi bu durumun tesiri ile bir takım hakikati gözden kaçırmış olmaları mazur görülebilir.

Binaenaleyh, meseleyi[...] münakaşa fikri ile değil, kinden uzak iyi niyet ile taktir ve muhakeme etmek isteriz[...]

Patrikhane bu arzusunu Meclis-i Mebusân açıldıktan sonra bir mebus tarafından yahut bütün Ermeni mebusları namına bir layiha kanunu teklif ederek yapabildi.

Esasa gelince, bizim buna hiç de taraftar olmadığımızı itiraf ederiz. Meclis-i Mebusân'da farklı farklı gruplar bulunabilir. Bunlar birbiriyle münakaşa edebilir. Böyle bir yapının da devleti ne kadar sarstığını daha önce gördük. Partiler etnik unsura göre değil de meslek gruplarına göre olup, içinde her milletten unsur vardı. Böyle olmasına rağmen tartışmalar bitmiyordu. Asıl olması gereken fikirlerin çatışmasıdır, milletlerin değil.”²³

Görülen o ki, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan neredeyse her türden mesele, etnik ya da milli anlayış ekseninde tartışılmaktaydı. Bu durum, ülke ve toplum bütünlüğünü tehdit eden bir mahiyet taşımaktaydı. Ve bu sürdürülebilir bir hâl değildi.

²² Bkz., agm., s. 1.

²³ Hüseyin Cahit Yalçın, “Ermeni Patrikhanesinin Takriri”, *Tanin*, 21 Teşrin-i Sani 1913, s. 1.; Ermeni Patrikliği'nin Adliye Nezareti'ne verdiği notaya göre; nisbî temsil sisteminin genel seçimlerde uygulanması şu gerekçelerle istenmiştir: 1- Nisbî temsilin daha fazla adalet ve eşitlik sağlayacağı. 2- Ermeni milletinin gerçek mümessillerini seçebilecek olması. Notada ayrıca, Ermenilerin nüfusu iki milyon olarak gösterilmiştir. Her 100.000 kişinin 1 mebus seçeceği belirtilerek toplamda 20 Ermeni mebusunun seçilmesi öngörülmüştür... Bkz., Ahmet Ağaoglu, “Garip Bir İddia”, *Tercüman-ı Hakikat*, 22 Teşrin-i Sani 1913, s. 1.

İktidar Partisinin Meseleye Yaklaşımı

Kanun-ı Esasi'de, her mebus, bütün Osmanlı milletinin temsilcisi ve mebusu olarak tanımlanmaktaydı.²⁴ Buna bağlı olarak İttihat ve Terakki, Patrikhane tarafından Hükümete sunulan taktiri hayretle karşılamıştır. Meşrutiyete aykırı olan bu talebin karşılanamayacağı belirtilerek, Patrik Zaven Efendi'nin bunu anlayacağına ve yanlışlıkları önlemek için gerekli çabayı sarf edeceğine işaret edilmiştir. Ayrıca, Ermenilerin seçimlerden mahrum kalmamaları için gerekli tedbirlerin alınacağı, parti listelerinde Ermeni adaylara da yer verileceği ve bütün Ermenilerin seçimlere katılmaları yönünde çağrıda bulunulacağı ifade edilmiştir.²⁵ Böylece partinin izlediği/izleyeceği yol açık bir biçimde ifade edilmiştir.

Bunun üzerine Patrik Zaven Efendi başkanlığında, Galata Kilisesi'nde, bundan sonra ne yapılacağı ile ilgili olarak bir toplantı yapılmıştır. Komisyonun aldığı karara göre, verilen cevap ve tarzla ilgili olarak Sadaret makamına bir şikâyetname verilmesi uygun bulunmuş, hatta taşra teşkilatları da Patrik Efendi'nin görüşüne katıldıklarını belirtmişlerdir.²⁶

²⁴ Ahmet Ağaoğlu, "İntihabata Dair", *Tercüman-ı Hakikat*, 20 Teşrin-i Evvel 1913, s. 1.

²⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, 22 Teşrin-i Sani 1913, s. 3.

²⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, 23 Teşrin-i Sani 1913, s. 3.; Taşnaksutyan Partisi (Ermeni İhtilal Cemiyetleri Birliği) üyelerinden Agnoni Efendi nisbi temsil ve intihabat hakkında İstanbul gazetesine bazı bilgiler vermiştir. Agnoni Efendi, Zaven Efendi'nin sunmuş olduğu notanın kabul edilmemesini doğru bulmamıştır. Nisbi temsil sisteminin Kafkasya'da uygulanmakta olduğunu ve bu sayede Müslümanlarla Hristiyanlar arasında bir mücadelenin ortaya çıkmasının engellendiğini belirtmiştir. Ayrıca, Rus Duması'nda Kafkasya'dan çıkan bir mebus ile Rus partileri tarafından seçilmiş bulunan başka Ermeni mebusların var olduğuna da değinmiştir.

Rusya'daki yapıyı yakından bilen Ahmet Ağaoğlu, Agnoni Efendi'nin açıklamalarına ve itirazlarına şöyle cevap vermiştir:

"... bu gazete Rusya'da yarım milyon bir mebus intihab eylediğini, halbuki bizde bunun 50.000 kişinin bir mebus intihab edeceği esasına müstenid olduğunu unutup. Bilinmelidir ki, bu sistem ekalliyetleri korumaya yönelik değildir. Tam tersine ezmeye hizmet eder. Bu sistem uygulanmadan önce Kafkasya müstakil olarak 9 mebus çıkarıyordu... altısı Müslüman, üçü de Ermeni, Gürcü ve Rus idi. Nisbi temsil uygulandıktan sonra Kafkasya yalnız 4 mebus çıkarabildi (Müslümanlar 2 mebus çıkarabiliyor). Gözy Rusya, Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki farkı kaldırıyor (mücadeleyi engellemek). Ne var ki mücadele Hristiyan partiler arasında çıktı..."

Rus partisi tarafından seçilen bir mebusun Ermeni olduğu söyleniyor. Doğru değildir... bu mebus işçilerin, sosyalistlerin mebusudur. Sosyalistlik namna seçilmiştir.

(Agnoni/Aknuni) Efendi, gözy Rusya'da yarım milyon abalının bir mebus seçtiğini söylüyor. Eğer bu doğru olsaydı o zaman Duma'da 160 mebus olması gerekirdi. Oysa Duma'da 450'den fazla mebus vardır... Türcüstan, Kırgız Çölleri gibi yerlerde de balkan yerli mebus seçmesi yasaktır. Bu dahi sineye çekilmiştir (Avrupa'da)..."

Bkz., Ahmet Ağaoğlu, "Bir İtiraz Münasebeti ile", *Tercüman-ı Hakikat*, 11 Kanun-ı Evvel 1913, s. 1.; Babıâli seçim işlerinin yanı sıra bir çok meseleyle meşguldü. Bunlardan en önemlisi, Rumeli'nin kaybı göz önünde bulundurulduğunda, Vilayât-ı Şarkîye İslahatı idi. Büyük devletler namına ıslahat görüşmelerini Rusya ve Almanya yürütmekteydiler. Özellikle Anadolu'nun yanı başında bulunan ve Ermeniler için ciddi bir destekçi konumunda olan Rusya, ıslahat plan ve projesinin bir Avrupa kontrolü kapsamında yapılmasını amaçlamıştır. Bunu gerçekleştirmek için

Ermeni yetkililerin tavrına rağmen, Ermeni milletinin büyük bir çoğunluğunun Osmanlı olarak yaşamak istediğine şüphe yoktu. Bütün Ermenileri aynı noktaya getirmek hem devletin hem de Ermenilerin menfaatineydi. Bu durumda Patrikhane'nin isteğinin kabul edilmesinin bütün Ermenilere ne kazandıracacağı sorusunun cevabı ciddi olarak düşünülmeli ve yanıtlanmalıydı. Şayet nisbî temsil üzerinden mebus seçimine gidilmesi durumunda, "Mecliste kanunla kazanılmış olan hakların diğer mebuslar tarafından engelleneceği ve ameli hiçbir fayda sağlamayacağı ortadadır. Kürt, Türk ve Ermeni arasında dostluk değil düşmanlık oluşacaktır. Ticaret(le) uğraşan Ermenilerle, tarımla uğraşan Türk ve Kürtler arasında bir anlaşmazlığın olması[...] Ermenilere daha çok zarar verecektir."²⁷

Öteden beridir, Ermeni milletinin varlığı tanınmış, hak ve hukukları korunmuş ve buna dokunmamaya özen gösterilmiştir. Sonuçta Patrikhane de bu hukukun tanınmaması üzerine vücut bulmuştur. Devletçe hakları garanti altına alınmış olan Ermeni seçilmişler,

"Ermeniler arasından mebus seçilerek patrikhaneye gönderilir. Patriklerini kendileri seçerler. Mekteplerini[...] Hastanelerini kendileri idare ederler. Nikâhlarına kimse karışmaz, dinlerine[...] lisanlarına karışmaz. Bir milletin başka daha hukuku nedir ki, Ermeniler bunun muhafazası için Meclis-i Mebusâna sırf kendilerinin seçeceği mebusları göndermek istiyorlar? Ermeni Patrikhanesi asırlardan beridir kendilerine tanınan hukuka sahip olmasalardı böyle davranma noktasında olabilirler miydi?[...] şimdi böyle davranmalarının sebebi nedir? Eğer Ermenilerin eksik kalan hakezi var ise bunu söylemeli, hükümet onu bize versin demeli[...] eksiklik var ise[...] patrikhaneye yardımcı olunmalı. Böylece devletin işlerine kimsenin karışmasına meydan verilmez. Meseleleri çözmek siyasi partilerin[...] işi olur. Eğer Ermeniler böyle davransalardı öncelikle onlarla bir ittifak ederdik[...] onlar yanlış bir yol tuttular[...]"²⁸

Böylece Ermenilerin mecliste neden milli mebus istedikleri anlaşılammış ve yetkililerinin başka yanlış adımlar atmamaları beklenir olmuştur.

Sadarete yeni bir muhtıra veren Zaven Efendi ise, hem Adliye Nazırını şikayet etmiş hem de nisbî temsil usulünde ısrar etmiştir. Ayrıca, usulün uygulanabilirliğini de ispata çalışmıştır. Nisbî temsil şeklini açık ve anlaşılır bir biçimde ifade edemeyen Patrik Efendi, isteğinin zayıf bir zemin üzerinde bulunduğunu şu sözlerle göstermiştir:

de, Avrupa başkentlerini dolaşan Rus diplomatlar, devletler arasında bir ittifak oluşturmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla Rusya, bölgedeki çıkarları ve arzuları açısından Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasına etki edebilecek önemli bir aktördü. Bkz., Erdem Karaca, "Hüseyin Cahit Yalçın'ın Kaleminden Şarkî Anadolu Islahatı", *Gazî Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 7 (Kış/Aralık 2010), Ankara, 2010, s. 170-171.

²⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, "İntihabat Meselesi", *Tanin*, 24 Teşrin-i Sani 1913, s. 1.

²⁸ Bkz., agm., s. 1.

“Bir mebusânın yalnız Ermeniler tarafından intihab olunması yalnız Ermenilerin mebusu olmasını iltizâm eylemiş olsa, bu takdirde İstanbul’da müntehib mebusun yalnız İstanbul abalisini ve belde-i Arabiye’den intihab olunan mebusların yalnız Arap kavmini temsil eylemesi lazım gelip, halbuki şimdiye kadar intihab olunan mebusların bütün Osmanlı milletinin mebusları addolunduğu nezd-i sami-i sadaretpenahilerinde gayr-i mestur (yazulmuş, gizlenmiş) bir keyfiyettir.”²⁹

Ermeni yetkililerin pek anlamlı ve mantıklı bulunmayan açıklamaları karşısında sessizliğini bozan Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Şarki Anadolu Islahatı ve intihabat meseleleri üzerine yapmış olduğu kısa açıklamada, Ermenilerin Şarki Anadolu’da nüfusun ancak %20’sini teşkil ettiklerini belirtmiş ve geçen mebus seçiminde, Ermenilerden daha fazla mebus seçtirmek istediği halde Ermeni seçmenlerin azlığından dolayı bunu başaramadıklarını belirtmiştir.³⁰

Talat Paşa’nın yapmış olduğu açıklama ve tespit son derece önemliydi. Ermenilerle diğer toplulukların iç içe yaşıyor olması, teknik açıdan nisbî temsil esasının uygulanmasını imkansız kılıyordu. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti, seçim kanunu ile Kanun-ı Esasi’nin Osmanlı unsurları adına nisbî temsil usulü ile nisbî seçim esasının uygulanmasının müsait olmadığı fikrindeydi. Taşnaksutyan Partisi (Ermeni İhtilal Cemiyetleri Birliği) sözcüsü Agnoni (Aknuni) Efendi ise bunun tersini iddia etmiş, “Kanun-ı Esasi’nin 22. ve 65. maddesinin nisbî seçime mani olmadığını” söylemiştir.

H. C. Yalçın ise konuyu açıklık getirerek, “Kanun-ı Esasi’nin 71. maddesi ve Heyet-i Mebusân azasının her biri kendisini intihab eden dairenin ayrıca vekili olmayıp Umum-ı Osmanlıların vekili(dır)... 47. maddede de; meclis azası rey ve mütalaa beyanatta muhtar olarak bunlardan hiçbirisi hiç kimsenin emri altında olmayacaktır.” demiş ve söz konusu maddelerin Osmanlı Devleti’nin birlik ve bütünlüğünün aracı olacağını ileri sürmüştür. İlk kez Fransız inkilâbıyla böyle bir yapılanmaya gidildiğine değinen H. C. Yalçın, benzer maddelerin bütün devletlerin anayasalarında bulunduğunu ifade etmiş; 1- Sancak bölgelerine göre seçim yapılmakta olan Osmanlı Devleti’nde şimdi neden millet esasına göre seçim yapılması gerektiğini, 2- Kanun-ı Esasi’nin öngördüğü Sancak esasına göre değil de millet esasına göre seçimler yapılacak olsa o zaman kanuna ne ihtiyaç olduğunu sormuş/sorgulamış ve sözlerine şöyle devam etmiştir;

“Mesela, İstanbul’da böyle bir şey yapılırsa, Rumlar için bir, Ermeniler için bir, Müslümanlar için bir parlamento olacaktır. Hepsi için ayrı bir Kanun-ı Esasi bulunacak[...] Bu bir nevi federasyon şeklidir ki, aransa tarihte bir emsali bulunmaz.”

²⁹ Ahmet Ağaoğlu, “Patrik Efendinin Yeni Bir Tavrı”, *Tercüman-ı Hakikat*, 29 Teşrin-i Sani 1913, s. 1.

³⁰ *İkdam*, 1 Kanun-ı Evvel 1913, s. 1.

Millet esasına göre seçimlerin yapılmasını isteyenler acaba nasıl tatbik edileceğini de düşündüler mi? Bir Ermeni bir Kürde, bir Türk bir Ermeni'ye oy vermezse Meclis-i Mebusâna ne lüzum kalır.

Görülüyor ki, hukuk ve devletlerin mevcudiyeti merkezinde bu görüş hiç de tutarlı değil. Bu teklifi bırakın İttihat ve Terakki'nin reddetmesini Ermenilerin ileri gelenleri dahi kabul etmemişlerdir.

Bu durum, İttihat ve Terakki Partisi'nin Ermeni mebusu edinmemesine yol açacaktır. O zaman akla gelen, acaba Ermeni milleti üzerinde bir baskı (m) kurulmaya çalışılıyor? Ermeniler, İttihat ve Terakki'den uzaklaşacak ve ileride bu durum devletin aleyhinde kullanılacak. Ya da tam tersi olacak ve daha fazla Ermeni mebus seçilmesi sağlanacaktır[...]"³¹

Ayrıca Yalçın, Millet esasına göre seçim yapılmasını doğru bulmadığını ve de yalnız parti esası üzerine kanun değişikliği yapmanın da isabetli olmayacağına dikkat çekmiştir.³²

Uzlaşma Arayışları

Nisbî temsil meselesinde her türlü anlaşmazlığa rağmen İttihat ve Terakki ile Ermeni yetkililer arasındaki diyalog sürmeye devam etmiştir. Bu bağlamda, Ermeni patrikhanesi bünyesinde seçim işleri için özel bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon Talat Paşa ile bir görüşme yapmıştır. Görüşmelerden sonra Ermenilere 20 mebus seçme hakkı verilmiştir. Ayrıca, Ermeni adayların kim olacağıyla ilgili listeyi de Ermenilerin hazırlamasına karar verilmiştir. Kendilerine bağlı komisyon tarafından mebus adaylarının belirlenmesini isteyen Patrikhane ise, Ermeni Meclis-i Muhteliti'nin de desteğini alarak, farklı bir durumu kabul etmeyeceğini belirtmiştir.³³

Patrikhanenin kararına karşın, bir mutabakat sağlamanın önemine inanan Talat Paşa, bunun gerçekleşmesi için Ermenilere 20 mebus hakkını tanıyacıklarını, hatta gerekirse kendi mebus adaylarından fedakârlıkta bulunacaklarını dahi açıklamıştır. Hükümet, Ermenilerin sorunlarını çözmek için hızla girişimlerde bulunmuştur. İdare-i Vilayât Kanunu'na bir takım ekler ilave edilerek; Ermeni lisanının mahkemelerde ve resmi dairelerde kullanılmasının önü açılmıştır. Ermenilere yönelik düzenlemelerin ardından Rumlar da, benzer isteklerle Hükümete müracaat etmekte gecikmemişlerdir.³⁴

³¹ Hüseyin Cahit Yalçın, "İntihabatta Ermenilerin Nokta-i Nazarı", *Tanin*, 11 Kanun-ı Evvel 1913, s. 1.

³² Bkz., agm., s. 1.

³³ *Tercüman-ı Hakikat*, 18 Kanun-ı Evvel 1913, s. 3.

³⁴ Ahmet Ağaoğlu, "Anlaşmak Kabil Olmayacak mı?", *Tercüman-ı Hakikat*, 22 Kanun-ı Evvel 1913, s. 1.

Bu arada Patrikhane Karma Meclisi Başkanı Karayan Efendi ile görüşen Adliye Nazırı İbrahim Bey, sıkıntıların süratli bir biçimde halledilmesi durumunda Hükümetin, Ermenileri memnun edeceğini söylemiştir. Karayan Efendi de, bu konuda kendi başına bir fikir beyan edemeyeceğini belirtmiştir.³⁵

Patrikhane’de oluşturulan komisyon adına yapılan açıklamada ise, “Mebus adaylarının özel komisyon tarafından belirlenerek Ermeni milleti tarafından seçilmesi isteniyor. Reddedilmesi durumunda Ermenilerin seçimlerden uzak duracakları söyleniyor. Daha önce Suriye ahalisine verilmiş olan kanunlarla bu sorunun halledileceği belirtiliyor.”³⁶

Ortaya konan tavrı sağlıklı bulmayan Ahmet Ağaoğlu yapmış olduğu değerlendirmede şunları söylemiştir;

“Ermeni ve Rum cemaatlerinin başkanlarının isteklerinin uygun olanlarını Babıâli kabul etmiştir. Bir kısmını da kanuna aykırı olduğu için reddetti. Buna rağmen intihabata katılmamaya karar vererek, bu kararı abaliye ilan ettiler.

Bu karar, devlet aygıtının sağlıklı işlemesine hizmet etmekten uzaktır. Bir yandan da birçok farklı cemaati barındıran memlekette böyle durumların ortaya çıkması pek doğaldır. Böyle olmakla birlikte boykotaj uygulandığı vakit, hükümet elini ve ayağını sallayarak yapacaklarından vazgeçecektir.”³⁷

Tavırlarından dolayı Ermenileri ve Rumları eleştiren Ağaoğlu, ortaya çıkacak menfi duruma dikkat çekmiştir. Hükümetle cemaatler arasında bir anlaşmazlığın ortaya çıkması durumunda bunun sadece Meclis marifetiyle, Kanun-ı Esasi ve kanunlar çerçevesinde çözülebileceği, bu nedenle seçimleri boykot etmenin son derece hatalı bir girişim olduğunun görülmesi istenmiştir. Meşru zeminden sapmadan tüm meselelerin çözülebileceği özellikle belirtilmiştir.³⁸

İttihat ve Terakki ile patrikhaneler arasında cereyan eden müzakerelere, herhangi bir sonuca ulaşılammış olmasına rağmen devam edilmiştir. Süreçte, Rumlarla anlaşma sağlamak yönünde ilerleme sağlanmışsa da, Ermeni Patrikliği ile, Kanun-ı Esasi ve seçim kanununun ruhuna aykırı isteklerde bulunulması dolayısıyla herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır. Ermeniler meseleyi kendi içlerinde tartışmaya başlamışlardır. Bir yandan da, artık sandık seçmen listeleri hazırlanıp, seçimler için sona yaklaşmıştı. Bu nedenledir ki, ne ad altında olursa olsun insanların seçme ve seçilme hakkına saygı göstermemek hukuka ve hürriyete aykırı idi.

³⁵ *İkdam*, 26 Kanun-ı Evvel 1913, s. 3.

³⁶ *Tanin*, 23 Kanun-ı Sani 1914, s. 2.; İttihat ve Terakki Partisi’nin seçim listelerinde Ermeni adayların isimlerine de yer verilmiştir. Bunlar; memur, tüccar, tabip, dava vekili, eczacı, esnaf kimselerdi... Bkz., *Tanin*, 25 Kanun-ı Sani 1914, s. 3.

³⁷ Ahmet Ağaoğlu, “İntihabat ve Boykotaj”, *Tercüman-ı Hakikat*, 22 Kanun-ı Sani 1914, s. 1.

³⁸ Bkz., agm., s. 1.

Hiç kimse hukukun dışında kalarak hareket etme hakkına sahip olamazdı. Bu durum İttihat ve Terakki Partisi için de geçerliydi. Onların mesailerini, kanunlar çerçevesinde kabul edilebilecek bir mutabakat için sarf etmeleri bu bakımdan önemliydi.³⁹

İttihat ve Terakki Partisi'nin Rumlarla sürdürdüğü görüşmelerde bir sonuca ulaşılmış ve Rum asıllı 17 mebusun seçilmesine karar verilmiştir. Partinin teklifine göre; İstanbul'da 3, İzmir 2, Manisa 1, Tekfur Dağı'ndan 1, Çatalca 1, Trabzon 2, Şarki Karahisar 1, Samsun 1, Niğde 1, Gelibolu 1, Gümüşhane 1, Kars 1 ve İzmit'ten 1 mebus seçilecekti. Edirne ve Bursa'dan da 1'er mebus çıkarılmaya çalışılacaktı. Adaylar, Rum Patrikhanesi ve taşradaki Rum cemaati tarafından İttihat ve Terakki'ye bildirilecek ve listelerde adı geçenlerden kimin aday gösterileceğine parti karar verecekti.⁴⁰ Böylece Parti, hem kontrolü ve gücü elinde tutmuş olacak, hem de Rumların beklentilerini karşılamış olacaktır.

Rumların seçimler konusundaki görüşmeleri ve mutabakat sağlamaları takdirle karşılanırken, Ermenilerle uzlaşmak için yapılan bütün tekliflerin karşılıksız bırakılması eleştirilmiştir. Son tahlilde, meşrutiyeti ilan etme başarısını göstermiş olan bir partinin, Kanun-ı Esasi'yi devre dışı bırakacak istekleri kabul etmesi hiç mi hiç mümkün görünmüyordu.⁴¹

Ermeni Toplumunda Ortaya Çıkan Görüş Ayrılıkları

Rumların elde ettiği mebus hakkından sonra, Ermeni Patrikhanesi Meclis-i Muhtelîti'nin izlediği siyaseti eleştiren Panpar (Pampir?) Gazetesi, "İttihabat meselesini, Ermeni milletini idare edenlerin son derece iktidarsız ve milletin hall-i hazır ve müstakbel refahiyetini temine gayr kadir(muktedir) olduklarına dair hasıl olan kanaati ispat etmiş oldu[...]"⁴² demiştir.

Pozant Keçiyan Efendi⁴³ de yazmış olduğu makalede meseleyi şu şekilde değerlendirmiştir:

"İttihat ve Terakki'den bir zat Rumların 17, Ermenilerin de 8 mebus çıkaracaklarını belirtmiş! Acaba millî siyasetimiz yeni bir iflâsa mı maruz kalıyor?"

³⁹ *Tanin*, 31 Kanun-ı Sani 1914, s. 1.

⁴⁰ *Tanin*, 1 Şubat 1914, s. 2.

⁴¹ *Tanin*, 3 Şubat 1914, s. 1.

⁴² *Tercüman-ı Hakikat*, 4 Şubat 1914, s. 3.

⁴³ I. Dünya Savaşı esnasında, Ermenilerin Van'da isyan etmesi üzerine, 24 Nisan 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti tarafından illere gönderilen genelge gereğince; zararlı faaliyetlerde bulunan Ermenilerden olduğu gerekçesiyle tutuklanarak Çankırı'ya sevk edilmiştir. Yapılan inceleme neticesinde, 5 Mayıs 1915 tarihinde serbest bırakılarak İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. Bkz., Recep Karacakaya, *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*, T.C. Baş. Dev. Arş. Gen. Müd. Yay., İstanbul, 2001, s. 117.; <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-67-68-69/istanbulda-ermeni-faaliyetleri-ve-alinan-tedbirler-1914-1918>

Makedonya, Doğu Trakya kaybedildiği halde Rumların iki misli mebus çıkarması ilginçtir. Ermeni Patrikhanesi daha fazla mebus çıkaracağımla derken, daha fazla kayba mı uğradı. Yani; Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan oldular[...]

Rumlar, Ermenilerden daha mahir ve basiretli olmalarından mı başarılı oluyorlar?"

Görülen o ki, Rum Patrikhanesi, Ermenilerin İttihat ve Terakki ile temasa geçtiğini görünce hızla Parti'nin kapısını çalmış ve işlerini az çok yoluna koymayı başarmıştır. Oysa Ermeni yetkililer seçimler için düzenlenen toplantılara iştirak dahi etmiyorlardı. Ayrıca, seçimlere katılıp katılmama konusunda Ermeni milletini ikna edemedikleri için de, bazı yerlerde Ermenilerin seçimlere katılımı söz konusu olmuştur.

P. Keçiyian Efendi ayrıca, "Rumlar olan bitene rağmen iltifata sahip oluyorlarsa, biz yine, eski tas eski hamam kalıyoruz[...]"⁴⁴ diyerek, Ermeni yetkilileri eleştirmekten geri durmamıştır.

Gelişmeler üzerine Patrik Zaven Efendi, Ermeni partilerinin murahhaslarını görüşmek için davet etmiştir. Hınçakist (Çan sesi, Çingirak manasında/Sosyal Demokrat Parti) ve Ramgavar (Demokrat) partileri bu davete icabet etmişlerdir. Konunun mecliste görüşülmesine karar verilmiş, ne var ki, partiler toplantıya gelmemiştir. Meclis yine de seçimlere katılma kararı vermiştir. Eğer partiler tekrar bir araya gelirse, bu kez patrikhane meseleyi millî meclise götürme kararı almıştır. Anlaşılan odur ki, karma meclis meseleyi tam olarak çözme başarısı gösterememiştir.⁴⁵

Ermenilerin tavrını teessüfle karşılayan Yunus Nadi, ne yapılmaya çalışıldığını, meşrutiyetin dayandığı ilkelerden ve Kanun-ı Esasi'den bahsedilmiş olmasına rağmen, nihai kararın ne olduğunun anlamadığını yazısına taşımıştır. Ermeni Patrikhanesi Karma Meclisi'nin de tespit ettiği gibi, yeni oluşturulacak Meclis-i Mebusân'ın büyük önem taşıdığı ve İttihat ve Terakki'nin vatandaşları oy kullanmaları için teşvik ettiği önemli bir vakıydı. Seçimlerin sona erdiği Halep Livası'nda Ermenilerin seçimlere katıldığı ve Artin Efendi'nin de seçilenler arasında olduğu haberleri alınmıştı. İstanbul'da da Ermenilerin hem aday hem de seçmen olarak seçimlere katıldıkları görülmekteydi.⁴⁶

Bu arada Katolik Cemaati temsilcileri 35 yıl önce Meclis-i Mebusân'da 3 Katolik Ermeni mebusu bulunduğunu ve yine aynı sayıda mebus çıkarılması noktasında İttihat ve Terakki Partisi'ne ricada bulunmuşlardır. Parti Genel Sekreteri Mithat Şükrü Bey ise, seçimlerle ilgili başvuruların bitmiş ya da

⁴⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Şubat 1914, s. 3.

⁴⁵ *Tanin*, 7 Şubat 1914, s. 2.

⁴⁶ Yunus Nadi, "İttihat ve Ermeniler", *Tasvir-i Efkâr (Tasvir-i Efkâr)*, 8 Şubat 1914, s. 1.

bitmekte olduğunu ve bunun için geç kalındığını, yine de bir Ermeni Katolik seçileceğini, ikincisi için de uğraş verileceğini söylemiştir.⁴⁷

Öte taraftan, Avrupalı devletlerle yürütülen müzakereler sonucunda Ermeni Islahatı Meselesi'nde iyi bir neticeye ulaşılmıştır. Bu durum, Ermeni mebuslarının kendi listelerinden seçilmesi konusunda İttihat ve Terakki'nin elinin güçlenmesini sağlamıştır.

Ermeni partilerinden oluşturulan özel heyet toplanarak, seçim meselesi hakkında şu açıklamayı yapmışlardır;

- Türkiye'deki Ermeni nüfusu dolayısıyla 20 mebus seçilmesi,
- Mebus adaylarının Ermeni milleti tarafından gösterilmesi,
- Parlamento açıldıktan sonra "İntihab-ı Millî Layiha-i Kanuniyesi" (Milli Seçim Kanunu Layihası) takdiminin sözünün verilmesi,
- Ermeni mebuslarının seçileceği bölgelerde seçim muamelelerinin ertelenmesi için Osmanlı Hükümeti tarafından gerekli talimatların çıkarılması.⁴⁸

Ermeni İntihabat Heyeti, Patrik Efendi ile görüşükten sonra İttihat ve Terakki Partisi Genel Sekreteri Mithat Şükrü Bey ve diğer yetkililerle fikir alışverişinde bulunmuştur. Şükrü Bey, tüm iyi niyetleri ile seçim konusunu ele aldıklarını ve Ermenilere 13 mebustan daha fazla kontenjan veremeyeceklerini, ancak son kararı teşkilatlarından gelecek son bilgilere göre vereceklerini belirtmiştir. İlerleyen süreçte sonuç olarak Ermeniler için 16 mebus kontenjanı ayrılacağı ve meclis açıldıktan sonra da istifa edecek 2 Müslüman mebusun yerine Ermeni mebusun seçileceği sözü verilmiştir.

Zaven Efendi ise 20 mebus seçilmesi konusunda karar aldıklarını belirtmiştir. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Partisi, tüm iyi niyetleriyle çaba sarf ettiklerini, ancak Trabzon ve Tekfur Dağı gibi yerlerde diğer unsurlara mebus çıkarmaları için söz vermiş olduklarını ve birçok yerde de seçimlerin sona erdiğini belirtmiştir.⁴⁹

Tartışmalar sürüp giderken, gelinen noktada bazı Ermenilere göre 16 mebus seçilmesinin dahi başarı olduğu beyan edilmiştir. Ermeni adaylarının belirlenmesi hususunda, patrikhanede toplanacak olan genel mecliste, karma meclis istifa etmiş olduğu için, tarafsız kişilerden oluşan bir heyet oluşturulmasına karar verilmiştir.⁵⁰

⁴⁷ *Tanin*, 10 Şubat 1914, s. 2.

⁴⁸ *Tanin*, 11 Şubat 1914, s. 2.; Almanya, İngiltere, Fransa tarafından da uygun görülen Ermeni Islahatı'na dair İstanbul Anlaşması, 8 Şubat 1914 tarihinde, Osmanlı Hükümeti ile Rusya arasında imzalanmıştır. Ayrıntı için bkz., Yusuf Hikmet Bayur, *Ermeni Meselesi*, Cilt II, Cumhuriyet Gaz. Yay., İstanbul, 1998, s. 106-118.

⁴⁹ *İkdam*, 14 Şubat 1914, s. 3-4.

⁵⁰ *İkdam*, 19 Şubat 1914, s. 3.

Seçimlerde sona doğru yaklaşılmaktayken, Ermeni Patrikhanesi'nin bir belirsizlik içerisinde bulunması, Prof. Tomayan'ın, Püzantiyon Gazetesi'nde "Melun Teenni" adıyla yayınlanan mektubunda çarpıcı bir biçimde ele alınmıştır. Mektupta; seçimlerin sessiz sedasız ilerlediği, Ermeni heyetlerinin iş göremediği, bir şaşkınlık hali yaşandığı, taşra temsilcilerinin Patrikhane'den bir talimat beklediği, ne yazık ki, müzakerelerin henüz sonuçlanmadığı, aslında belki de başlanmadığına değinilerek Patrikhane'nin politikasına bir göndermede bulunulmuştur. Eleştirilerini sürdüren Tomayan sözlerine şöyle devam etmiştir;

"Patrikhane; Ermeni nazırları Ermeniler belirlesin ve Ermeni mebusları yalnız Ermeniler seçsin istiyorlar. İkincisi olmayacak şeydir... Haftalar birbirini veki etmiş ve hiçbir ses ve hiçbir seda zıbur etmemiştir. (İş uzayınca) bir şaibe ortaya çıkmıştır! Ermeniler intihabata iştirak etmeyecektir. Fakata bunun sebebi nedir? Faidesi ne olacak? Kimin umurunda? Ermeniler katılmasa Osmanlı Devleti'nde oy verecek yeterli vatandaş yok mu? Ermeni mebus seçilmez ise parlamento açılmaz mı, iş göremez mi? [...]"

(Ermeni yetkililer) bir karar vermeden milletin kararı ile oynarken haftalar, aylar geçip gitti. Hiç olmazsa son anda bir karar verilip, Ermeni mebus seçilmesine olanak verilmeli."⁵¹

Seçimler konusunda mevcut durumun Ermeniler açısından bir kazanım olmadığına işaret etmiş olan Tomayan, tüm Ermenileri oy vermeye davet etmiştir.

Panpar Gazetesi ise gelinen noktada,

"Biz, üç dört ay önce henüz kendi parmağımızı kesmişken seçimler konusunda daha çabuk hareket ederek karar vermemiz gerektiğini ilan etmiştik. Her ne olursa olsun meselenin böyle bir hale gelmesinde bizim de sorumluluğumuz vardır." şeklinde bir öz eleştiri yapmıştır. Ermenilerin görüşmelerde çözüm yanlısı tavır sergilenmesi İttihat ve Terakki'yi Rumlarla anlaşma aşamasına getirmiş ve Ermenilere ayrılan kontenjanların Rumlara ayrılması söz konusu olmuştur. Bundan sonra Patrikhane ile 10 mebus için görüşülebileceği bilgisi verilmiştir. Şüphesiz bu bilgi komisyonca, memnuniyet verici bir bilgi olarak karşılanmamıştır.⁵²

Aynı gazetenin bir görevlisinin, "Doktor, Ermenilerin talep etmekte oldukları nisbî temsil usulü hakkında prensip itibarıyla İttihat ve Terakki Partisi'nin görüşleri nedir?" sorusuna, Dr. Şakir Bey açıklık getirerek; bu prensiplere karşı olunmadığını, ancak, gerek kendi düşünceleriyle bağdaşmadığı gerekse de kanunlara ve Kanun-ı Esasi'ye aykırı olduğu için Ermenilerin tüm taleplerinin kabul edilemeyeceğini beyan etmiştir. Bir sonuca ulaşılmasından Ermeni yöneticileri sorumlu tutan Şakir Bey, parti olarak ellerinden geleni yaptıklarını, nisbî temsil usulünü ise Vilayât-ı Şarkiye'de yapılacak nüfus sayımından sonra uygulamak istediklerini belirtmiştir. Cevapta ayrıca,

⁵¹ *Tanin*, 21 Şubat 1914, s. 1.; Milletvekilliği meselesinde Ermeni yetkililerle İttihat ve Terakki arasında görüşmeler sürerken, diğer taraftan da Sadrazam Sait Halim Paşa ile Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Konstantin Gulkevitch arasında Vilayât-ı Şarkiye Islahatı plan ve projesi konusunda 8 Şubat 1914 günü tarihi bir anlaşma imzalanmıştır. Bkz., Karaca, agm., s. 172-173.

⁵² *Tanin*, 23 Şubat 1914, s. 2.

Ermenilerin 20 mebus ısrarından vazgeçmemeleri nedeniyle Harput'tan bir Ermeni mebus yerine Türk mebus çıkarıldığını, şartların el verdiği kadarıyla toplamda hâlâ 13 Ermeni mebus çıkarmanın mümkün olduğuna işaret edilmiştir. Bu sayı daha önce 18-19 mebus civarında gerçekleşebilirdi. Oysa Ermeniler, Osmanlı vatanını yeni bir tehlikeyle karşı karşıya bırakmak amacıyla Ermeni ıslahatı adıyla bir mesele çıkararak devleti sıkıntıya sokmuşlardır. Avrupa'da bulunan ve Ermeni Islahatı mevzusunu kovalayan Nubar Paşa heyeti ile Türkiye Ermenilerinin doğrudan doğruya bir ilgisi yokmuş gibi görünse bile, kendi namlarına hareket eden bu kişiye ses çıkarmadıklarını Türkler biliyorlardı.⁵³

Bu esnada ortak bir açıklama yapan Ermeni siyasi parti sözcüleri, Zaven Efendi'ye bildirdikleri kararda, hiçbir Ermeni partisinin kendi başına aday göstermemesine ya da seçilmiş olanların mebusluğunu kabul etmemelerine hüküm vermişlerdir. Yalnız, aldıkları diğer bir kararda ise, taşra adaylarının murahhaslar tarafından belirleneceği ve bir de görevlendirilecek kişiler marifetiyle Katolik ve Protestan Ermeni cemaatleriyle görüşme yapılacağını benimsemişlerdir.⁵⁴

Azadamard Gazetesi'nin aktardığı habere göre de Ermeni siyasi parti temsilcileri Beyoğlu'nda toplanmış ve seçimlerle ilgili son talimatları aldıklarını belirtmişlerdir. Bundan sonra Ermenilerin izleyecekleri yol şu şekilde tespit edilmiştir: 1- Ermeni partiler mebus adayı göstermeyecek. 2- 12'si Patrikhane tarafından gösterilmek üzere Ermenilere toplam 16 mebusluk verilecek. 3- İstanbul adaylarının belirlenmesinde ortaya çıkan pürüzler Patrik Efendi'ye arz edilecek. 4- İstanbul mebusları hariç, taşradan gösterilecek adaylar yalnız parti temsilcileri tarafından değil, tüm Ermenilerin görüşleri alınarak belirlenecektir. 5- Tüm adaylar tek listede belirtilecektir. Ayrıca, bütün bu gelişmelerin İttihat ve Terakki'ye bildirilmesi uygun bulunmuştur.

Patrik Efendi belirtilen tüm şartları kabul etmiştir. Karar gereği, Ramgavar Partisine mensup olduğu için Kayseri adaylığından istifa eden D. Kelkiyan Efendi'nin yerine Londra'da bulunan Prof. Tomayan Efendi'nin adaylığı uygun görülmüştür. Eğer seçilirse Ermeni Protestan cemaatinin Meclis-i Mebusân'da üç mebusu olacaktı. Zira, Sivas ile Ergani mebusları da Protestan mezhebine mensuptu.⁵⁵

Ermeniler açısından 1914 seçimlerini önceki seçimlerden ayıran husus, Patriklik etrafında birleşen Ermenilerin, İttihatçılarla görüşmelere ilk kez blok

⁵³ *İkdam*, 24 Şubat 1914, s. 3-4.; Taşnaksutyan, Ermenilerin istekleri kabul edilmediği sürece, başka Ermeni partileri seçimlere katılsalar dahi kendilerinin katılmayacağını belirtmiştir... Bkz., *İkdam*, 25 Şubat 1914, s. 2-3.

⁵⁴ *Tanin*, 5 Mart 1914, s. 2.

⁵⁵ *İkdam*, 5 Mart 1914, s. 4.

halinde katılmalarıydı. On sekiz mebus talebiyle ortaya çıkan Patrikhane, İttihat ve Terakkiye danışmadan Ermeni mebus adaylarının Ermeni halkı tarafından belirlenmesini istemiştir. Bu talep, “İmparatorluktaki her topluluğun parlamento için kendi temsilcilerini seçmesinin Anayasanın anlamını kaybettireceği” gerekçesiyle reddedilmiştir. Birkaç ay süren görüşmelerin ardından İttihatçılar, Ermenilere on altı mebusluk verilmesini, adayların yarısının İttihat ve Terakki tarafından seçilmesi şartıyla benimsemişlerdir.⁵⁶

Yeni Parlamantonun Belirlenmesi

Zamana karşı yarışıldığı bir dönemde, Ermeni yetkililer, nasıl bir politika izleyeceklerine dair kararlar almaya çalışmaktayken, çoğu bölgede seçimlerin sonuçlandığı ve yeni parlamentoda İttihat ve Terakki Partisi karşısında muhalefet olarak ancak kavmiyet namına seçilmiş 40-50 kişinin olabileceği belirtilmiştir. Duruma istinaden, bu hal uygun mudur, sorusunu soran Ağaoğlu; bir ülkede çok sayıda hakiki manada parti ve programın olmasının ve bu partilerin Meclis-i Mebusân'da fazlaca temsilci bulundurmasının, meşrutiyet sistemin özüne uygun olarak, hem millet, hem de devlet açısından faydalı olacağını belirtmiştir. Tespit ve eleştirilerine devam eden Ağaoğlu, şu hususlara değinmiştir;

“Seçim yasasına göre İttihat ve Terakki'den seçilmek durumunda kalan mebuslar sırf temayülleri nedeniyle partiden ayrılarak Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni kurup, bir muhalefet kanadı oluşturdular[...] Fakat daha sonra sanki memlekette hiç yokmuş gibi kaybolup gitti. (Tabanı yok)[...]”

Yapılmakta olan seçimlerde muhalefetten hiçbir kimsenin kazanamayacağı yazılmakta[...] bu durum muhalif olanların ve partilerin halk üzerinde bir etkiye sahip olmadıklarını gösteriyordu. Programı, imanı ve fikri olan herhangi bir parti, İttihat ve Terakki ne kadar güçlü olursa olsun kendisine mutlaka yer bulabilirdi. İngiltere, Rusya, Fransa'da iktidar partisi ne kadar güçlü ve ne kadar çok vasıtaya sahip dahi olsa, muhalefet yine de çalışmasından geri kalmaz.”⁵⁷

Dolayısıyla olması gereken asıl şey, Meclis-i Mebusân'da sadece İttihat ve Terakki'nin değil başka başka partilerin de bulunmasıydı. Böylece, milletin tüm kesimlerinin yer aldığı bir meclis beklentisi gerçekleşmiş olacaktı. Ne var ki, ortaya çıkacak yeni meclis tek kanatlı ve muhalefetsiz olmak durumuyla karşı karşıyaydı. Buna rağmen, yine de, ülkede ciddi bir surete hizmet ortaya koymak için önünde pek geniş bir saha bulacaktı.⁵⁸

⁵⁶ Arsen Avagyan, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, Çev: Ludmilla Denisenko, İstanbul, 2005, s. 129.

⁵⁷ Ahmet Ağaoğlu, “İttihat ve Meclis-i Mebusân”, *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Mart 1914, s. 1.

⁵⁸ Bkz., agm., s. 1.

Meclisle ilgili böylesi hayati tespitlerin yapıldığı bir süreçte, ne yazık ki, Ermeni Meclis-i Umumisi Patrik başkanlığında yeniden toplanmış ve seçimlerde sadece Ermenilerin haklarının korunması konusu değerlendirilmiştir. Patrik Zaven Efendi, üç buçuk aydan beridir büyük uğraş verdiğinden ve siyasi partilerin yarar sağlamaya çalıştığından bahsetmiştir. Bu arada Muş'taki Ermeniler ise seçimlere katılmayacaklarını Patrikhane'ye bildirmişlerdir.⁵⁹

Patrikhane tarafından, siyasi partiler adaylar göstermeyecekleri için taşra murahhaslarına, aday göstermeleri için yetki verilmiştir. Ancak Taşnaksutyen Partisi aday göstermeme kararından vazgeçmiş ve Meclis-i Mebusân'da hiç olmazsa üç mebusa sahip olmak istediğini açıklamıştır. Paris'te bulunan Minas Ceraz Efendi de, Patrikhane'nin Bitlis'ten mebus adayı gösterilmesi teklifini kibarca geri çevirmiştir. Patrikhane bunun üzerine bir aday göstermeleri için Bitlis murahhasına yetki vermiştir. Londra'da bulunan Prof. Tomayan Efendi ise Kayseri adayı olmak yönündeki teklifi kabul etmiştir.⁶⁰

Her ne kadar müzakerelerden beklenen sonuçlar elde edilemese de, vilayetlerin pek çoğunda seçim işleri sona ermiştir. Seçimlerin bitmiş olduğu iller; Erzurum, Van, Bitlis, Trabzon, Mamuretü'l-Aziz (Elazığ/Harpur) [...] Şam, Beyrut idi.

Doğu illerindeki seçim sürecinde Ermenilerle yürütülen görüşmelerin, her seferinde yeni istek ve amaçların ortaya konması dolayısıyla güçlükler yaşanmıştır. Ermeni partileri ile varılan uzlaşma sayesinde, kısmen de olsa bu partilerin seçimlere katılması sağlanmıştır. Anlaşma sağlandıktan sonra adaylarını bir liste halinde İttihat ve Terakki Partisi'ne sunmuşlardır. Bu nedenle partilerin seçimlere katılmadığı haberlerinin doğru olmadığı belirtilmiştir.

Rumlar; İstanbul, İzmir, Trabzon, Şam, Gelibolu, Tekfur Dağı, Karesi, Şarki Karahisar, Çatalca'dan toplam 16 mebus çıkarmışlardır. Rumlara 17 mebus kontenjanı verilmiş olduğu halde, görüşmelerin uzaması sebebiyle Gümüşhane'den mebus çıkarmamaları söz konusu olmuştur.⁶¹

⁵⁹ *Peyam*, 8 Mart 1914, s. 4.

⁶⁰ *Tasfir-i Efkâr*, 14 Mart 1914, s. 4.; İttihat ve Terakki iktidarını en fazla uğraştıran konulardan birisi olan Şarki Anadolu İslahatı meselesinde, Osmanlı Devleti üzerinde büyük baskı kuran Rusya, Almanya ile de bir mutabakata varmıştı. Rusya'nın baskısından kurtulmak isteyen Talat Bey, ıslahat meselesini kısa sürede halledilebilmek için Taşnaksutyen Cemiyeti ileri gelenleriyle, Osmanlı mebuslarından Hallacyan, Zöhrap, Malumyan Aknumi, Şahirikyan, Vartakes, Van mebusu Vahan ve Erzurum mebusu Pastırmacıyan efendilerle defalarca toplantılar yapmıştır. Görüşmelerde, "... Rusya hiçbir zaman Akdeniz yolu üzerinde beynelmilel yardıma dayanan bir Ermenistan teşkilini arzu etmez. Geliniz, vazgeçiniz, şu ıslahatı el birliği ile yapalım" önerisinde bulunmuş, fakat ikna edememiştir... Bkz., Hasan Babacan, *Mehmet Talat Paşa 1874-1921*, 1. Baskı, İstanbul, 2010, s. 115.

⁶¹ *Tasfir-i Efkâr*, 23 Mart 1914, s. 4.

Seçimlere Ekim 1913 sonunda başlanılıp, normal koşullarda Şubat 1914'te bitirilmesi hedeflenmiştir.⁶² Ancak seçimler iç ve dış gelişmeler dolayısıyla Ocak-Nisan ayları arasında yapılabilmıştır. İttihat ve Terakki'nin tek parti olarak katıldığı 1914 seçimlerinde hükümet, suiistimaller noktasında titiz davranmıştır. Kendisine ulaşan ve seçimlerde haksız oy kullanıldığı, devlet memurlarının suiistimal yaptığı yönündeki şikayet telgraflarını dikkatle inceleyen Dahiliye Nezareti, gereğinin yapılmasını ilgili vilayetlere tebliğ etmiş, gerekli önlemleri almıştır.⁶³

28 Şubat 1914 tarihinde İstanbul'da gerçekleşen seçimlerde; Hüseyin Cahit, Hacı Şefik, Urfanidis, Ahmet Nesimi, Emanuel Karasu, B. Hallacyan, K. Zohrab, İsmet, Haralambos ve Salah mebusluğa seçilmişlerdir.⁶⁴

Seçimler tamamlandığında ise; Ermeni adaylardan Medetyan (Erzurum), Stepan Çıracıyan (Ergani), Vartkes Serengülyan (Erzurum), Artin Boşgezenyan (Halep), Bedros Hallacyan (İstanbul), Krikor Zohrab (İstanbul), Onnik İhsan (Aydın), Karabet Tomayan (Kayseri), Matyos Nalbantyan (Adana), Agop Hırlakyan (Halep), Kegam Dergarabeyan (Muş) ve Dikran Barsamyan (Sivas) mebus olarak İttihat ve Terakki'nin desteğiyle Meclis-i Mebusan'da yerlerini almışlardır.⁶⁵

İttihat ve Terakki ile gayrimüslim toplumlar arasında mebusların sayısı ve nitelikleri konusunda anlaşmazlıkların uzaması nedeniyle Meclis-i Mebusân ancak 14 Mayıs 1914 tarihinde açılabilmiştir.⁶⁶

Jamanak Gazetesi'nin "Ermeni Mebusların İçtimaı" başlıklı yazısında Ermeni mebusların nasıl bir yol izleyeceklerine dair vermiş olduğu haberde; Hükümet ile Ermenilerin menfaatlerinin aynı olması dolayısıyla, ülkenin huzur ve refahını tehlikeye atacak gelişmeler karşısında Hükümete yardımcı olunacağı ve Askerlik Kanunu ile Vilayet Kanunu'na yönelik bazı değişiklik önerileri verileceği belirtilmiştir.⁶⁷

1914 seçimleri "dikensiz bir gül bahçesi" yaratmıştır. Meclisin yasama süresi bir yıl uzatılmış ve yasama süresinin büyük bir bölümünde mecliste uslu

⁶² Demir, *age.*, s. 302.

⁶³ Olgun, *agm.*, s. 8.

⁶⁴ *Peyam*, 28 Şubat 1914, s. 3.; *Tercüman-ı Hakikat*, 28 Şubat 1914, s. 3.

⁶⁵ *MMZC*, Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1, 1914, s. 2.; http://tr.wikipedia.org/wiki/1914-1918_Osmanl%C4%B1_Meclis-i_Mebusan%C4%B1

⁶⁶ Demir, *age.*, s. 302.

⁶⁷ *İkdam*, 18 Mayıs 1914, s. 2.

sayılabilecek bir çoğunluk yer almıştır. Ne var ki, mütarekenin yarattığı iklim içerisinde bölünmeler ve azınlık muhalefeti artan bir ivmeyle gelişmiştir.⁶⁸

Büyük savaşın adım adım yaklaştığı bir dönemde, Haziran 1914'te Erzurum'da toplanan Taşnaksutyan Kongresi ile Ermeniler, Osmanlı Hükümeti'ne karşı takip edilecek politikanın ana hatlarını şu şekilde belirlemiştir;

“İttihat ve Terakki Hükümeti'nin, Hristiyan unsurlara ve özellikle Ermenilere karşı eskiden beri takip ettiği iktisadi, sosyal ve idari birbirine zıt politika, baskıyı ve ıslahatı uygulamak konusunda gösterdiği aldatıcı hareketleri göz önünde tutan Taşnaksutyan Kongresi, İttihat ve Terakkiye karşı muhalefet durumunda kalmaya, onun siyasi programını eleştirmeye, kendisine ve teşkilatına karşı şiddetle mücadeleye karar vermiştir.”⁶⁹

Öte taraftan, Osmanlı Hükümeti'nin seferberlik ilan ettiği sıralarda Eçmiyazın Katogikosu ile Kafkas Genel Valisi Vranzof-Daşkof arasında vuku bulan haberleşme sonucunda Rusların Ermeniler adına ıslahat yaptırılmaları, buna karşılık da Ermenilerin, kayıtsız şartsız hareketlerini Rusya'nın arzularına uydurmaları kararlaştırılmıştır.⁷⁰

Sonuç

Balkan Harbi sonrasında iktidarını sağlamlaştıran İttihat ve Terakki Partisi, Rumeli'de yaşanan facianın bir benzerinin Anadolu'da yaşanmaması için geniş kapsamlı siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik çalışma başlatmıştır. Dışarıda büyük devletlerle süregelen meselelerini diplomatik yollarla çözmeye yönelik iktidar partisi, içeride de toplumsal bir mutabakat ve dayanışma ortamı oluşturmaya çalışmıştır.

Rumeli topraklarının kaybindan kaynaklanan acı ve yıkımları onarmaya çalışan Osmanlı Devleti, Şarki Anadolu'nun Balkanlaşmaması ve bir bataklığa dönüşmemesi için çalışmalarına hız vermiştir. 1878 Berlin Antlaşmasının Ermenilerle ilgili maddelerinden hareketle özellikle Rusya'nın bir tavır geliştireceği kaçınılmaz görünüyordu. Nitekim, çok vakit geçmeden İngiltere ve Fransa nezdinde teşebbüste bulunan Rusya'nın bu vaziyeti, Almanların da dikkatinden kaçmamıştır. Çok aktörlü ve çok taraflı bir mesele olan Ermeni meselesi doğru bir yaklaşımla ve diplomasi yoluyla çözülmediği takdirde Şarki Anadolu'nun Rumeli gibi bir akıbetle karşılaşması söz konusu olabilirdi. Bu nedenlidir ki, Osmanlı Hükümeti, ıslahat yapma iradesini ortaya koymuş ve İngiltere'ye müracaat etmiştir. Avrupa devletlerinin birçok alanda olduğu gibi,

⁶⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C. I. (İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918), 2. Baskı, İstanbul, 1984-1986, s. 27.; 1914 seçim sonuçlarına göre; 259 mebusun 144'ü Türk, 13'ü Rum, 14'ü Ermeni gerisi de diğer uyruklardandı. Bkz., Ahmad, *age.*, s. 229.

⁶⁹ Uras, *age.*, s. 581-583.

⁷⁰ Uras, *age.*, s. 581-583.

Osmanlı Devleti'ne dair de çıkar çatışması ve rekabet yaşamaları, ıslahat meselesinin halli konusunda uzunca bir müzakere sürecini ortaya çıkarmıştır. Avrupa'daki iki bloğu temsilen Almanya ve Rusya'yı karşısında muhatap bulan Osmanlı Hükümeti, Şarki Anadolu Islahatı Programı'nı bir anlaşma metnine dönüştürerek 8 Şubat 1914 tarihinde Rusya ile karşılıklı olarak imzalamıştır.

Öte taraftan, Ermenilerin çok uzun zamandan beridir bir bağımsızlık arzusu taşıdıkları bilinmekteydi. Arzularına bu program vasıtasıyla ve özellikle de Rusya'nın katkısıyla ulaşmaları söz konusu olabilirdi. Bu durumda, 1914 seçimlerinde, ısrarla ve kararlılıkla Ermeni mebusların Ermeni milleti tarafından seçilmesi esasını (nisbî temsil) dayatmalarının altında, özerk ya da bağımsız Ermenistan'ın temelini oluşturma fikrinin yattığını söylemek pek ala mümkündür.

Dönemin başında, tüm konular etraflıca ele alındığı ve değerlendirildiği gibi, 1914 seçimleri esnasında Ermenilerin ısrarla üzerinde durduğu nisbî temsil sisteminin uygulanmasının yaratacağı sorunlara da dikkat çekilmiş, bu sistemin uygulanmakta olduğu Rusya'da Slav olmayanların uğradıkları haksızlık, verilen örneklerle ortaya konmaya çalışılmıştır. Gerek Müslümanların gerekse Rus olmayan Hıristiyanların, nisbî temsil sisteminin uygulanmaya başlamasıyla birlikte Duma'da eskisi kadar güçlü ve eşit temsil hakkına sahip olmadıkları belirtilmiştir.

Kanun-ı Esasî'ye göre; seçilen her mebusun, sadece kendisini seçenlerin ya da seçildiği bölgenin mebusu olmayıp, aynı zamanda tüm Osmanlı ülkesinin mebusu olması hükmü gereği nisbî temsil esasının uygulanmasının iyi niyetli bir istek olamayacağı algısına neden olmuştur. Ülke yönetimine bütüncül bir katılım yerine, sadece belli bir cemaatin hassasiyetlerine bağlı kalarak hareket edilmesine olanak sağlayacak olan isteklerin karşılık bulması meşrutiyet yönetim anlayışına uygun düşmeyeceği ifade edilmiştir.

Ermeni Patrikhanesi'nin hesabına göre, ülkede yaşadığı söylenen iki milyon Ermeni'nin⁷¹ her yüz bininin oyu ile bir Ermeni mebus seçilmesi ve toplamda yirmi mebus elde etmeleri gerektiği hesabı/fikrî, İttihat ve Terakki Partisi tarafından nisbî temsil sistemi uygulanmamak suretiyle karşılanmaya çalışılmıştır. Bunun olabilmesi için kendi listelerinden patrikhanenin göstereceği Ermeni adayları, seçilebilecekleri yerlerden aday gösterme taahhüdünde bulunulmuştur. Son anda karar değiştiren Taşnaksutyan Partisi'nin hiç değilse

⁷¹ Patrikhane kaynaklarına göre Osmanlı Ermeni nüfusu; 1882'de 2.660.000, 1912'de 2.100.000, 1913'te 1.915.651 olarak gösterilmiştir. Osmanlı Devleti'nin nüfus istatistiklerine göre ise Ermeni nüfusu, 1893'te 1.001.465, 1910-11'de 1.120.748, 1914'te 1.229.007 şeklindeydi. J. McCarty'nin 1914 Ermeni nüfusuna dair tespiti ise 1.698.303 idi. Bkz., *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Haz. Hikmet Özdemir vd., TTK Yay., Ankara, 2010, s. 15-16., 22., 43-44.

mecliste 3 mebus ile temsil edilme isteği ile patrikhaneden farklı bir duruş sergilemesi dışında, amaç hâsıl olmamıştır.

İttihat ve Terakki, devletin ve milletin bölünmez bütünlüğünü sağlamaya yönelik siyaseti (ittihad-ı anasır) gereği, ayrılmaya yol açacak teşebbüslerin önüne geçmek niyetindeydi. Ermeni milletinin bu bütünlük içerisinde yer almasını, söz konusu ideali dolayısıyla önemsiyordu. Aday gösterilecek ve seçilecek Ermeni mebusların, Osmanlı çatısı altında varlıklarını devam ettirme iradesini taşıyıp taşımadıklarını göz önünde bulunduruyordu.

Sonuçsuz toplantılar ve kararsızlık neredeyse seçim süresi boyunca Ermeni mahfilinin siyaseti ve stratejisi olmuştu. Ermenilerin, Şarki Anadolu Islahatı ile seçim işlerini birbirinden ayrı, kopuk ele aldıklarını düşünmek pek makul görülmemelidir.

Patrikhanenin seçimleri boykot etme kararına karşın İttihat ve Terakki listelerinde kendilerine yer bulan Ermeni adaylar, yine seçimlerde oy kullanan Ermeni seçmenlerin de desteğini almak suretiyle mebus seçilebilmişlerdir.

Kaynaklar

Gazeteler

İkdam (1913) 5 Haziran, 1 Kanun-ı Evvel (Aralık), 26 Kanun-ı Evvel, (1914) 14 Şubat 1914, 19 Şubat, 24 Şubat, 25 Şubat, 5 Mart, 18 Mayıs.

Peyam (1914) 28 Şubat, 8 Mart.

Tanin (1914) 23 Kanun-ı Sani (Ocak), 25 Kanun-ı Sani, 31 Kanun-ı Sani, 1 Şubat, 3 Şubat, 7 Şubat, 10 Şubat, 11 Şubat, 21 Şubat, 23 Şubat, 5 Mart.

Tasfir-i Efkâr (Tasvir-i Efkâr) (1914) 14 Mart, 23 Mart.

Tercüman-ı Hakikat (1913) 25 Nisan, 22 Teşrin-i Sani, 18 Kanun-ı Evvel, (1914) 4 Şubat, 5 Şubat, 28 Şubat.

Diğer Kaynaklar

ABALIOĞLU Yunus Nadi (1914) “İntihabat ve Ermeniler”, *Tasfir-i Efkâr*, 8 Şubat, s. 1.

AĞAOĞLU Ahmet (1913) “İntihabata Dair”, *Tercüman-ı Hakikat*, 20 Teşrin-i Evvel (Ekim), s. 1.

AĞAOĞLU Ahmet (1913) “Garip Bir İddia”, *Tercüman-ı Hakikat*, 22 Teşrin-i Sani (Kasım), s. 1.

AĞAOĞLU Ahmet (1913) “Bir İtiraz Münasebeti ile”, *Tercüman-ı Hakikat*, 11 Kanun-ı Evvel, s. 1.

AĞAOĞLU Ahmet (1913) “Patrik Efendinin Yeni Bir Tavrı”, *Tercüman-ı Hakikat*, 29 Teşrin-i Sani, s. 1.

AĞAOĞLU Ahmet (1913) “Anlaşmak Kabil Olmayacak mı?”, *Tercüman-ı Hakikat*, 22 Kanun-ı Evvel, s. 1.

- AĞAOĞLU Ahmet (1914) “İntihabat ve Boykotaj”, *Tercüman-ı Hakikat*, 22 Kanun-ı Sani, s. 1.
- AĞAOĞLU Ahmet (1914) “İntihabat ve Meclis-i Mebusân”, *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Mart, s. 1.
- AHMAD Feroz (1971) *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev. Nuran Ülken, İstanbul.
- ATALAY Bülent (2001) *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1913)*, TATAV Yay., İstanbul.
- AVAGYAN Arsen (2005) *Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, Çev: Ludmilla Denisenko, İstanbul.
- BABACAN Hasan (2010) *Mehmet Talat Paşa 1874-1921*, 1. Baskı, İstanbul.
- BAYUR Yusuf Hikmet (1998) *Ermeni Meselesi*, Cilt I-II, Cumhuriyet Gaz. Yay., İstanbul.
- BİRİNCİ ALI (1990) *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, Dergâh Yay., İstanbul, 1990.
- DEMİR Fevzi (2007) *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusân Seçimleri 1908-1914*, 1. Baskı, Ankara.
- Ermeniler: Sürgün ve Göç* (2010) Haz. Hikmet Özdemir vd., TTK Yay., Ankara.
- HOCAOĞLU Baran (2010) *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, 1. Baskı, İstanbul.
- İSLAMOĞLU Abdullah (2004) *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)*, İstanbul.
- KARACA Erdem (2010) “Hüseyin Cahit Yalçın'ın Kaleminden Şarki Anadolu Islahatı”, *Gaazi Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 7 (Kış/Aralık), Ankara, s. 170-171.
- KARACAKAYA Recep (2001) *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923)*, T.C. Başbakanlık Dev. Arş. Gen. Müd. Yay., İstanbul.
- KARPAT Kemal H. (2011) *Türk Siyasi Tarihi*, TİMAŞ Yay., İstanbul.
- LEWY Guenter (2011) *1915 Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?*, Çev. Ceren Elitez, TİMAŞ Yay., İstanbul.
- Mehmed Selahaddin Bey (1989) *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, Sadeleştiren: Ahmet Varol, İnkılâp Yay., İstanbul.
- Mithat Şükrü Bleda (2010) *İmparatorluğun Çöküşü*, Editör: Elmas Tünay, Destek Yay., İstanbul.
- MMZC (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi) (1914), Devre 3, Cilt 1, İçtima Senesi 1.
- ÖZGÜL Bülent (2002) *Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye'deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi*, Süleyman Demirel Ü. Sosyal Bil. Enst. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.
- Talât Paşa'nın Anıları* (2011) Haz. Alpay Kabacalı, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
- TUNAYA Tarık Zafer (1984-1986) *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C. I. (İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918), 2. Baskı, İstanbul.
- URAS Esat (1976), *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul.
- YALÇIN Hüseyin Cahit (1913) “Ermeni Patrikhanesinin Takriri”, *Tanin*, 21 Teşrin-i Sani, s. 1.

YALÇIN Hüseyin Cahit (1913) “İntihabat Meselesi”, *Tanin*, 24 Teşrin-i Sani, s. 1.

YALÇIN Hüseyin Cahit (1913) “İntihabatta Ermenilerin Nokta-i Nazarı”, *Tanin*, 11 Kanun-ı Evvel, s. 1.

İnternet sayfaları

http://tr.wikipedia.org/wiki/1914-1918_Osmanl%C4%B1_Meclis-i_Mebusan%C4%B1 (Erişim Tarihi: 18/04/2014)

http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_1998_1999_0065_0000/0021.pdf (Erişim Tarihi: 21/04/2014)

<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-67-68-69/istanbulda-ermeni-faaliyetleri-ve-alinan-tedbirler-1914-1918> (Erişim Tarihi: 28/05/2014)

Millî Mücadele’de Kastamonu

Ercan ÇELEBİ

Kastamonu Üniversitesi

ÇELEBİ, Ercan, Millî Mücadele’de Kastamonu. CTAD, Yıl 10, Sayı 19 (Bahar 2014), s. 105-117.

Kastamonu ve havalisi, Osmanlı Devleti’nin imzalamış bulunduğu Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgaller devresinde herhangi bir işgale marûz kalmamış olmasına rağmen, Millî Mücadele’den yana tutum sergileyerek, vatanın işgallerden kurtarılması sürecinde önemli görevler üstlenmiştir. Mondros Mütarekesi’nin hemen akabinde Kastamonu ve çevresinde millî teşkilâtlanmaya gidilmiş, kısa sürede Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Kastamonu Şubesi kurulmuş, Kastamonu ve havalisi askerî teşkilâtlanması tamamlanmış, tertiplenen mitingler ile millî heyecan her zaman için zinde tutulmuş, basın- yayın faaliyetleri ile halk gelişmekte olan olaylar hakkında zamanında bilgilendirilmiştir. Bu çalışmada, Kastamonu’da Millî Hareket’in teşkilâtlanma süreci ve Kastamonu’nun Millî Mücadele’ye olan katkıları üzerine tespitlerde bulunulması düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kastamonu, Millî Mücadele, Açıköz Gazetesi, İnebolu.

ÇELEBİ, Ercan, Kastamonu and its Neighborhood in the Turkish War of Independence. CTAD, Year 10, Issue 19 (Spring 2014), p. 105-117.

Kastamonu and its neighbourhood, located in the Northern Anatolia, played a crucial role in the protection of the homeland against occupations following the World War I. However, this part of Anatolia had never been occupied in the wake of the Armistice of Mudros signed by Ottoman government. Following the armistice a branch of the Association for Defence of National Rights was promptly established and organized in the region. Moreover, armed forces were settled and meetings were organized. Local people were informed on ongoing events through the press. Thus, this study aims to shed light to some remarkable points on the organization of the national movement in Kastamonu and its neighbourhood as well as the contribution of the city to the War of Independence.

Keywords: Kastamonu, War of Independence, *Açıksöz* Newspaper, İnebolu.

Giriş

Kastamonu, muhtemelen 1075'lerden itibaren Çankırı-Kastamonu ve Sinop'un Bizanslılardan alınmasıyla başlayan tarihî süreçte, Selçukluların "Uç Beylerbeyi" konumunda bulunan Çobanoğulları'nın merkezi, Candaroğulları'nın payitahtı ve Osmanlıların büyük eyalet birimlerinden biri olması hasebiyle, Türk Tarihi'ndeki mümtaz ve önemli yerini uzun asırlar boyunca korumuş ve sürdürmüştür.¹ Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve sonrasında imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması, Anadolu'nun müttefikler tarafından işgal edilmesinin önünü açmıştır. Kastamonu, Millî Mücadele Dönemi'nde işgale uğramasına rağmen, özellikle Batı Cephesi'nin ihtiyaç duyduğu lojistik desteği sağlaması ve Ankara Hükümeti'nin dünyaya açılan bir penceresi olması bakımlarından 1919–1923 yılları arasında aktif bir rol oynamış; Millî Mücadele'ye sağlamış olduğu inanılmaz katkıları, tarih sayfalarında efsaneleşerek yerini almıştır. Millî Mücadele'de Kastamonu konusuna geçmeden önce, Mütareke ve Millî Mücadele Dönemi'nde Kastamonu'nun içinde bulunduğu idarî, sosyal ve iktisadî genel durum hakkında bilgi vermek uygun olacaktır.

Millî Mücadele Yıllarında Kastamonu'da Genel Durum

Kastamonu vilâyeti, Osmanlı idarî taksimatında önemli bir sancak merkezi olup; bugünkü Bolu, Sinop ve Çankırı uzun yıllar Kastamonu vilâyetine bağlı sancaklar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1903 tarihli Kastamonu Vilâyet Salnâmesine göre Kastamonu vilâyeti Bolu, Sinop ve Çankırı sancaklarından oluşmakta olup; aynı zamanda vilâyete bağlı 22 kaza ve 27 nahiye bulunmaktadır.²

Millî Mücadele yıllarına geldiğimizde artık bağımsız bir vilâyet olan Kastamonu'ya İnebolu, Safranbolu, Araç, Cide, Daday, Tosya ve Taşköprü olmak üzere 7 ilçe ve Kastamonu merkez kazaya: Göl, Akkaya, Devrekâni ve Kuzyaka; İnebolu'ya: Çatalzeytin, Küre; Safranbolu'ya: Aktaş, Ulus ve Eflâni;

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu XIII-XV. Yüzyıllar)*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2009, s. 15–61.

² Erdal Arslan, "1903 Yılı Kastamonu Vilâyet Salnâmesinde Anlatılan Kastamonu", *II. Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (18–22 Eylül 2003)*, Ankara, 2005, s. 57; 1894 tarihli Kastamonu Vilâyet Salnâmesi'nden Kastamonu vilâyetinin doğuda Trabzon ve Sivas, güneyde Ankara vilâyetleri, batıda İzmit Sancağı ve kuzeyde Karadeniz ile çevrili olduğunu öğrenmekteyiz. Bkz. Necdet Hayta-Uğur Ünal, "1312 (1894) Yılı Kastamonu Vilâyeti Salnâmesine Göre Kastamonu Vilâyeti", *I. Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)*, Kastamonu 2001, s. 38.

Daday’a: Azdavay; Araç’a: Mergüze, Boyalı, Cide’ye: Hoşalay; Taşköprü’ye: Gökçeğaç nahiyeleri bağlı bulunmakta idi. Millî Mücadele yıllarına tesadüf eden 1922 yılı itibariyle Kastamonu vilâyetinin toplam nüfusu 424.600’dür. Bu nüfusun 12.000 kadarını ise Hıristiyan halk oluşturmaktadır.³

Aynı tarihlerde vilâyet genelinde 224 okul, görev yapman 448 öğretmen ve eğitim-öğretim görmekte olan 9.464 öğrenci bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda 1922 yılı itibariyle Kastamonu merkez ve ilçelerinde faaliyet gösteren eğitim kurumlarına ait bilgiler görülmektedir.

İdarî Birim	Okul Adedi		Öğretmen Adedi		Öğrenci Adedi	
	Erkek	Kız	Erkek	Kadın	Erkek	Kız
Kastamonu	22	6	88	38	1.160	460
Araç	21	1	31	3	789	145
İnebolu	39	7	68	78	1.157	416
Cide	17	1	22	3	805	144
Safranbolu	41	3	61	20	1.158	332
Taşköprü	17	3	27	9	770	260
Daday	29	1	35	3	863	270
Tosya	16	1	26	5	587	128
Toplam	202	23	358	159	7.289	2.155

1911 yılında Kastamonu merkez ilçe, İnebolu, Safranbolu ve Cide’de birer adet olmak üzere toplam dört hastane bulunmakta idi. Bunlardan Kastamonu 80, İnebolu ve Safranbolu 50, Cide 40 yataklı idi. Daha sonraki yıllarda Kastamonu merkez hastanesi 50 yataklı bir hastane, Safranbolu ve Cide’de bulunan hastaneler ise 30 yataklı birer dispanser haline dönüştürülmüştür. I. Dünya Savaşı yıllarında salgın hastalıklarla mücadele etmek için Kastamonu’da 8 adet seyyar istasyon kurulmuştur. Bu istasyonların 1921 yılı Ekim-Aralık ayları arasında dezenfekte ettiği eşya sayısı parça itibariyle adedi 232.843’tür. Aynı tarihlerde üçü Kastamonu’da, ikisi İnebolu’da ve birer adet Safranbolu,

³ Erdoğan Büyükkasap-Zübeyir Kars, “1922 İtibariyle Kastamonu’nun Eğitim, Sosyal, Ekonomik ve Sağlık Durumu”, *II. Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (18–22 Eylül 2003)*, Ankara, 2005, s. 89–102.

Taşköprü, Araç, Tosya ve Cide’de olmak üzere vilâyet genelinde 10 adet eczane bulunmaktaydı.⁴

Ekonomik faaliyetler arasında tarım ürünleri önemli bir yer tutmakta; sebze ve meyve, fasulye, nohut, mercimek ve pirinç yetiştiriciliği başta gelmektedir. Kerestecilik, madencilik ve balıkçılık diğer ekonomik faaliyetler arasında sayılabilir. Bununla birlikte Trablusgarp, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti’nin genelinde olduğu gibi Kastamonu halkını da ekonomik olarak zayıf düşürmüştür. Kastamonu Sıhhiye Müdürü Dr. Kemal Beyin Umur-ı Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’ne sunmuş olduğu rapora göre Millî Mücadele yıllarında Kastamonu’da halk “*karnını ekmele doyurmaktadır. Tek çeşit beslenmelerinden dolayı mide ve bağırsak hastalıklarından kurtulamamaktadır*”. Uzun süren harp yılları frengi, sıtma verem ve kolera gibi salgın hastalıkların yaygınlaşmasına neden olmuş; halk yoksulluğun yanı sıra salgın hastalıklarla da uğraşmak zorunda kalmıştır.⁵

Mondros Mütarekesi sonrası ülke genelinde olduğu gibi Kastamonu ve çevresinde de bir takım asayiş olayları görülmüştür. Bölgedeki asayiş olaylarının temelinde, Osmanlı Devleti’nin savaş halinde olması ve devlet otoritesinin zayıflaması gelmektedir. Asayiş olaylarının en başta geleni, eşkıyalık ve buna bağlı olarak gelişen hırsızlık, gasp ve soygun olaylarıdır. Eşkıyalık olayları daha çok sarp ve ulaşımın zor olduğu Tosya, İnebolu ve Küre bölgesinde cereyan etmiştir.⁶ Diğer yandan yolların güvenli olmaması, şehir merkezindeki Polis ve Jandarma Teşkilâtı’nın yetersiz olması, savaş yıllarında birçok erkeğin cepheye gitmesi bu türden olayların artmasında etkili olmuştur.⁷ Örneğin sadece 1919 yılı Nisan ayı içerisinde Kastamonu ve çevresinde 146 hırsızlık olayı meydana gelmiş, olayların 40’ı şehir merkezinde gerçekleşmiş, olayın failerinden 53’ü yakalanmıştır.⁸ Kastamonu ve çevresinde yaşanan katli olaylarının ise daha çok devlet otoritesinin olmaması, halkın uzun süren savaşlardan bıkmaması, aileler arası husumet davaları, eşkıyalık olayları,⁹ toplumda silah alım ve satımının kontrol edilememesi¹⁰ gibi nedenlerden kaynaklandığı görülmektedir. Örneğin sadece

⁴ Burhan Sayılır, “Millî Mücadele Döneminde Batı Karadeniz’in (Sinop-Kastamonu-Zonguldak) Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı (Türkiye’nin Sıhhi İctimai Coğrafyası raporlarına Göre)”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 38, Eylül-Ekim 2013, s. 5.

⁵ Büyükkasap-Kars, agb., s. 89-102.

⁶ Kastamonu Vilâyet Gazetesi, Nu: 2368, 25 Eylül 1336, s. 2.

⁷ BOA, DH.EUM.AYŞ, Dosya 13, Vesika nu. 62, 26 N. 1337, (26 Haziran 1921). Başbakanlık Osmanlı Arşivi, bundan sonraki dipnotlarda BOA olarak gösterilecektir.

⁸ BOA, DH.EUM.AYŞ, Dosya 13, Vesika nu. 35, 23 R. 1335, (23 Nisan 1919).

⁹ Kastamonu Vilâyet Gazetesi, 12 Mayıs 1919, Nu: 2302, s. 1.

¹⁰ Kastamonu Vilâyet Gazetesi, 29 Mayıs 1339, Nu: 2499, s. 2.

1920 yılı Haziran ayında 25,¹¹ 1920 Aralık ayında 41 katlı olayı gerçekleştirmiştir.¹² Bütün bu olumsuzluklara rağmen Kastamonu Millî Mücadele yıllarında Kuva-yi Milliye’nin yanında yer almış; memleket evlatlarını cepheye göndermekten çekinmemiştir.

Kastamonu’da Millî Hareketin Başlaması

Mondros Mütarekesi’nin hemen akabinde Kastamonu Valiliği’ne 28 Aralık 1918 tarihinde İbrahim Bey¹³ atandı. Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkışından sonraki süreçte Kâzım Bey’in (Dirik) tavsiyesi ile güvenilir valiler listesine alınan Vali İbrahim Bey’e, şifre telgraflar ile talimatlar verilmeye başlandı. Nitekim 28 Mayıs 1919’da Havza’dan kendisine gönderilen ilk telgrafta: “*devlet erkânının itimat telkin eden kişilerle birleşerek el altından teşkilâtlanması*” isteniliyordu. Vali İbrahim Bey, bir taraftan ildeki saltanat yanlılarının önderi konumunda bulunan Postane Müdürü Şeyh Ramiz Efendi ile iyi geçinmeye çalışırken; diğer yandan Mustafa Kemal Paşa’dan gelen telgrafları Defterdar Ferit Beyin önderliğini yaptığı Kuva-yi Milliyecilere veriyordu. Vali İbrahim Beyin bu iki taraflı politikası, kendisine gönderilen Sivas Kongresine delege seçimiyle ilgili şifre telgrafi Kuva-yi Milliyecilere iletmesi ve İbrahim Beyin Kuva-yi Milliyecilerle olan yakın temasından sonra anlaşıldı. Şeyh Ramiz Efendinin durumu İstanbul’a bildirmesi ve Kastamonu’nun Kuva-yi Milliye’ye iltihak etme ihtimali karşısında Vali İbrahim Bey önce İstanbul’a davet edilmiş, sonrasında ise tutuklanarak Bekirağa Bölüğü’ne hapsedilmiştir.¹⁴

Bundan sonraki süreçte İstanbul ile Kastamonu arasındaki ilişkileri kesmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Cebesoy’dan olağanüstü yetkilerle bir subayın Kastamonu’ya gönderilmesini istedi. Bu talimat üzerine Ali Fuat Cebesoy, Albay Osman Bey’i Kastamonu’ya gitmek üzere görevlendirdi.¹⁵ Bu sırada Albay Osman Nuri Bey’in Kastamonu’ya geleceğini öğrenen Şeyh Ramiz Efendi, Mıntıka Kumandanı Mustafa Bey ve Alay Komutanı Şerif Beyler, 58. Alayı alarma geçirerek; Albay Osman Bey’in şehre girmesini engellemek için gerekli tedbirleri aldılar. 16 Eylül 1919’da

¹¹ BOA, DH. EUM. APL, Dosya 43, Vesika nu. 57, 6 N. 1336, (6 Haziran 1920).

¹² BOA, DH. EUM. ADL, Dosya 43, Vesika nu. 66, 30 Z. 1336, (Aralık 1920).

¹³ Vali İbrahim Bey için bkz. Mustafa Eski, *Kastamonu Valileri (1838-2000)*, Ankara, 2000, s. 94-96.

¹⁴ Rahmi Çiçek, “Millî Mücadele’de Batı Karadeniz”, *Türkler*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 679. Eski’nin, Ziya Demircioğlu’nun 21 Ağustos 1948 tarihli Doğrusöz gazetesinde yayınlanan “*Millî Mücadelede Vali İbrahim Bey*” başlıklı yazısından aktardığı bilgiler göre: Vali İbrahim Bey İstanbul’a çağrılıp tutuklanmamış; aksine Kastamonu’da yaptığı hizmetlerin karşılığında mükâfat olarak Zonguldak Valiliğine 10 Mayıs 1919’da atanmış bulunuyordu. Bkz Eski, *age.*, s. 95-96.

¹⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Dönemi Hatıraları*, İstanbul, 1953, s. 193.

Kastamonu'ya gelen Albay Osman Bey tutuklandı. Durumdan haberdar olan Kuva-yi Milliyecilerin önderi olan Defterdar Ferit Beyin, II. Bölük Komutanı Üsteğmen Şevket Bey ile beraber 16/17 Eylül gecesi başlattıkları hareketle Osman Bey tutuklu bulunduğu yerden kurtarıldı.¹⁶ Albay Osman Nuri Bey bölgeye hâkim olduktan sonra hükümet konağında halka hitap etmiş ve Kuva-yi Millîye'nin öneminden bahsetmiş; Kuva-yi Millîye ile birleşme yolunda and içen Yüzbaşı Şevket Bey'e tam destek vermiştir.¹⁷ Böylece Kastamonu, Milli Mücadele'ye destek veren vilâyetler arasına girmiş oldu.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kastamonu Şubesi'nin Kurulması

Vali İbrahim Beyin İstanbul'a daveti ve tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmesinden sonra Kastamonu Vali Vekilliği görevine Defterdar Ferit Bey getirilmiştir. Ferit Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı emir üzerine, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kastamonu'da teşkilâtlanması hususunda çalışmalarını başlattı.

Kısa sürede Cemiyetin Kastamonu Şubesi kurularak, merkez heyeti oluşturuldu. Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti merkez heyetinde şu kişiler yer almakta idi: Reis: Şeyh Ziya Efendi; Reis-i Sâni: Eski Mebuslardan Şükrü Efendi; Kâtip: Eski Vilâyet İdare Meclis-i Başkâtibi Besim Bey; Azalar: Hukuk Mahkemesi Reisi Yusuf Ziya Efendi, Ulemadan Hacı Mümin Efendi, Tavukçuzâde Ahmet Efendi, Akdoğanlızâde Mehmet Ali Efendi, Memleket Hastanesi Operatörü Ali Bey, Mülâzim-i evvel Remzi Efendi.¹⁸ Cemiyetin İlk zamanlarda Müdafaa-i Hukuk Kastamonu Şubesi Darü'l-kura Medresesi'nin alt katındaki bir odada faaliyetlerine başlamıştır. Daha sonra Balıkçı Şemseddin Beyin evi kiralanarak, cemiyet merkezi buraya taşınmıştır. Cemiyetin 18 Eylül 1919-23 Nisan 1920 tarihleri arasındaki hiyerarşik yapısına göre; il ve bağımsız sancak heyet-i merkezîyeleri, kendilerine Heyet-i Temsiliye'den verilen emirleri ilçe ve bucak heyet-i idarelerine ulaştıracak ve talimatların gereğini yerine getirecekti. 18 Eylül 1919'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kastamonu şubesinin kurulmasından sonra vilâyetin geneli, Cemiyetin kontrolü altına girmiş oldu.¹⁹

¹⁶ Çiçek, agm., s. 679. Miralay Osman Bey, gelişmeleri Mustafa Kemal Paşa'ya şu şekilde bildirmiştir: "*Bugün Kastamonu'ya geldim. Hükümet-i Merkezîyenin adamları, Vali vekili ve jandarma kumandanının dessaylığı ile hanemde tevkiif edildim. Timsali hamiyet olan zabitamızın himmetleri ile şimdi kurtuldum. Bende Vali vekilini ve jandarma kumandanını tevkiif ettirdim. Telgrafhaneyi işgal ettim.*" Bkz. Cebesoy, age., s. 193.

¹⁷ Hüsnü Açıksöz, *İstiklâl Harbinde Kastamonu*, Kastamonu Vilâyet Matbaası, Kastamonu, 1933, s. 16.

¹⁸ Açıksöz, 28 Eylül 1919.

¹⁹ Çiçek, agm., s. 680-681.

Kastamonu ve Havalisinde Ordu Teşkilâtının Oluşturulması

Kastamonu ve havalisindeki ordu teşkilâtı: Kastamonu ve Bolu Havalisi Komutanlığı ve Menzil Mıntıka Müfettişliği’nden oluşmakta idi. Bu askerî birimler ve faaliyetleri hakkında kısaca şu bilgileri vermek mümkündür.

Kastamonu bölgesindeki askerî birlikler, 30 Eylül 1920 tarihine kadar 20. Kolordu ve Batı Cephesi Komutanlığına bağlı olarak hizmet vermekte idi. Bu tarihte ordu komutanı olarak Kastamonu’ya gelen Muhittin Paşa, Kastamonu vilâyetinde “*Kastamonu ve Bolu Havalisi Komutanlığı*” adıyla yeni bir askerî teşkilâtlanma ortaya koydu.²⁰ Komutanlık kuruluşundan itibaren Sinop, İnebolu, Amasra, Bartın, Zonguldak, Ereğli, Sakarya gibi kıyı bölgelerini koruyacak askerî birliklerin kurulmasını ve kadrolarının teminini sağladıktan sonra, özellikle Sakarya Savaşı öncesi cepheye sürekli asker sevkiyatını gerçekleştirmiştir. Daha sonra İnebolu-Ankara yol güzergâhının tamir ve bakımı ile ilgili olarak Komutanlığa bağlı bir “*Yol İnşaat Taburu*” kurulmuştur. Muhittin Paşanın Kastamonu’dan ayrılmasından sonra Komutanlık, Menzil Mıntıka Müfettişliğine dönüştürülmüştür.²¹

Menzil Mıntıka Müfettişliği olarak Kastamonu Havalisi Komutanlığı’na bağlı olarak görev yapan müfettişlik, Komutanlığın kaldırılmasından sonra Menzil Mıntıka Müfettişliği adını almıştır. Tekâlif-i Milliye emirleriyle birlikte Menzil Mıntıka Levazım Müdüriyeti genişletilerek, Tekâlif-i Milliye Komisyonlarınca halktan toplanan malları yerine ulaştırmak amacı ile Teçhizat Ambar Müdürlüğü ve Erzak Ambar Müdürlüğü gibi yeni birimler oluşturuldu. 1 Temmuz 1922’de yapılan düzenlemeye göre Kastamonu Menzil Mıntıka Müfettişliği: İnebolu Menzil Hat Komutanlığı; İnebolu, Ilgaz, Kastamonu Nokta Komutanlıkları; İnebolu, Kastamonu Teçhizat Ambarı; İnebolu, Kastamonu Teçhizat Deposu; Küre, Seydiler, Beşdeğirmenler’de ambarlı konaklar; Kastamonu’da 200’er yataklı iki menzil hastanesi; Küre, Seydiler, Beşdeğirmenler, Ilgaz, Kalehanı, Topalosman’da birer revir, Kastamonu’da üç koldan kurulu bir ulaştırma taburu ile İnebolu’da altı kamyondan kurulu bir koldan oluşmaktaydı. Bu dönemde Kastamonu Menzil Mıntıka Müfettişliği’nde 68 subay, 650 er görev yapmakta idi.²² Bunlar dışında İnebolu İstihbarat Zabitliği, İnebolu Mevki Komutanlığı, İnebolu İrtibat Zabitliği, İnebolu Tetkik Heyeti Amirliği, Askeri Sansür Müdüriyeti, İnebolu Silah ve Cephane Komisyonu, İnebolu Emniyet Müfettişliği, Liman Reisliği ve İnebolu İrkâp ve İhraç Komutanlığı gibi diğer askerî birimleri de saymak gerekir.²³

²⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.18.1.1; Yer No: 1.12.12. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, bundan sonraki dipnotlarda BCA olarak gösterilecektir.

²¹ Çiçek, agm., s. 683-684.

²² Mehmet Evsile, *Kurtuluş Savaşında Askerî Nakliye Hizmetleri*, Amasya 1997, s. 20-22, 47, 49.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çiçek, agm., s. 685-686.

İşgalleri Protesto ve Kastamonu'da Tertiplenen Mitingler

Mütareke sonrasında İzmir'in işgali ile başlayan işgaller devresi, Türk milletinin büyük bir tepkisine neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşanın Havza'dan yayınlamış olduğu işgallerin protesto edilmesi yönündeki bildirgesinden sonra bütün yurttaki protesto mitingleri tertiplenmeye başladı. Kastamonu'da da özellikle işgal olaylarını vilâyetin geneline duyurmak ve halkın bu konuda bilinçlendirilmesini sağlamak amacıyla köylünün alış-veriş için şehre indiği günlerde ve cuma günleri İzmir'de şehit düşenler için mevlitler düzenlendi. Nasrullah Camii'nde Hafız Emin Efendi, Sofuzâde Hoca Tefvîk Efendi, Müftü Hafız Osman Efendi dinî ve millî vaazlar vererek halkın bütünleşmesi ve millî bilincin uyanmasında önemli katkılar sağladılar.²⁴

İşgal hadiselerini çok dikkatli bir şekilde takip eden Kastamonu ahalisi, tepkilerini her vesile ile ortaya koymaktan da çekinmemişlerdir. Mesela İzmir'in işgali üzerine 19 Mayıs 1919 günü "millî matem" ilân edilerek, Kastamonu ve çevresinde mitingler tertip edilmiş ve işgaller protesto edilmiştir. 16 Mayıs 1919 günü halk, okullar, askerler, sivil memurlar, medreseler, hocalar ve şeyhlere varıncaya kadar toplanan ahali tertiplenen miting ile işgalleri protesto etmişlerdir. Miting sonrasında eşraftan ve Meclis-i Umumî âzasından Ahmetzâde Necip Beyin imzasıyla itilâf devletlerinin İstanbul'daki temsilcilerine gönderilen telgrafta ise şu satırlara yer verilmiştir:

*"İzmir şehrinin Yunan Hükümeti'nin askeri işgali altına verilmek üzere olduğunu büyük bir üzüntüyle ele aldık. Bu umumî her-ü mercen dünyayı kurtaracak Reis-i Cumbur hazretlerinin prensiplerine istirat ile teselli olan Türkler'in İzmir'de emlak, arazi ve nüfus itibarıyla tahakkuk etmiş olan büyük ekseriyat ile üçyüz seneden beri Osmanlı Hâkimiyetinin ticarî ve iktisadî istinadgâhi olup, Anadolu'nun dâbili emniyeti ile harici münasebetlerinin giriş ve çıkış noktası bulunduğundan hak ve adaletin yegâne hamisi olan bağlı bulunduğunuz hükümetlerinizin nezdinde asilâne müdafaa etmenizi Kastamonu şehri ve abalisi namına otuz bin nüfusun tercümanı olarak müracaat etmekle şeref duyuyoruz."*²⁵

Yine Urfa, Antep, Maraş ve havalisinin Fransızlara devri üzerine memleketin her tarafında olduğu gibi Kastamonu'da da mitingler yapılarak bu haksız işgaller protesto edilmiştir. Nasrullah Meydanı'nda toplanan binlerce Kastamonulu, işgalleri protesto etmiş; şehitlerin ruhuna Fatihalar okunmuş ve İstanbul'da, İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri siyasî temsilcilerine gönderilmek üzere bir protesto telgrafı hazırlanmıştır.²⁶

²⁴ Çiçek, agm., s. 681-682.

²⁵ Mehmet Şahingöz, "Millî Mücadele'de Kastamonu", *Türk Taribinde ve Kültüründe Kastamonu Sempozyumu (19-21 Ekim 1988)*, Ankara, 1989, s. 135, Ayrıca bkz. Mehmet Şahingöz, "Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler", *Türkler*, C. 15, Ankara, 2002, s. 726-743; Ömer Akdağ, "İstiklâl savaşının İlk Safhasında Mitingler (Kasım 1918-Haziran 1919)", *Türkler*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 745-755.

²⁶ Şahingöz, agf., s. 136.

Ayrıca bu mitingten başka 10 Aralık 1919’da Kastamonulu, binlerce köylü ve kentli kadının iştiraki ile Kız Muallim Mektebi’nin bahçesinde bir miting yapılarak İzmir, Maraş, Antep ve Urfa’nın işgalleri protesto edilir. Bu miting, tarihimizde bilinen ilk kadın mitingidir. Mitingde Zekiye Hanım, Kız Öğretmen Okulu Müdiresi Hikmet Hanım ve yardımcısı İclâl Hanım ile Miralay Osman Beyin kızı Refika Hanım birer konuşma yapmışlardır. Mitingde konuşma yapan Kastamonu Kadınlar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Zekiye Hanım, Kastamonu halkının duygularını şu sözlerle ifade eder:

“Kardeşler, hemşireler...

Daha bir sene evvel kırmızı rengi ile başımızda dalgalanan ulu sancağımız görüyorsunuz ki siyablara, matemlere büriündü. Mubarebe meydanlarında vatan ve din uğrunda yüzbinlerce evlâdımızı gömdükten sonra haktan adaletten bahseden Avrupalılar’ın bir seneden beri bekledik diye başımıza açmadık felaket kalmadı. Haktan en çok bahsedenler haksızlığın en büyüğünü yaptılar. Daha dün bizim gibi refah ve saadeti, evi barkı olan İzmir’deki dindaşlarımız beyaz saçlı kadınlarımız, kundaktaki yavrularımız Yunanlılar’ın süngüsünden geçti. Her tarafı yüksek minarelerinden eş vakitte ismi celâlullah bağrılan Adanamız, Antahyamız ve nihayet güzel Antep, Maraş, Urfamız elimizden alınmak isteniyor...’²⁷

Şüphesiz ki Milli Mücadele Dönemi’nde Kastamonu’da olduğu gibi yurdun dört bir tarafında düzenlenen çeşitli mitingler, millî bilincin oluşturulmasında, millî heyecanın galeyana getirilmesinde ve işgallerin haksızlığını müttelik devletler temsilcileri ile bütün dünyaya duyurulması bakımlarından etkili olmuştur.

Basın-Yayın Faaliyetleri

Millî Hareketi destekleyen aydınlar, halkın gelişmekte olan olayları kısa zaman içerisinde öğrenmelerini sağlamak amacıyla, 15 Haziran 1919’da Açıkşöz gazetesini çıkardılar. Gazetenin sahibi Hamdi Çelen, mes’ul müdürü Hüsnü Açıkşöz’dür. Gazete ilk sayısında çıkan *“Yevm-i İntişarımız Dolayısıyla”* başlıklı yazıda *“Gazetemiz Kuvayı Milliye ile doğmuş ve Kuvayı Milliye’nin cereyanı inkişaf ve terakkisini takip etmiştir”* ifadeleri ile Kuvayı Milliye’ye taraftar olduğunu dile getirmiştir.²⁸ Gazete Kastamonu’ya gelen dönemin aydınlarına da kapısını açmış; başta Mehmet Akif olmak üzere Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ahmet Ağaoğlu, Mustafa Necati Beyler Açıkşöz’de halkı

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Eski, *20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları*, Ankara, 2008, s. 44-49.

²⁸ Bkz. Aziz Demircioğlu, *100 Yıllık Kastamonu Basını 1872-1972*, Kastamonu 1973, s. 63-79. Açıkşöz gazetesi, Ankara Hükümeti tarafından da desteklenmiştir. 26.11.1922 tarihli bir yazı ile: *“Kastamonu’da yayınlanan Açıkşöz gazetesi için getirilecek gazete kâğıdının gümrük vergisinden istisna”* edilmesi ilgili makamlara bildirilmiştir. Bkz., BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1; Yer No: 6.38.5.

bilinçlendirmeye dönük yazılar yazmışlardır.²⁹ Gazete ilk günlerinden itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarını yayınlamış, Tekâlif-i Millîye Emirleri'nin bölgede uygulanması için teşvik yazıları yayınlamış, yerine göre tüm ilçe ve köylere ücretsiz gönderilmiştir.³⁰ Açıksöz gazetesinin yayın hayatına başlaması, muhalif Zafer gazetesinin hücumlarına sebep olmuştur. Zafer gazetesini çıkaranlar, bir taraftan Kuva-yi Millîyecileri tehdit eden yayınlarda bulunurken, diğer taraftan mülkî idarelere başvurarak, Açıksöz'de yayınlanan yazıların sansür edilmesine çalışmışlardır. Bununla birlikte Açıksöz'ü çıkaran Hamdi Çelen ve Mektep-i Sultani öğretmen ve öğrencileri, muhalefetin baskısına rağmen yayınlarını devam ettirerek, Mustafa Kemal Paşa'dan gelen telgrafları gazetelerinde basmaya devam ettiler.³¹ Açıksöz gazetesi, halkın Millî Mücadele konusunda bilinçlenmesinde çok önemli bir görevi yerine getirmiştir.

Kastamonu'da Kurulan Dernekler ve Faaliyetleri

Kastamonu ve kazalarında kurulan bir takım derneklerde, Millî Mücadeleye önemli katkılar sağlamışlardır. Bunlardan biri olan İnebolu Gençler Mahfili, 27 Temmuz 1919'da İnebolu'da kurularak, İttihat ve Terakki Fırkası binasında faaliyetine başlamıştır. İnebolu gençlerini çatısı altında toplayan bu dernek, gençlerin düşman saldırılarına karşı hazırlıklı olmalarını sağlamak amacıyla, onlara silâhli eğitimler yaptırmış; yol yapımı, malzeme taşınması gibi görevleri üyeleri vasıtasıyla yerine getirmiştir. Kastamonu Gençler Kulübü ise 24 Ocak 1920'de kurulmuştur. 7 Şubat 1920'de Dar'ülkurra Medresesi'nin üst katında bir odada faaliyetlerine başlamıştır. Kulüp amacını nizamnamesinde: "*Gençler arasında tesanüt ve uhuvveti tesis ve temin ile terbiye-i içtimaiye esasat-ı diniye, ahlâkiye, milliye dairesinde tali ve tekâmülüne ve memleketin maddi manevi her türlü asri ihtiyacını temine çalışmaktır*" sözleri ile ifade etmiştir. Kulüp Ağustos 1920'de, Memleket Yurdu adını almıştır. Çalışmaları arasında halkın aydınlanmasını sağlamak amacı ile konferanslar tertip etmek ve millî davaya maddî destek sağlamak amacıyla konserler düzenlemek gibi faaliyetler vardır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Kastamonu'da bir şubesinin açılmasına yönelik çalışmalar ise 26 Ocak 1921'de başlamıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kastamonu Şubesi Heyet-i Merkeziyesi'nin belirlenmesinden kısa süre sonra çeşitli yardım kampanyaları düzenleyen Cemiyet, faaliyetlerini sinema gösterileri ve sergilerle sürdürmeye devam etmiştir. Kastamonu Havalisi Komutanı Muhittin Paşanın hanımının teşebbüsleri ile daha sonra Cemiyetin 21 Nisan 1921'de kadın kolları kurulmuştur. Kadınlar kolu da kazalar dâhilinde çeşitli şubeler açarak, yardım

²⁹ Açıksöz, 11 Teşrinisani 1920.

³⁰ Yücel Özkaya, *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989, s. 17.

³¹ Çiçek, agm., s. 681.

kampanyalarını devam ettirmiştir. Cemiyet Nisan 1921’e kadar 3000 lira toplayarak, bu miktarı Merkez-i Umumiye’ye göndermiştir. Cemiyetin belki de en önemli faaliyeti, Sakarya Savaşı sırasında Kastamonu’da 700 yataklı bir hastane kurmuş olmasıdır. 25 Kasım 1919 tarihinde kurulan “Muallimler Cemiyeti” de, Kastamonu’da Millî Mücadele yıllarında kurulan önemli derneklerden bir tanesidir. Cemiyetin idare heyeti: Mektep-i Sultanî Müdürü Mehmet Behçet, Darülmüallimin Müdürü Remzi, Medrese Müdürü Zühtü, Sultani öğretmenlerinden Talat ve Hayrettin Beylerden oluşmakta idi. Cemiyet Tekke Altı’ndaki eski bir otelde faaliyetlerine başlamış olup; alt kat cemiyetin gazinosu, üst kat ise heyet-i idare ve çırak dershanesi olarak kullanılmıştır. Esnaf ve sanatkârlara gece dersleri vermek, gelir temin etmek maksadıyla sinema gösterileri düzenlemek cemiyetin faaliyetleri arasında yer almaktadır. Bütün bu saydığımız derneklere ilâve olarak İhtiyat Zabıtları Cemiyeti, Kastamonu İlim Derneği, Himaye-i Etfal Cemiyeti, İçki İle Mücadele Cemiyeti, Cide Evlendirme Cemiyeti, Himaye-i Ahlâk Cemiyeti ve İslâm Kadınları Çalıştırma Yuvası’nı da saymak gerekir.³²

Sonuç

Kastamonu, Mütareke sonrasında işgale uğrayan bölgeler arasında bulunmamasına rağmen, Millî Mücadele’nin teşkilatlanması aşamasında, Kuva-yi Milliye’nin yanında yer alarak Millî Mücadeleye destek veren vilayetlerden biri olmuştur. Mütarekenin hemen akabinde Millî Teşkilatlanmaya gidilmiş, kısa sürede Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Kastamonu Şubesi kurulmuş, Kastamonu ve havalisi askerî teşkilatlanması tamamlanmış, tertiplenen mitingler ile millî heyecan her zaman için zinde tutulmuş, basın-yayın faaliyetleri ile halk gelişmekte olan olaylar hakkında zamanında bilgilendirilmiştir. Cephelerin ihtiyaç duyduğu cephe ve insan kaynağının Anadolu içlerine ve cephelere sevinde İnebolu-Ankara yol güzergâhı (İstiklâl Yolu) önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Bu özelliği ile İnebolu, bütün bir Millî Mücadele süresince Anadolu’nun dünyaya açılan bir kapısı görevini görmüştür. Kastamonu Trablusgarp, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı’nda olduğu gibi Millî Mücadele Dönemi’nde de memleket cephelere asker göndererek, bağımsızlığın kazanılmasında önemli rol oynamıştır. Bugün Kastamonu Millî Mücadele tarihimizde, “Şehitler Diyarı” olarak, haklı bir övünç ve gurur kaynağını taşımaktadır.

³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Çiçek, agm., s. 693-698.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Fon Kodu: 30.18.1.1; Yer No: 1.12.12; Fon Kodu: 30.18.1.1; Yer No: 6.38.5.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, DH. EUM. AYŞ, Dosya 13, Vesika nu. 35, 23 R. 1335; BOA, DH. EUM. AYŞ, Dosya 13, Vesika nu. 62, 26 N. 1337; BOA, DH. EUM. APL, Dosya 43, Vesika nu. 36, 1336/1; BOA, DH. EUM. APL, Dosya 43, Vesika nu. 57, 1336/6; BOA, DH. EUM. ADL, Dosya 43, Vesika nu. 66, 30 Z. 1336.

Sürelî Yayınlar

Kastamonu Vilâyet Gazetesi, Nu:2333, 31 Kânunuevvel 1335; Kastamonu Vilâyet Gazetesi, Nu: 2368, 25 Eylül 1336; Kastamonu Vilâyet Gazetesi, Nu: 2302, 12 Mayıs 1919; Kastamonu Vilâyet Gazetesi, Nu: 2499, 29 Mayıs 1339; Açıköz, 28 Eylül 1919; Açıköz, 11 Teşrinisani 1920.

Kitap ve Makaleler

AÇIKSÖZ Hüsni (1933) *İstiklâl Harbinde Kastamonu*, Kastamonu Vilâyet Matbaası, Kastamonu.

AKDAĞ Ömer (2002) “İstiklâl savaşının İlk Safhasında Mitingler (Kasım 1918-Haziran 1919)”, *Türkler*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

ARSLAN Erdal (2005) “1903 Yılı Kastamonu Vilâyet Salnâmesinde Anlatılan Kastamonu”, *II. Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (18–22 Eylül 2003)*, Ankara.

BÜYÜKKASAP Erdoğan-Zübeyir Kars (2005) “1922 İtibariyle Kastamonu’nun Eğitim, Sosyal, Ekonomik ve Sağlık Durumu”, *II. Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (18–22 Eylül 2003)*, Ankara.

CEBESÖY Ali Fuat (1953) *Millî Mücadele Dönemi Hatıraları*, İstanbul.

ÇİÇEK Rahmi (2002) “Millî Mücadele’de Batı Karadeniz”, *Türkler*, C. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

DEMİRCİOĞLU Aziz (1973) *100 Yıllık Kastamonu Basını 1872-1972*, Kastamonu.

ESKİ Mustafa (1995) *Kastamonu Basınında Millî Mücadelenin Yankıları*, TTK Yayını, Ankara.

ESKİ Mustafa (2000) *Kastamonu Valileri 1838-2000*, Ankara.

ESKİ Mustafa (2008) *20. Yüzyılda Kastamonu Kadınları*, Ankara.

EVSİLE Mehmet (1997) *Kurtuluş Savaşında Askerî Nakliye Hizmetleri*, Amasya.

HAYTA Necdet-Uğur Ünal (2001) “1312 (1894) Yılı Kastamonu Vilâyeti Salnâmesine Göre Kastamonu Vilâyeti”, *I. Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)*, Kastamonu.

ÖZKAYA Yücel (1989) *Millî Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

- SAYILIR Burhan (2013) “Milli Mücadele Döneminde Batı Karadeniz’in (Sinop-Kastamonu-Zonguldak) Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı (Türkiye’nin Sıhhi İctimai Coğrafyası raporlarına Göre)”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 38, Eylül-Ekim.
- ŞAHİNGÖZ Mehmet (1989) “Milli Mücadele’de Kastamonu”, *Türk Taribinde ve Kültüründe Kastamonu Sempozyumu (19-21 Ekim 1988)*, Ankara.
- ŞAHİNGÖZ Mehmet (2002) “Milli Mücadele’de Protesto ve Mitingler”, *Türkler*, C. 15, Ankara.
- YAKUPOĞLU Cevdet (2009) *Kuzeybatı Anadolu’nun Sosyo-Ekonomik Taribi (Kastamonu-Sinop Çankırı-Bolu XIII-XV. Yüzyıllar)*, Gazi Kitabevi, Ankara.

Milli Mücadele Döneminde Hollandalı Gazeteci George Nypels'in Anadolu İzlenimleri (Aralık 1920-Mart 1921)

Muhammet GÜÇLÜ

Akdeniz Üniversitesi

GÜÇLÜ, Muhammet, Milli Mücadele Döneminde Hollandalı Gazeteci George Nypels'in Anadolu İzlenimleri (Aralık 1920-Mart 1921). CTAD, Yıl 10, Sayı 19 (Bahar 2014), s. 119-145.

Bu çalışmanın amacı Milli Mücadele döneminde Ankara'ya gelen, Amsterdam'da yayınlanan Algemeen Handelsblad gazetesi muhabiri George Nypels'in Anadolu izlenimlerini tespit etmektir. Gazetesinde gezgin muhabir sıfatı olan George Nypels, Aralık 1920-Mart 1921 tarihleri arasında Atina üzerinden Anadolu'ya bir seyahat yaptı. Muhabir gezisi sırasında Atina, İstanbul, İzmir, Yunanlıların Anadolu'daki durumu, Antalya, Burdur, Ankara, Anadolu ve Milli Mücadele'nin önde gelenleri hakkında edindiği izlenimlerini mektuplar şeklinde gazetesinde yayınlamıştır. Bu çalışmada öncelikle George Nypels'in söz konusu mektuplarından Antalya'da Anadolu gazetesinde yer alanları üzerinde durulmuştur.

Anahtar sözcükler: Milli Mücadele, Hollanda basını, George Nypels, Anadolu, Ankara, Antalya'da Anadolu.

Güçlü, Muhammet, Impressions of George Nypels, The Dutch Journalist on Anatolia in the Course of the National Struggle (December 1920 – March 1921). CTAD, Year 10, Issue 19 (Spring 2014), p. 119-145.

This study aims to introduce the impressions of George Nypels, a traveller and a journalist of the Amsterdam based newspaper entitled Algemeen Handelsblad, on Anatolia who arrived in Ankara during the National Struggle. He travelled to Anatolia via Athens between December, 1920 and March 1921. He got to Athens, İstanbul, İzmir, Antalya, Burdur and Ankara as well. In the meantime, the newspaper regularly published his letters including his impressions on the referred cities, situation of Greeks

in Anatolia as well as the interviews he made with the leaders of the National Struggle. The author would like to put special emphasis on the letters published in an Antalya based newspaper entitled *Anadolu* among the referred ones of George Nypels.

Keywords: National Struggle, Dutch media, George Nypels, Anatolia, Ankara, *Anadolu* newspaper in Antalya.

Giriş

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Hollanda basını Anadolu'ya ilgi duymaya başladı. George Nypels'in sonradan muhabiri olacağı Amsterdam'da günlük olarak yayınlanan liberal eğilimli Algemeen Handelsblad adlı gazetenin editör ve direktörü Charles Boissevain (1842-1922) buharlı bir gemi ile Napoli'den Yunanistan, Türkiye, Suriye, Filistin ve Mısır'a kadar uzanan bir gezi yaptı. Yazar bu gezisinde Osmanlı İmparatorluğu ve Doğu Sorunu ile ilgili edindiği izlenimlerini önce "Van Dag Tot Dag" adlı günlük köşesinde yayınladı, sonra bunları 1897 yılında kitap halinde bastırđı. Ayrıca Hollanda politikasında sağ kanatta yer alan muhafazakâr lider Abraham Kuyper (1837-1920), doğuya bir yolculuk yapmış ve izlenimlerini 1872 yılında kurduğu De Standaard adlı günlük gazetede yayınlamıştır. A. Kuyper, C. Boissevain gibi gezi notlarını 1907 yılında resimlerle birlikte iki cilt olarak bastırmıştır. I. Dünya Savaşı döneminde Lahey'deki Osmanlı Elçiliği bir haber bürosu kurarak Türkiye'deki olaylar ve savaş haberleri hakkında basın bildirimleri yayınladı. Rotterdam'da çıkan liberal Nieuwe Rotterdamse Courant adlı gazete İstanbul'da bulunan Arthur L. De Kruyff (1864-1930) adlı Balkan muhabirinin verdiği bilgileri yayınlıyordu. Bu arada 1908 yılından bu yana İstanbul'da Hollanda elçisi olarak bulunan Mr. P. J. F. M. van der Does de Willebois 4 Haziran 1919 tarihinde vefat etti. Böylece Hollanda Dışişleri Bakanlığı Türkiye'deki olaylarla ilgili önemli bir kaynağını kaybetti. 24 Haziran 1919 tarihli Nieuwe Rotterdamse Courant adlı gazete bir grup Osmanlı memurunun ve görevlisinin İstanbul'dan ayrıldığını, bunların Yunan saldırısına karşı oluşan direniş örgütüne katılmak için Anadolu'ya geçtiğini yazıyordu. S. F. Van Oss tarafından Amsterdam'da kurulan ve yönetilen haftalık De Haagse Post adlı gazete ise 10 Ocak 1920 tarihli makalesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Türk milliyetçilerinin lideri olduğunu ve 120.000 askeri ihtiva eden bir ordunun İngilizlere karşı harekete geçtiğini bildiriyordu. Aynı gazetenin askeri uzmanı altı ay sonra 7 Temmuz 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın düzenli ordularındaki asker sayısının 175.000,

düzensiz asker sayısının da 195.000 olduğunu ve hepsinin de tam teçhizatlı olduğunu bildiriyordu.¹

George Nypels (1885-1977)² Anadolu Yolunda

İzmir Yolculuğu ve Şehre ilişkin İzlenimleri

Algemeen Handelsblad gazetesi 10 Aralık 1920 tarihine kadar Anadolu'daki olaylarla ilgili olarak yabancı haber telgraflarını yayınlamakla yetindi. Bu tarihten itibaren Yunanistan ve Anadolu'ya giden ve “*gezgin muhabir*” sıfatı olan G. Nypels tarafından hazırlanan ilk uzun yazı dizi yayınlandı. G. Nypels ilk önce tren ile Atina'ya gitti ve Venizelos'un iktidardan düşüşünün etkilerini gözlemledi. Daha sonra tren ile İstanbul'a giden G. Nypels, burada kısa süre kaldıktan sonra İzmir'e hareket etti. Buradan yazdığı raporlarının ilkinde, Batı Anadolu sahillerini işgal eden Yunan kuvvetlerinin yaptığı, ama İtilaf Güçlerinin savaş gemilerinin varlığı ile durdurulan mezalim ve kitlesel katliamları konu ediyordu.³

Antalya'da Anadolu gazetesi Şubat 1921 tarihinde Amsterdam'da yayınlanan Algemeen Handelsblad gazetesi muharriri Jorj Nypels'in⁴ İzmir'e ilişkin mektuplarından birisini tercüme ederek ilk sayfasında “*Bi-taraf Bir Gazete Muharriri Ne Diyor? İzmir Müşabedat ve Tabassüsü*” adıyla yayınlıyordu.

“İzmir’de her şey haricde tasavvur olduğundan büsbütün farklıdır. Garb milletlerine babusus Felemenk kavmine mensub kimselerle icra ettiğim mülahakatlar gazetecilik nokta-i nazardan Anadolu’da keşif ve tahkik olunacak birçok hakaik mevcut olduğuna dair bende bir kanaat basıl etmiştir.

İzmir’de kaldığım ilk akşam Kral Kostantin’in Yunanistan’a avdeti münessabetiyle Rum ahali ve Yunan askeri tarafından ne gibi şenlikler yapıldığını re’y-el-ayn gördüm. Bunlar tüfenklerini ve tabancalarını boşaltmak, şuraya buraya el bombaları atmak suretiyle ilan-ı şad-manî ediyorlardı. Ahalinin Rum olmayan kısmı hafv ve heyacana düşmekte

¹ Alexander H. De Groot, “Hollanda Basınında Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Milli Hareketi 1919-1923” , Çev. Neslihan Demirkol, *Kebikeç*, S. 25, 2008, s. 185-189; Alexander H. De Groot, *The Netherlands and Turkey Four Hundred Years of Political, Economical, Social and Cultural Relations*, The Isis Press, İstanbul, 2009, s. 181-205.

² George Nypels, meşhur bir matbaa olan Leiter-Nypels'in sahibinin oğlu olarak Maastricht'te Dünya'ya geldi. Amsterdam ve Lozan'da tıp eğitimi aldı. Ama ticaret konusunda kariyer yapmaya karar verdi. 1911 yılında Algemeen Handelsblad gazetesinin İspanya ve Berlin muhabiri olarak görev yaptı. 1918-1950 yılları arasında aynı gazetede gezgin muhabir olarak çalıştı. II. Dünya savaşı boyunca Alman işgal kuvvetleri tarafından gözaltında tutuldu. Emekli olduktan sonra doğduğu kasabaya geri döndü. Alexander H. De Groot, agm., s. 190. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Henk van Rensen, *De Revolutieverzamelaar, George Nypels reiscorrespondent de wereldoorlogen*, Amsterdam, 2006.

³ Groot, agm., s. 189-190.

⁴ O dönemde Algemeen Handelsblad ismi Türkçe'de Algemeen Handelsblad, George Nypels ise Jorj Nypels şeklinde yazılıyordu.

gecikmedi. Yunanlıların bu tarz ve suretde ilan-ı mesrure alışkın olduklarını Atina'da bin-i mürurunda evvelce görüb anlanmış olduğum için İzmir'deki cebennemi güürültüler beni asla telaşa düşürmedi.

Lakin benim için Rum-Yunan vahşetinin la-yuad tezahüratının birinden başka bir şey olmayan bu güürültülü nümayişler Türk sekenesine- ki bunlar korkularından hanelerine iltica ve ihtifa etmişdi- uzun bir işkence teşkil ediyordu.

Türk abalisinin şuraya buraya nasıl kaçdıklarını gözümle gördüm. Ara sıra ba'z Türkler, refakatimdeki Fransız zabıtini görünce hanelerinden dışarı çıkmak cesaretini göstererek bu zabıtden kendilerini himaye etmesini istirham ve yeniden bir kat-i amm ve gasb ve garet arefesinde bulunub bulunmadığını helecan ile sual ediyorlardı. Bu bi-çareler Yunan kıtatının İzmir ihracı ameliyesini takib eden kanlı günleri hala der-batır ediyorlardı.

Öldürülen dindaşlarının ribtından denize ne suretle atıldığını ve bu münasebetle nice milyonlar gasb ve garet olduğunu el'an unutmamışlardır.⁵

Türkler, Venizelos'un sükuatı üzerine kraliyet taraftarı Yunan kıtaatıyla Venizelos'a sadık kalan yerli abali arasındaki ihtilafın inkişafını da helecanla takib etmişlerdir. Bereket versün bu sefer vekayii daha az kanlı bir suretde geçdi.

Bütün zarar ve ziyân Venizelos'un ba'z resimlerinin tabirinden, camların kırılmasından ba'z pastacı dükkânlarının yağmasından ve binlerce fişengin boşu boşuna havaya atılmasından ibaret kaldı.

Bir de mutaassıb diye yad olunan, fakat hakikatde umur-u diniyede son derece müsaadekar olan Türklerin hilafına olarak Rum (ve) Yunanlılar son derece taassubkar bir ırkdırlar.

Toprağının kuvve-i inbatıyesi noktasından ikinci bir Kaliforniya olan zengin Anadolu ülkesi kuvvetsiz, medeniyetsiz—gayet kesir'ül-aded ve gayet tehlikeli tacirler ve ba'z birahane garsonları ve memurlar müstesna olmak üzere- mütefekkirinden mahrum bir milletin elinde kalırsa ne hale gelecektir? Şekavet devresinden daha yeni kurtulan Yunanlılar başka memleketlerde zabıta vazifesini ifa etmek iddiasında nasıl bulunabilirler? Rum-Yunanlılarının temayulat-ı şekavetkaraneleri biz Felemenkilerce pek malumdur. Bundan

⁵ Öldürülen Müslümanların denize atılmasını yerli ve yabancı başka kaynaklar da vurgulamaktadır. Muhammet Güçlü, "İzmir'in İşgaline Tanık Bir Zatin Kaleminden: "İzmir'de Neler Oldu? 1336/1920" Kitapçığı Üzerine" , *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Bahar 2011, s. 73; Harbiye Nezaretinde İzmir'in işgaline ilişkin yapılan soruşturmada XVII. Kolordu'da görevli Binbaşı Alaattin'in ifadesinde yer alan şu cümle bu açıdan önemlidir: "Mecruh olarak bırakılıp da yerde kalan ve kafileye iltihak edemeyenlerin denize atıldığı dört beş gün sonra deniz kenarında görülmelerinden müsteban oldu." Ali Çetinkaya, *Askerlik Hayatım Irak Cephesi, İşgal İzmir'i ve Aynalık 1914-1922*, Yay. Haz. Oktay Şimşek-Zeki Dilek, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 315-318; Yüksek rütbeli Fransız subaylarının not defterinden okuyarak İzmir'in işgalini yazan Fransız basın mensubu Madam Berthe Georges Gaulis bu konuya parmak basmaktadır. Berthe Georges Gaulis, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, Çev. Cenap Yazansoy, Rado Yayınları, İstanbul, 1981, s. 57.

birkaç sene evvel İzmir'de Felemenkî Mösyo (Bugün) 'yu öldüren, mösyo (Hemstarya)'yı dağa kaldıranlar Rum değil midir!

Yunanların Anadolu'da ifa ettikleri ilk zaabita vazifesi abalibi katl etmekden şehri sarmakdan ibaret kalmıştır. İzmir Vülayeti'nin iç taraflarında el'an bu gibi şeyler vuku' bulub duruyor. Vaka' İzmir ributımı üzerinde artık adem öldürülmüyor. Fakat bu mukateleye düvel-i mütemadiye mensub sefain-i barbîye bulunmayan ufak limanlarda devam ediyorlar.”⁷

G. Nypels 4 Ocak 1921 tarihli raporunda Türklerin aşırı fanatik olduğu genel görüşünün aksine aşırı fanatik olarak gördüğü Yunanlılar hakkında olumsuz yorumlar yapıyordu. Algemeen Handelsblad gazetesi 14 Ocak 1921 tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa'nın Rusya Dış İlişkiler Komiseri Çiçerin'e yazdığı ve İzvestia gazetesinde 29 Kasım 1920 tarihinde yayınlanan mektuptan alıntılar yapıyordu. Mustafa Kemal Paşa bu mektubunda insanlık adına Rus halkının yaptığı fedakârlıkları Türkiye'nin takdir ettiğini açıklıyordu. G. Nypels'e göre Türkler, Yunan otoritesini asla kabul etmeyeceklerdir. 21 Ocak 1921 tarihinde yayınlanan makalesinde Mustafa Kemal Paşa'nın gücünün İstanbul'un 25 km dışında başladığını belirtiyordu. Ayrıca birkaç vatan haini dışında bütün İstanbul'un Mustafa Kemal Paşa taraftarı olduğunu yazısına ekliyordu. G. Nypels, gerçeğe ulaşmak için İstanbul'da olduğu gibi İzmir'de de zorlandı. Bundan dolayı Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'ya bir ziyaret yapmaya karar verdi.⁸

Ama Ankara hükümetinin kendileriyle temas etmek isteyen yabancıların ülkeye Antalya ve Mudanya'dan giriş-çıkış yapmalarına ilişkin bir kararı vardı. İcra Vekilleri Heyeti ile BMM Başkanı Mustafa Kemal imzalı 18 Haziran 1920 tarihli kararda

“Büyük Millet Meclisi Heyet-i Vekilesi'yle temas etmek üzere Anadolu'ya gelecek ecanip yalnız Mudanya ve Antalya iskelelerinden kabul edilecektir. Bu iskeleler haricinde hiçbir taraftan ve kim olursa olsun bir ecnebinin dubulüne müsaade olunmayacaktır. Mudanya ve Antalya iskelelerinde gelecek ecnebilerin vesaikini tetkik ederek hüviyetlerini kabul veya adem-i kabulleri hakkında Heyet-i Vekile'ce iltihaz olunacak mukarrerata esas olabilecek ma'lumatı izhar etmek vazifesiyle bir siyasi memur bulundurulacaktır” deniliyordu.⁹

⁶ Hollanda asıllı Levantenlerden İzmir civarında Oğlan Anası'nda arazisi bulunan Baron van Heemstra kast edilmektedir. Bir başka Levanten ise Seydiköy'de toprak sahibi olan Kont de Hochepeid idi. Groot, agm., s. 192.

⁷ *Antalya'da Anadolu*, 18 Şubat 1337.

⁸ Groot, agm., s. 190-192.

⁹ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 030. 18. 01. 01. 1. 3. 20; Mustafa Oral, “Kurtuluş Savaşı'nda Antalya'da İstihbarat ve Propaganda”, *20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu (Antalya, 22-24 Kasım 2007)*, Yay. Haz. Mustafa Oral, C. I, Akdeniz Üniversitesi Yayını, Antalya, 2007, s. 33.

İngilizler tarafından 6 Temmuz 1920 tarihinde Mudanya'nın işgali üzerine¹⁰ onun yerini İnebolu ve Samsun alırken, Antalya konumunu Milli Mücadele'nin sonuna kadar koruyacaktır.

George Nypels'in Antalya Yolculuğu

G. Nypels önce ülkesinin İzmir Konsolosu'na Ankara'ya gitmek için başvurdu. Anadolu topraklarında Hollanda vatandaşının girmesine izin verme sorumluluğunu üzerine almak istemeyen İzmir konsolosu ona Ankara vizesi vermeyi ret etti.¹¹ Ama o Ankara'ya gitme konusunda yılmadı. İzmir'den Antalya'ya gitmek için ve Burdur'a kadar geçerli olan bir İtalyan vizesi aldı. Buradan sonra Ankara hükümetinden bir seyahat izni alması gerekiyordu. Hazırlıklarını tamamlayan George Nypels, Lloyd Triestino'nun (eski Avusturya Lloyd firması) SS Carithia adlı vapuruyla Antalya'ya gitti. Burada gördüğü manzarayı, İtalyan işgali altında olan bu liman "*Ankara'daki milliyetçi hükümet tarafından hakimiyet altında tutulan 'Kemalistan'a ana girişti'*" şeklinde tarif ediyordu.¹² Antalya'da yayınlanan *Antalya'da Anadolu* gazetesi George Nypels'in şehre gelişini "*Mösyö Jorj Nypels*" başlığı altında "*Dün gelen Karineta (Carithia) vapuruyla Amsterdam'da münteşir Algemaniye Handelsblad gazetesi muharrirlerinden Mösyö Jorj Nypels şebrimize gelmiştir*" şeklinde okuyucusuna duyurmaktaydı.¹³ G. Nypels, Haziran 1921 tarihinde yayınlanan makalesinde Kemalistlerin dış dünya ile ana iletişimi Antalya üzerinden sağladığını, resmi olarak Antalya'nın hala İtalyan kontrolü altında olmasına rağmen limana şehirde konuşlanan Kemalistlere ait askeri birliğin izni ile girilebildiğini yazıyordu. Ayrıca telgraf ile haberleşmenin

¹⁰ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ercan Kitabevi, İzmir, 2000, 7. Bs., s. 228.

¹¹ Clarence K. Streit, *Bilinmeyen Türkler (Ocak-Mart 1921)*, Çev. M. Alper Öztürk, Yay. Haz. Heath W. Lowry, Bahçeşehir Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2011, s. 75. Hollanda'nın İzmir konsolosunun sergilediği bu tavır daha sonra (9 Eylül 1922 sonrası) İngiltere'nin İzmir yetkilisi tarafından İngiliz basın mensubu Grace Mary Ellison'a karşı yapılmıştır. Grace Ellison, *Ankara'da Bir İngiliz Kadını*, Çev. Osman Olcay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 59-63.

¹² Groot, agm., s. 193. George Nypels'in Antalya için "ana giriş" vurgusuna başka basın mensuplarında da rastlanılmaktadır. Mesela 1921 yılının Mart ayı ortalarında Antalya limanından ayrılan Amerikalı gazeteci Clarence K. Streit, benzer görüşleri dile getirmekte ve şöyle demektedir: "Antalya ana limandır. Antalya'da yaklaşık üç yüz İtalyan askeri konuşlanmış ama şehre İtalyanlar değil Türk milliyetçileri hakim." Clarence K. Streit, *age.*, s. 159. Bu vurguyu yapan bir başka gazeteci ise 20 Mart 1921 tarihinde Antalya'ya gelen Fransız basın mensubu Berthe Georges Gaulis idi. Madam Gaulis, notlarında "İşte milliyetçi Türkiye'nin giriş kapısı, İtalyanlar buranın fahri kapıcılığını yapıyorlar. Ama Ankara'nın izni olmadan buradan içeriye bir adım atamazsınız" demektedir. Berthe Georges Gaulis, *age.*, s. 123.

¹³ *Antalya'da Anadolu*, 6 Şubat 1337.

Rodos üzerinden yapıldığını, Antalya-Rodos-Roma arasında haberler ve kuryelerin engellenmeden yolculuk yapabildiğini belirtiyordu.¹⁴

Şubat ayının ilk haftasının sonlarında Antalya'dan ayrılan G. Nypels, önce Burdur'a gitmiştir. Muhabirin 29 Temmuz 1921 tarihli yazısından anlaşıldığına göre burada 11 Şubat 1921 tarihinde Ankara Hükümeti adına Londra Konferansı görüşmelerine katılacak heyetin başkanı olan Bekir Sami Bey (Kunduh) ile Hilal-i Ahmer hastanesinde karşılaşmıştır. Ayrıca Londra Konferansı'ndan sonra Bekir Sami Bey ile Paris'de Claridge Otel'i'nde bir görüşme daha yapmıştı. Bu görüşmede Bekir Sami Bey, kendisine Anadolu'da ne Rus askeri ne de başka her hangi bir yabancı askerin bulunmadığını söyledi. Hatta Refet Paşa'nın bazı Ortodoks Hıristiyan Türklerin Meclis'e seçilmeleri konusunda inisiyatifi ele aldığını belirtti.¹⁵ Burdur'da Hilal-i Ahmer hastanesinde operatör olarak çalışan Dr. H. Burhanettin Bey (Onat)¹⁶ hatıralarında George Nypels'den bahseder. Dr. H. Burhanettin Bey, zamanı karıştırmakla beraber Madam Gaulis yanında Hollanda'da yayınlanan Algemaniye Handelsblad adlı gazetenin savaş muhabiri Jorj Nypels adında birisinin Antalya Mutasarrıfı ve Havalisi Kumandanı Miralay Aşir Bey'in mektubuyla geldiğini belirtir. Aşir Bey mektubunda “*Bu zat Avrupa'nın tanınmış gazetelerinden birinin bir temsilcisidir. Ankara ve mümkünse cepheleri dolaşmak istiyor. Ankara'ya sorduk, bir türlü cevap alamadık. Günde birkaç defa gelip, benden haber soruyor*” diyordu.¹⁷ Aşir Bey böyle davranarak hem vakit kazanmak hem de yolun bir kısmını aşması için onu Burdur Hilal-i Ahmer hastanesi çalışanlarının misafirperverliğine havale ediyordu. Dr. Burhanettin Bey, o zamana kadar hiç görmediği, hiç tanımadığı bir Avrupa gazetesinin savaş muhabiri olan G. Nypels ile ilgili daha evvel savaş halinde bulunan Rusya-Polonya cephesinde bulunduğunu, batı klasiklerini ezbere bildiğini, kendi dilinden başka Yunanca, Latince, Almanca, Fransızca ve İngilizce bildiğini, geniş bir müzik kültürü olduğunu, Greg'in konçertolarını ıslıkla su gibi çaldığını ama hastanedeki yoğunluktan dolayı kendisiyle ilgilenecek vakti olmadığını belirtiyordu. Ayrıca G. Nypels'in kış mevsimi olmasına rağmen “*kısa kürklü bir palto ve elinde küçük bir valiz ile*” geldiğini, yaylı araba ile Dinar-

¹⁴ Groot, agm., s. 199. Antalya'nın Avrupa ile haberleşme konusundaki önemine İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold, 27 Nisan 1921 tarihinde Lord Curzon'a gönderdiği 1920 Yıllık Raporu'nda vurgu yapmaktadır. Yüksek Komiser raporunda “...Ankara ile Batı Avrupa arasındaki temel bağlantı Antalya'dan geçmektedir. İtalyan Hükümeti'nin hiç de yabancı olmadığı faal bir haberleşme kesintisiz sürmektedir” demektedir. Ali Satın, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, Çev. Burak Özsoz, Tarihçi Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 76.

¹⁵ Groot, agm., s. 200.

¹⁶ Muhammet Güçlü, *Dr. H. Burhanettin Onat ve Hayatı (1894-1976)*, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Antalya, 2004, s. 13-14.

¹⁷ Burhanettin Onat, *Bir Zamanlar Antalya-Bir Antalya Sevdalısının Kaleminden*, Ed. Ayşe Üçok, Me-Pa Aş., İstanbul, 2000, s. 90.

Konya yoluyla Ankara'ya gideceğini, ama arabada soğuktan korunacak hiçbir eşyası olmadan nasıl gideceğini sorduğunda ise onun “*Titremesini bildiğim için donmam sen merak etme*” dediğini belirtiyordu. Bunun üzerine Dr. Burhanettin Bey, altına bir döşek, üstüne iki battaniye ile iki yastık verdiğini ve Ankara'ya uğurladığını yazıyordu.¹⁸

George Nypels Ankara'da

Öyle anlaşılıyor ki George Nypels Ankara'ya gitme konusunda kendi hükümetinin tavsiyesini alamadı. Ama kendi ifadesi ile Burdur'da yirmi gün bekledikten sonra biraz geç ve sıkıntılı bir şekilde Mustafa Kemal Paşa'dan izin yazısını alabildi.¹⁹ Sonra yaylı bir araba ile yorucu bir yolculuktan sonra Ankara'ya ulaşabildi. Ama onun bu ziyareti Ankara'da çok bilinmeyen bir basın kuruluşunun temsilcisi olması, Türkiye lehinde olduğunu gösteren bir işaret taşımayan bir ülkeden gelmesi ve İngilizce konuşması gibi olumsuzlukların yanında İngiliz gizli ajanı Mustafa Sagir'in yakalanması ile aynı zamana rast gelmişti. Bundan dolayı George Nypels'in ziyareti, Mustafa Sagir misyonunun nasıl gittiğini anlamaya yönelik bir davranış olduğu şeklinde yorumlanmıştı. Ankara yönetimi ise İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un bu olayların arkasında olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa'ya suikast yapma amacı taşıdığını düşünüyordu.²⁰ G. Nypels'in Mustafa Sagir'i tanımadığı anlaşılacakla beraber onun olumsuz ve alaycı karakteri, Mustafa Kemal Paşa ve Ankara'nın önde gelenleriyle buluşması başarısızlıkla sonuçlandı. Mesela Büyük Millet Meclisi'nde bir oturumdan sonra Mustafa Kemal Paşa ile milli kuvvetlerin gücü hakkında röportaj yapmak için buluştu. Ama röportaj başladıktan kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa, ordularının gücünün yakın zamanda savaş alanında

¹⁸ Onat, *age.*, s. 90.

¹⁹ Onat, *age.*, s. 90.

²⁰ O dönemde Ankara'da Dışişleri Bakanlığı'nda Siyasal İşler Müdürü olan ve sonra döneme ilişkin verdiği dersleri kitaplaştıran Yusuf Hikmet (Bayur) Bey, Mustafa Sagir olayını şöyle anlatmaktadır: Mustafa Sagir isminde Hintli bir İngiliz casusu Ankara'ya Hint Müslümanları murahhası süsü takınarak geldi. Burada siyasi, askeri haberler yanında özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın öldürülmesini kolaylaştıracak malumat toplamaya çalıştı. Gizli mürekkeple yazılmış talimat ve muhaberatının elimize düşmesi üzerine muhakeme ve İngiliz Hariciye Nazırı Lord Kurzon ve Hintli Ağa Han'ın tavassutlarına rağmen idam edilmiştir. Yusuf Hikmet Bayur, Türkiye Devletinin Dış Siyasası, TTK. Yayını, Ankara, 1995, 2. bs. , s. 74; Mustafa Sagir, 11 Aralık 1920 tarihinde Ankara'ya geldi. İngiliz gizli ajanı olduğu anlaşılınca tutuklandı. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak 24 Mayıs 1921 tarihinde idam edildi. Mustafa Sagir olayı ve onunla ilişkili olan İngiliz yetkililer hakkında bakınız: Esat Arslan, “1921 Yılı İlk Yarısında Türk, Fransız, İtalyan Yakınlaşması Karşısında İngiliz Politikası ve Mustafa Sagir Olayı” , *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 31, Mart 1995. İngiliz kaynaklarına göre Mustafa Sagir olayı ve Ankara'nın İngilizlere karşı uyguladığı yaptırımlar hakkında bakınız: Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, TTK. Yayını, Ankara, 2003, s. 148-149.

görüleceğini söyleyerek ayağa kalktı ve odadan ayrıldı. Odada hazır bulunanlar Mustafa Kemal Paşa'nın bu davranışına mazeret olarak Meclis'te geçirdiği yorucu gün, Rus elçisi ile görüşmesi ve dışinin ağrınası gösterildi.²¹

Alexander H. De Groot'un G. Nypels'e Ankara'da itibar edilmemesini ağırlıklı olarak Mustafa Sagir olayı ile açıklaması pek mantıklı gelmemektedir. Çünkü aynı tarihlerde Samsun üzerinden Ankara'ya gelen Amerikalı gazeteci Clarence K. Streit, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere diğer yetkililerle görüşmüştür. Kendisi Ankara'dan ayrılmadan birkaç gün önce Amsterdam Algemeen Handelsblad'ın muhabiri G. Nypels'in Antalya üzerinden geldiğini ve aynı yoldan döndüğünü belirtiyordu. Her ikimizde milliyetçi Türkiye'deki durumu batının tahayyül ettiğinden çok daha iyi bulduk. Ayrıca G. Nypels'in kendisine yazdığı mektubunda “*Türkler tam sempatici kazandı ve kazanmaya devam ediyor. Mükemmel özellikleri olduğunu kabul ediyorum. Birlikte yaşadıkları Levantenlerden (Ermeni, Rum) hiç şüphesiz yüz kere daha asil, zarif ve iyilerdir*” diyordu. Mustafa Kemal Paşa'yı ise “*İnsanı delen bakışlarıyla sert suratlı ve kısa boylu bir adam, yüzünde ya da tavrında pek bir etkileyicilik yok, kalpak ve spor ceket giyiyor...40 yaşında bir nörostenik (kronik uykusuzluk hastalığı)...Ama aynı zamanda hayranlık uyandıran bir asker ve devlet adamı*” şeklinde tasvir ediyordu.²² G. Nypels'in, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki cümleleri Ankara'da yaşadığı olumsuzlukları ve onunla yeterince görüşmemenin buruk izlerini taşıdığı söylenebilir. Clarence K. Streit bu bilgilere bir de G. Nypels ile Ankara'da çekilmiş resmi ekliyordu.²³ Bu resmin üzerine düştüğü tarihte “*Angaro, 4. 3. 21 Clarence K. Streit*” yazılıydı.²⁴ Daha sonra Fransız basın mensubu Berthe Georges Gaulis, Hakimiyet-i Milliye gazetesine göre 30 Nisan 1921 tarihinde²⁵ “*Modern Mektep*” dediği Ankara'ya gelmiş ve başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere diğer yetkililerle görüşmüştür.

²¹ Groot, agm., s. 195-196.

²² George Nypels'den sonra 25 Nisan 1921 tarihinde Londra heyeti ile beraber Ankara'ya gelen Mısırlı Prens Kadriye Hüseyin, Ankara Gari'nda gördüğü Mustafa Kemal Paşa'yı şöyle tasvir ediyordu: “*Orta boylu, ince yapılı sarışın bir zat olan Mustafa Kemal Paşa'nın bakışları her şeyi arayan nâfiz nazarlı bir çift keskin mavi gözü, farik vasfı olarak enlemesine yarılmış siyah kalpakını taşıyan zeka dolu bir alnı vardı. Son derecede sade ve zarif, avı biçimi koyu kuruşun bir kostüm giymişti, elinde de aynı renkte eldiven ve bir kamyaston vardı.*” Kadriye Hüseyin, *Mukaddes Anakara'dan Mektuplar*, Çev. Cemile Necmeddin Sahir Silan, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1987, s. 25-26.

²³ Streit, *age.*, s. 75; Clarence K. Streit'in Anadolu seyahatini yayımlayan Heath W. Lowry, 59 nolu fotoğrafın arkasında yazan Bay George Nypels (sağda) yazar [Clarence K. Streit] (solda) ifadesini esas alarak Editörün Önsözü'nde yazarın yerine Hollandalı gazeteci George Nypels'in resmini (1 nolu fotoğraf) kullanmıştır. Oysa Heath W. Lowry yayımladığı kitaptaki 9 nolu resmi gözden kaçırmasaydı bu karışıklık yaşanmayacaktı. Çünkü orada Clarence K. Streit açık olarak ortada durmaktadır.

²⁴ Groot, agm., s. 188.

²⁵ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (1918-1922)*, TTK. Yayını, Ankara, 1989, 2. bs., s. 149.

Hatta Mustafa Sagir'in İstiklal Mahkemesi'nde yapılan yargılamasına da katılmıştır.²⁶

Lahey'deki Osmanlı Elçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne bildirildiğine göre G. Nypels Allgemein Handelsblat gazetesinin 28 ve 30 Nisan 1921 tarihli nüshalarında “*Kemal'in Küçük Paris'i?*” ve “*İkametgahlarına Varış*” başlıkları altında iki yeni mektup yayınlamıştır. “*Kemal'in Küçük Paris'i?*” adlı mektup her şeyden önce bir Fransız gazetesinde çıkan Ankara'nın Kemalistler tarafından küçük bir Paris'e dönüştürüldüğü hakkındaki haberi düzeltmeyi amaçlıyordu. Bu haberi yanlış ve acımasız bulan G. Nypels, eski şehrin üçte ikisinin büyük bir yangın ile yıkılmış olduğunu, geriye kalanların da acınacak durumda bulunduğunu belirtiyordu. Çok acil olan konut eksikliğini çözmek için hiç bir şey yapılamadığını vurguluyordu. Bu yüzden yabancı gazeteciler gibi nadir konuklar da penceresi ve kapısı tam olmayan Deveci Han'ında konaklamak zorundaydı. Hanın odalarının kapı ve pencerelerindeki delikler battaniye ile kapatılmış idi. Gazeteci, her odada mevcut insan kadar yatak ve şilte olduğundan burada yalnız uyuyamazsınız diyordu. Ülkenin ileri gelenlerinin ikamet ettikleri yerleri gördükten sonra bu durumdan şikayet edilemeyeceğini ilave ediyordu. İçişleri eski bakanı Dr. Adnan Bey (Adıvar), Ankara'ya 10 km. mesafedeki çiftlik evinde iki dostu Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver) ve Dışişleri memurlarından Hikmet Bey²⁷ ile evini paylaşıyordu. Dışişleri Bakanı Muhtar Bey'in şehirde Yahudi mahallesinde²⁸ bulunan bir odada tek başına yaşamasını lüks olarak niteliyordu.

G. Nypels birçok bakanlık ve büroların fazla yere ihtiyacı olmadığını belirtiyordu. Çünkü Dışişleri Bakanlığı Bekir Sami Bey'in gelişine kadar on civarında memurdan oluşuyordu. Bu sebeple tamamı eski Vali Konağı'na yerleştirilmişti. Genel karargâh ise şehirden belli bir mesafede bir tepe üzerinde bulunan Ziraat Mektebi lokallerini kullanıyordu. Gazeteci, Yunan havacılarının çok iyi görünen ve tanınan bu yere saldırmayıp, Türk hatlarına isyan bildirisi atmaları ile alay ediyordu. Kemalist taraftarların iki milyona ulaştığını, Yahudilerin ise asla Türklerden şikayet etmediklerini vurguluyordu. Çünkü İspanya'dan kovulduktan sonra yüzbinlerce Yahudi Selanik'te barış içinde

²⁶ Gaulis, *age.*, s. 140-147. Madam Gaulis, Anadolu seyahatini Mustafa Kemal Paşa'nın ricası üzerine Ankara'ya kadar uzatmıştır. Madam Gaulis'in notlarına göre bir Mayıs sabahı geldiği Ankara'da bir haftadan fazla kalmış ve İnebolu üzerinden ayrılmıştır. Muhammet Güçlü, “Milli Mücadele Döneminde Burdur'a Gelen Yabancı Gazeteci ve Gözlemciler”, *Kuva-yı Milliye'den Cumhuriyet'e Burdur*, Ed. Zafer Gölen, Fakülte Kitapevi Yayını, Isparta, 2011, s. 228-229.

²⁷ Yusuf Hikmet (Bayur), 1920-1925 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı'nda Siyasal İşler Müdürü olarak çalıştı. Bayur, *age.*, s. vii.

²⁸ Kendisi de bu mahalleden olan İhsak Alaton'a göre Samanpazarı'nın hemen altında bulunan Yahudi mahallesinde iki yüz kadar ev, okul ve ibadethane bulunmaktaydı. Mehmet Gündem, *Lüzumlu Adam İhsak Alaton-Biyografi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2012, 5. bs., s. 10-12.

yaşarken, Yunanlılar şehre hakim olunca Papazların tahriki ile kan aktığını belirtiyordu. Bir vatandaşının anlattığına göre İzmir'in Şefdikenli adlı köyünde Papazlar aynı davranışı Ortodoks bir Bulgar vatandaşına karşı sergilemiştir.

G. Nypels Ankara'daki Meclis binasını Avrupa'da taşra şehrindeki küçük bir sergi lokaline benzetiyor ve hayal kırıklığını belirtiyordu. Kemalist ordu küçük bir resmigeçit birliği dışında giyimleri ve silahlarıyla sefil görünüyordu. Bu görünüş hiçbir şeyleri eksik olmayan Yunanlılarla tezat teşkil ediyordu. Ama Yunan subayları ile erlerinin görünüş ve davranışıyla Anadolu'da başarısız olacaklarını tahmin ediyordu. Mustafa Kemal'in askerlerinin teçhizatı az olmakla beraber inat, güç ve yiğitliğe sahip olduklarını belirtiyordu.

G. Nypels Ankara'da maruz kaldığı yokluk ve konforsuzluğa tekrar vurgu yapıyor ve Türklerin propaganda ile meşgul olmadıklarını belirtiyordu. Yunanlıların ise bir İngiliz meslektaşını cepheye özel bir araba ile İzmir'den götürdüklerini gördüğünü adeta iç çekerek vurguluyordu. Propaganda konusunda bir Türk kendisine samimi olarak "*Bizim propagandamız her zaman kötü olmuştur. Bildiğiniz gibi bu durumu, Avrupa'daki ünümüzü borçluyuz*" demiştir.²⁹

Lahey'deki Osmanlı Elçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne bildirildiğine göre G. Nypels, Allgemein Handelsblatt gazetesinde 7 ve 10 Mayıs 1921 tarihlerinde "*Mustafa Şakir (Sagır)*" ve "*Büyükşay Saygı Yok*" adlı iki makale daha kaleme almıştır. Bu makalelerden ilkinde Hintli Mustafa Sagır'ın ispiyonluk meselesini ele alırken, diğerinde Ankara'da kendisine karşı sergilenen güven eksikliğini ele almaktadır. Bunlar ise yabancı bir gazeteciye karşı Kemalist Türklerin davranış şekilleri üzerinde bir çok şikayeti içermektedir.

G. Nypels, Ankara'ya gelir gelmez ispiyonlamadan çok kaygılandığını, Mustafa Kemal'e bir suikast olabileceğini derhal fark eder. Filhakika Mustafa Kemal'i öldürmek niyetinde olduğunu yazılı olarak beyan eden Hintli doktor, aynı zamanda Afganistan emirinin eline geçtiğini itiraf ediyordu.³⁰ Bu iş o zaman Ankara'da çok büyük gürültü kopardı ve öfke yarattı. Muhabir bu casusluk olayı hakkında bilgi verileceği vaat edilmesine rağmen hiçbir şey yapılmadığını belirtiyor. Zira "*Kemalist Türkler, çok vaadde bulunma, fakat hiç veya neredeyse hiçbir şey*

²⁹ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Proje Yöneticisi: Yusuf Sarımay, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2003, s. 218-220; A. H. De Groot, George Nypels'in Algemeen Handelsblad gazetesinde 28 Nisan 1921 tarihli makalesinden Ankara'ya ilişkin şu izlenimlerini bu bilgilere ilave ediyor. Ankara'da sadece iki içkili kahvehane bulunuyordu. Ankara yaklaşık 60.000 sakinine kalacak yer sağlamak zorundaydı. Çünkü Birinci Dünya savaşı sırasında çıkan yangın Ankara'daki binaların üçte ikisini yok etmişti. Muhabir Ankara'da eski, kirli bir hanın tek yataklı odasında kalıyordu. Ayrıca muhafazakâr siyasetçilerin Ankara'daki gündüz kız okulunun kapatılmasını sağladığına tanık oldu. Groot, agm., s. 197.

³⁰ Burada kastedilen Mustafa Sagır'ın İngilizler adına birkaç ay önce Afganistan Emiri'ni öldürmesi idi. Gaulis, *age.*, s. 146.

vermeme özelliğine sahiptirler” diyor.³¹ G. Nypels, Ankara’yı terk ederken onunla seyahat eden ve trenin hareketi sırasında bu önemli davanın bütün belgelerinin gönderileceğine dair kesin ifade ile tekrarlanan vaadleri işiten Samizade Süreyya Bey isminde genç bir adam, ona bilgi vermekte tereddüt etmedi. Zira Süreyya Bey, Hintli casusun itiraflarını tercüme etmek için Ankara’ya çağırılmıştı.

George Nypels, Kemalistlerin başkentinde fazlasıyla güvensizlik çektiğini, ama bu durumun istisnası da olduğunu belirtiyor. Mesela Arnavut Haydar Bey, muhabiri Mustafa Sagir’in bir meslektaşı olarak düşünmüyordu.

Başlangıçta George Nypels, önemli şahsiyetlerle yaptığı mülakatlarda leh ve aleyhte münakaşa etmek, eleştiri yöneltmek istedi. Ama bu metodu hemen terk etmek zorunda kaldı. Ona göre Avrupa’yı tanımayan bir şarklı, sadece dostlarını ve düşmanlarını tanır. Ya onun taraftarı olup her şeyi kabul edersiniz ya da her şeyi onun sunduğu gibi görürsünüz. Eleştiriyi ve özellikle düşmanlarının eleştirisini duymak istemezsiniz.

Savaş halindeki bir ülkenin kuşkulu ve şüpheli olmasını anlıyorum. Ama bu güvensizliğin fazlaca yapmacık bir şekilde yansıtılmasını veya Maliye Vekili Ferit Bey gibi bazı kişilerin ciddiyetten uzak bilgiler vererek gazetecinin saflığını kötüye kullanmasını anlamıyorum. George Nypels, bu olanları Lahey’de eski Askeri Ateşe olan Nuri Bey’e³² şikayet etme cesaretini göstermiştir. Muhabir aralarında geçen diyalogu şöyle anlatmaktadır: “*Bu bana uzun uzun bakıtı ve çok ciddi olarak şöyle dedi: Niçin sakalınız veya en azından bıyığınız yok, şayet buraya Avrupa’yı tanımayan, her Türk için insanlar arasında konuşma hakkı bulunmayan toy bir delikanlı işareti olan tıraş olmuş bir yüze gelmek yerine, sakallı gelseydiniz her yerde ciddiye alınırdı ve sizce benzer şeyler yutturmaktan çekinirlerdi.*”³³ Bu sözler üzerine muhabir, bu alaylı bir şaka olarak söylenmiyor diyor. Çünkü tıraş olmuş bir adam Türkiye’de adam değildir. Görünüş sıkıntısı yaşayan G. Nypels, Amerikalı meslektaşının ne bıyık ne de sakalının olmamasından çok memnun kalmıştı.

Antalya’da Anadolu gazetesi Temmuz 1921 tarihinde yayınladığı “*Ankara’da Birkaç Mülakat*” başlıklı yazısında G. Nypels’in Ankara’da temas kurduğu kişileri ve izlenimlerini ortaya koyuyordu. Görüştüğü kişileri İktisat Vekili Celal Bey (Bayar), Dr. Adnan Bey (Adıvar), Maliye Vekili Ferit Bey (Tek), Müdafaa-i

³¹ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, s. 220-221.

³² Alb. Nuri Bey (Conker) Aralık 1916-Ekim 1918 tarihleri arasında Lahey’de ateşemiliter olarak görev yaptı. İki ülke arasındaki dostluğu pekiştirme konusunda gösterdiği çalışkanlıktan dolayı Hollanda Kraliçesi Wilhelmina’nın dikkatini çekti. Kraliçe, Nuri Bey’e Komandör Rütbesi’nin Kılıçlı Oranj Nase Nişanı’nı layık gördü. Yaşar Gürsoy, *Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011, s. 77-80. Hollanda basınına göre Milli Mücadele hakkında çalışmalar yapan A. H. De Groot, George Nypels’in Nuri Bey ile Lahey’deki görevi sırasında tanıştığını belirtiyor. Groot, agm., s. 197.

³³ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, s. 221-222.

Milliye Vekili Fevzi Paşa ve Hariciye Vekaleti Müsteşarı Suad Bey olarak sıralamakta ve şöyle devam etmektedir: “Algemein Handelsblatt gazetesinin 24 Mayıs 1921 tarihli nüshasında Anadolu ahvalini bitaraf ve müdekkik bir nazarla tedkik eden Jorj Nypels’in yeni bir mektubu vardır. Cerihalarımızı görüb ve anlayan bir muharririn hissiyatına tercüman olan bu satırları hülaseten derc ediyoruz.

Jorj Nypels Anadolu’ya iltica eden Genç Türkler’in Avrupa’nın muavenet ve yardımına muhtaç olduğu kanaatini hasıl etmiştir. Bu kanaat sebebiyle Ankara’da yaptığı mülakatları teşrih ediyor. İktisad Vekili Celal Bey’le olan mülakatında bu muhabir diyor ki: Bu hususa dair fikrimi söylediğim zaman Celal Bey, saklanamayan bir kin ve nefretle bana cevap verdi:

“Türklerin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Avrupa’dan istediğimiz yegane bir şey vardır ki o da bizî rabat ve müsterih bırakmasıdır. Artık Avrupa Türkiye’yi işledilecek bir çiftlik gibi nazâr-ı itibare almamalı ve evelden beri yaptığı siyaseti değiştirerek Türkiye’nin katal ve fecayı’ sabnesi olmasına yardım etmemelidir. Biz şunu da bi-t-tecrübe anladık sizin Salib-i Ahmer cemiyetleriniz Müslüman abaliye karşı pek zalimane davranıyor, gözlerimizle gördük. Buraya sözde insani hislerle gelen bu heyetler İslam halka karşı kinlerini saklayamayarak onları kendi tali’ ve kaderlerine terk ediyor ve en ziyade Hristiyanlarla meşgul oluyor.”³⁴

Doktor Adnan Bey de heman heman Celal Beğ’in bu sözlerini tasdik etmiştir. Adnan Bey, Trabzon ve Harput ahalisinin yardımına gelen iki Amerika Salib-i Ahmer heyetini istisna ederek anlatmış ve demiştir ki:

Bizim sizin muavenet ve yardımınıza kat’iyen ihtiyacımız yok. Türk Hilal-i Ahmeri icab eden ihtiyacata کافی miqyasda yetişmektedir. Felaketimizin yegane müsebbibi olan insanların (yani Avrupalıların) bize muavenet etmeğe gelmelerine hayret ediyoruz. Bizim hiçbir şeye ihtiyacımız yoktur.

Maliye Vekili Ferit Bey de aynı sözleri tekrarlamıştır. Bizim hiçbir şeye ihtiyacımız yoktur.

Muhabire nazaran demir ve çelikeden bir metanete sahib vekiller arasında en sevimli ve nazik bir simaya malik olan ve geçen asırların paşalarını temsil eden Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa da imâ ile Avrupa’nın muavenetine Türkiye’nin muhtaç olmadığını muhabire anlatmıştır. Yalnız doğrudan doğruya Paşa’nın itiraf ettiği bir nokta vardır: O da harb eden bir memleketin operatör ve hasta bakıcılara pek ziyade muhtaç olmasıdır.

Umur-u Hariciye Vekaleti Müsteşarı Suad Bey de muhabire Türkiye’nin Avrupa’dan had-ı asgari olarak istediği şeyi öğrenmek mi istiyorsunuz, bunu diğer memleketlere de sorabilirsiniz. Danimarka’ya, Belçika’ya, İsviçre’ye hatta sizin Hollanda’nıza yaşamak ve mevcut olabilmek için ne gibi hukuka muhtaç olduğunuzu sorunuz. İngilizlerden alacağınız cevap bizim cevabımız olacaktır”³⁵ demiştir.

Jorj Nypels bu makalesini şu suretle neticelendiriyor:

³⁴ Antalya’da Anadolu, 26 Temmuz 1337.

³⁵ Antalya’da Anadolu, 26 Temmuz 1337.

“Nazarlarında mecrub veya basta bir Türk, bir hayvan olmadığını gösterecek surette Salib-i Ahmer’in şevkatle muamele ettiği gün, onlar bunu büyük bir hayret, fakat meserretle karışık bir hayretle karşılayacaklardır. Bundan eminim Türkiye’ya mütebassis, bilhassa bir çok bedbahtlara nimet-i rüyeti ihsan edecek göz mütebassisleri göndermek en büyük muavenettir. Bu fikrimi keşalik İtalyanlara da söyledim. Türkiye’(ya) yardım etmek istiyorsanız Dominiken Papaslarımızı kiliselerinizde saklayınız. Türkiye’(ya) bila’kis mütebassisler gönderiniz.”³⁶

Antalya’da Anadolu gazetesi makalenin sonuna göz mütebassis konusunda şu açıklamayı ekliyordu. “Jorj Nypels’in bu mütebassis meselesinden kâsd ettiği mana İngilizlerin Ermeni doktorları vasıtasıyla üseramızın bi-rahmana bir surette kör ederek memleketimize iade etmesidir zan ederiz.”

G. Nypels, Ankara’da bulunduğu sırada yaptığı görüşmelerin dışında bazı gözlemleri ve şahit olduğu olaylar vardır. Bunları da şöyle sıralayabiliriz. BMM’de Dr. Adnan Bey’in (Adıvar) başkan yardımcısı seçilmesine, Mevlana Dergahı Şeyhi Abdülhalim Çelebi’nin seçimde yenilgisine tanık olmuştur. Meclis binasını mütevazi bir yapı olarak niteliyor. Genel Kurul salonu delegelerin tamamının oturamayacağı kadar küçük, okul sıralarının dizildiği bir odadan ibaret olup, her hangi bir süsleme yoktu. Önünde tek bir araba duruyordu. O da Mustafa Kemal Paşa’nın arabası idi.³⁷

Londra Konferansı’na son verilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa Meclis’te bir konuşma yapmıştır. 30 Mart 1921 tarihli Vakit gazetesinde “*Mustafa Kemal Paşa’nın Mübim Bir Nutku*” başlığıyla verilen bu konuşmada Paşa, Türkiye ile Yunanistan arasında muhasamatın başladığını ve bundan böyle Anadolu meselesini silah kuvvetinin halledeceğini, Türk heyetinin Londra’da sulhperver bir itilaf akdine mütemayyil bir tavır sergilediğini, Yunanistan’ın Trakya ve İzmir üzerinde hiçbir şekilde hakk-ı dava edemeyeceğini anladığından harekete geçtiğini belirtiyordu. Mustafa Kemal Paşa, Yunanistan’ın meşru olmayan ve devletlerarası hukuka aykırı saldırısına karşı Türk ordusunun yeteri kadar mühimmata sahip olduğunu ve görevini layıkıyla yerine getireceğine emin olunması gerektiğini bildiriyordu. Bu sözlerden Mustafa Kemal Paşa’nın Londra

³⁶ *Antalya’da Anadolu*, 26 Temmuz 1337.

³⁷ Groot, agm., s. 196; Bu dönemde Ankara’ya gelen basın mensupları iki arabadan söz etmektedir. Amerikalı gazeteci Clarence K. Streit Ankara’da iki otomobilden birisinin Mustafa Kemal Paşa’nın emrindeki Chevrolet marka araba olduğunu belirtiyor ve bir fotoğraf ile bunu belgeliyordu. Streit, *age.*, s. 105; İkinci araba bir Mercedes olmalıdır. H. Zade 12 Mayıs 1921 tarihli mektubunda Mustafa Kemal Paşa’nın Chevrolet’den söz ederken, 13 Mayıs 1921 tarihli notunda Ankara’ya gelen Refet Paşa’nın cepheye bir asker şoförün kullandığı Mercedes marka otomobil ile hareket ettiğini belirtir. Kadriye Hüseyin, *age.*, s. 75, 90; 1921 yılının sonuna doğru Ford marka bir başka arabadan söz edilmektedir. Çünkü Fransız basın mensubu Berthe George Gaulis, 1921 yılı Kasım’ında Celalettin Arif Bey ile beraber İnebolu’dan Ford marka küçük bir arabayla ikinci kez Ankara’ya geldiğini kaydeder. Berthe G. Gaulis, Çankaya Akşamları, Çev. A. Göke Bozkurt, İlgi Kültür Sanat Yayını, İstanbul, 2006, s. 48.

müzakereleri ile ilgili herhangi bir girişimde bulunmayacağı sonucu çıkıyordu. Nitekim Paşa Hollandalı bir muhabire verdiği demeçte “*bu davada sulh akdetmeyeceği ve icap ederse Erzurum’a kadar bile çekileceğini*” bildirmişti.³⁸

Bu arada başka bir Hollanda gazetesi Anadolu’nun başka bir köşesi olan Yalova’da yaşanan faciaları sayfalarına taşıyordu. Antalya’da Anadolu gazetesinde yayınlanan (Temmuz 1921) “*Asya-yı Suğra’da Yunan Mezalimi: Greklere Karşı Yeni ve Ciddi İthamlar*” başlıklı bir yazıda, Hollanda’da yayınlanan Telgraf gazetesinde Yunan, Rum ve Greklerin hatta Ermenilerin Anadolu’da Müslüman halka yaptıkları anlatılıyor ve şöyle deniyordu:

“Hollanda’da intişar eden ve İtilafçulara mütemayil bulunan Telgraf gazetesinin 29 Mayıs tarihinde bu ünvanla neşr ettiği makaledir, irtikap edilen zaniat ve fecayi’ bir vesika-i siyasiye olmak itibarıyla tercüme ederek derc ettik.

Asya-yı Suğra’da pek tefrin mezalimin icra edildiği herkesin malumudur. Bir çok defalar buna dair haberler neşr ettik. Grekler icra edilen bu mezalimden Türklerin mes’ul olduğunu iddia ediyorlar. Türkler de şeni’ ithamını Greklere atf ediyorlar.

“Manchester Gardiyan” gazetesi muhabir-i mahsusasına Yunanlıların harekâtı hakkında tabkikat yapmasını emr etmiş, muhabir gazetesine Asya-yı Suğra’da pek tefrin vakayı’ şabit olduğunu bildirmiştir. Son Pençsenbe günü Yalova’dan çektiği telgrafda şu malumatı vermektedir:

“7000 nüfusu havi, onaltı köyden mürekkep Yalova kazası Grekler tarafından dokuz ay müddetle işgal edildi. Son altı hafta esnasında Yüzbaşı Dimitren Papagarıyon kumandanlığına tayin edildiği zamandan itibaren Ak-ini ile Samanlı köyleri müstesna olmak şartıyla bütün Müslüman köyleri Grek çeteleri tarafından tahrib edildi. Yalova, Samanlı ve Ak-ini’de geriye kalan Müslümanlardan ancak beş yüz kişiye tesadüf edebildi.”

“Buraya dün İngiltere, Fransa, İtalya Fevkalade komiserleri mümessilleriyle beynelmilel Salib-i Ahmer heyetini getiren vapurla geldim. Bu heyetler Yalova kazasından ber-hayat kalub hicret etmek isteyen Müslümanları almak üzere geldiler ve bu hicrete muvafakat etmesi Yunan hükümetinden talep olundu.

Dün kumandan Dimitren Papagarıyon tabliye edilmiş köyler abalisinin hicretine mümanaat etti. Bu gün de diğer köylerden gelen mültecilerin hareketine bu yolda emir aldım babanesiyle mümanaatda bulundu.”

“Salib-i Ahmer’in şiddetli protestoları hiçbir netice vermedi. Bu şabit aynı zamanda General Papulas’a çekilmek istenilen bir telgrafi da men’ etti.

Yalova’da tekmil Müslümanların bayatı büyük bir tehlike içerisindedir.”

“Burada zikr ettiğim şu hadisat bu havalide yaşayan Müslümanların imhası hakkında takib edilen usulün ancak bir kısmıdır. Grek istikbarıyla Yunan me’murini daima ve sıkı bir münasebetde bulunuyorlar. Nihayet bu bedbahtlardan 323 kişi vapura irkab edilebildi. İrkab esnasında Grekler, Müslümanlara karşı dürlü müşkülât ihdas ediyorlardı. Şimdiki halde yedi bin nüfustan ber-hayat olarak geriye kalan 1200 Müslüman ehyerm Kumandan

³⁸ Salih Tunç, *İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999, s. 416-417.

Papagariyariyon'un insafsız ve katil elinde bulunuyor. Müttefikler artık bu mezalime bir nihayet vermek için şiddetli müdahalede bulunmalıdır.”

“Kezalik 28 Mayıs 1921 tarihli “Nive Rotterdamş Kouran=Nieuve Rotterdamsche Courant” gazetesini aynı gazeteden iktibas ederek bu hadisat hakkında bir çok tafsilat-ı elimiye te'yid etmektedir. Bu gazete bu malumatdan maada milliyetçi Müslümanlara ika'-ı müşkülât ve icra-yı şenaat edenlerin yalnız Grek çeteleri değil, aynı zamanda orada sakin olan Ermenilerin de buna iştirak ettiklerini yaymaktadır.”³⁹

Hollanda'nın Telgraf gazetesinde yer alan Yalova olaylarının İngiliz yetkililer tarafından hazırlanan 1921 yılına ait Türkiye Raporu'nda yer aldığını görüyoruz. Türk Hükümeti yılın başından beri Yunan askerlerinin ve vatandaşlarının yaptığı aşırılık ve rezaletten artan şekilde şikayet etmekteydi. Bunun üzerine İngiliz Yüksek Komisyonu, General Frank başkanlığında 12 Mayıs 1921 tarihinde Yalova ve Gemlik'e bir araştırma komisyonu gönderdi. Bu komisyonun bulguları şöyleydi:

“İki aydan daha kısa bir süre içerisinde bu bölgedeki Türk köylerinin yakılıp yıkılıp talan edilmesi söz konusudur. Komisyona göre farklı ırklar arasında yüzyıllardır sürmekte olan ve savaş boyunca haraca kesilen 2000 Ermeni mültecinin varlığı ile canlılığını koruyan nefret ve Bilecik, Elmacık ve İzmit'te Kemalistlerin zulmine maruz kalmış 3600 Rum mültecinin durumu, Yalova-Gemlik bölgesindeki köylerin bu kadar hızlı bir şekilde yerle bir edilmesini ya da boşaltılmasını açıklamaktadır. Komisyon, Türk köylerini yok etmeye ve Yunan ordusunun işgal ettiği Yalova ve Gemlik kazalarında Müslüman nüfusu temizlemeye yönelik sistematik bir planın uygulandığı sonucuna varmıştır. Bu plan, çoğu kez Yunanlıların kontrolünde hareket eden Rum ve Ermeni çeteler aracılığı ile uygulanmakta, hatta bazen ordudaki askerler de bunlara yardımcı olmaktadır. Her ne olursa olsun Komisyon, Yunan ordusunun işgali altında bulunan bölgelerde meydana gelen aşırılıklardan Yunan makamlarının, Kemalistlerin kontrolü altında bulunan bölgelerde cereyan eden aşırılıklardan da Türk makamlarının sorumlu olduğunu düşünmekteydi.”⁴⁰

Ankara'dan Ayrılışı

George Nypels, Ankara'dan Nuri Bey'le beraber ayrıldı. Ama Eskişehir'de Amerikalı gazeteci Clarence K. Streit'e gösterilen ve ağır silah parçalarının imal edildiği demiryolu makineleri atölyesini⁴¹ görmesine izin verilmedi. Karahisar (Afyon) üzerinden dönerken burada görev yapan milliyetçi komutanlardan

³⁹ *Antalya'da Anadolu*, 25 Temmuz 1337.

⁴⁰ Ali Satın (Der.), *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, Çev. Sevtap Demirci, Tarihçi Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 51-53; 1921 yılında Yalova ve Gemlikte meydana gelen Yunan, Rum ve Ermeni çeteleri zulmünün, 1920 yılından beri Yalova, Orhangazi ve Karamürsel'de devam ettiğini Harbiye Nezareti'nden Sadaret'e sunulan 15 Kasım 1920 tarihli rapordan anlıyoruz. Yusuf Çam, “Erken Mübadele Kentleri: İzmit, Adapazarı, Yalova”, Mübadil Kentler: Türkiye, Ed. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 16.

⁴¹ Streit, *age.*, s. 143.

Refet Paşa ile karşılaştı. Milliyetçi askerler arasında hiçbir yabancı personelin (Rus, Alman) olmadığını müşahede etti.⁴²

Dr. Buhanettin Bey'e göre Jorj Nypels, Burdur'dan ayrılışından on gün sonra yanında Nuri Bey ile geri geldi. Akşam sofrada "Ankara'daki izlenimleriniz nedir?" diye sorduk. Jorj Nypels, bir iki yutkunduktan sonra "Benim görüşümce orası bir arz kovanı. Herkes durmadan koşup duruyor. Kimsenin kimseye dönüp baktığı yok. Büyük insan Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istedim, dişi ağrıyormuş, beni kabul edemedi. Ama bir iki saat önce New York Times muhabirini kabul etmişti. Hakkı da var ya, bir Times'in yanında bir Allgemeine gazetesinin ne önemi olur?" dedi. Gazeteci sözlerine devamla devletin bazı ileri gelenleri ile görüştüğünü, onların da kendisini sudan cevaplarla başlarından savdığını belirtti. Ben de geri döndüm geldim. Ama bilseler ki benim gazetem Avrupa'da Times'den daha çok okunur. Hollanda tarafsız bir ülke olduğu için bizim yazdıklarımız Avrupa kamuoyu üzerinde daha fazla tesir bırakır diyen Jorj Nypels, "Eeee.....Ne Yapalım? Biz burada yalnız gördüklerimizi değil, işittiklerimizi ve hissettiklerimizi de yazacağız..." dedi. Jorj Nypels, yirmi gün bekledikten sonra Ankara'ya gitme izni alabilen muhabirinden gazetesinin beklediği yazıyı yazacağını, ama bakalım neler yazacağız dedi. Dr. Burhanettin Bey ile gazeteci arasında geçen bu konuşmayı dikkatli bir şekilde dinleyen Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından Nuri Bey, dayanamadı "Mösyö Jorj, Türkiye hakkında pek bir şey öğrenmeye imkan bulamadığımızı biliyoruz, ama her halde iyi şeyler yazacağımızı ümit ederiz" dedi. Bunun üzerine Jorj Nypels, "Bakalım" dedi. Sonra

"Şimdi belli olmaz. Ama eğer hakkımızda iyi şeyler yazacak olursam ve bu yazularım gerek memleketim, gerekse yabancı memleketlerde lehimize bir düşünce oluşmasına yardım edecek olursa biliniz ki, onu dostum doktora borçlu olacaksınız. Ben burada kaldığım yirmi gün içinde Türkiye ve Türkler hakkında çok şeyler öğrendim. Kuvay-ı Milliye dedikleri nedir? Onu öğrendim. Cephede ne şartlar altında nasıl fedakârlıklarla dövuştüğünüzü öğrendim" dedi.

Sonra çıkıp not defterini getiren Hollandalı gazeteci bir sayfadan Fuzuli, Tevfik Fikret, Mehmet Emin'den birkaç beyit okudu. Sonra elleriyle dizlerine vurarak Dede Efendi'nin Mahur Semaisi'ni kendi şivesiyle okumaya başladı. Daha sonra konusu Mustafa Kemal Paşa olan bir Savaş Türküsü okudu.

*"Atımı bağladım delikli taş,
On iki kapıda bir Kemal Paşa,
Yaşa Kemal Paşa, yaşa, çok yaşa,
Dağttın Yunanı dağ ile taş"*

⁴² Groot, agm., s. 198.

Defterini kapatıp cebine koyduktan sonra Nuri Bey'e dönerek "Ya... Bende daha neler var neler" dedi ve sonra Yunus Emre'yi, Mevlana'yı, Erzurum, Sivas kongrelerini, Ankara'yı, Konya'yı, Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe'yi bildiğini ekledi. Ülkesine dönen Jorj Nypels, gazetesinde Türklerin lehinde yazılar yazdı. Hatta Yunanistan'ın Paris Büyükelçisi Papadaçis (Romanos kastediliyor) ile bir mülakat yaparken, büyükelçi kendisine Türklerin Anadolu'daki Rumlar'a ne zulümler yaptığını sorduğu zaman, o

"Türkler çok kurnaz insanlar olacaklar ki, geçtiğim her yerde beni aldatmayı başardılar. Ben bir tek Hıristiyan'a zulmedildiğini görmedim. Ama Burdur Hilal-i Abmer'inde tanıştığım Dr. Burhanettin adında genç bir Türk doktorunun birçok Rumları tedavi ettiğini ve hatta Simon isiminde bir tanesine (eşine) büyük bir ameliyat yaparak hayatını kurtardığını ve hasta yatağından kalkıncaya kadar sabah akşam onu ziyaret ettiğini gördüm" demiştir.

Bu tür yazılarını yayınladığı gazete nüshalarını Dr. Burhanettin Bey'e göndermeyi de ihmal etmemiştir.⁴³

G. Nypels, Nisan ayında Algemaniye Handelsblat gazetesinde yayınlanan makalesinde Yunanlılar, Antalya-Ankara yolculuğu, Anadolu'daki Rumlar, Ankara, Ankara'da Museviler ile Ermenilerin durumuna ayırmıştır. Ayrıca Dr. Burhanettin Bey'in hatıratında değindiği G. Nypels'e ilişkin bilgileri de doğruladığını görmekteyiz. Antalya'da Anadolu gazetesi "Nypels'in Mektuplarından: Romanos'la Mülakat" adlı makalede şöyle demektedir:

"15 ve 16 Nisan tarihli Algemaniye Handelsblat gazetesinde muhabiri Jorj Nypels'in İzmir'den Atina'ya giderken Venizelos'un Paris Sefiri olan Romanos ile icra ettiği bir mülakatını neşr ediyoruz, Nypels sözlerine şöyle başlamıştır:

"Bütün Yunanlılara umut(v)ari olmuştur. Evvelce elde ettikleri muzafferiyetlerle serbest olan Yunanlılar ne kendi ordularının zaferini ve ne de düşmanlarının kuvvetini bilmeyorlar. Venizelos'un mukim siyaseti neticesi olarak Yunanistan'ın Anadolu hareketiyle harabîye sür(ü)klendiğini anlayan Yunanlılar pek azdır." Fakat bütün gayretkeş Yunanlılar gibi Romanos mubatabının sözünü keserek Türklerin son gelen malumata nazaran on bin müdafaasız Rum'u katli am ettiklerini söylemiştir. Mösyö Nypels buna şu cevabı vermiştir.

"Efendim bu katliaman yapıldığını iddia ettiğiniz mahalde bulundum, söylediğiniz gibi on bin kişinin kesilmesini de tasdik edemem. Benden bu mesele hakkında malumat almak istiyorsanız o halde zat-ı alilerine vereceğim cevap hayırdan başka bir şey olamaz. Bir çok Rum Papaslarıyla görüştim. Bunlar Türklerin barbarlığından, katliamlarından bahs ediyorlardı. Fakat gördüklerim tamamıyla aksini isbat etdi. Bir Pazar günüydü. Kilsede kuğunun sesleri(ni) duyudum, Ortodoks salikleri kendilerine mahsus elbise ile müsterihane kiliselerine gidiyorlardı. Öyle Türk zabıterleri, doktorları gördüm ki tanıdıkları olan Rumlara kilise kapısına kadar refakat ediyor ve ayini müteakib beraberce bir kahve içmek için birbirlerini arıyorlardı. Zat-ı aliniz için pek esrar-ı engiz olan Ankara sokaklarında

⁴³ Onat, age., s. 90-91.

Ermenilerle Museviler menfaatlerini, istifadelerini temin eden şeylerle müsterihane doluyorlar. Bir imam ile bir Papas aynı emniyet içinde bulunuyorlardı, bunu dini nokta-i nazardan söyleyorum. Yoksa maksadım tüccarandan bahs etmek değildir. Asya-yı Suğra'da etnoğrafik tedkikatda bulunan herkes hakikati tabarri edecek olursa bir neticeye vasıl olur. O da Anadolu'nun büyük şehirlerinde Inci'yi Rumca okuyanlar olduğu gibi Türkçe okuyanlar da pek çoktur. Antalya'ya gidecek olan herhangi birisi bu hususta kafi derecede bir fikir edinebilir.⁴⁴ Rumlar, Katoliklerin Latince'yi bilmedikleri gibi Rumca'ya aşina değildir. Asya-yı Suğra'daki maruf biraderlerimizin her hali gösteriyor ki, onlar Rumca'yi hatta benim kadar bile öğrenememişlerdir. Kiliselerdeki duaları tamamen Türkçe'dir.

Şu aralar Anadolu'da yalnız bir din farkı vardır. Yoksa millet farkı yoktur.

Zat-ı aliniye karşı irad ettiğim şu mütalaadan sonra Rumlara karşı yapılan katli-amin kimler tarafından icra olduğunu anlayamadığımdan dolayı mazurum, Türklerin müsaidekarlığı meşhurdur. O derece ki harbe bulunduğu halde ne kadar çok müsaidekar davrandığını bizzet gördüm.

Burdur'da Hilal-i Ahmer Poligon'unda ikamet ediyordum. Asker-i itibbadan Operatör Burhan Bey⁴⁵ isminde bir zat gördüm ki tehlikeli bir ameliyat ile bir Rum kadının hayatını kurtardı. Simon Efendi isminde bir zat olan bu kadının zevci her gün makam-ı şükr eda' nezdimize gelir ve Türklerin müsaidekarlığından minnet ve şükranla bahs ederdi. Fakat Simon Efendi Türklüğün bu lütfuna mukabil ihanetle kusur etmiyordu. Çünkü Doktor hastayı muayeneden sonra yanımıza geldiği zaman kadının büyük bir Yunan bayrağı ile Venizelos'un resmi altında yatmakta olduğunu hikaye etmişti. Kendisine bu hale nasıl lakayd kaldığını sordum. Bana cevaben dedi ki bir dakika(ya) kadar benim geleceğimi bildikleri halde bunları orada bıraktıklarından dolayı müteessir oldum. Fakat bilahare ebemmiyet vermedim. Ertesi günü Rumlar mutat vecible kabve içmek üzere bize geldikleri zaman bayrak meselesinden hiç bahis açılmadı. Görüyor musunuz ne ulvi bir cevap!

Asya-yı Suğra'da bulunduğum sırada müteaddid defalar Ermeniler ve Rumları ziyaret etdim. Her defasında genç kızlar, aynı işareti yaparlar ve bana bunun Türklerin kendilerine çekirdikleri eziyetden ileri geldiğini hikaye ederlerdi. Biliyordum ki bunların erkekleri bera-yı ihtiyat dabile senk edilmişlerdi ve kendi zanlarına göre o biçare kadınları her dürlü tehlike bekliyor, ve kendilerini himaye edecek kimseleri bulunmayordu.

Gayet güzel gözlere malik olan bu genç kadınların bi- taraf gazeteci sıfatıyla bir düşman memleketde bana söyledikleri ve herkesi inandırmak istedikleri şeyleri tezkib ettiğim bir sırada hakkımdaki hissiyatını anlamak isterim, aynı zamanda Rum ve Ermenilerden

⁴⁴ George Nypels'i tasdik eden ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi seyahatnamesinde Antalya'daki Hıristiyanlar hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: "...bu kal'anın (Antalya kalesi) şimal canibinde vaki' olan varos-ı azim cümle yigirmi mahalledir. Ve on altı mahalle-i Müslim ve dördü Urum keferesi mahallesidir. Amma keferesi asla Urumca bilmezler. Batıl Türk lisanı üzre kelimat ederler." Evliya Çelebi bin Derviş Mehmet Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı vd. , C. IX, Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 2005, s. 147.

⁴⁵ Bu kişi Dr. Hasan Burhanettin Bey olup, Burdur'da Hilal-i Ahmer V. İmrad-ı Sıhhiye Heyeti operatörü olarak çalışıyordu. Daha sonra Konya'da Hilal-i Ahmer hastanesinde çalışırken Sakarya savaşı sırasında yaralanan subay ve erlerin tedavisinde gösterdiği üstün başarıdan dolayı savaş sonrası Askeri Hariciye Hastanesi operatörü oldu. TBMM. *Arşivi*, Sicil No. 1569, Defter No. 91, X. Devre Antalya Milletvekili dosyası; Güçlü, *age.*, s. 24.

sorarm: Harb devam ettiği bir sırada birliğindeki bir Fransız veyahut bir Alman gazetecilere müracaat ederek bal ve mevkilerinden şikayet edebilirler mi?.. Hakikaten bu kadar tehdid altında bulunanlar tebliğe içinde bulduklarından nasıl bahs edebilirler. Onlar düşünmelidir ki başka muharib devletler hainlerle casuslara karşı daba müessir tedabir ittihaz ederler.

Mister Nypels Anadolu hükümet-i hazretasının son dereceye varan müsaidekarlığın derecesine bir misal daba gösteriyor. Şark Hali Şirketi, Kemaliler tarafından işgal olunan sahadaki bu imalathanelerde iki bin Rum sanatkar ile heman beş bine yakın Rum amele istibdam edilmektedir diyor. Bunlardan hiç birisi ne öldürülmüş ve ne de yaralanmıştır. Ve harbin her türdii müşkülâtına rağmen bir seneden beri işleri güçleriyle meşgul oluyorlar.

“Ekselans zat-ı alinizе şimdi amelenin miktarı hakkında verdiğim rakamı bana mezkur balı şirketinin direktörü Mösyö Jiro söylemiştir. Bu adam İzmir’in en maruf simalarındandır. Şimdi zat-ı alinizе tekrar ettiğim şu hakikatlerden sonra evvelki sözlerini cevaben diyeceğim ki on bin kişinin katli am edildiğinden malumatım yokdur ve buna kat’iyen inanmadım.”

Bu baklı mubakemat bu mutalaata karşı Romanos uzun bir müddet sükun ettikten sonra gayet mütereddid-ane ve mütemerrid-ane Nypels’e “Belki şimdiye kadar Türkler kimsesi katli etmemişlerdir. Fakat Mösyö emin olunuz muzaffer kat’atımız ilerilemeğe başladığı zaman bunu yapacaklardır” demiştir.⁴⁶

G. Nypels’in Anadolu’ya ilişkin gözlemlerini aktardığı bir başka makalesi Antalya’da Anadolu gazetesinde “Nypels’in Mektuplarından: Yunan’ın Bir Muzafferiyeti Hakkında” adıyla Mayıs 1921 tarihinde yayınlandı. Muhabir burada General Papulas’ın yalan beyanını, Yunan askerleri, Çerkes Ethem ve adamlarının durumunu değerlendirmektedir.

“Anadolu’daki vaziyeti tasvir kadar güç hiçbir şey yokdur. Çünkü burada her şey bizim için meçhuldür. İşte bunun için gayet mühim vakayı’ en ciddi ve selahiyetdar menabi’inden topladım. Şurası bilinmelidir ki burada bulunan kimseler -ki emin ve ciddi istibharatın sırasıyla tanzim etmek vazifeleridir- Ayya-yı Suğra’da satranç tabtası üzerinde hareket eden müteaddid taşların hakiki gayelerinden hiçbir şey bilemiyorlar ve göremiyorlar.”

Mösyö Jorj Nypels’in Greklerin, Mustafa Kemal Paşa’ya karşı adem-i muvaffakiyetle neticelenen taarruzlarının etrafında tecemmu’ eden hadiset ve vakayı’ anlatıyor. Ve şarkta has faaliyet-i numunelerini etrafıyla göstererek diyor ki:

“General Papulas tebliğ-i resmilerde Türklerin müdhiş bezimetlerinden Yunanlıların parlak muzafferiyetlerinden bahs ediyor. Hakikatde ise Yunanlılar ciddi bir adem-i muvaffakiyete düçar oldular. Fakat Greklerin muharebeden yorgun yahud Kral tarafdararıyla Venizelosicilerin beynindeki rekabet dolayısıyla aralarında ihtilaf mevcud olduğuna inanılmasın bunlar hiç doğru değildir. Rum köylüleri henüz Türklerin mirasıyla geçiniyor mutaassıb Papasların avazıyla Türklere bi-aman bir kin besliyor. Kolaylıkla soyuyor, çalmaktan haz duyuyor. Bunun için Ayya-yı Suğra’da döğüşmeye bunlar her zaman hazırdir. Çünkü düşman aynı suretle mukabele etmiyor. Yunan ordusu kendilerini subuletle muzafferiyete isal edeceğine mümanaat etdikleri Kral Kostantin’in avdetini

⁴⁶ Antalya’da Anadolu, 18 Mayıs 1337.

müttefikler alkışladılar. Kralın Asya-yı Suğra'daki ordunun başına geçmesi ve Ceneral Papulas'ın Grekler için pek sevimli kolay bir muzafferiyeti elde etmemesi sebebi başka cihetlerde aranılır. Ervela mevsimin fenalığı, saniyen Yunan ordusunun na-tamam teşkilatı, sonra Mustafa Kemal ordusunun lüzumu olan mühimmat-ı harbiye tedarikine fırsat bulması, bir taraftan Bolşevikler diğer taraftan İtalyan muntakası bütün bunlar Grekler için tali'lerinin aksılığıdır. Türkler vatanlarının son aksamını ümitsizliğün verdiği cesaretle müdafaa etdiler. Muzafferiyeti ilan eden Yunan ordusuna ibraz-ı zafer etdiler. Şayet Mustafa Kemal ordusu namuskar vatanperverler ile idare edilmemiş olsaydı, Grekler çokdan ibraz-ı zafer ederek muzafferiyetlerini (Omios'un şarkılarıyla) tes'id edeceklerdi. Grekler muzafferiyeti para ile satın almağa yeltensünler.

Mösyö Jorj Nypels burada bir misal gösteriyor:

“Çerkes Edbem yirmi bin maiyetiyile iltihak vaad etmiş idi. Netice-i hesabda kendisi de dahil olduğu halde yani yüz kişi habs edildiler. Türkler her zaman her yerde vatanperverane hareket ederler. Edbem Bey hakiki bir Türk değildir. Kanun ve hükümet tanımayan hayvan bırsızlığı ve haydutlukla geçinmiş Çerkes abalisindendir. Vaktiyile Edbem ve avanesi Mustafa Kemal'den servet talebinde bulundular. Konya hadisesini müteakib bunlar Divan-ı Harb'e davet edildiler. İşte o vakit kendilerine a'razı ve sed eden Türk abaliyi soyamak, öldürmek için vahşet-i tabii'lerine serbest bir ceryan vaad eden Grekler'e iltihak etdiler. Edbem ve kardeşleri, şimdi İzmir'de Ceneral Papulas'ın misafiridirler. Ben buna müşabih vaziyetlere Lehistan'da çok tesadüf etdim. Fakat Ceneral Papulas'ın küstahlığı derecesinde değil. Papulas, Edbem vaktiyile Mustafa Kemal sergerdelerinden olduğu için ilerüde siyaseten istifa ederim zihniyeti ile hareket ediyor. İşte bundan pek kolaylıkla izlal edilen şark zihniyeti derhal anlaşılıyor. Çünkü şark vatan bilmez, amir bilir. Ordu, kabile amiri takib eder. Dahil-i memalikde, Suriye'de bu haller el'an bakidir. Mamefih Türkler, Mustafa Kemal ve arkadaşları hakkında gerek zihniyetleri gerek Avrupa terbiyesi görmeleri itibariyle derin bir his-i vatani ile müttehitdir.

Türkiya'da seyahat edenler her an tekrar ederler ki Türkler asil ve namuskârdırlar. Ve bu memleketde namuskâr ve asil olan yalnız Türklerdir. Rumlar ve Ermeniler hakkında söylenecek çok şeyler vardır.”

“Yunanlılar İzmir'i işgal edtikleri zaman Osmanlı ordusu tarafından terk edilen külliyyetli miktarda levażım-ı harbiye elde ettiler. Bu levażım Yunan zabitinin muhafazasına bırakıldı. Bunlar ise bütün levażımı milliyetperverlere satdılar, Yunan gemileriyle Türklerin buldukları limanlara götürerek oradan Ankara'ya sevk etdiler.”⁴⁷

⁴⁷ George Nypels'in, Yunanlıların Türklere silah sattıkları görüşü diğer gazeteciler tarafından da desteklenmektedir. İngiliz basın mensubu Grace Ellison, 1922 yılının sonlarında Uşak'ta Türklerin topları onardıkları yeri gezdikten sonra mühimmatın çoğunu Fransa'nın sağladığı sanıla gelmiştir. Ama Türkler bizden 5000 sterlinlik silah satın almıştır. Ayrıca Fransızlardan, Ruslardan ve inanılması güç de olsa Yunanlıların kendilerinden bile ikmal malzemesi almışlardır. Ellison, *age.*, s. 115-116; G. Nypels'in vatandaşı Nieuwe Rotterdamsche Courant gazetesinin Balkan muhabiri olan Van Cruyf, 5 Şubat 1921 tarihinde yayınlanan “Kemalistan” adlı yazısında “Moskova'nın yardımı dışında milliyetçilerin diğer güçlerden mali yardım ve malzeme sağladığı genel olarak kabul görüyor. Örneğin savaş araç ve gereçleri, hammadde ve inşaat malzemesi Amerikan kaynağından İtalyan gemilerle Kemalist limanlara taşınıyor” diyordu. *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, s. 214.

Rumların bu husustaki istifadeleri haksız değildir. Bu sanatı Ermenilerden öğrenmişlerdir. Binaenaleyh bu gibi alışverişler şarkta eksik değildir.”

“Bu günlerde Yunan hükümet-i Kraliyesi, Venizelos’un propaganda ve ihtilal habasında yaptığı manasız sarfıyatı neşr edecek. Şimdi yeni hükümet ise kendi merkezi tahkim için gazetecilere, mütevasıl muharrirlere bir çok paralar vermekteydir. Burada herkes çalışıyor. Grekler için en esaslı şey paradır. İkinci derecede yine para, en son aile, namus, vatan ve bunların mümasili şeyler gelir. Türkler ile Ermeniler beynindeki asri ve kökleşmiş adavete yine Ermeniler’de para hırsı galebe eder. Bu sebeble Fransızlar, Klikeya muharebesinde Ermenilerden pek büyük gayret göstereceklerine inandılar. Ermenilerden asker yazdular, mükemmelen teçhiz etdiler. Lakin iş başına gelince bu sevimli Fransız müttelikleri Türklerin ekalliyetde bulunduğu yerlerde ibraz-ı basaret etdiler. Her fırsattan bil-istifade çaldular, soydular, katl-i am ve her dürlü feşayihî irtikab etdiler.

Her kim bir Ermeni muhibbi tarafından yazılan bir kitabı okumuş, yahud bir Ermeni kadının Türk idaresindeki korkunç akibetini göstermek maksadıyla bir Amerikalı tarafından icat edilen bir sinema filmi görmüş ise Ermenilerin muzaffer oldukları vakit Türklerle nasıl muamele ettiklerini, anlayabilmek için o kitabı yeniden okusun ve o filmi yeniden görsün. Fakat bir şartla: Genç bir Ermeni kızının yerine genç bir Türk kız, zalim bir Türk yerine zalim bir Ermeni ikame etmekle, hakikati anlamağa kâfiyet eder.”⁴⁸

Mösyö G. Nypels: *“Bütün bu fecayi’ afv edebilmek için hepsini bilüb anlamak lazımdır. Bu ise insanların yetişemeyeceği âli bir zekaya va-bestedir. Şark hakkındaki fena bilgilerimizin ıslabı mümkün olduğu kadar vesaiik toplamak ve her şeyi anlamağa çalışmakla hasıl olur”* diyor.

G. Nypels, Burdur’da Hilal-i Ahmer hastanesinde dostu Dr. Burhanettin’in yanında bir gece dinlendikten sonra Nuri Bey ile beraber Antalya’ya geldi. Alexander H. De Groot’un G. Nypels’in Antalya’dan Anadolu içlerine hareket tarihinde (1 Şubat 1921) olduğu gibi bir yanlışlık yoksa⁴⁹, 22 Mart 1921 tarihinde Antalya Limanı’ndan bindiği gemi ile İzmir’e ve sonra da Atina üzerinden memleketine gitti.⁵⁰ Yukarda söz ettiğimiz gibi G. Nypels, Atina yolculuğunu Venizelos’un Paris Sefiri olan Romanos ile gerçekleştirmiş ve onunla yaptığı mülakatı ise Nisan ayının ortasında gazetesinde yayınladığını görüyoruz.⁵¹ Onun dönüş sırasında takip ettiği güzergâh Anadolu’ya giriş güzergâhıydı. Yani Anadolu’ya girerken Atina’yı ve Yunan işgali altındaki İzmir’i ziyaret etmiş, çıkarken de bu şehirleri ziyaret etmesi çok manidar bir davranış olarak gözükmektedir.

⁴⁸ *Antalya’da Anadolu*, 19 Mayıs 1337.

⁴⁹ Çünkü Antalya’da Anadolu gazetesine göre George Nypels 5 Şubat’ta Antalya’ya geldi. *Antalya’da Anadolu*, 6 Şubat 1337.

⁵⁰ Groot, agm., s. 193.

⁵¹ *Antalya’da Anadolu*, 18 Mayıs 1337.

Anadolu Seyahati Sonrası Yazıları

G. Nypels Anadolu'dan ayrıldıktan sonra da elindeki notlarından yararlanarak Anadolu üzerine bazı makaleler yazmaya devam etmiştir. 9 Ağustos 1921 tarihinde yazdığı makalesinde Refet Paşa ile yaptığı söyleşiyi aktardı ve Kemalist hareketin en çarpıcı özelliğinin politikalarını açıklarken halk ile kurulan doğrudan diyalog olduğunu vurguluyordu. Muhabirin mensubu olduğu gazetede Anadolu üzerine başka yazılar çıktı. Gazetenin baş editörü 23 Eylül 1921 tarihli nüshada söylenenlerin aksine Anadolu'da farklı bir durum yaşandığından emin olduğunu ve Sevr Antlaşması'nın artık gözden geçirilmesi gerektiğini belirtiyordu. Gazete 8 Aralık 1921 tarihli nüshasında Sakarya Zaferi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Eylül 1921 tarihli konuşmasına yer veriyordu:

“Türkiye şimdiye kadar Dünya Savaşı'ndaki payı sebebi ile yeterince cezalandırılmıştır. Türkiye artık Suriye ve Mezopotamya hariç tüm topraklarını geri almak arzusunda. Hristiyan nüfusa zulüm yapılmayacaktır, ancak düşman ile iş birliği içine giren Hristiyanlar Büyük Millet Meclisi önünde mahkemeye çıkarılacaklardır. Müslümanlar ve Hristiyanlar Türkiye'de aynı haklara sahiptirler. Anadolu üzerindeki Türk iddiası ordu ile desteklenecek, ancak savaşta aşırıya kaçılmayacaktır. Türklerin arzusu, varlık haklarının tanınması ile barıştır.”⁵²

Gazetesinin 3 Ağustos 1922 tarihli nüshasından G. Nypels'in Şubat-Mayıs 1922 tarihleri arasında Atina ve İstanbul üzerinden Romanya ile Güney-Doğu Avrupa'ya bir seyahat yaptığı anlaşılmaktadır. Bu gezi onun tekrar Anadolu sorunu üzerine eğilmesine ortam hazırladı. İstanbul'da bulunduğu sırada son Sadrazam olan Tevfik Paşa ile görüştü. Bu sırada Tevfik Paşa, Yunan işgalinin Türk ulusu tarafından asla pasif şekilde kabullenilmeyeceğini belirtti. George Nypels bu gezisinden sonra gazetesinin 3 Temmuz 1922 tarihli nüshasında Türkiye ile Mısır arasındaki ekonomik ilişkileri kontrol eden Hollanda kapitülasyonlarının ne anlama geldiğini açıklıyordu. Muhabir 12 Temmuz 1922 tarihli nüshada ise Şeyh Ahmet el-Sunusi'nin Anadolu'daki durumuna değiniyordu.⁵³

Algemeen Handelsblad gazetesi 26 Ağustos-9 Eylül 1922 tarihleri arasında Türk ordusunun karşı saldırısını manşetlere taşıdı. Gazete 11 Eylül 1922 tarihli nüshasında Mustafa Kemal'in Türkiye'nin tartışmasız lideri olduğunu belirtti ve Kemalistlerin İzmir'e girişinin haberini verdi. Bu sırada Lahey'deki Türk Sefareti'ne bağlı İstihbarat Bürosu Misak-ı Milli'de belirlenen Türk barış koşullarını içeren bir basın bülteni yayınladı. G. Nypels'in gazetesi ise İzmir-Buca'da yaşlı bir Hollandalı çift olan De Jong ailesinin katledilmesini veriyordu. Algemeen Handelsblad 15-16 Eylül 1922 tarihli nüshalarında İzmir'i yok eden büyük yangını sayfalarına taşıırken, Dış Haberler baş editörü J. G. Barendrecht

⁵² Groot, agm., s. 201.

⁵³ Groot, agm., s. 201-202.

17, 18, 24 ve 25 Eylül 1922 tarihli sayılarında İstanbul, Boğazlar sorunu ve Sevr Antlaşması ile ilgili yazılar yazdı. Daha sonra gazetenin baş editörleri Çanak(kale) Krizi olarak adlandırılan süreci günü gününe takip ettiler.⁵⁴ Gazetenin 26 Eylül 1922 tarihli nüshasında, İzmir yangını sırasında Hollanda uyruklu 150 kişiyi taşıyan Hollanda Kraliyet Vapur şirketine ait Deucalion vapurunun 24 Eylül'de İstanbul'a ulaştığı haberi veriliyordu. Ama George Nypels yazdığı bir eleştiri makalesinde, İzmir'deki Hollandalıların korunması için İngilizlerden yardım istemek⁵⁵ yerine niçin kendi hükümetleri tarafından korunmadığını veya Levant'ta iyi ilişkiler içinde oldukları Fransızlardan koruma istenmediğini soruyordu. Ayrıca muhabir İzmir'de yaşananları Anadolu şehir ve kasabalarının yıkılmasının neticesi olarak değerlendiriyordu. Bu durumu öngöremeyen George Nypels, Anadolu'ya gelmek yerine Hollanda kraliyet ailesinden bir çift ile İskandinavya'ya seyahat etmesinden dolayı pişmanlık duymaktaydı. Gazetenin Eylül sonu sayılarında George Nypels, Hollandalıların İzmir'deki kayıpları ve durumları hakkında bilgi vermektedir. Hollandalıların hayatlarından endişe eden muhabir, konsolosluk binası ile birlikte "*hahlar, para, müceberhat*" dahil olmak üzere her şey elden çıkabilir demekteydi. Algemeen Handelsblad gazetesinin Türk sorununa karşı genel tutumu neredeyse bir ömür hizmetten sonra Charles Boissevain'in istifa edip yerine A. Heldring müdür, J. Kalf'ın baş editör olarak atanmasıyla da değişmedi.⁵⁶

G. Nypels, 20 Kasım 1922 tarihinde başlayacak olan barış konferansını izlemek üzere Lozan'a gönderildi. Muhabir Lozan'a gelen iki Hollandalı gazeteciden birisi idi. Müzakerelerin kesintiye uğradığı 4. 2. 1923 tarihine kadar her gün düzenli olarak yazılarını Amsterdam'a gönderdi. Bu yazılarında asıl haber kaynağı Dr. Rıza Nur idi. Bir yazısını da "İnatçı Adam, Rıza Nur'a" ayırdı. Muhabir, konferansta pazarlıkların çıkmaza girmesi ile hayal kırıklığı yaşadı ve oturumların resmi kapanışını bile beklemeden 2 Şubat 1923 tarihinde Lozan'dan ayrıldı. Lozan Konferansı'nın ikinci turuna gazetesinin böyle bir isteği olmadığı için katılmayan G. Nypels, bazı Türk delegeleriyle telefon ile temas kurdu. Mesela Türklerin asla terk etmediklerini söyledikleri Tuna'daki Adakale'nin restorasyonu konusunu gazetesine böyle aktarıyordu.⁵⁷ G. Nypels, 27 Mayıs 1923 tarihinde Lozan'a geri döndü, ama konferansı önceki gibi parlak bulmadı.

⁵⁴ Groot, agm., s. 203.

⁵⁵ İngiliz basın mensubu Grace M. Ellison, İzmir yangınının ardından şehre geldi. Yangından arta kalmış bir kaç binanın birinde sıkışık vaziyette oturan İngiliz memur ona yangın sırasında "...Hollanda, dehşet anında, bir savaş gemisinin kendi uyruklarını korumaya verilmesini istemişti" diyordu. Grace M. Ellison, Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası, Çev. İbrahim S. Türk, Milliyet Yayınları, Tarih Dizisi: 25, By., 1973, s. 47-48.

⁵⁶ Groot, agm., s. 204-205.

⁵⁷ Groot, agm., s. 206-207; İngiliz yetkili Eric Graham Forbes Adam, Lozan Konferansı'nı değerlendirdiği yazısında Türklerin "12 Ada ve Tuna nehri üzerindeki Adakale gibi bazı toprak

Algemeen Handelsblad, 24 Temmuz'da barış görüşmelerinin sona erdiğini, 11 Ağustos'ta İsmet Paşa'nın Ankara'ya döndüğünü okuyucusuna duyuruyordu. Bu haber Algemeen Handelsblad'ın Türkiye ile ilgili son haberi idi. 1923 yılından sonra Türkiye hakkında yazı yazmayan George Nypels, ilgisini başka yerlere çevirdi. On beş yıl aradan sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü ve anma töreni vesilesiyle 13 ve 16 Kasım 1938 tarihli yazılarında ise 1921 yılında yazdıklarının basit bir tekrarını yapıyordu. Bu yüzden başta Hollanda'nın Ankara Elçisi Ph. C. Visser de olmak üzere birkaç okuyucunun tepkisini çekti.⁵⁸

Sonuç

Milli Mücadele döneminde Amsterdam'da yayınlanan Algemeen Handelsblad gazetesi gezgin muhabiri olan George Nypels, 1920 yılının sonlarında Anadolu'ya gelmiştir. Muhabir Anadolu'da Aralık 1920-Mart 1921 tarihleri arasında bulunmuştur. Aynı dönemde Ankara'ya başka ülkelerin basın mensuplarının da geldiği tespit edilmektedir. Bu dönemde Türkiye'ye gelen basın mensuplarının ortak düşüncesi Anadolu'daki durumun Avrupa'da düşünüldüğünden çok daha iyi olduğu idi.

George Nypels gazetesine gönderdiği mektuplarında İstanbul halkının Milli Mücadele'ye bakışını, Yunanlıların İzmir ve Anadolu'da yaptıklarını detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Mesela Kral Konstantin İzmir'den ayrılırken Rumlar ve Yunan askerinin rasgele silah ve el bombası attığını, bu sırada Rumların dışındaki ahalinin yaşadığı korkuyu gözleriyle gördü. Hatta Türkler işgal sırasında yaşanan kanlı olayların yeniden yaşanmasından endişe etmişlerdir. Diğer yandan Yunanlı subaylar ise Osmanlı ordusunun terk ettiği harp malzemelerini milliyetperverlere satmaktan geri durmadılar. Bu satış işlemi Türklerin kontrolündeki limanlarda yapılıyordu. Ayrıca Ankara'nın durumu, Milli Mücadele'nin önde gelenlerinin düşünceleri, Rum, Yahudi ve Ermenilerin tavırları gözler önüne serilmektedir. Ankara'da had safhada ev yokluğu çekildiği, yabancıların kalabileceği doğru dürüst bir otel veya hanın olmadığı, sadece bir (kaç) otomobilin varlığı, Yahudi ve Ermenilerin işbirliği içinde olduğu görülmektedir.

George Nypels, Türkiye'de seyahat edenlerin Türklerin asil ve namuskâr olduğunu her zaman tekrar ettiğini belirtir. Buna örnek olarak Burdur Hilal-i Ahmer 'inde karşılaştığı Operatör Burhanettin Bey'in Simon Efendi isminde bir Rum'un eşini ameliyat ederek kurtardığını, ama onların hala Yunan bayrağı ve Venizelos hayali kurmaktan vazgeçemediklerini görür.

iddialarının sadece pazarlık amacıyla metne konulmuş olduğu açıkça görülüyordu" demektedir. Ali Satan (Der.), İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923, Çev. Sevtap Demirci, Tarihçi Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 37-38.

⁵⁸ Groot, agm., s. 208.

George Nypels, Anadolu'dan ayrıldıktan sonra bir müddet daha elindeki notlarını kullanarak bazı makaleler yazmıştır. Lozan Barış Konferansı'na gazetesinin temsilcisi olarak katılmıştır. Tarafsız bir ülkenin gazetecisi olarak George Nypels'in Anadolu'ya dair gözlemleri Milli Mücadele dönemi çalışmalarını açısından önemli bir kaynak olacağı kanaatindeyiz.

Kaynaklar

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030. 18. 01. 01. 1. 3. 20.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), Proje Yöneticisi: Yusuf Sarımay, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2003.

TBMM. Arşivi, Sicil No. 1569, Defter No. 91, X. Devre Antalya Milletvekili dosyası.

Sürelî Yayınlar

Antalya'da Anadolu, 6 Şubat 1337.

Antalya'da Anadolu, 18 Şubat 1337.

Antalya'da Anadolu, 18 Mayıs 1337.

Antalya'da Anadolu, 19 Mayıs 1337.

Antalya'da Anadolu, 25 Temmuz 1337.

Antalya'da Anadolu, 26 Temmuz 1337.

Basılı Eserler

ARSLAN Esat (1995) "1921 Yılı İlk Yarısında Türk, Fransız, İtalyan Yakınlaşması Karşısında İngiliz Politikası ve Mustafa Sagir Olayı" , *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 31, Mart 1995.

AYBARS Ergün (2000) *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ercan Kitabevi, İzmir, 7. bs.

BAYUR Yusuf Hikmet (1995) *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, TTK Yayını, Ankara, 2. bs.

ÇAM Yusuf (2013) "Erken Mübadele Kentleri: İzmit, Adapazarı, Yalova", Mübadil Kentler: Türkiye, Ed. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul.

ÇETİNKAYA Ali (2012) *Askerlik Hayatım Irak Cephesi, İşgal İzmir'i ve Aynalık 1914-1922*, Yay. Haz. Oktay Şimşek-Zeki Dilek, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ELLİSON Grace M. (1973) Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası, Çev. İbrahim S. Türek, Byy., Milliyet Yayınları, Tarih Dizisi: 25, Byy.

ELLİSON Grace (1999) *Ankara'da Bir İngiliz Kadını*, Çev. Osman Olcay, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Evlîya Çelebi bin Derviş Mehmet Zilli (2005) *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Yücel Dağlı vd. , C. IX, Yapı Kredi Yayını, İstanbul.

- GAULİS Berthe Georges (1981) *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, Çev. Cenap Yazansoy, Rado Yayınları, İstanbul.
- GAULİS Berthe G. (2006) *Çankaya Akşamları*, Çev. A. Göke Bozkurt, İlgî Kültür Sanat Yayını, İstanbul.
- GROOT Alexander H. De (2008) “Hollanda Basınında Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Milli Hareketi 1919-1923”, Çev. Neslihan Demirkol, *Kebikeç*, S. 25.
- GROOT Alexander H. De (2009) *The Netherlands and Turkey Four Hundred Years of Political, Economical, Social and Cultural Relations*, The Isis Pres, İstanbul.
- GÜÇLÜ Muhammet (2004) *Dr. H. Burhanettin Onat ve Hayatı (1894-1976)*, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası yayını, Antalya.
- GÜÇLÜ Muhammet (2011) “İzmir’in İşgaline Tanık Bir Zatin Kaleminden: “İzmir’de Neler Oldu? 1336/1920” Kitapçığı Üzerine”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Bahar 2011.
- GÜÇLÜ Muhammet (2011) “Milli Mücadele Döneminde Burdur’a Gelen Yabancı Gazeteci ve Gözlemciler”, *Kuva-yı Milliye’den Cumhuriyet’e Burdur*, Ed. Zafer Gölen, Fakülte Kitapevi Yayını, Isparta.
- GÜNDEM Mehmet (2012) *Lüzumlu Adam İshak Alaton-Biyografi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 5. bs.
- GÜRSOY Yaşar (2011) *Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- JAESCHKE Gotthard (1989) *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (1918-1922)*, TTK. Yayını, Ankara, 2. bs.
- Kadriye Hüseyin (1987) *Mukaddes Ankara’dan Mektuplar*, Çev. Cemile Necmeddin Sahir Silan, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- ONAT Burhanettin (2000) *Bir Zamanlar Antalya-Bir Antalya Sevdalısının Kaleminden*, Ed. Ayşe Üçok, Me-Pa Aş., İstanbul.
- ORAL Mustafa (2007) “Kurtuluş Savaşı’nda Antalya’da İstihbarat ve Propaganda”, *20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu (Antalya, 22-24 Kasım 2007)*, Yay. Haz. Mustafa Oral, C. I, Akdeniz Üniversitesi Yayını, Antalya.
- RENSSEN Henk van (2006) *De Revolutieverzamelaar, George Nypels reis correspondent de wereldoorlogen*, Amsterdam.
- SATAN Ali (2010) *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, Çev. Burak Özsöz, Tarihçi Yayınevi, İstanbul.
- SATAN Ali (Der.) (2011) *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, Çev. Sevtap Demirci, Tarihçi Yayınevi, İstanbul.
- SATAN Ali (Der.) (2012) *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, Çev. Sevtap Demirci, Tarihçi Yayınevi, İstanbul.
- SONYEL Salahi R. (2003) *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, TTK. Yayını, Ankara.
- STREIT Clarence K. (2011) *Bilinmeyen Türkler (Ocak-Mart 1921)*, Çev. M. Alper Öztürk, Yay. Haz. Heath W. Lowry, Bahçeşehir Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- TUNÇ Salih (1999) *İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Maraş Halkevi ve Faaliyetleri

Nermin GÜMÜŞALAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

GÜMÜŞALAN, Nermin, Maraş Halkevi ve Faaliyetleri. CTAD, Yıl 10, Sayı 19 (Bahar 2014), s. 147-171.

Uyanışı temsil eden kurumlar olarak Cumhuriyet tarihine damgasını vuran Halkevleri, ülkenin sosyal ve kültürel kalkınmasında rol aldığı gibi aynı zamanda da Cumhuriyetin getirdiği değerlerin geniş halk kitlelerine ulaştırılmasında önemli bir misyonu yerine getirmiştir. CHF ilkelerine göre faaliyet gösteren bu kurumlar, partili partisiz herkesi bir araya toplayarak, birleştirecek ve tanıştıracak, eğitim ve kültür yuvaları olarak planlanmışlardır.

Özellikle milli bilinci oluşmuş, birbirini anlayan, seven ve milli ülküye bağlı bir toplum oluşturmayı hedefleyen bu merkezler, 14 şehirde, 19 Şubat 1932 tarihinde faaliyete başlamıştır. 1940'tan sonra ise kurulan Halkodalarıyla Anadolu'nun kent, kasaba hattâ köyelerine kadar çağdaş bilimin ışığını ulaştırmaya çalışmış, yurdun her köşesinde çıkan halkevi dergileriyle de bu ışığın taşıyıcıları olmuşlardır.

Bu anlamda Maraş'ta Halkevi faaliyetleri 1934 yılında Maraş Halkevi'nin kurulmasıyla başlamış ve dokuz dalda faaliyet göstermiştir. Bu faaliyetlerin 1936 yılında Maraş Vilayet gazetesinin Halkevinin yayın organı olması ile birlikte her kesime ulaşması sağlanmıştır. Ancak başlangıçta planlanan üstün hedeflere Maraş'ta tam olarak ulaşılammıştır. Bu durumun nedeni olarak "gelirdeki sıkıntılar, başkanların sık sık değişimi ve bir takım suistimallerin yaşanması" gösterilmiştir. DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte 8 Ağustos 1951'de çıkarılan 5830 tarihli yasayla ülke çapındaki Halkevleri kapatılmış ve tüm mal varlıklarına da devlet tarafından el konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Maraş, Maraş Halkevi, Halkevleri, Cumhuriyet Halk Fırkası, Maraş Vilayet Gazetesi

GÜMÜŞALAN, Nermin, People's House and its Activities in Maraş Province. CTAD,

Year 10, Issue 19 (Spring 2014), p. 147-171.

People's House is one of the leading institutions of the Republican history as the champions of the awakening. They took part in social and cultural development of the country as well as fulfilling an important task in delivering the values of the new Republic to popular masses. These were planned as educational and cultural homes calling for everybody regardless of any membership to the party as well as encouraging them to get acquainted with each other in accordance with the principles of the Republican's People Party (CHF). The Houses became active in 14 provinces on February 19th, 1932 aiming at raising a society with national consciousness, understanding, affection and devotion to the national ideal. In 1940's the Houses expanded their sphere especially through People's Rooms established in various provinces, cities and even in villages by delivering the light of contemporary science through various journals.

People's House in Maraş province was established in 1934 and consisted of nine branches. Maraş Provincial Newspaper became the journal of People's House in 1936 aiming to spread its activities to popular masses from all segments. However, it was not able to achieve its initially planned superior goals due to the reasons including *shortcomings in the income, frequent changes of the Chairs* as well as *experience of some misuses*. The entire People's Houses were closed down by the Law 5830 of 8 August 1951 in the Democrat Party's rule and their entire property holdings were seized by the government.

Keywords: Maraş, Maraş People's House, People's Houses, Republican People's Party, Maraş Provincial Newspaper.

Giriş

Ülkede 1932 yılından itibaren açılmaya başlayan Halkevlerinin tanım ve amacına geçmeden önce, II. Meşrutiyet döneminden itibaren ülkeye hizmet etmeyi kendisine amaç edinmiş olan ve Türk dernekleri içerisinde de en uzun ömürlü olan Türk Ocağına kısaca değinmekte fayda vardır. Çünkü bu dernek Halkevlerinin kuruluşuna değin oluşturduğu birikimiyle yeni temellerin atılmasında önemli bir dayanak olmuştur.¹

Türk Ocağı, 12 Mart 1912 tarihinde kurulmuştur. Balkan Harbi sonrası başlayan milliyetçi uyanıştan etkilenildiği belirtilmektedir. 20 Haziran 1911 tarihinde esasları belli edilen ve 1913 yılında İstanbul'da basılan tüzüğüne göre, kuruluş amacı "İslam kavimlerinin başlıca mühimi olan Türklerin, milli terbiye

¹ Kenan Akyüz, "Türk Ocakları", *Bellesten*, C. 1, S.196, 1986, s. 201; İbrahim Karaer, *Türk Ocakları (1912-1931)*, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara, 1992, s. 9; Füsün Üstel, İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: *Türk Ocakları(1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 51.

ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve itilası ile Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır". Şeklinde açıklanmıştır. Ocağın tüzüğünde üçüncü madde olarak hiçbir siyasi partiye alet olunmayacağı ve siyasetle uğraşılmayacağı yer almıştır. Ancak ocak İttihat ve Terakki Partisi ile Enver Paşa'nın maddi ve manevi yardımı altında gelişmiştir².

Ocağın, belli edilen hedeflere ulaşmak için yapacakları arasında yeni okullar ve kulüpler açmak, buralarda dersler, konferanslar ve halka açık toplantılar düzenlemek, kitaplar ve dergiler yayınlamak, milli serveti korumak ve çoğaltmak üzere değişik meslek gruplarından uzmanlara danışarak, milli iktisada ve ziraata yol göstermek ve bu alanlardaki kuruluşların doğup yaşamalarına yardımcı olma³.

Bu hedeflerle işe başlayan Türk Ocağı, kısa süre içerisinde yurdun birçok yerinde şube açmış ve bu şubelerin, üniversite ve gençlik çevrelerinde etkili olmasını sağlamıştır. Ocaklarda, Osmanlı Devletinin sorunları tartışılmış ve azınlıkların ayrılıkçı çabalarına Türkçü yaklaşımlarla çözümler aranmıştır. Ocaklar, Kurtuluş Savaşında da etkin rol oynamış, işgalleri protesto için düzenlenen mitinglere öncülük edilmiş, ulusal direnişe de katkıda bulunmuşlardır. Ancak Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu ile gelişen olaylar, ocakları bir yönüyle eski düzenin özlemine duyan ya da Türk dünyası birliğini düşleyenlerin dayandıkları bir kuruluş haline getirmiştir⁴. Böylece Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 yılında düzenlediği büyük kongrede Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi'nin karşı koymasına rağmen kabul edilen yeni parti tüzüğüyle Türk Ocakları da partinin denetiminde birer kuruluş sayılmıştır⁵.

Milli ve çağdaş bir devlet kurmak için 1923-1930 yılları arasında gösterilen çabalar birçok siyasi ve dini içerikli direnme ile karşılaşmıştır. Özellikle Menemen'de Kubilay Olayının yaşanması, milli bir devletin hızla kurulup yerleşmesini kolaylaştırmak, bu amaca yönelik çalışmaları yaymak ve ülke genelinde benimsetmek gereğini bir kez daha ortaya koymuştur. Bu amaca yönelik olarak Atatürk, 24 Mart 1931 tarihinde vermiş olduğu beyanatında, "aynı cinsten olan kuvvetler, müşterek gaye yolunda birleşmelidirler" demiştir⁶. Nitekim 10 Nisan 1931 tarihinde toplanan Türk Ocakları olağanüstü kurultayı,

² Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, C. II, (1908-1914)*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1971, s. 470; Akyüz, "Türk Ocakları", s. 202-203.

³ Akyüz, "Türk Ocakları", s. 202-203.

⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3. Kitap İkinci Bölüm, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2010, s. 82.

⁵ Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 3. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 296; Karaer, *Türk Ocakları (1912-1931)*, s. 32, 36, 37.

⁶ Akyüz, "Türk Ocakları", s. 208-209.

Türk Ocakları Derneğinin kapatılmasına ve derneğin sahip olduğu bütün haklarını Cumhuriyet Halk Fırkasına devrine karar verilmesini önermiş, öneri oy birliği ile kabul edilmiştir. Böylece 257 şubesi bulunan Türk Ocakları derneği kapatılmış, tüm mal varlıkları CHF'na devr edilmiştir⁷.

Bundan sonra teorik planda değil filen yurdun ilçesine, bucağına, köyüne kadar girip halkla doğrudan doğruya kaynaşacak ve ona yeni devletin yaptığı yenilikleri anlatacak büyük kuruluşların varlığına ihtiyaç duyulduğu fark edilmiştir. Halkevleri işte bu ihtiyaçtan doğmuştur⁸. CHF, 1931 Kurultayından sonra yurt genelindeki etkinliğini arttırmak amacıyla çok önemli bir yan kuruluş olarak Halkevlerinin ve Halkodalarının açılmasına karar vermiştir. Partiye bağlı bir yan kuruluş olarak açılan Halkevleri, partinin ana dayanaklarından olan Halkçılık Programının bir gereği sayılmıştır. Mustafa Kemal bu kuruluşlarla partinin bütün yurttaşlara kucağını açmasını “*sosyal ve kültürel bir devrim*” olarak değerlendirmiştir⁹.

İlk Halkevi 19 Şubat 1932’de Ankara’daki eski Türk Ocağı binasında açılmıştır¹⁰. Düzenlenen törende konuşan CHF Genel Sekreteri Recep Peker, halkevlerinin kuruluş amacını: “*CHF’nın halkevleriyle takip ettiği gaye, milleti şuurlu, birbirlerini anlayan, birbirlerini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilatlandırmaktır*”¹¹ şeklinde açıklamıştır.

Halkevi yönetmeliğinin birinci maddesine göre ise kuruluşun amacı: “kalplerinde ve dimağlarında memleket sevgisini mukaddes ve ileri yürüten yüksek bir heyecan halinde duyanlar için toplanma ve çalışma yeridir” şeklinde tanımlanmıştır. Dönemin Başbakanı İsmet Paşa’ya göre ise:

“Halkevleri, vatandaşların külfetsiz toplanacakları yer olduğu gibi, vatandaşların memleket ve millet işlerini bilhassa memleketin yüksek kültür işlerini, düşündükleri gibi zahmetsiz konuşabilecekleri bir yerdir. Halkevleri siyasi bir müesseseye değildirlir. Sosyal ve kültürel kurumlardır. Halkevleri bizim anlayışımıza göre, Türk vatanında, Türk Cumhuriyetinde, ahlak, ilim ve anlayış meşhurlarının tatbik edildiği, ızab olunduğu, genişletildiği ve kökleştirilip yerleştirildiği yerlerdir”.¹²

⁷ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, s. 84; İbrahim Karacı, *Türk Ocakları (1912-1931)*, s. 39.

⁸ Akyüz, “Türk Ocakları”, s. 208.

⁹ Şerafettin Turan, *Kökene Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi*, Tüses Yayınları, İstanbul, 2000, s. 43.

¹⁰ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, s. 85; CHP, XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s.8; Şerafettin Zeyrek, *Türkiye’de Halkevleri ve Halkodaları*, Anı Yayınları, Ankara, 2006, s.23; Anıl Çeçen, *Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Çağ Yayınları, İstanbul, 2000, s. 95.

¹¹ Tefvik Çavdar, “Halkevleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1983, s. 878; Çeçen, *Halkevleri*, s. 95.

¹² Zeyrek, *Türkiye’de Halkevleri ve Halkodaları*, s. 18.

Böylece Halkevleri, kültürel amaç olarak folklor ve otantik Türk hayat tarzına dayanan bir ulusal kültürün oluşturulması için çalışırken aynı zamanda da kırsal kesimde yaşayan mümkün olduğu kadar çok insana, cumhuriyetin ilkelerinin yaygınlaştırılması ve bu ideolojiye sahip çıkan bireylerin yetiştirilmesini hedeflemiştir. Ayrıca halkın bu ideoloji sayesinde modern ve siyasal bir kimlik oluşturmaya da yardım edilmiştir.¹³

İlk olarak Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, İstanbul, Eskişehir, İzmir, Konya, Van ve Samsun olmak üzere 14 şehirde kurulmuş¹⁴ olan halkevlerinde öncelikli hedef, Türk devriminin yolunda yürümek, devrim fikirlerinin yayılmasına ve benimsenmesine çalışmak, yeni bir milli sanat, yeni bir milli dünya görüşüne ve kültüre sahip olmaktır. Millet Hayatındaki bu geniş ve feyizli hareket bir nevi yeniden doğuş olarak kabul edilmiştir. Anlaşılacağı üzere yeni bir toplum ve yeni bir hayatın kurulması amaçlanmıştır. Bu yeni hayat ile birlikte topluma birtakım yeni alışkanlıklar, davranış ve düşünüş biçimleri, sanat ve müzik zevki ile eğlence biçimleri kazandırmak hedeflenmiştir. Yeni hayatın amaçlanan niteliği ise hem medeni hem de milli olmasıdır. Toplumun öğreticisi olan halkevleri, telkin ve terbiye ile toplumu eğitip, halka doğru tezleri aşlamakla yükümlü tutulmuşlardır.¹⁵

Çalışmalarını dokuz dalda yürüten Halkevleri, ilk açtıkları dönemlerde bu çalışma alanlarını “şube” olarak adlandırmışlardır. İki anlama gelen “şube” kavramının ilki, Halkevlerinin çalışma yaptığı dokuz alanı, ikincisi ise Halkevlerinin ülke çapında örgütlenme aşındaki her bir birimini ifade etmektedir. İfadelerin karışıklık yaratmasından ötürü daha sonra çalışma alanları için “kol” tabirini kullanmışlardır.¹⁶ Çalışma alanlarının dokuz tane olması Reşit

¹³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, 3.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 333; Zeki Ankan, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, C. 6, S. 23, Ankara, 1999, s. 261; Nuray Bayraktar, *Halkevlerinin ülke kültürüne, insanın gelişimi ve dönüşümü açısından katkıları ve öneriler*, Halkevleri Yayınları, Ankara, 1999, s. 15.

¹⁴ Çeçen, *Halkevleri*, s. 100; Zeyrek, *Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları*, s. 23; Oğuz Temizhan, *Halkevleri ve Halkevlerinin 1932-1940 Arası Eğitim Faaliyetleri*, (Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s. 30; Ceyhan Polat, *Halkevlerinden Bir Kesit Bolu Halkevi(1932-1969)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010, s. 14.

¹⁵ CHP, *Halkevleri ve Halkodaları*, s.4; Bayraktar, *Halkevleri,ülke kültürü..*, s.86; Neşe G. Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, Ankara, 2003, s. 61; Oğuz Temizhan, *Halkevleri ve Halkevlerinin 1932-1940 Arası Eğitim Faaliyetleri*, (Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s. 30.

¹⁶ Çeçen, *Halkevleri*, s.104, 105, 106; O. Temizhan, *Halkevleri ve Eğitim*, s. 54.

Galip'e göre güzel bir tesadüf olarak görülmüştür. Çünkü Türklerde eski zamanlardan beri dokuz sayısı kutlu olarak kabul edilmiştir.¹⁷

Halkevleri, eğitim faaliyetlerini bu dokuz şubede farklı yıllarda çıkarılan tüzük ve yönetmeliklere göre aldıkları farklı isimlerle gerçekleştirmişlerdir. İlk kurulduklarında faaliyette bulunan şubelerin isimleri; Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi, Güzel Sanatlar Şubesi, Temsil Şubesi, Spor Şubesi, İçtimai Yardım Şubesi, Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi, Kütüphane ve Neşriyat Şubesi, Köycüler Şubesi, Müze ve Sergi Şubesi olarak belli edilmiştir¹⁸. 1935 yılına gelindiğinde ise faaliyet gösteren bu şubelerin bir kısmının isimleri değiştirilmiş ve Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi, Ar Şubesi, Gösteri Şubesi, Spor Şubesi, Sosyal Yardım Şubesi, Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi, Kitapsaray ve Yayın Şubesi, Köycülük Şubesi, Müze ve Sergi Şubesi olarak devam etmiştir¹⁹.

Maraş Halkevi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Maraş Halkevinin kuruluş ve faaliyetlerine geçmeden önce 1923 yılından 20.02.1934 halkevi kurulana kadar şehre hizmet etmiş olan Türk Ocağının faaliyetlerine kısaca değinmekte fayda görülmüştür²⁰. Maraş Türk Ocağının kuruluşu ile ilgili olarak rastladığımız ilk tarih Cumhuriyetin ilanından sonra Aralık 1923'te olmuştur. Bu tarihte Ankara Türk Ocağına emvali metrukeden (terk edilmiş mal) bina tahsis edildiği ve aynı şekilde de birçok şehirde kurulan ya da kurulacak olan ocaklar için emvali metrukeden bedeli mukabilinde bina tahsis edildiği anlaşılmaktadır ki Maraş 'ta bu illerin içinde sayılmıştır²¹. Daha sonra Maraş Türk Ocağının ismi 23 Nisan 1924'te yapılan Türk Ocaklarının I.Kurultayında geçmiştir. Bu kurultaya Maraş Türk Ocağı da katılmıştır. Kurultayın zabıtlarında Maraş Türk Ocağı delegesinin, Divan-ı Muhasebat Murakıplarından Nusret Bey olduğu belirtilmiştir²². Maraş Türk Ocağının kuruluşuyla birlikte diğer ocaklar gibi esasta ulaşılmak istenen millî gayeler için pek çok faaliyette bulunulduğu ancak bütçe konusunda birtakım sıkıntılardan

¹⁷ Çavdar, *Halkevi*, s. 880.

¹⁸ *CHP Halkevi Talimatnamesi*, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1932, s.3-5; Zeyrek, *Türkiye'de Halkevi ve Halkodaları*, s.45; Birgül Bozkurt, *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Eğitim Politikaları (1923-1950)*, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 2007, s. 185.

¹⁹ *Halkevinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasası*, Ulus Basımevi, Ankara, 1936, s. 90.

²⁰ *BCA, CHP, Fon: 490.0.1 Yer No: 496.1997.3; Hediye Tütiz, Cumhuriyet Döneminde Halkevinin Eğitim ve Tarih Çalışmaları 1932-1951, (Akdeniz Bölgesi Örneği)*, (Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2012, s. 199.

²¹ Karaer, *Türk Ocakları (1912-1931)*, s. 24,25.

²² Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931)*, s. 165.

olduğu anlaşılmaktadır. Ocağın 1927 yılı itibariyle bütçesi 2.423 iken bir yıl sonraki bütçesinin 2.040'a düştüğü kaydedilmiştir²³.

Ocağın şehirdeki faaliyetlerine gelince öncelikle Türk Ocaklarının amaçlarından biri milli iktisadın gerçekleştirilmesi olduğu için genellikle ilk planda halkın memleket ekonomisine hâkim olması için yapılan çalışmalar fark edilmektedir. Bu amaçla ticarete altın yerine para kullanılması için tüccarların aydınlatıldığı, sermaye sahibi kişileri bir araya getirerek Rençber Birliği A.Ş.'nin kurulduğu belirtilmektedir²⁴.

Ocağın faaliyetleri arasında eğitim alanında çalışmalarda yer almıştır. Özellikle Türk Ocakları Merkez Heyeti Mustafa Kemal'in 16 Ağustos 1928 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan yazı değişikliği ile ilgili düşüncelerini açıklamasının ardından 10 gün içerisinde yeni alfabe baskılarını hazırlayıp bir tamimle birlikte ocaklara göndermiş ve hızla Türk Ocakları yeni alfabeyi öğretmek üzere kurslar açmışlardır. Maraş Türk Ocağı da 1928 yılının Eylülünde yeni alfabeyi öğretmek adına kurs açmıştır Aynı zamanda gençleri kahveden kurtarmak için bir kütüphane inşası için de çalışmalar yapılmıştır²⁵.

Ocağın sporu teşvik konusunda da çalıştığı özellikle ata sporumuz olan güreş için ocağın bahçesine bir "Güreş Meydanı" yaptırdığı bildirilmektedir. Halkın özellikle tatil günü olan Cumaları burada eğlenmeleri istenmiştir. Teşvik amaçlı Cuma günleri halk davul ve zurna ile toplanıp spor yapmaya teşvik edilmiştir²⁶.

Ancak bir süre sonra Türk Ocakları, İttihat ve Terakkinin kurduğu ulusçu yaklaşımdan uzaklaşarak cumhuriyet döneminde olayı ırkçı boyutlara taşımışlar ve işi faşizm hayranlığına kadar götürüp Mussolini'yi bir halk kahramanı olarak gösteren konuşmalar yapmışlardır. Halkı da bu yönde etkilemeye başlayan Türk Ocakları, Atatürk ve kadrosunun ülkeyi devrimler doğrultusunda düzenlemesine engel teşkil eder görünmüşlerdir. Özellikle Ocağın idari kadrosunun birbiriyle anlaşamaması ve Serbest Cumhuriyet Fırkasına olan yakınlıkları sebebiyle Ocak üzerinde bir takım düzenlemeler yapılması zaruri kabul edilmiştir. 10 Nisan 1931 tarihinde Türk Ocakları olağanüstü kurultayı oy birliğiyle Türk Ocakları Derneğinin kapatılmasına ve derneğin sahip olduğu bütün haklarını Cumhuriyet Halk Fırkasına devrine karar vermiştir. 1932 yılından itibaren de Halkevleri kurulmaya başlamıştır²⁷.

²³ Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931)*, s. 319.

²⁴ "Maraş Türk Ocağı", *Türk Yurdu Dergisi*, No.1, C.I, Teşrin-i Sani 1340 (Kasım 1924), s.80; Karaer, *Türk Ocakları (1912-1931)*, s. 162

²⁵ Karaer, *Türk Ocakları (1912-1931)*, s. 74, 75.

²⁶ Maraş Türk Ocağı", *Türk Yurdu Dergisi*, No.1, C. I, Kasım 1924, s. 80.

²⁷ Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931)*, s. 323; Çeçen, *Halkevleri*, s.86; Turan, *Türk Devrim Tarihi*, s.83; Karaer, *Türk Ocakları (1912-1931)*, s. 39.

Maraş Halkevinin kuruluş tarihi kayıtlara 20.02.1934 olarak geçmiştir²⁸. Halkevi Reisi aynı zamanda Fırkanın da reisi olan Burdur Mebusu Halit Onaran olmuştur²⁹. Halkevi binası olarak, 1936 yılında Maraş Halkevi ve Partinin kullandığı binanın, o yıllarda Trahom hastanesi olarak kullanılan bina ile yer değiştireceği gerekli tadilatlar için çalışmaların başlatıldığından bahsedilmektedir³⁰.

Maraş Halkevi'nin kuruluşuyla birlikte oluşturduğu şubeler; Dil, tarih ve edebiyat, ar, gösterit, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri ve kurslar, kitapsaray ve yayın, köycülük, müze ve sergi şubeleridir. Kısa sürede çalışmaya başlayan şubelerin bir yıl içerisinde yapmış olduğu faaliyetler şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi: Farklı konularda 20 konferans vermiştir.
2. Ar Şubesi: 18 konser, 53 tedansan³¹, 5 şölen, 6 nişan töreni yapmış, bu toplantılara 14.008 vatandaş katılmıştır.
3. Gösterit Şubesi: 12 gösteri yapmıştır.
4. Spor Şubesi: Bir spor yurdu açmış, 3 futbol, 1 voleybol, birkaç kez güreş müsabakaları düzenlemiş ve iki günlük bir atlı gezinti yapmıştır.
5. Sosyal Yardım Şubesi: Çarşafaları kaldırmış, 15 yoksul kadına manto dağıtmıştır.
6. Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi: Öğrencilere riyaziye ve Almanca dersleri vermiş, biçki, dikiş, çiçek ve şapka kursu açmıştır.
7. Kitapsaray ve Yayın Şubesi: Bir okuma evi ve kitapsarayı açmış, buralardan 13.302 vatandaş faydalanmıştır.
8. Köycülük Şubesi: On köyde Köy Kanunu'nu halka anlatmış ve tatbikine yardımcı olmuştur.
9. Müze ve Sergi Şubesi: Tarihi araştırmalarda bulunmuştur³².

²⁸ BCA, CHP, Fon: 490.01 Yer No: 496.1997.3; Hediye Titiz, *Cumhuriyet Döneminde Halkevilerinin Eğitim ve Tarih Çalışmaları 1932-1951, (Akdeniz Bölgesi Örneği)*, (Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2012, s.199; *Maraş*, Sayı 47, 31 Temmuz 1934, s. 2.

²⁹ *Maraş*, Sayı 48, 7 Ağustos 1934, s. 3.

³⁰ *Maraş*, Sayı 140-1, 4 Haziran 1936, s. 3.

³¹ Hanımların ve beylerin, geceleri dışarıya çıkamadıkları dönemlerde özellikle cumartesi ve pazar öğleden sonraları evlerde yapılan alkolsüz tanışma ve kaynaşma partilerine 20. yüzyıl başlarında verilen ad. Danslı çay partisi.; Bkz. Yaşar Çağbayır, Ötügen Sözlük, Ötügen Yayınları, C. 5, İstanbul, 2007, s. 4670 ve ayrıca bkz. Mustafa Nihat Özön, *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1962, s. 221.

	Dil Tarih Edebiyat	Ar	Gösterit	Spor	Sosyal Yardım	Halk Dershane ve Kursları	Kitapsaray Yayın	Köycüler	Müze Sergi
Avukat	1	-	-	-	2	1	-	-	-
Doktor	-	-	-	-	5	-	-	-	-
Öğretmen	14	11	19	2	4	3	-	16	1
Tecimen (Tüccar)	-	4	-	7	16	1	5	2	8
İşçi	1	22	5	26	26	3	4	9	9
Çiftçi	2	-	-	10	75	7	8	44	-
Güzel Sanatlar	-	13	-	-	3	-	-	-	-
Görevliler	1	31	2	-	-	8	8	38	4
Bayan	3	3	-	-	18	-	-	-	-
Bay	16	78	26	201	217	23	25	109	22
Yekûn	19	81	26	201	234	23	25	109	22

Tablo 1: 1935 Yılı Faaliyet Raporuna Göre, Maraş Halkevi Şubelerinde Kayıtlı Olan Kişi Sayısı ve Meslek Grupları ³³

Yine 1935 yılında Maraş Halkevi Yönetim Kurulu, 31 toplantı yapmış ve 219 katılımcı sağlamıştır. Komiteler, 51 toplantı ile 128 katılımcı toplamış, şubelerin düzenlediği 19 toplantıya ise 420 kişi katılmıştır. Şehrin kalkınmasında önemli rol oynayacak olan kitapsarayında toplamda 452 kitap yer almış, bu kitapları bir yıl içerisinde okuyanların sayısı ise 1.249'a ulaşmıştır.

Şubelerin bireysel olarak faaliyetlerine bakıldığında Gösterit Şubesi, 12 gösteri düzenlemiş ve bu gösterilere 4.187 kişi katılmıştır. Şehrin henüz sineması olmadığı için sinema gösterimi yapılamamıştır. Aynı yıl içerisinde şube, 6 konferans vermiş 2.107 kişi bu konferanslardan faydalanmıştır.³⁴

Yine bu yıl içerisinde Halkevi tarafından 10 kongre düzenlenmiş, bu kongrelere 870 kişi katılmıştır. Şehirde verilen 3 baloya 900 kişi dâhil olmuş, yapılan 18 şölene 245 kişi gelmiş, 2 tane nişan ve nikâh töreni yapılmış, 150 kişi

³² *Halkevinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülâsası*, Ankara, 1936, s. 90.

³³ *Halkevinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları*, s. 126-190.

³⁴ *Halkevinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları*, s. 196-207.

davete katılmıştır. şehirde 1935 yılı içerisinde aylı dans toplantısı düzenlenmemiştir.³⁵

Halkevlerinin düzenlediği sergiler ve sportif faaliyetler içerisinde, Maraş Halkevi, 7 defa gezi düzenlemiş ve bu gezilere 126 kişi katılmıştır. 25 kişinin katılımı ile bir defa ders yapılmış, 5 kez köylere gezi düzenlenmiş ve 90 kişinin katılımı sağlanmıştır. Özel günlerden olan bayramlar için 5 defa tören düzenlenmiş ve bu törenlere 3.170 kişi katılmıştır.³⁶

1936 yılı içerisinde Maraş Halkevi çalışmalarına devam etmiştir. Bu yıl içerisinde Halkevi şubelerinin yapmış olduğu faaliyetleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Dil, Tarih, Edebiyat şubesi: Çeşitli konularda 15 kadar konferans vermiştir. Bu konferanslara 2.920 vatandaş katılmıştır.
2. Ar şubesi: 13 konser vermiş ve 48 tedansan, bir nişan töreni yapılmış ve bu toplantılarda 5.602 vatandaş bulunmuştur.
3. Gösterit şubesi: 12 gösterit verilmiş, 9.240 vatandaş katılmıştır.
4. Spor şubesi:  spor kulübü açılmıştır. Bu kulüpler Maraş güreş cemiyetini oluşturmuş, her hafta pazar günleri memleketin birçok gencinin katılımıyla faaliyetlerde bulunmuşlardır.
5. Sosyal Yardım şubesi: Bu şube Maraş'ta çarşaf ve peeyi kaldırmış, yoksul kadınlara 135 manto vermiş ve ayrıca da Halkevinde haftada bir defa parasız hasta bakılması işini temin etmiştir.
6. Halk Dershaneleri şubesi: Bu şube Halkevi salonunda zehirli gazlar ve bunlardan korunma hakkında kurs açmış ve bu kursa 120 vatandaş katılmıştır. Ayrıca iki okuma evi ile iki de millet mektebi açılmıştır.
7. Kitapsaray ve Yayın şubesi: Bu şube Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve Kültür Bakanlığı'nın hediye ettiği kitaplarla kitapsaray mevcudunu arttırmıştır. Mevcut kitaplardan 1.076 vatandaş faydalanmıştır. Bundan başka Maraş İli Coğrafyası isimli bir kitap hazırlanmış ve tetkik edilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilmiştir. Aynı zamanda Maraş İli gazetesi de Halkevi bünyesinde çıkarılmaya başlanmıştır.
8. Kyclk şubesi: Bu şube köylere çeşitli geziler düzenleyerek kyilerin kalkındırılması konusunda halkı bilgilendirmiştir.
9. Müze ve Sergi şubesi: Tarihi araştırmalarda bulunmuştur.
10. Halkevi Yönetim Kurulu: 31 defa toplanmış ve faydalı kararlara imza atmıştır.

³⁵ *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları*, s. 216-217.

³⁶ *Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları*, s. 226-227, 236-237.

Maraş için 1936 yılı içerisinde gerçekleşen ve önemli olaylar arasında sayılanlardan biri, Parti ve Halkevi başkanı Halit Onaranın, Halkevi talimatnamesine göre, “Halkevi başkanlığına Parti il yönetim kurulu üyeliğinde bulunanlardan birinin seçilmesi” maddesi uyarınca görevinden ayrılması ve yerine Halkevi ve parti başkanlığına şehrin valisi olan Adli Bayman’ın seçilmesidir³⁷. Uzun süre görevde kalmayan vali yerini 30 Ağustos 1936 tarihinde yeni vali, parti başkanı ve halkevi başkanı olarak atanan Salih Cemal Gülen’e bırakmıştır³⁸. Aynı yılın Ekim ayında valilerin Halkevi işlerini kontrol vaziyetinde kalmalarını sağlamak için halkevi başkanlıklarını üzerlerine almaları uygun görülmemiş ve halkevi tüzüğü gereğince il yönetim kurulunda yapılan seçimle Salih Cemal Gülen’in yerine Halkevi başkanlığına Nedim Kilisli seçilmiştir³⁹.

Yine aynı yılın önemli görülen gelişmelerinden bir diğeri, Halkevlerinin kuruluşu münasebetiyle yapılan törenlerde, yurdun pek çok yerinde yeni Halkevlerinin açılacağı duyurusunun olmasıdır. Mevcutları 103’e ulaşmış olan Halkevlerine, 32 tane daha eklenmesiyle 135’e ulaşacağı bildirilmiştir ki yeni Halkevlerinden birisinin, Elbistan’a açılacak olması, Maraş için önemli bir gelişmedir⁴⁰. Bu yıl CHP yurdun her tarafında halka bilgilendirici konferanslar vermek üzere milletvekillerini görevlendirmiştir. Bu vekillerden biri olan Aydın Milletvekili Adnan Menderes, Maraş Halkevinde konferans vermek üzere şehre gelmiştir. Halkevi salonunda verilen iki konferansta da halkın katılımı yoğun olmuştur. İlerleyen yıllarda başbakanlık koltuğuna oturacak olan Adnan Menderes’in Türk varlığının dayandığı iki temel olan “İnkılâp ve İstiklal” konu başlığıyla konuşması çok ilgi görmüş ve Maraş gazetesinde tam metin olarak verilmiştir. Bütün okuyucuların dikkatle okuması konusunda da not düşülmüştür⁴¹.

Şehirde çok arzu edilen ama bir türlü açılmayan Maraş Sineması da 1936 yılı içerisinde faaliyete geçmiştir. Halkevi bahçesinde işlemeye başlayan sinemada gösterilen ilk film “*Vatandaş Silah Başında*” olmuş ve halk tarafından çok rağbet görmüştür.⁴² Temmuz ayı içerisinde Halkevi Gösterit Şubesi “*Mavi Yıldırım*” isimli bir piyesi büyük bir başarıyla sunmuş ve iki gece arka arkaya gösterilmiştir. Her seferinde salonda 300 kişi yer almıştır.⁴³

³⁷ Maraş, Sayı 144-5, 2 Temmuz 1936, s. 1

³⁸ Maraş, Sayı 153-14, 3 Eylül 1936, s. 1

³⁹ Maraş, Sayı 157-18, 1 Ekim 1936, s. 7.

⁴⁰ Maraş, Sayı 126, 20 Şubat 1936, s. 2.

⁴¹ Maraş, Sayı 136, 7 Mayıs 1936, s. 1.

⁴² Maraş, Sayı 141-2, 11 Haziran 1936, s. 2.

⁴³ Maraş, Sayı 146-7, 16 Temmuz 1936, s. 3.

Gösterit Şubesi, Kasım ayında “*Himmetin Oğlu ve Mabcuplar*” piyesini temsil etmiş⁴⁴, Kurslar Şubesi ise hem Halkevinde hem de Kurtuluş ilkokulunda iki millet mektebi dershanesinin açılmasına önyak olmuştur.⁴⁵ Maraş Halkevinde heyecan uyandıran bir diğer gelişme ise Halkevine alınacak olan Filibe marka (535) A model bir radyo olmuştur.⁴⁶

Yüksek hedeflerle görev yapan Maraş Halkevi Yönetim Kurulu, kuruluşundan 1936 yılı sonuna dek yapılan çalışmaları kendi içerisinde değerlendirmiş, Türk’ün medeniyet tarihinde layık olduğu yüksek mevkiye ulaşması için yeterli görmemiştir. Yapılan bu çalışmalar Maraş halkının beklenen kültür düzeyine erişmesi için de yeterli görülmemiştir. Maraş Halkevi çalışmalarının istenen seviyede olmamasını bir yıl içerisinde dört başkan değiştirmesine ve bütçesinin kısıtlı olmasına bağlamıştır.⁴⁷

1937 yılında Maraş Halkevi şubeleri, şehrin kalkınması ve halkın bilgilendirilmesi yönünde faaliyetlerine devam etmişlerdir. Halkevi başkanı olarak 7 Ocak 1937 tarihi itibariyle Rıza Çukadar seçilmiştir⁴⁸. Bu yıl içerisinde şubelerin yapmış olduğu çalışmalar ise şöyledir:

1. Dil, Tarih, Edebiyat Şubesi: Kendisini ilgilendiren pek çok konuda konferans vermiştir. Ayrıca şubenin başkanı olan Ortaokul Tarih Öğretmeni B.Emin Oktay, Maraş İli Coğrafyası adında şehir için önemli bir eser hazırlamıştır. Eserin basılıp yurt çapında dağıtılması için CHP Genel Sekreterliği’nden onay istenmiştir.
2. Ar Şubesi: Bu şubede bulunan Halkevi Bاندosu önceki seneye nazaran mevcudunu arttırmıştır. Şube haftada bir gün halka bedava keman ve diğer müzik aletleriyle eğitim vermiştir. Halkevinin müzik kolu arkadaşları da bu şubede çalışmışlardır. Farklı etkinliklerde ve haftada iki defa aile meclislerinde sevilen parçaları çalmışlardır. Şube bir yıl içerisinde 7 konser, 42 tedansan, 1 nişan töreni yapmıştır. Bu konser ve törenlere 7.878 kişi katılmıştır.
3. Gösterit Şubesi: Çalışan üyelerin hemen hemen tamamı öğretmenlerden meydana gelmiştir. Toplantı salonunun sahnesi olmamasına rağmen şartları zorlayarak fedakârca çalışmışlardır. Diğer bazı şubelerin katılımıyla yakın komşu şehirlerde ve Maraş’ın ilçelerinde gösteri sunmuşlardır. Bir yıl içerisinde 9 gösteri yapan şube 3.382 vatandaşa ulaşmayı başarmıştır.

⁴⁴ *Maraş*, Sayı 163-24, 12 Kasım 1936, s. 1.

⁴⁵ *Maraş*, Sayı 164-25, 19 Kasım 1936, s. 2.

⁴⁶ *Maraş*, Sayı 158-19, 8 Ekim 1936, s. 1.

⁴⁷ *Maraş*, Sayı 177-38, 4 Mart 1937, s. 6.

⁴⁸ *Maraş*, Sayı170-31, 7 Ocak 1937, s. 1

4. Spor Şubesi: Şehirde henüz bir spor alanı olmamasına rağmen şube faaliyet göstermiştir. Öncelikle oluşturulan Güreş Topluluğu hafta sonları çalışmalarıyla büyük rağbet görmüştür. Daha sonra Avcı Topluluğu oluşturulmuş ve haftada bir gün ava çıkılmıştır.
5. Sosyal Yardım Şubesi: İnsan sağlığıyla alakalı olan bu şube, dar olan bütçesine rağmen çalışmalarına önem vermiştir. Kendisine başvuran hastaları geri çevirmeyen şube, geziler esnasında fakir ve tedaviye muhtaç kişilere bakmış ve tedavi etmiştir. Cumhuriyetin ilanının 14. yıldönümü münasebetiyle şube, fakir çocuklar için 50 kat kıyafet yaptırıp dağıtmıştır.
6. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi: Bu şubenin açtığı gece okulunda sekiz kişi başarılı olmuştur. Salonda bir ay süre ile zehirli gaz kursu verilmiştir. Bu kursa 150 memur katılmıştır.
7. Kitapsaray ve Yayın Şubesi: Maraş gazetesini kendi idaresine almıştır. Yönetimin değişmesi gazetenin muhtevasını da değiştirmiştir. Şehirde yapılan veya yapılacak olan işler fotoğraflarla yayınlanmış, bu durum da halkın ilgisini çekmiştir. Şehrin en işlek yerinde bir kitapsaray ve okuma odası açmıştır. Halkın daha fazla okumasını sağlamak için dönem içerisinde çıkarılan Cumhuriyet, Tan, Son Posta, Kurun, Son Telgraf gibi gazetelere abone olmuştur. Bu yıl itibarıyla kitapsaray'da bulunan kitaplar 1.000'i geçmiştir. Kitapsaray'da; gazete, dergi ve mecmua okuyanların sayısı 9.231 kişiye ulaşmıştır.
8. Köycülük Şubesi: Şubenin hedefi Türk milletinin özünü oluşturan Türk köylüsüne kültür ışığını ulaştırmak, köyüne yurduna faydalı, sağlam karakterli bireyler olarak yetiştirmektir. Bu şube köy gezilerine önemli bir yer ayırmıştır. Köylülerimizin sağlık ve ticaret yönünde bütün bilgilerini arttırmak hedefler içerisinde yer almıştır. Özellikle hayvanların ve mahsulâtın hastalıklardan nasıl korunacağı, ürünün kalitesinin nasıl arttırılacağı konusunda bilgilendirme toplantılarına yer verilmiştir. Köylü vatandaşların birbiriyle olan kardeşlik ve birlik duygularını arttırmak üzere ar ve temsil şubelerinden destek alınmıştır. Adı geçen bir yıl içerisinde Göksun, Çardak ve Elbistan yolu üzerinde yer alan köylere uğranmış, Efsus ve Çardak köylerinde “*Himmetin Oğlu*” piyesi gösterilmiştir. Köyün ve köylünün kalkınması yönünde konuşmalar yapılmıştır. Aynı güzergâhta bulunan Tanır ve Hunu köylerinde de eğlenceler tertip edilmiş, köyün sıtmalarına kinin dağıtılmıştır. Lorşun, Berçenek ve Karagöz köylerinin yakın çevresinden geçilmiştir.
9. Müze ve Sergi Şubesi: Bu şube kendilerine ayrılan maddi kaynak nispetinde faaliyetlerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Maraş'ta açılan

iki biçki dikiş kursunun ürünleri Halkevi ve parti binasında sergiye çıkmıştır. Memlekette biçki ve dikişin ilerlemesi için çalışmalar yapılmıştır.

10. Halkevi Yönetim Kurulu: Bir yıl içinde 30 defa toplantı yapmış ve halkevinin daha iyi hizmet edebilmesi için bir takım kararlar almıştır

⁴⁹.

1938'de halkevlerinin ülke çapında açılmasının kutlamaları yapılırken, Maraş Halkevi Başkanı Rıza Çuhadar Halkevlerinin kuruluşundan itibaren yaşanan gelişmelerin anlaşılması açısından, Halkevlerinin ilk çalışma yılı olan 1933 yılından, 24 Şubat 1938 tarihine kadar olan dönemde, ülke çapındaki faaliyetlerinin genel bir değerlendirmesini yapmış ve şu sonuçlara ulaşmıştır:

1933 yılında henüz Halkevleri 1 yaşındayken 915 konferans verilebilmiş, 1938 yılına gelindiğinde sayı 3.056'ya ulaşmıştır. Bu da 5 yılda halkevlerinin almış olduğu mesafeyi bize göstermektedir. Yine 1933'te 375 konser verilebilirken arttırılan imkânlarla bu rakam 1.164 konsere çıkarılmıştır. Başlangıçta 511 temsil verilirken, son dönemde sayı 1.549'a ulaşmıştır. Sinema ve radyolar her ne kadar bize çok yeni iki sektöre de aynı nispette artış görülmüştür. Kitapsarayları başlangıçta 59.444 kitap ile 149.900 okuyucuya sahipken, kitap sayısı 129.362 olmuş, okuyucuların sayısı ise 1 milyon 590 bine çıkmıştır. 1935 yılına 59 sergiyle başlayan Halkevleri, sayıyı 179'a çıkarmıştır. Yine aynı yıl 495 köye gezi düzenleyen Halkevleri, artık 1.495 köye ulaşabilmektedir. Halk dersleri 8.300'den 16.000'e ulaşmıştır. 1933'te halkevlerine 500 bin vatandaş gelirken, bu rakam 6 milyon 642 bine çıkarılmıştır.

1937 yılında faal üyelerinin sayısı 95.253 olan Halkevlerinde, mesleki dağılımda 8.877 öğretmen, 15.577 çiftçi, 23.935 işçi, 5.113 tüccar, 1.551 doktor, 1.904 avukat ve diğerleri başka sanat ve mesleklere mensup olan vatandaşlar yer almıştır. Bu da halkevlerinin her meslekten vatandaşa hitap eden yani ülkenin genelini kucaklayan kurumlar olduğunu göstermektedir.

Halkevlerinin genel bütçesi, 1937 yılı itibariyle 2.270 lirası inşaata verilmek üzere 29.600 lira olmuştur.⁵⁰

Halkevinin 1939 yılında yapmış olduğu faaliyetlere bakıldığında, Harp Akademisi Komutanlığı tarafından hazırlanan İstiklal Harbi, Büyük Taarruz, Başkomutanlık Meydan Muharebesiyle Maraş, Urfa ve Gaziantep mücadelelerini ihtiva eden bir filmin, Gaziantep ve Urfa'dan sonra Maraş'ta da 12.10.1939 tarihi itibariyle gösterime gireceği halka duyurulmuştur. Herkesin istifade etmesi istenmiştir.⁵¹ Yine aynı tarihlerde Aydın Vilayetine nakli

⁴⁹ Maraş, Sayı 228-89, 24 Şubat 1938, s. 4-6.

⁵⁰ Maraş, Sayı 228-89, 24 Şubat 1938, s. 2.

⁵¹ Maraş, Sayı 312, 5 Ekim 1939, s. 1.

dolayısıyla şehrin valisi Sabri Çıtak şerefine arkadaşları tarafından Halkevinde bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya şehrin ileri gelen aileleri, memurlar ve subaylardan katılım gerçekleşmiştir. Eğlentede halkevi bandosu bulunduğu gibi halk şairi Mehmet Kiper tarafından irticalen güzel bir koşma okunmuş ve çok alkış almıştır. Yine İstiklal Okulu başöğretmeni Ruhi Şenel ve Parti Yönetim Kurulu üyesi Abdülkadir Arifioğlu tarafından da birer söylev söylenerek Maraş'ın bu ayrılıktan duyduğu üzüntü dile getirilmiştir.⁵²

Maraş Halkevi Binasının Yenilenmesi ve 1943 Sonrası Gelişmeler

Maraş Halkevi binası 25. 06. 1943 tarihinde kira bedeli olarak kendisine gönderilen 1000 lira tahsisat sayesinde iki oda bir salondan oluşan eski evkaf gazinosunu müsait bir hale getirerek yeni binasında 300 den fazla davetlinin iştirakiyle açılışını yapmıştır. Açılış törenine vali ve general de katılmıştır.⁵³

Aynı tarihlerde sosyal faaliyetlerine bütçesinin ve kadrosunun olanakları çerçevesinde devam etmekte olan Maraş Halkevi, CHP binasının alt katında bulunan halkevi polikliniğiyle cumartesi-pazar hariç her gün 9'dan 12'ye kadar parasız muayene hizmeti vermiştir. Mahalle mümessilinden kâğıt getirdikleri takdirde ilaçlar da ücretsiz verilebilmektedir. Halkevinin bu yıllarda öğrencilere yönelik faaliyetleri de görülmektedir. Örneğin; bütünlemeye kalmış olan ortaokul öğrencilerine halkevi bünyesinde Matematik, Fizik, Kimya ve Fransızca derslerinden kurslar açılmıştır.⁵⁴ Yine halkevinin köycülük şubesi Eloğlu köyüne bir gezi tertip etmiş, geziye spor, sosyal yardım şubesi de katılmıştır. Hastalar ziyaret edilmiş, temsil kolu "İstiklal" piyesini oynamış, Karagöz oyunu gösterilmiş, köylüler bu ziyaretten oldukça memnun kalmıştır.⁵⁵

25 Kasım 1943 tarihinde Maraş Halkevi'nin faaliyetleri hakkında yapılan açıklamalarda aşağıdaki başlıklar yer almıştır:⁵⁶

1. Halkevi talimatnamesi esaslarına göre faaliyetlerine devam etmekte olan Maraş Halkevi, haftada iki gün olmak üzere bir müzik kursu açmıştır. Pazartesi ve perşembe günleri saat 15'ten 17.30'a kadar Kurtuluş Okulu öğretmenlerinden Lütfi Sungur'un idaresi altında devam eden çalışmalara hevesli olan öğrencilerin de katılımıyla bir caz takımı oluşturulmuştur.
2. Ulus okulları talimatnamesine göre halkevinde okuma yazma bilmeyen yurttaşların eğitimi için dersane açılmıştır. Albayrak okulu

⁵² *Maraş*, Sayı 293, 1 Haziran 1939, s. 1.

⁵³ *BCA, CHP*, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s.29; *Maraş*, Sayı 505, 1 Temmuz 1943, s. 1.

⁵⁴ *Maraş*, Sayı 508, 22 Temmuz 1943, s. 1.

⁵⁵ *Maraş*, Sayı 523, 4 Kasım 1943, s. 1.

⁵⁶ *Maraş*, Sayı 526, 25 Kasım 1943, s. 2.

başöğretmeni Nurettin Tümer idaresinde pazartesi, çarşamba ve cuma günleri saat 19'dan 21'e kadar yapılan eğitim-öğretime devam edilmektedir. Gün geçtikçe katılan vatandaş sayısında artış olduğu tespit edilmiştir.

3. Halkevi'nin her hafta pazar günleri ücretsiz olarak oynattığı Karagöz oyununda Kanlı Kavak piyesi temsil edilmiştir. Bu piyesi üç yüzden fazla kişi izlemiştir.
4. Halkın okuma ihtiyacını tatmin etmiş olmak için halkevi kütüphanesinden bir miktar kitap müsamereler salonuna alınarak burada bir okuma odası vücuda getirilmesine karar verilmiştir.
5. İki aydan beri çalışmalarına devam eden halkevi futbol takımı pazar günü askeri (B) takımıyla bir maç yapmış, neticede 3-3 berabere kalmıştır. Yine bunu takip eden askeri (A) takımları arasında yapılan ikinci karşılaşmada 4-4 berabere kalmıştır.
6. Memlekette avcılığa olan hevesi arttırmak için spor şubesi mensuplarından bir kafilenin pazar günü topluca Kapıçam'a gitmek üzere hazırlık yaptıkları haber alınmıştır.

1943 yılının aralık ayında Maraş Halkevi CHP binasında açtığı kabartma nakış ve dikiş kursu büyük rağbet görmüş, 20 gün süren bu kursa büyük küçük 168 bayan katılmıştır.⁵⁷

1944 yılına gelindiğinde ise Maraş Halkevi ve işleyişi hakkında bir takım suiistimallerin yaşandığına dair CHP Genel Sekreterliğine isimsiz bir mektubun gönderildiği anlaşılmaktadır. Mevcut Halkevi reisi olan Siret İstemi hakkında yapılan suçlamalarda aile toplantısı yaptığı, bu toplantıda tombala çekildiği ve at yarışı yapıldığı ancak kar ve zarar hesabının verilmediği bildirilmektedir. Ayrıca aynı şahsın halkevinin tamiri esnasında kira kontratına aykırı olarak halkevi zararına kendi kazancına anlaşmalar yaptığı, yüksek bedellerle kira verip iş yaptırdığı ve bu işten kendine menfaat sağladığı kaydedilmektedir. Yine Halkevi yararına müsamereler verilmiş, dışarıdan gelen tiyatroların halkevi adına verdikleri temsillerin bıraktığı hâsılat anında idare heyetine ve halkevi azalarına bildirilmemiştir. İdare heyeti Halkevi reisinin taraftarı olan kişilerden oluşturulmuş, sanat adamlarına yer verilmemiştir. Ayrıca muallimlerden bazılarına yüzlerce lira para verilmiş, halk türküsü ve şarkısı toplattırıldığı söylenmiş ancak bu kişilerin tam olarak ne yaptığı anlaşılamadığı gibi halka duyurulmamıştır. Halkevi reisinin kaba kuvvete başvurarak halkevi kâtibini dövmesi ise kendisini halkın nazarında daha da küçültmüştür.⁵⁸

Bütün bu şikâyetlere Genel Merkez'den verilen cevapta "Maraş'ın öteden beri karışık bir yer olduğu, bu tür şikâyetlerin ise daha çok hissi olduğu kanaatini

⁵⁷ *Maraş*, Sayı 563, 13 Ocak 1943, s. 2.

⁵⁸ *BCA, CHP*, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 34.

doğurduğu gibi şikâyetçinin açık adres vermemesi ise şikâyetin dedikodudan ibaret sayılmasına” neden olmuştur.⁵⁹

Yukarıdaki şikâyetlere rağmen şehrin yerel basını aynı yıllarda “*Halkevimizin çalışmaları memnuniyet verici bir duruma girdi*” şeklinde bir manşet atmış ve yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermiştir. Özellikle müzik ve temsil kollarının birlikte yaptığı çalışmaların memnuniyet verici olduğu üzerinde durulmuş, Ali Çamlıca’nın “*İnsan Sarrafı*” isimli piyesi büyük bir kalabalık tarafından izlenmiş, halk türküleri ve konser kısmı ise takdire şayan bulunmuştur.⁶⁰

Halkevlerinin kuruluşunun 12. yıldönümü münasebetiyle 20 Şubat 1944 pazar günü halkevinde bir toplantı yapılmıştır. Dil Edebiyat Şubesi komite azası Oğuz Avcı, halkevlerinin hedefleri, Maraş Halkevinin şu ana kadar olan çalışmaları ve önümüzdeki yıldaki hedef programları hakkında bilgi vermiştir. Maraşlı saz şairlerinden Âşık Kiper ve Mehmet Temiz tarafından memleket havaları ve türküleri söylenmiş, gecede salonda Karagöz oyunları sergilenmiştir.⁶¹

Yine aynı yıllarda halkevinin ihtiyaçları için Maraş halkından nakit para yardımında bulunanlar olmuş, bu yardımları yapanların isimleri ve yaptıkları yardımlar ise şöyledir;

Tüccar Salman Zülkadir 200L., Çeltik Fabrikası sahibi Mahmut Çakmak 150L., Çiftçi Abdülkadir Aksöyek 100L., Bakırcı Ali Aras 100L., Eczacı Lütfi Köker 50L., Tüccar Mehmet Şirikçi 50L., Komisyoncu Mehmet Kadifeci 50L., Tüccar Hasan Doğan 50L. Toplamda 750L. bağış temin edilmiştir.⁶²

1945 yılında Maraş’a modern bir halkevi binası yapılması düşünülmüş ve bu amaçla Genel Sekreterlik baş mimarı Seyfi Sonad Maraş’a gelmiştir. Abarabaşına yapılacak olan yeni Halkevi binasının planları için etütler yapılmış, ilgililerden bilgi alınmıştır.⁶³ 30 Ağustos’ta da hem halk partisinin hem de halkevinin temel atma töreni gerçekleştirilmiştir.⁶⁴ Bu tarihlerde Maraş Halkevi başkanı olarak Remzi Öksüz’ün adı geçmektedir. Yeni Halkevi reisi yapılacak işleri programlaştırarak çalışmalarına hız vermiştir. Müzik kolu için yapılan çalışmalarda Rıza Kocabaş isimli bir vatandaşın temin edilen piyano halkevine kazandırılmıştır. Ayrıca halkevinde akordiyon, saksafon, keman, kılarnet, mandolin gibi çok sayıda müzik aleti olduğu, ancak bunları gençlere öğretecek öğretmenin olmadığı, bu yüzden de acilen bir müzik öğretmenine ihtiyaç olduğu duyurularak, eğer bir müzik öğretmeni gönderilirse kendisine belediye bando

⁵⁹ BCA, CHP, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 33.

⁶⁰ Maraş, Sayı 532, 13 Ocak 1944, s. 2.

⁶¹ Maraş, Sayı 538, 24 Şubat 1944, s. 1.

⁶² Maraş, Sayı 552, 1 Haziran 1944, s. 1.

⁶³ Maraş, Sayı 591, 10 Mart 1945, s. 1.

⁶⁴ Maraş, Sayı 617, 8 Eylül 1945, s. 1-2.

şefi tahsisatından ayda 100 lira maaş verileceği CHP Genel Sekreterliğine bildirilmiştir.⁶⁵

1946 yılında modern Maraş Halkevi inşaatının hızla devam ettiği anlaşılmaktadır. Havaların da iyi gitmesi sayesinde bodrum kat tamamlanmış, temsil salonunun inşaatında da bayağı mesafe alınmıştır. Diğer taraftan ocak ayı itibariyle halkevinde yapılan faaliyetler şöyle sıralanmıştır:⁶⁶

1. Üçü Halkevi Temsil Kolu, ikisi Bölge Gençlik Kulübü tarafından halkevi salonunda beş müsamere verilmiştir.
2. Amatörler için resim ve fotoğraf sergisi açılmış, ilgilileri teşvik için birincilere armağanlar verilmiştir.
3. Geceleri biri halkevi salonunda, diğeri CHP Duraklı ocağında olmak üzere iki dersane açılmıştır.
4. Muhtelif okullarda okuyan kimsesiz ve yoksul öğrencilere 150 liralık yardımlar yapılarak ihtiyaçları temin edilmiştir.
5. Ayrıca evi yanan yardıma muhtaç bir yurttaşa da 50 liralık nakdi yardım yapıldığı öğrenilmiştir.

Halkevlerinin açılışının 14. yılı kutlamalarında yapılmakta olan yeni halkevinin Cumhuriyet Bayramından önce biteceği ve o zaman çalışmaların daha çok verimli olacağı konusunda açıklamalarda bulunulmuştur.⁶⁷

1946 yılında halkevlerinin CHP ile olan bağlılığının sona ereceği konusundaki iddiaların gerçek olmadığı, kuruluşundan beri olduğu gibi halkevlerinin CHP'nin ayrılmaz birer kültür organı olarak kalacağı bildirilmektedir.⁶⁸ 1947 yılının mart ayında Maraş Halkevinin çalışmaları ile ilgili yapılan haberlerde, Halkevi salonunda ve CHP Duraklı ocağında ve Maraş Cezaevinde birer okuma yazma dershanesi açılmış ve çalışmaktadır. Yine yeni halkevi binasının bir salonunda ortaokul öğrencileri için matematik ve Türkçe kursları açılmıştır. Halkevi salonunda ilkokul öğrencilerine çiçek yapma kursu açılmış ve çalışmasına başlamıştır. Pazar günü akşamları Halkevi salonunda halk gecesi yapılmaktadır. Geniş bir programla yapılan bu halk gecelerinin büyük rağbet gördüğü bildirilmektedir.⁶⁹

1940'lı yılların sonlarına gelindiğinde halkevleri ile ilgili olan eleştirilerden Maraş Halkevinin de nasibini aldığı görülüyor. Maraş yerel basınında başlayan eleştiriler, ilk etapta yapıcı olarak görülmekle birlikte bu eleştirilerin 1948-49'lu yıllarda dozajının arttığı, açıktan açığa yoğun eleştirilere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Kimi yerel basında "*halkevimiz olmasaydı üzülürdük, keşke olsaydı*

⁶⁵ *BCA, CHP*, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 37.

⁶⁶ *Maraş*, Sayı 639, 2 Şubat 1946, s. 2.

⁶⁷ *Maraş*, Sayı 643, 2 Mart 1946, s. 1.

⁶⁸ *Maraş*, Sayı 651, 27 Nisan 1946, s. 2.

⁶⁹ *Maraş*, Sayı 697, 1 Mart 1947, s. 2.

da çalışıp memleketimize bayırlı olsaydık derdik. Ama güzel bir halkevimiz olmasına rağmen hakkıyla işletemiyoruz” şeklinde serzenişler işitilmeye başlanmıştır.⁷⁰

1948 yılının mart ayında yerel basından Hizmet Gazetesinde yayınlanan Avukat Mehmet Aksöyek’in halkevlerinin durumu ile ilgili makalesinde, Türk Ocaklarının yerine kurulan Halkevlerinin iyi birer halef olamadıkları, kendi içlerinde bocalayıp, fikir ve teşkilat karışıklığı yaşadığı belirtilerek millet hazinesinden verilen paraların heba olduğu belirtilmektedir. Bunun en büyük sebebinin de teşkilatın kurulmasının ve kontrolünün ev ile ilgilenen halk ve münevver zümrenin elinde olmayışı, merkezden gelen basmakalıp fikir ve kanaatlerin ise soğuk karşılandığı, dolayısıyla Türk Ocaklarının yeniden canlandırılması fikrinin savunulduğu anlaşılmaktadır.⁷¹

Yine aynı yıl yerel basında yoğun eleştirilere maruz kalan Maraş Halkevi Başkanı Kemal Tolun, Atatürk ve arkadaşlarının yüksek gayelerle kurmuş olduğu bu kültür evlerini kendi menfaati için kullanmakla suçlanmış ve “adam sendecilik” felsefesi ile hareket edip halkı bu kurumlardan uzaklaştırdığı iddia edilmiştir.⁷² Mütemediyen devam eden eleştiriler sonrası Halkevi Başkanlığına Remzi Çuhadar seçilmiştir.⁷³ Bu yıllarda baş gösteren eleştiriler sadece Maraş Halkevine mahsus değildir. DP’nin siyasi arenada güçlenmeye başlamasıyla birlikte Halkevlerinin yapılanmasına ve işleyişine genel anlamda bir eleştiri söz konusudur.

Maraş’ın İlçelerinde Halkevlerinin Açılması ve Faaliyet Durumları

1940’lı yıllara gelindiğinde Maraş Halkevinin yanı sıra ilçelerinde de faaliyet gösteren halkevlerinin olduğunu görmekteyiz. Ancak bu yıllarda CHP’nin yapmış olduğu anket yoklamalarında mevcut olan halkevlerinin maddi imkânsızlıktan şikâyet edip ödenek istedikleri ve bir kısmının sadece kâğıt üzerinde görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu durumda olan halkevlerinden birisi de Pazarcık halkevidir. Pazarcık Halkevi 25 Şubat 1945 Pazar günü saat 15’de parti binasında Kaymakam Azmi Yumak’ın başkanlığında ve halkın iştiraki ile açılış töreni yapmıştır.⁷⁴ Halkevi başkanı Mehmet Özdal, 100 kişilik salon kapasitesine sahip olan halkevi için mahalli anlamda hiçbir surette gelir temin edemediklerinden bahsederek, 06. 12. 1950 tarihli bir yazıyla Bulgaristan’dan gelen göçmenlerin ilçe kaymakamlığınca geçici olarak her türlü şartlar zorlanarak barındırılmak istendiğini bu bağlamda halkevine de başvurulduğunu

⁷⁰ *Maraş Postası*, Sayı 2, 8 Ağustos 1947, s. 1.

⁷¹ *Hizmet*, Sayı 6, 17 Mart 1948, s. 1

⁷² *Maraş Postası*, Sayı 100, 10 Eylül 1948, s. 2.

⁷³ *Maraş Postası*, Sayı 204, 31 Aralık 1948, s. 1.

⁷⁴ *Maraş*, Sayı 599, 3 Mart 1945, s. 1.

ancak belirtilen günlerde ocak bucak kongresi yapılmakta olduğundan halkevinin göçmenlere terk edilemeyeceğinin bildirildiğini kaydetmiştir.⁷⁵

Afşin Halkevi ise halk tarafından yapılmıştır. Afşin Halkevinin tam olarak açılış tarihi belirtilmemiş ancak 01.03.1950 tarihinde halkevinde göreve başlayan Zeki Kayıran isminde bir müstahdemden bahsedilmiştir. Bu da muhtemelen halkevinin açılış tarihine yakın bir zaman dilimini ifade etmektedir⁷⁶. Halkevi binası olarak kullanılan yerin iki odasında kaymakamlık, salondan bölme bir kısmında da özel saymanlık daireleri bulunmaktadır. Halkevinin 258 kitabı vardır. Kadrosunda bulunan hizmetli Zeki Kayıran 30 lira maaşla çalıştırılmaktadır. Halkevinde temsil, spor, sosyal yardım ve köycülük kolları faaliyet göstermektedir. Mali imkân olursa kolların sayısının arttırılması istenmektedir. Halkevinde, halkevi başkanı Hayvan ve Sağlık Memuru olan Şükrü Gürgân, Temsil Kolu Başkanı öğretmen Mustafa Güneş, Spor Kolu Başkanı Belediye Muhasibi Mevlüt Soydan, Sosyal Yardım Kolu Başkanı Dispanser Sağlık Memuru Ziya Kaynak görev yapmaktadır. Halkevinin bir radyosunun olmamasından şikâyetçi olan görevliler mahalli yardımlarla ancak binanın ayakta tutulabildiğini bu yüzden radyo temin edemediklerini bildirmişlerdir.⁷⁷

Andırın Halkevi, 1935 yılında kurulmuştur. Binası CHP'ye aittir ve tamire ihtiyacı yoktur. Halkevinde, spor, köycülük ve sosyal yardım kolu faaliyet göstermektedir. Halkevi Başkanı Sağlık Memuru Osman Çokak(?), Spor Kolu Başkanı Ziraat Muallimi Sami Emirmahmutoglu, Köycülük Kolu Başkanı ise Belediye Muhasibi Abdülkadir Güngör'dür. İlçe merkez nüfusunun bin kişi olması dolayısıyla mahalli gelir temin edilemediği bildirilmiştir.⁷⁸

Elbistan Halkevi'de 23 Şubat 1936 tarihinde açılmıştır⁷⁹. Kendisine ait binası ve kadrolu elemanı gözükmemektedir. Oluşturulan kollar arasında dil ve edebiyat kolu, köycülük kolu, sağlık ve sosyal yardım kolu, spor ve kitaplık kolu ile dershaneler ve kurslar yer almıştır ancak hiç birisi faaliyete geçirilememiştir. Halkevi Başkanı ilköğretim Müfettişi Necati Ergunöz, üyeler arasında da, Milli

⁷⁵ *BCA, CHP*, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 4-6.

⁷⁶ *BCA, CHP*, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 12.

⁷⁷ *BCA, CHP*, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 10-14.

⁷⁸ *BCA, CHP*, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 16-20.

⁷⁹ *Maraş*, Sayı 136, 7 Mayıs 1936, s. 1: Elbistan Halkevinin açılış tarihi *BCA, CHP*, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s.51'de 1935 olarak yer almıştır. Ancak *Maraş Gazetesinin* verdiği haberde Elbistan Halkevinin açılış tarihi 1936 olarak geçmektedir. Yine Akdeniz bölgesi halkevlerini yüksek lisans tezi olarak çalışan Hediye Titiz'de çalışmasında elde ettiği tarihi 1936 olarak vermiştir. Elimizde bulunan belge Elbistan'dan Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine gönderilmiş ve halkevinin suistimal edildiği ile ilgili şikâyetler içermektedir. Tahminimiz tarihin sehven 1935 olarak yazıldığıdır. Çünkü resmi yazının gönderim yılı da 1936'dır.

Eğitim Müdürü Turgut Tezel, Cahit Köker, Hakan Aksu, Baş Öğretmen Beşir Bayrak ve Öğretmen (?) Akat yer almıştır. Okuma salonu ve müsait binası olmadığı için faaliyetler yürütülemediği gibi gelen dergi ve gazetelerden de istifade edilemediği belirtilmektedir.⁸⁰

1943 yılında Elbistan halkevi reisliğini üstlenen Sadri Kıymaz ilçede yaşanan imkânsızlıkları bir kez daha merkeze iletmiştir. Elbistan Halk Partisinin ve halkevinin yıllık tahsisatının 750 lira olduğu ve bu paradan halkevine düşenin ise 100 lira olduğu bildirilmiştir. Bu para akşam radyo dinlemek için yakılan odun ile gaz parasını dahi karşılamadığı için hiç olmazsa çıkan neşriyattan halkın faydalanması için ayda asgari 40 lira ücretle bir idare memurunun tutulması istenmiştir.⁸¹ Bu isteğe olumlu yaklaşan CHP Genel Sekreterliği mühim bir kaza merkezinin halkevinin bu durumda olmasından üzüntü duyulduğunu bildirerek sıkıntıları şimdilik gidermek adına 500 lira yardım yapıldığını, bütçe işleri ile ilgili olarak vilayet idaresine bilgi verildiği, parti teşkilatı ile sıkı temas kurulup neticenin bildirilmesi istenmiştir.⁸²

Maraş'ın bir başka kazası olan Göksun'da Halkevi 19.02.1939 tarihinde açılmıştır. Halkevi faaliyetlerine Spor, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Köycülük kollarıyla başlamıştır⁸³.

Maraş Halkevi'nin Yayın Organı Maraş Gazetesi

“Maraş Resmi Vilayet Gazetesi” olarak 1934 yılında yayın hayatına başlayan gazete, Cumhuriyet sonrası Maraş'ta düzenli olarak çıkan ve kırklı yılların sonuna kadar yayın hayatını sürdüren şehrin tek gazetedir. Haftada iki kez çıkarılmıştır. 4 Haziran 1936 tarihinde vilayetin uhdesinden çıkarılmış ve Halkevinin resmi yayın organı olmuştur. Aynı gün gazetede çıkarılan “Maraş Gazetesini bu nüshadan itibaren Halkevimiz çıkarıyor” başlıklı bir köşe yazısıyla gazetenin bundan sonraki hedefleri halka şöyle anlatılmış:

“Gazete bu nüshaya kadar vilayetin malıydı. Özel kurulumuz Maraş'ta yayın işinin daba düzgün daba zengin başarılmasını istedi. Ve bunun çarelerini ararken evimizi buldu. Bu işi evimize verdi. Maraş'ta yurtstal, ulusal çalışmalar, çatısı altında toplayan evimiz bunu kwançla üzerine aldı. Maraş gazetesini halkımız bundan sonra yeni kısvede görecektir. Maraş ve Maraşlıyı ilgilendiren onların duygusunu zevkini okşayan yazılar sütunlarımızı dolduracaktır. İçtimai, iktisadi ve edebi yazılarımız bilhassa halkı ve köylüyü ilgilendirecek orijinal yazılar olacaktır. Gazetemiz yazılarında büyük kültür inkalâbımızın halk ve köylü arasında kolaylık ve sıratla yayılmasını gaye tutacaktır. Münevver gençliği halka doğru sevk edecek ve halkı münevver gençliğe çekecektir.”

⁸⁰ BCA, CHP, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 20-25.

⁸¹ BCA, CHP, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 44.

⁸² BCA, CHP, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 43.

⁸³ Titiz, *Halkevlerinin Eğitim ve Tarih Çalışmaları 1932-1951*, s. 199.

Edebiyatta hikâye, şiir mevzuları mahalli güzelliklerden mahalli vakalardan seçilecektir. Tab'an güzel yazı yazmak, ulusal duyguları şiirlerinde, yazılarında canlandırmak istidadında olan Maraş gençlerini gazetemiz etrafında toplayacak ve Maraş'ın Halkına, köylülerimize yazılarını tath tath okutacaktır."

1948 yılına kadar yayın hayatına devam eden gazete, seneliği 52 tane hesabıyla 125, 6 aylığı 65 kuruş, tanesi ise 100 paradan satılmıştır. 1947 yılında "Maraş Postası", günlük ve siyasi memleket gazetesi olarak çıkmaya başlamıştır. 1948 de ise "Hizmet gazetesi" siyasi içeriyle Maraş'ta bu tarihlerde çıkan üçüncü gazete olarak yayın hayatına dâhil olmuştur⁸⁴.

Sonuç

Halkevleri sayısının 1950 yılına gelindiğinde ülke çapında 478'e, Halkodalarının ise 4.322'ye ulaştığı görülmektedir⁸⁵. Demokrat Parti'nin 1946 yılında seçimlere girmesiyle birlikte bütçe görüşmelerinde Halkevleri, önemli bir tartışma konusu olmuştur. Özellikle partiyle olan bağı, partinin bir organı olarak algılanmasına sebep olmuştur. Halkevlerinin ve Halkodalarının, Medeni Kanun hükümlerine göre bina ve mülkleriyle partiden ayrılarak bir vakfa dönüştürülmesi istenmiş, ancak bu durum sağlanamamıştır⁸⁶.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ise çok partili düzende demokrasinin gereği olarak Halkevlerinin çalışmalarını sürdürmesini istemiştir. Diğer kurulan yeni partiler, dernekler ve vakıflarla birlikte Halkevleri de bağımsız kültür kuruluşları olarak çalışmalarını sürdürebilirlerdi. Ancak yeni iktidar partisinin içerisinde yer alan belli bir kesimin Halkevleri ile ilgili menfi fikirlere sahip olması ve partiye yoğun baskı yapması üzerine DP iktidara geldiğinde Atatürk Devrimlerinden verdiği ödünler arasına Halkevlerini de eklemiştir. DP'nin Halkevlerinin kapatılması ile ilgili olarak hazırladığı 11 Ağustos 1951 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 5830 sayılı yasa ve "Resmi daire ve müesseselerin siyasi partilere bedelsiz mal devredemeyeceklerine ve bu daire müesseselerde münfesi derneklere ait olup siyasi partilere terk edilmiş olan gayrimenkul mallarla bu partiler tarafından genel menfaatler için yapılmış olan binaların sahiplerine ve hazineye iadesine dair kanun" başlığı ile yayınlanmıştır. Yasa çıktıktan sonra hemen uygulanmış ve bütün ülkede var olan Halkevleri, Halk Partisi binaları ile diğer mal varlıklarına devletçe el konularak kapatılmıştır.⁸⁷

1932 yılından itibaren ülkenin dört bir yanında faaliyet gösteren ve sayıları binlerle ifade edilen Halkevleri kuşkusuz ki cumhuriyet döneminin siyasi, kültür

⁸⁴ Maraş, Sayı 140-1, 4 Haziran 1936, s. 1; Maraş'ta çıkan süreli yayınlar Milli Kütüphane Arşivinden taranarak yayın tarihlerine ve mevcut nüshalarına ulaşılmıştır.

⁸⁵ T. Çavdar, *Halkevleri*, s. 882.

⁸⁶ N. G. Yeşilkaya, *Halkevleri*, s. 80; C. Polat, *Bolu Halkevi*, s. 65.

⁸⁷ A. Çeçen, *Halkevleri*, s. 210, 212.

ve ekonomik kurumları olarak oldukça başarılı işlere imza atmışlardır. Maraş Halkevi, 1934'ten itibaren oluşturduğu kollar sayesinde özellikle eğitim – öğretim konusunda açtığı dersane ve kurslarla şehre hizmet etmiş, cumhuriyetin getirmiş olduğu ilke ve inkılâplar doğrultusunda da halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır.

4 Haziran 1936 tarihinde Maraş Vilayet gazetesi, Halkevi gazetesi olarak çıkmaya başlamış böylece istenilen hedeflere ulaşmak için yapılan veya yapılacak olan faaliyetlerin halka ulaştırılması ve gündemin canlı tutulması sağlanmıştır. Her ne kadar şehrin kültür ve medeniyet konusunda gelişmesi için çalışıldıysa da Halkevi yöneticileri ve CHP'nin yapmış olduğu yoklamalarda istenilen seviyeye ulaşamadığı görülmüştür. Halkevi yöneticileri bu duruma bütçe yetersizliği ve suistimallerle birlikte kısa sürede çok fazla başkan değişiminin yapılmasını göstermişlerdir.

Her şeye rağmen şehir halkı 1934 -1951 yılları arasında pek çok sosyal ve kültürel aktivitede yer almış ve eski alışkanlıklar bir nebze de olsa yerini cumhuriyetin ve inkılâpların getirdiği yeni özgürlükçü fikirlere bırakmıştır.

Kaynaklar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA, Ankara]

BCA, CHP, Fon: 490.0.1 Yer No: 496.1997.3.

BCA, CHP, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 4-6.

BCA, CHP, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 10-14.

BCA, CHP, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 16-20.

BCA, CHP, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 20-25.

BCA, CHP, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 44.

BCA, CHP, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 43.

BCA, CHP, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 29

BCA, CHP, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 34.

BCA, CHP, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 33.

BCA, CHP, Fon: 490.0.1 Yer No: 840.324.2, s. 37.

Sürelî Yayınlar

Maraş, Sayı 48, 7 Ağustos 1934.

Maraş, Sayı 140-1, 4 Haziran 1936.

Maraş, Sayı 144-5, 2 Temmuz 1936.

Maraş, Sayı 153-14, 3 Eylül 1936.

Maraş, Sayı 157-18, 1 Ekim 1936.

Maraş, Sayı 126, 20 Şubat 1936.

- Maras*, Sayı 136, 7 Mayıs 1936.
Maras, Sayı 140-1, 4 Haziran 1936.
Maras, Sayı 141-2, 11 Haziran 1936.
Maras, Sayı 146-7, 16 Temmuz 1936.
Maras, Sayı 163-24, 12 Kasım 1936.
Maras, Sayı 164-25, 19 Kasım 1936.
Maras, Sayı 158-19, 8 Ekim 1936.
Maras, Sayı 170-31, 7 Ocak 1937.
Maras, Sayı 177-38, 4 Mart 1937.
Maras, Sayı 228-89, 24 Şubat 1938.
Maras, Sayı 312, 5 Ekim 1939.
Maras, Sayı 293, 1 Haziran 1939.
Maras, Sayı 505, 1 Temmuz 1943.
Maras, Sayı 508, 22 Temmuz 1943.
Maras, Sayı 523, 4 Kasım 1943.
Maras, Sayı 526, 25 Kasım 1943.
Maras, Sayı 563, 13 Ocak 1943.
Maras, Sayı 532, 13 Ocak 1944.
Maras, Sayı 538, 24 Şubat 1944.
Maras, Sayı 552, 1 Haziran 1944.
Maras, Sayı 599, 3 Mart 1945.
Maras, Sayı 591, 10 Mart 1945.
Maras, Sayı 617, 8 Eylül 1945.
Maras, Sayı 639, 2 Şubat 1946.
Maras, Sayı 643, 2 Mart 1946.
Maras, Sayı 651, 27 Nisan 1946.
Maras, Sayı 697, 1 Mart 1947.
Maras Postası, Sayı 2, 8 Ağustos 1947.
Maras Postası, Sayı 100, 10 Eylül 1948.
Maras Postası, Sayı 204, 31 Aralık 1948.
Hizmet, Sayı 6, 17 Mart 1948.

Kitap, Tez ve Makaleler

- AKYÜZ Kenan (1986) “Türk Ocakları”, *Belleten*, C. 1, S. 196, s. 201-228.
ARIKAN Zeki (1999) “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, C. 6, S. 23, Ankara.
AYDEMİR Şevket Süreyya (1971) *Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa, C.II, (1908-1914)*, Remzi Kitapevi, İstanbul.

- BAYRAKTAR, Nuray (1999) *Halkeverlerinin ülke kültürüne, insanın gelişimi ve dönüşümü açısından katkıları ve öneriler*, Halkeverleri Yayınları, Ankara.
- BOZKURT Birgül (2007) *Cumhuriyet Halk Partisi'nin Eğitim Politikaları (1923-1950)*, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir.
- CHP *Halkeverleri Talimatnamesi* (1932) Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara.
- CHP, XVI. *Yıldönümünde Halkeverleri ve Halkodaları* (1948),Ulus Basımevi, Ankara.
- ÇAĞBAYIR Y. (2007) *Ötüken Sözlük*, C. 5, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ÇAVDAR Tevfik (1983), “Halkeverleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 877-884.
- ÇEÇEN Anıl (2000) *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkeverleri*, Cumhuriyet Kitap Kulübü Yay., İstanbul.
- Halkeverlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülâsası* (1936) Ankara.
- KARAER İbrahim (1992) *Türk Ocakları (1912-1931)*, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara.
- KARPAT Kemal H.(2009) *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- “Maraş Türk Ocağı” (1340) *Türk Yurdu Dergisi*, No.1, C.I, Kasım 1924.
- POLAT Ceyhan (2010) *Halkeverlerinden Bir Kesit Bolu Halkevi (1932-1969)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- TEMİZHAN Oğuz (2006) *Halkeverleri ve Halkeverlerinin 1932-1940 Arası Eğitim Faaliyetleri*, (Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- TİTİZ Hediye (2012) *Cumhuriyet Döneminde Halkeverlerinin Eğitim ve Tarih Çalışmaları 1932-1951, (Akdeniz Bölgesi Örneği)*, (Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana.
- TUNÇAY Mete (1992) *T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 3. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul.
- TURAN Şerafettin (2000) *Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi*, Tüses Yayınları, İstanbul.
- TURAN Şerafettin(2010) *Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3.Kitap İkinci Bölüm, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ÜSTEL Füsun (1997) *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları(1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- YEŞİLKAYA Neşe G. (2003) *Halkeverleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, Ankara.
- ZEYREK Şerafettin (2006) *Türkiye'de Halkeverleri ve Halkodaları*, Anı Yayıncılık, Ankara.

Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihinde Önemli Bir İsim: Kâzım Nami Duru

Fabri TEMİZYÜREK– Gazi Üniversitesi

Fatma DİNÇER - Kara Kuvvetleri Lisan Okulu Komutanlığı

TEMİZYÜREK, Fahri; DİNÇER, Fatma, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihinde Önemli Bir İsim: Kâzım Nami Duru. CTAD, Yıl 10, Sayı 19 (Bahar 2014), s. 173-193.

Cumhuriyet döneminin ilk yılları, aydınların eğitim sistemine hâkim oldukları bir dönemdir. Bu dönemde aydınlar görev aldıkları kademelerde yapısal değişikliklere önderlik etmişlerdir. Bu aydınlardan biri olan ve eğitim tarihimize fikirleri ile yön veren Kâzım Nami Duru da birçok yeniliklere imza atmıştır.

Kâzım Nami Duru, hem Osmanlı döneminde, hem de Türkiye Cumhuriyeti döneminde yaşamış ve birçok gelişmelere tanık olmuştur. Ülke yönetiminin çeşitli kademelerinde subay, gazeteci, siyasetçi, edebiyatçı, eğitimci olarak birçok görev almıştır. Ama her zaman eğitimcilik yönü daha ağır basmış ve eğitimin her kademesinde çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Yabancı dil eğitiminde başarısız olunmasının nedenlerini araştırmış, çözüm yolları aramış, Türkçe öğretimi konusunda başta ilk okuma-yazma olmak üzere birçok çalışma yapmış ayrıca, ezberci eğitim sistemini eleştirerek bu yöntemin zararlarını ortaya koymuştur.

Türk eğitim sisteminde farklı görevlerde bulunarak, örgün öğretim kurumlarının gelişmesine çok önemli katkılar sağlayan Kâzım Nami Duru, eğitim sisteminin çağdaşlaşması yönünde bugün bile geçerliliğini kaybetmeyen görüşler ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretimi, Dil bilgisi, Eğitim tarihi, K. Nami Duru

TEMİZYÜREK, Fahri; DİNÇER, Fatma, Kâzım Nami Duru: A Crucial Name in the History of Turkish Education. CTAD, Year 10, Issue 19 (Spring 2014), p. 173-193.

In the early Republican era the Turkish intellectuals had an influence on the education system that they pioneered structural changes. One of those intellectuals is Kâzım Nami Duru who gave direction to the history of Turkish education with his original ideas in the light of the experiences he gathered not only in the late Ottoman but also in

the Republican era. He worked as an officer, journalist, politician, author as well as a pedagogue that the latter ought to be made a special emphasis to. He did research on reasons of failure in foreign language learning and suggested some possible solutions to overcome that problem. On the other hand, particularly focusing on initial reading and writing instruction, he dealt with teaching Turkish language. He strictly criticized the education system based on memorization and put forth its negative sides for consideration. Thus this study aims to introduce the pedagogue who made serious contribution to the improvement of Turkish formal education institutions as well as the modernization of Turkish educational system with his suggestions that have still found acceptance.

Keywords: Turkish Teaching, Grammer, History of education, K. Nami Duru

Giriş

Hayatı

Türkçe öğretimi tarihinde çok önemli bir isim olan Kâzım Nami Duru, 1877 yılında Üsküdar'da doğmuştur. Gerçek adı Mehmet Kâzım'dır. Nami takma adını şiir yazarken almıştır. Babası askerî eczacı Mustafa Sıtkı Bey, annesi Fatma Zehra Hanım'dır. Kâzım Nami önce Üsküdar'da Valide Camii'nin yanındaki mahalle mektebine devam eder. Ondan sonra da Askerî Rüştiye'ye girip birinci sınıfı burada okur. On üç yaşlarında iken Selânik Askerî Rüştiyesi'ni bitirir, Manastır Askerî İdadisi'ne gider. Babasının Askerî Hastane Eczacıbaşılığına tayin edilmiş olması dolayısıyla Edirne'den Selânik'e gelirler¹. Babasının değişik yerlere tayini sebebiyle, o da öğrenimini çok değişik okullarda yapmak zorunda kalır. Sırasıyla Edirne ve Selânik Askerî Rüştiyeleri'nde okuyarak orta öğrenimini tamamlar. Okulda daima başarılıdır. Birinci veya ikinci olur. Askerî Rüştiyede okuduğu dönemde bir hat hocasından sülüs ve rika yazıyı öğrenir².

Yunan Harbi'nin çıkması Kâzım Nami'nin meslek hayatına bir yıl önceden başlamasına sebep olur. Harbiye'nin son sınıf öğrencileri "asteğmen" rütbesiyle göreve başlatılır. Kâzım Nami 25 Ocak 1898'de asteğmen rütbesiyle İstanbul Merkez Kumandanlığına atanır³. Burada Arnavutluk'un Tiran Redif taburunun ikinci bölümüne tayin olduğunu öğrenir. 1901 yılında tabur kâtibinin kızıyla

¹ Kâzım Nami DURU, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, s. 10, İstanbul, 1957.

² Kâzım Nami DURU, "Bir Otodidakt" *İlköğretim Dergisi*, C. 6 Sayı: 103-104-105-108, 115-120, Yıl: 1942, s. 1301.

³ İhsan.GÜNEŞ, *Türk Parlamento Tarihi: TBMM V. Dönem (1935-1939)*, C. II., TBMM Basımevi Müdürlüğü. Ankara, 2001, s. 536.

evlendirilip Berat'a gönderilir. Eşi ile özellikle çocukların eğitimi konusunda görüş ayrılıklarına düştüğü için ayrılır ve Sabiha Hanım'la evlenir ve ölene kadar onunla yaşar.

Kâzım Nami, Rüştîye mektebinde Abdürrahman adında bir başmuallimle arkadaş olur. Bir gün kendisine, mektebinde ders okutup, okutamayacağını sorar. Aldığı müspet cevap üzerine Abdürrahman Efendi din dersleriyle, Arabî ve Farişî derslerinden başka bütün dersleri ona verir. İşte Kâzım Nami'nin hocalığa başlaması ve hocalığa olan aşkı bu şekilde başlamıştır.⁴

Hocalık merakı Kâzım Nami'de pedagoji öğrenme isteği uyandırır. Eline bir Fransızca pedagoji kitabı geçer, okumaya başlar, edebî kitapları çok güzel anladığı halde, pedagoji kitabından bir şey anlamaz. Bir psikoloji kitabı tedarik eder, ondan da bir şey anlamaz. Bunun üzerine Fransız muallim mekteplerinde okutulan "Anatomie et physiologie applique sur hygiene" adında bir kitap getirtir. Bu kitabı bir doktor arkadaşıyla okur ve anlar. Hocalıktaki şahsî tecrübeleri de bu konuda ona çok yardımcı olur. Selânik'teki hayatı, askerî, siyasî, edebî ve talimî şekiller arz eder. Ama Kâzım Nami'de tek kalan hocalıktır.

1909'da Avusturya – Macaristan'a yapılan iki yüz elli kişilik bir seyahate katılır. Kâzım Nami gezdiği yerlerde özellikle okulların öğretim usullerini görmeye çalışır. Peşte'de Yüksek Ticaret Akademisinden sonra, anaokulu öğretmenlerini yetiştiren bir okula gider. Burası iki sınıflı bir okuldur; orta öğretim görmüş kızlar, burada iki yıl, Frobel usulüyle küçük çocukları terbiye etmeyi öğrenirler ve sonra anaokuluna öğretmen olurlar. Kâzım Nami bu okulu ziyaretten faydalanarak, Selânik'e dönüşünde, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk ana sınıfını Ravza-î Sibyan mektebini kurar. Bu işte, okulun Romanyalı müdürü ona çok yardım eder⁵.

Maarif Nazırı Şükrü Bey, Çapa Darülmalûmatında bir senelik bir anaokulu öğretmenliği sınıfı açtırır. Burada Kâzım Nami'ye de ders verir ve anaokulları için Fransızca'dan "Çocuk Bahçesi" adında bir kitap tercüme ettirir. Mütareke başlarında devlet matbaasında bastırılır. Anaokulu öğretmenliği sınıfına, Darülmalûmat'ın hangi sınıfından olursa olsun, istekli olanlarla dışarıdan arzu eden kızları alırlardı. Bir yıl sonra buradan yetişen öğretmenleri İstanbul'da vilâyetlerde açtığı mekteplere gönderirlerdi. Bu bir denemeydi; ileride anaokulu muallimleri yetiştirmek yolunda bir takım yenilikler yapılması düşünülüyordu. Fakat savaşın sona ermesi, kabinenin değişmesi üzerine, neticesiz kaldı. Cumhuriyetin ilanından sonra anaokulları kaldırılır, muallimlerinden değerli olanları ilkokul öğretmenliğine geçirilir.

⁴ Duru, "Bir Otodidakt", s. 1477.

⁵ Duru, *İttihat ve Terakki ...*, s. 38.

1910 yılı Haziranı içinde Kâzım Nami'yi vilâyetten çağırırlar. Emrullah Efendi Maarif Nazırı olduğu zaman vilayete yaptığı bir yazışmada, Selânik vilayeti için bir maarif Müfettişi hazırlanmasını bildirir, vali vekilliği yapan Defterdar Fazıl Bey de Kâzım Nami'yi münasip görür ve Kâzım Nami'ye: "Seni göndereceğim" der. Kâzım Nami "Nasıl olur? Ben askerim" dese de "Senden münasibini bulamadık" cevabını alır ve temmuz ayı içinde tayin emri gelir. Ağustos ayı içinde de askerlikten istifası kabul edilir⁶.

Edirne'deki okulları teftiş ettikten sonra, Maarif erkânıyla tanışmak üzere, İstanbul'a gider. 1911 Eylülü veya Ekiminde İstanbul'a gelir. "Tûba ağacı nazariyesi" ile şöhret bulan Maarif Nazırı Emrullah Efendi ile tanışır.

Kâzım Nami, Emrullah Efendi'nin "Tûba ağacı" nazariyesinin doğru bir prensip olduğunu düşünmekte ve kendini "Tûba ağacı tarafıysım" diye adlandırmaktadır. Bu görüşünü şu cümlelerle destekler: "Tarihin eski devirlerini gözden geçirdiğimiz vakit, ilmin medreselerde gelişmiş olduğunu görürüz. Bu medreseler her türlü ilmî tetkikleri yapardı. Yalnız din üzerinde değil, riyaziyat, fizik, kimya, felsefe üzerine dahi dersler okutulurdu. Buralara gelenler, ilk okuyup – yazmayı sıbyan mekteplerinde öğrenirler, sonra kendi kendilerine çalışarak, medreseye girecek kadar bilgiyi elde ederlerdi. Birer üniversite mahiyetinde olan bu medreselere mahalle mektebinden başka mahreç yoktu.

Maarif Nezareti, Vilâyet Maarif müfettişliklerini birleştirmeye kalkar, Selânik, Edirne, Kosova valiliklerinin müfettişliklerini birleştirir. Doğal olarak da Kâzım Nami açıkta kalır. Yolda Selânik'e doğru gelirken Maliye Nazırı Cavit Bey, Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey'e Kâzım Nami'den övgüyle bahseder. Maarif Nazırı da Selânik'e gelir gelmez, 21 Haziran 1911'de bir telgraf çekerek Kâzım Nami'yi Selânik, Edirne, Kosova vilayetleri müfettişliğine atar⁷.

1918'de silah bırakımı zamanında Kâzım Nami Medrese-tül- Vazin'de İctimaiyat ve Terbiye, Çapa Kız Öğretmen okulunda Edebiyat, Mercan sultanisinde de Türkçe ve Tarih öğretmenliği yapar. Kurulan yeni hükümet, Kâzım Nami'yi medreseden, kız öğretmen okulundan atar. Mercan Sultanisindeki görevini de Vefa Sultanisine nakleder, buradan da Kâzım Nami kendi isteğiyle ayrılır⁸.

Kâzım Nami'ye altı yüz yirmi beş kuruş mazuliyet maaşı bağlanır. Bu parayla geçinemez. Arkadaşlarının çocuklarına özel ders verir. Bunlardan başka, "Aşışyan" adlı özel bir okulda edebiyat dersleri verir. Bu okulun sahibi Cevdet Bey, Kâzım Nami'ye bir matbaa alarak, günlük bir gazete çıkarması için bir kooperatif ortaklığı kurması konusunda teşvik eder. Bir matbaa kiralanır ve

⁶ Duru, *İttihat ve Terakki Anılarına*, s.43.

⁷ Güneş, *age.*, s. 537.

⁸ Kâzım Nami DURU, *Cumhuriyet Devri Hatıralarım*, İstanbul 1958, Sucuoğlu Matbaası, s.3.

“Türk Dünyası” gazetesini çıkarmaya başlarlar. Gazete önce rağbet görür fakat Millî Müdafaa tarafılığı yaptıkları için gazete kısa sürede sansüre uğrar. Kâzım Nami önceden de öğrencisi olan Nebi Zade Hamdi’yi yerine bırakır, hissedar abone bulmak için şehir şehir, kasaba kasaba gezer. Maalesef İstanbul’a döndüğünde yerine bıraktığı arkadaşı Anadolu’ya kaçmış gazetenin sürümü hemen hemen sıfıra inmiştir. Mecburen gazeteyi kapar. Tanin matbaasında haftalık iki sayı yayınlar, binlerce lira borç içinde kalır⁹.

Kâzım Nami’de borç bularak Ankara’ya gider. 31 Mayıs 1920 Perşembe günü Ankara’ya varır. Yolda Kütahya mebusu İkdam gazetesinin sahibi Ferit Bey, Kâzım Nami’yi alır, Maarif Vekili Doktor Rıza Nur Bey’e takdim eder. Rıza Nur Bey: “O! Kâzım Nami Bey, Gökte ararken yerde buldum. Beraber çalışalım.” der. Kâzım Nami: “Teşekkür ederim, efendim; fakat ben İttihatçıyım” cevabını verir. Bunun üzerine Rıza Nur Bey: “Ben İttihatçılık düşmanı değilim; bazı İttihatçı arkadaşlarla geçinemem, ayrıldım. Şimdi ne İttihatçılık ne İtilâfçılık var. Yalnız hizmet, fedakârlık bekleyen “Vatan” var. Mademki Türkçüsünüz, terbiyecisiniz o halde beraber çalışabiliriz de” der, Kâzım Nami’yi önce memurin müdürlüğüne, birkaç gün sonra da Orta Tedrisat müdürlüğüne tayin eder¹⁰.

Kâzım Nami, orta tedrisat müdürlüğüne başladıktan üç - dört gün sonra, Arıburnu kahramanlığı dolayısıyla yazdığı yazılar için iltifatlarına nail olduğu Mustafa Kemâl’i ziyaret etmek ister. Onun ziyaretine gider. Mustafa Kemâl, Kâzım Nami’yi görmekten çok memnun olur ve yemeğe kalmasını ister. Yemeği yedikten sonra Kâzım Nami vazifesine dönmek üzere kalkar. Mustafa Kemâl “sen otur” der. Diğerleri çıkınca: Mustafa Kemâl: “Kâzım Nami paran var mı?” diye sorar. Kâzım Nami sessiz kalır. Mustafa Kemâl, onun bu sessizliğinden parasının olmadığını anlar ve yanında duran dolaptan ona para verir. Sık sık uğramasını söyler. Kâzım Nami bir hafta sonra tekrar Mustafa Kemâl’i ziyaret ettiğinde ondan yeniden para alır. İlk aldığı paradan ailesine göndererek Ankara’ya gelmelerini sağlar. Mustafa Kemâl Paşa nutkunda Kâzım Nami’den de övgüyle bahseder¹¹.

Kâzım Nami Maarif Vekâlet’inde bulunan, reisliği esnasında Samih Rıfat Bey’in yaptığı, telif ve tercüme dairesine de maddi hiçbir şey almadığı halde üyedir. Burada haftada iki üç defa toplanırlar. Samih Rıfat Bey “Türkçede Tasrifî Huruf Kanunları ve Menşe-i Lisan Mes’alesi” üzerine konferanslar verir.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Muallimler Cemiyeti’nin revidir. Burada Anadolu Terbiye Mecmuası adıyla bir terbiye dergisi çıkarır, iki tane de çocuk piyesi yazar, bu piyesler bu dergide basılır. Bu sırada Yunanlılar Eskişehir’i alıp,

⁹ Duru, *age.*, s. 4.

¹⁰ Duru, *Cumhuriyet Devri...*, s. 4.

¹¹ Duru, *age.*, s. 6.

Ankara'ya doğru ilerlemektedir. Kâzım Nami ailesini alarak Kayseri'ye gitmiştir. Köylü kadınlarının kahramanca vatan işine sarılmaları Kâzım Nami'yi derinden etkiler. Sakarya Savaşı kazanıldıktan sonra tekrar Ankara'ya döner.

Fransızlarla Ankara antlaşması yapıldıktan sonra Ankara'da George Mahe adında yaşlı bir Fransızla tanışır ve dost olur. Mahe ile görüş alişverişinde bulunurlar. Bir gün Avrupa'ya ğrenci gönderme meselesi açılır. Mahe şöyle der: "Avrupa'ya ğrenci göndermek doğru değildir. Göndereceğiniz ğrenciler, orayı gördükten sonra ilerinden memleketlerine dönmek istemezler. Döndükleri vakit, bilmedikleri yurtlarına alişamazlar; memleketlerine yararlı hizmetler göremezler. Onun için bundan vazgemelisiniz. Siz niversitenize Avrupa'nın en ünlü bilginlerinden profesörler getirtiniz. Onlara vereceğiniz para ne kadar çok olursa olsun, yine yarısı memlekette kalır. Oysaki ğrenciler için vereceğiniz paralar Avrupa'ya dökülür; siz zarar görürsünüz. Böyle nl profesörler, kendilerine "Türkiye'ye gitti de bir Şey yapmadı" denmemesi için burada her hlde başarılı olmaya çalışırlar. Avrupa'ya hiç ğrenci göndermeyiniz, demiyorum. Göndereceğiniz gençler, niversitenizi bitirdikten, kazandıkları ihtisasa göre memleket hizmetinde değerli işler gördükten sonra bilgilerini artırmak, Batı memleketlerinin bilgedeki, teknikteki ilerlemelerinden, usullerinden yararlanmak için Avrupa'ya gönderilir. Bunlar memleketlerini bildiklerinden, sevdiklerinden hizmetinde bulduklarından döndükleri vakit daha iyi hizmet etmeye muvaffak olurlar." Kâzım Nami bu sözlerden çok etkilenmiştir. Hayatı boyunca bu Fransız'a sözlerinden dolayı mteşekkiri kalır¹².

Doktor Rıza Nur Bey, Maarif Vekâleti'nden alınarak Sıhhat ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti'ne verilen yetimler yurdu için bir talimatname yazar ve Lozan'a giderken istediği gibi düzeltmesi için Kâzım Nami'ye gönderir. Kâzım Nami pedagoji bakımından gereken yerleri düzeltir ve geri götürür. Kâzım Nami'ye yetimler yurtlarından birinin müdürlüğü ve eşinin müdür yardımcısı olması teklif edilir. Kâzım Nami eşiyle konuşur ve İzmir yetimler yurdunda çalışmayı kabul ederler. İzmir'e yerleşirler. 3 Aralık 1922'de İzmir Drleytamına atanır¹³. Yetimler yurduna vardıklarında burasının çok kalabalık ve trahomlu çocukların olduğunu görürler. İzmir valisine durumu iletirler, O da Bornova'da bir köşk tahsis eder. Vekâlet, İzmir, Manisa, Aydın, Denizli vilayetlerindeki yetim çocukları da bu yetim yurduna gönderir. Kâzım Nami  bina daha bulur bunlardan birine trahomlu çocukları, bir tanesine kızları, diğerine de 12–14 yaş arası çocukları yerleştirir. 12–14 yaş arası çocuklara demir işi, doğramacılık, kunduracılık gibi işler öğretilmesini ister. Öğrencilerin sayısı 500' geçer. Kâzım Nami sanat kısmındaki çocuklara kendi kendine idare sistemini verir.

¹² Duru, *age.*, s. 17.

¹³ Güneş, *age.*, s. 537.

Kâzım Nami 19 Mayıs 1923 yılında Beykoz, 26 Mayıs 1923'te Validebağı Dârüleytam müdürlüğüne atanır. Eşini de Validebağı Darüleytamında müdür yardımcılığı görevine verirler¹⁴. Bir ay sonra İstanbul Muallimler Cemiyetinin kongresi toplanır. Kâzım Nami söz ister ve şu konuşmayı yapar: “Arkadaşlar, Ankara’da toplanan ilmî bir heyettir. Sizden bu ilmî heyete üye istiyorlar. Siz bütün İstiklâl Harbi boyunca İstanbul’da kaldınız; Millî Mücadeleye katılmadınız. Buradaki vatan yavrularını bırakmanız doğru değildi. Ama Anadolu’da yeteri kadar öğretmen yoktu, ilkokul öğretmenlerinden bile liselere öğretmen verildi. Haksız da olsa, ora öğretmenlerinin size karşı bir çekememezliği var. Bundan ötürü Ankara’ya gidecek arkadaşların bu heyette aylıktan bahsetmesi doğru olmaz.” Bu sözleri hem öğretmenler hem de gazeteciler Ankara’daki Öğretmenler Birliğine yanlış bildirirler ve gazetelerde Kâzım Nami aleyhine yazılar çıkar. Görevden alınması için vekâlete başvururlar. Validebağı yetimler yurdundaki görevinin otuz yedinci günü Tevfik Rüştü imzasıyla görevden alınma yazısı gelir. Hiçbir araştırma yapılmadan görevden alınması Kâzım Nami’nin ağırına gider. Kendi başına çalışma kararı alır. Kâzım Nami’den sonra eşi de Validebağı yetimler yurdundan ayrılır¹⁵.

Mazûliyet aylığı almayı da kendine yediremez ve bir aya yakın bir süre gazetelerde yazdığı yazılarla geçinirler. Balıkesir’in Balya kazasındaki işletme müdürü arkadaşından bir şirkette ona iş vermesi için ricada bulunur. O madende memurlar ve müstahdemlerin çocukları için bir okul açmak düşüncesindedir. Kâzım Nami’ye de bu okulun müdürlüğünü teklif eder, Kâzım Nami sevinerek bu işi kabul eder.

1923 yılı Ağustos ayı sonlarında ailesini de alarak bu kazaya yerleşirler. Yanlarında kalan ailenin oğlu ve kızını da bu okulda öğretmenlik yapmaları için yetiştirir, okula alır. 1925 yılında ailesi İstanbul’a gider. Bir süre sonra Kâzım Nami’de İstanbul’a gider ve burada gazetelerden Kıbrıs Türk Lisesi için müdür arandığı haberini okur. Görüşmeye gider kabul edilir ve Eylül ayı başında ailesiyle birlikte Kıbrıs’a gönderilir.

Bu okulda müdürlüğün yanında edebiyat derslerini de üzerine alır. Kitabı olmayan öğrencilerin haline çok üzülen Kâzım Nami maarif vekâletinden, vekâletin bastırıldığı kitaplardan fakir çocuklar için bir miktar göndermelerini rica eder. İki ay kadar sonra Antalya Maarif Müdürlüğünden şu yazı gelir: “Kıbrıs Lisesi Türkiye’ye tabi olmadığından müdürün Vekâletle doğrudan doğruya muhabereye salahiyeti yoktur.” Doktor Rıza Nur ile birlikte kurduğu bu Vekâletten böyle bir yazı gelmesi çok gücüne gider ve hemen emekliliğini ister.

¹⁴ Güneş, *age.*, s. 537.

¹⁵ Duru, *Cumhuriyet Devri...*, s. 25.

Vekâlet de dilekçesini kabul eder ama başka bir yerde olduğu için emekli maaşını alamaz. Rum lisesinde akşamları Türkçe derslerine girer¹⁶.

Kıbrıs Türk okulları öğretmenlerine bir ay kadar pedagoji dersi verir. Ailesini İstanbul'a gönderir. Kendisi Kıbrıs'ta kalır. Kıbrıs maarif idaresiyle üç yıllık sözleşme yapmıştır. İlk önce bu sözleşmeyi yenileyip Kıbrıs'a yerleşme niyetinde olan Kâzım Nami "daüssıla" denilen yurt hastalığına yakalanır. Maarif müdürlüğüne gider, yerine bir yıl önce gelen tarih öğretmeni İhsan Uludağ'ın geçirilmesini ve sözleşmesinin iptal edilmesini ister. Maarif idaresi sözleşmenin üç yıllık olduğunu bir yıl daha kalmasını ister. Kâzım Nami kalırsa müdürlük adına hiçbir şey yapmayacağını, istifasının hemen kabul edilmesini ister. Ricasını kabul etmek zorunda kalırlar ve sözleşmesini İhsan Bey tamamlar.

Kıbrıs'tan İstanbul'a gelir. Birkaç gün sonra Ankara'ya geçer, maarif vekilinden İstanbul okullarında öğretmenlik ister. Kâzım Nami'yi Yüksek Muallim Mektebi ile Nişantaşı Kız Ortaokulu Fransızca öğretmenliğine tayin eder. Bir süre sonra Musevi lisesinde Türkçe derslerine de girer. 1929 yılında Robert kolejinde açılan Türkçe öğretmenliği de Kâzım Nami'ye verilir. Bu arada Cumhuriyet ve Vakit gazetelerinde de yazılar yazar.

1931 yılında çalıştığı okul, Kâzım Nami'nin derslerinin yanında öğrencilere dağıtılmak üzere uygulamalı dil bilgisi kitabı yazmasını ister. Daha sonra bu kitabı basar ve öğrencilere dağıtır. Dergilere, gazetelere yazı yazmak, okullardaki işleriyle beraber Kâzım Nami'yi çok yorar ve Musevi lisesinden istifa eder.

1932 yılında Kâzım Nami'yi Maarif Vekâleti'nden çağırırlar; ilkokullar için iki yurt bilgisi ile ortaokulların son sınıfı için bir Cumhuriyet Tarihi yazmasını emrederler. Aynı zamanda Robert Koleji'nde Türkçe öğretmenliği de yaptığı için, Erenköy Kız Lisesi öğretmenliğinden istifa etmek zorunda kalır. 1932-1933 ders yılının bitiminde yazılması emredilen kitapları bitirir ve Maarif Vekâleti'ne götürür. Bazı düzeltmelerden sonra kitaplar kabul edilir. Kâzım Nami 24 Temmuz 1933 yılında Talim ve Terbiye Dairesinde vatanına daha fazla hizmette bulunacağını düşünerek, Mustafa Kemal Paşa'dan buraya geçmeyi rica eder ve Talim ve Terbiye Dairesine geçer¹⁷.

1935 yılında Atatürk'ün isteğiyle Manisa ilinden mebus olur. 12 Şubat 1935 tarihli seçim tutanağı ile 1 Mart 1935'te Meclis'e katılır ve tutanağı 7 Mart 1935'te onaylanır. Birinci toplantı yılında Maarif, diğer üç yılda Millî Müdafaa Encümeni üyeliği yapar¹⁸. 1937 yılında Afyon, Kütahya vilayetlerinde CHP adına teftiş yapmakla görevlendirilir. Yazın iki aydan fazla süren bu teftiş gezisinden sonra Ankara'ya döner ve raporunu verir. Mezkûr raporda, gezdiği

¹⁶ Duru, *Cumhuriyet Devri*...,s. 30.

¹⁷ Güneş, *age.*, s. 537.

¹⁸ Güneş, *age.*, s. 537.

yerlerde Cumhuriyet Halk Partisinin birer kadrodan ibaret kaldığını, buralara üye olarak girenlerin şahsî menfaatlerinden başka bir şey düşünmediklerini bildirir¹⁹.

1939'da Bulgaristan'a oradan Yunanistan'a gider. Eğitim sistemleri hakkında bilgi alır. 1940 yılında kızını da yanına alarak gezme amacıyla Suriye, Şam ve Beyrut'a gider. Ankara'ya dönünce, milletvekilliği vazifesini layıgınca yapamadığını düşünerek, yabancı ülkeleri gezmekten vazgeçer. Kendini elinden geldiğince Manisalılara hizmet etmeye adar.

1943 yılı seçimlerinde aday olmayan Kâzım Nami, Ankara'dan ayrılarak, İstanbul'a yerleşir. Emekli maaşı Kâzım Nami'nin geçinebilmesi için yeterli gelmez ve "Yeni Kültür" adında aylık bir eğitim dergisi çıkarmaya başlar. Dergiye gelen ilan paralarıyla geçinmeye çalışır fakat dergiyi iki ay kadar çıkarabilir, daha sonra bırakmaya mecbur olur. Ticaret odasında raportörlük işi ayarlar ve burada çalışmaya başlar. Ticaret odasında işe başlamasıyla, tüccarlar ve fabrikatörlerle iyi dost olur. Fabrikaları, ticarethaneleri, imalathaneleri gezip görmeye başlar. Bu gezip görme Kâzım Nami'ye çok şey öğretir. O'nu 1944 yılında Basın Raportörü yaparlar.

1947 yılında Demokrat Parti'nin kurulmasıyla çoluk çocuk bu partiye geçerler. Bu iş Ticaret Odasındaki işine mani olmamıştır. Yılda bir iki defa izin alır ve bazı illerde konuşmalar yapar ve bazı gazetelerde yazılar yazar. Bu yazıların Halk Partisi'ne dokunması nedeniyle 1948 yılında Ticaret Odası genel kâtipliğinden bu yazıları yazmaktan vazgeçmesi gerektiği aksi takdire işinden çıkarılacağı ihtarı gelir. Kâzım Nami aldırılmaz ve yoluna devam eder. En sonunda 1950 Ocak ayında yaş haddi bahanesiyle tazminatını vererek Ticaret odasından atarlar²⁰.

Karaköy'deki Saint Benoit Kız Ortaokulu'nda iki yıl Türkçe öğretmenliği yapar. Müdür muaviniyle arasının açılması üzerine bu okuldan ayrılır. Harbiyede Ermeni Lisesi'nde coğrafya öğretmenliği yapar. Burada bir buçuk yıl çalıştıktan sonra oradan da ayrılır ve Ticaret Odasında çalışırken bir arkadaşıyla ortak çıkardıkları Türk, Anglo – Amerikan Postası adlı derginin yayınıyla ilgilenir. Meşrutiyetin ilanından sonra Avukat Ahmet Hikmet'in çıkardığı günlük Zaman gazetesinde başyazarlık yapar. Aradan bir süre geçtikten sonra İttihat ve Terakki Selânik'te bir matbaa kurar, "Rumeli" adıyla günlük bir gazete çıkarırlar. Bu gazetenin başyazarlığını da Kâzım Nami yapar²¹. 14 Ekim 1967'de İstanbul'da vefat eder ve Zincirlikuyu mezarlığına defnedilir.

¹⁹ Duru, *Cumhuriyet Devri...*, s. 43–46.

²⁰ Duru, *Cumhuriyet Devri...*, s. 66.

²¹ Duru, *İttihat ve Terakki...*, s. 42.

Eğitimle ilgi görüşleri

Cumhuriyet döneminin ilk yılları, aydınların eğitim sistemine hâkim oldukları bir dönemdir. Bu dönemde aydınlar görev aldıkları kademelerde yapısal değişikliklere önderlik etmişlerdir. Bu aydınlardan biri olan Kâzım Nami Duru da birçok yeniliklere imza atmıştır.

Kâzım Nami Duru, hem Osmanlı döneminde, hem de Cumhuriyet döneminde yaşamış bir aydın olduğu için Cumhuriyet'in ilanından sonra, Türk eğitim sistemini daha iyi bir duruma getirebilmek için Batı'nın eğitimini incelemiş ve Türk eğitim sisteminde Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı kalarak uygulamaya çalışmıştır. Kâzım Nami Duru, Cumhuriyet dönemi eğitimcilerimiz arasında Batı'nın eğitim sistemini bilinçli olarak incelemiş ilk aydınlarımızdan biri olarak toplumumuza pedagojik prensiplere dayanan eğitim anlayışını benimsetmek amacıyla yola çıkar. Eserlerini de bu ideale ulaşmak amacıyla kaleme alır.

Kâzım Nami, hiçbir zaman tutucu olmamış, yeniliklere açık kalmış, inkılâpçılık ilkesi doğrultusunda ülkede yaşamı ve eğitim sistemini çağdaştırma çabalarına girişmiştir. Karma eğitimi savunmuştur. Bunun, hem sosyal ve cinsel yaşamın sağlıklı gelişimi açısından; hem de kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği gidermek bakımından önemini belirtmeye çalışmıştır²².

Ona göre eğitim dinamik olmalıdır. Genç kuşak düne, hatta bugüne göre olmaktan çok yarın oluşabilecek gelişmeler dikkate alınarak eğitilmelidir. Ayrıca çocuğun yetişkinden farklı bir varlık olduğu gibi, kendine özgü çok yanlı bir tabiatı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Önce çocuğun bedeni ve ruhu vardır. Sonra onun ruhsal yaşamı fiziksel ve ahlaksal olarak ikiye ayrılır. Eğitimde bu üç yan da dikkate alınmalıdır. Beden eğitimine önem verilmelidir, çünkü sağlam kafa sağlam bedende bulunur. Okullarda fiziksel gelişim öğretim yoluyla vurgulanmaktadır. Ancak ahlak eğitimi de fiziksel eğitim yanında ihlal edilmemelidir. Eğitimcinin görevi yalnız bilgi vermek olmayıp sağlam karakterli insan yetiştirmektir. Kâzım Nami Duru ahlak sözcüğünü dar anlamda değil evrensel bir çerçevede ele almıştır. Ahlak eğitimi, Kâzım Nami Duru'nun Türkçe "ıra" Osmanlıca "seciye" sözcükleri ile anlattığı karakter, kişilik gelişimini amaçlar. Yaşamın giderek karmaşıklaştığı bir toplumda sağlam bir kişiliğe olan ihtiyaç artar. Bu da yukarıdan aşağıya, büyükten küçüğe yapılan bir baskı ile sağlanamaz. Disiplin gereklidir. Ancak bu, "eşyanın kendisinde bulunan" doğal bir disiplin olmalıdır. Çocuk bunu sağlıklı bir ortamda

²² Fuat Baymur, *Cumhuriyet Dönemi Eğitimcileri*, UNESCO: Türkiye Milli Komisyonu, Ankara, 1987, s. 179.

kendiliğinden kazanır. Önemli olan gencin doğallığını, yaratıcılığını yitirmeden sağlam bir seciye oluşturabilmesidir²³.

Kâzım Nami, maarif şuralarının hepsinde bulunmuştur; Türk Dil Kurumunun bütün Kurultaylarına çağırılmıştır. Kâzım Nami'ye göre ilkokullarda okuma işinin iyi gitmemesi, ortaokula geçen çocukların ders kitaplarının düzgün bir şekilde okuyamamaları, ilkokulda daha Türkçe'ye başlarken gereken önemin ve pedagojik gayretin verilmemiş olmasındandır. Bunun için Türkçe öğretmenleri derslerinde program uygulamalı, basmakalıptan sakınarak kendi buluşlarıyla o yolları çoğaltmaya, genişletmeye çalışmalıdırlar.

Öğretmenlikle İlgili Görüşleri

Eğitim sistemimizin iyileştirilmesinde ve başarısında öğretmenlerin nitelikleri ve yeterlilikleri sorunu Cumhuriyet döneminden beri önemini korumuş ve birçok çalışmalar yapılmıştır. Kâzım Nami'de bu konuyla ilgili birçok yazı yazmış ve görüşlerini beyan etmiştir. Kâzım Nami'ye göre, öğretmenlik, en çok gönülden bir öğretim aşkıyla oluşur. Çocukları sevmeyen öğretmenlik yapamaz.

Ona göre öğretmen bir meslek adamıdır. Öğretmenlik her meslekten daha kuvvetli bir ihtisas ister; çünkü üzerinde uğraşacağı konu, çocuk denilen, bedeni kadar ve belki daha çok ruhuyla derin, çok geniş, çok karışık ve girift bir mahlûktur. Öğretmen, çocuk anatomi ve fizyolojisini, çocuk bakımı ve hıfzısıhhasını, çocuğun genel ve ferdi psikolojisini iyi bilmelidir.

O, öğretmenin iş kadınından daha farklı olduğunu düşünür. Öğretmen çocuk ve gençlere her türlü sosyal vaziyeti öğreteceği için her zaman örnek olması gerektiği görüşündedir. Gerçek bir öğretmen olmak isteyen kişi, açıkça ve tamamıyla kendi ruhuyla yaşamayı öğrenmelidir ki çocukların da ruhlarına girip, temas edebilsin, onlara rehberlik edebilsin. Aradıkları şeylerde, keşiflerinde onlara yardım edebilsin ama doğrudan doğruya çocukların işlerine çok fazla karışmasın, onlara aralarında amir gibi hükmedebilsin²⁴. Duru'ya göre, öğretmenlik mesleğinin hiçbir ücretle ölçülmemeli ayrıca bir menfaat için öğretmenlik yapılamaz. Öğretmen “okula vaktinde gidiyorum, dersimi vaktinde veriyorum, elimden geldiği kadar çocukları okutuyorum; yaptığım işe göre aldığım para az” dememelidir. Öğretmen, öğretmenliği bir geçim yolu olarak görmemelidir. Öğretmenin aldığı maaş, işinin karşılığı değil, geçiminin vasıtasıdır.

O'na göre, öğretmen hiçbir zaman okulda öğrendikleriyle yetinmemelidir. Günden güne ilerleyen bilgi derslerini yakından takip etmelidir. Çocuk

²³ Baymur, *age.*, 181.

²⁴ Kâzım Nami DURU, *Çocuk Bahçesi Rehberi*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1339/1917, s. 6.

kendiliğinden bulamadığı her soruyu öğretmenine sorar. Bu sorular karşısında öğretmen yanıt veremezse, çocuk üzerindeki etkisi azalır.

Okul içerisinde öğretmenin görevi sadece okutup, yazdırmaktan ibaret değildir. Öğretmen bildiklerini çocuğa basmakalıp öğretmez. Her çocuğun kişiliği, şahsiyeti, zekâsı, yetenekleri aynı değildir. Öğretmen, öğretim yollarını çocuğun kişiliğine uydurabilmelidir. Bunun için de çocuk psikolojisi öğrenmesi, bu konuyla ilgili çıkan yenilikleri yakından takip edilmesi gerekir. Bir öğretmen ders vereceği branşı veya bilimi çok iyi bilmelidir. Güzel bir ifade gücüne sahip olmalıdır. Kitap okumayı ihmal etmemelidir. İnsanın bir okulda aldığı eğitim sınırlıdır. Daha sonra kitap okuyarak bilgiler zenginleştirilir. Öğretmen okumalıdır; ömrünün sonuna kadar okuması, fikirlerini yükseltmesi, yüreğini duygulandırması, kendisi için bile iyi yüksek idealli bir insan olması gerekir. Öğretmen okuttuğu derslerin programlarını, bu programlara ait öğretim usullerini bilmeli ve bu usulleri çocuğun zekâ ve kabiliyetine uydurmayı bilmelidir. Okulun bağlı olduğu makamların, öğretim ve terbiye ile ilgili gönderdikleri emirleri, talimatnameleri dikkatle okumalı, anlamaya çalışmalı ve uygulamalıdır.

Öğretmen irfanını çoğaltmak, meslekî bilgisini artırmak için, okumalı, şahsî çalışmalar, mümkünse ülke içinde veya dışında seyahatler yapmalı, bilim adamlarıyla buluşup, pedagoji konferanslarında bulunmalıdır. Her öğretmen mutlaka bir kütüphane meydana getirmeye çalışmalıdır. Eğer maddî durumu buna müsait değilse, kütüphanelerden faydalanmalıdır. Her öğretmen kitap alma konusunda fedakârlıkta bulunmalıdır. Okunacak kitapların seçiminde; öğretmenler gazetelerde, dergilerde yeni çıkan kitaplar üzerine yazılmış tenkitleri okuyup değerlendirebilir, okumuş, görmüş arkadaşlarından fikir alabilir. Öğretmenlerin en çok okuması gereken kitapların başında tarih kitapları gelir. Sonra romanlar gelir. Büyük romancıların romanlarını okumak hem edebî zevki, hem de yurt sevgisini artırır. Öğretmen, sosyal, iktisadî veya millî gaye güden romanları aşk romanlarından üstte tutmalıdır. Öğretmen aynı zamanda millî duyguyu, güzellik duygusunu arttıran, gönüle tatlı heyecanlı çırpınmalar veren şiirleri de okumalıdır.

Öğretmen programlara göre yapılacak dersleri, günlük olaylara bağlamalıdır. Çocuklara somut olaylarla anlatılan dersler, çocukların daha çok dikkatini çeker²⁵. Kâzım Nami'ye göre öğretmenin bulunduğu yerin coğrafyasını, jeolojisini, hayvan ve bitkisini araştırarak çevreye ait özelliklerini anlaması; hem memleket hem de kendisi için çok faydalıdır. Ancak öğretmenin bu özel çalışmaları bıktırıcı, yorucu olmamalıdır. Her gün sabahtan akşama kadar çocukların ders ve terbiyesiyle uğraşan öğretmen, bu tür çalışmalarından zevk almalıdır.

²⁵ Kâzım Nami DURU, *Muallimin Meslek Ahlakı*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s. 13.

Ona göre öğretmen vaktini iyi düzenlemelidir. Ders yılı başından sonuna kadarki işlerinin günüyle ve saatiyle programını yapmalıdır. Böylelikle hem kendisi hem de öğrencileri için vakit kaybedilmemiş olur. Öğretmen derslerini anlatmadan önce hazırlamalıdır. Öğretmen ne kadar tecrübeli olursa olsun, her yıl yeni yeni işlenmiş, ilerlemiş, çocuklarla karşılaşmış, beklemediği bir soru sorulması mümkündür. Böyle bir soru karşısında öğretmenin çocuklar üzerindeki etkisini kaybetmemesi için, dersine hazırlanarak gitmesi gerekir.

Kâzım Nami, öğretmende bulunması gereken meziyetler üzerinde titizlikle durur. Öğretmenin öğrencisini kendi çocuğu gibi sevmesini ister. Kendi çocuğuna nasıl insanca, şefkatli muamele ediyorsa, terbiyesine bırakılacak çocuklara da aynı şefkatle davranması gerektiğini söyler. Çocuklar arasında ayırım yapmaması gerektiğini, çocuğu rencide edecek hal ve hareketlerden kaçınmasını, elinden geldiği kadar adil davranmasını ister.

Öğretmen, öğrencilerinin sağlıklarıyla yakından ilgilenmelidir. Gözleri az gören, dikkat eksikliği olan çocukları, sağlığı bozuk olan çocukları tespit edip, ailelerine bildirmelidir. O'na göre bir öğretmen yerli halkın kullandığı ağızla konuşmamalıdır. Mutlaka İstanbul ağızıyla dersini anlatması gerekir. Dersini öğrencilerin iyi anlaması için son derece açık ve sade bir dil ile anlatmalıdır. Herkese karşı arkadaşça davranmalı, güzel öğütler vermeli ve alçakgönüllü olmalıdır. Dedikodulardan kaçınmalı, kimsenin kalbini kırmamaya çalışmalıdır.

Öğretmen velilerin özel durumlarına karışmamalı, velilerin gizli işlerini öğrenmeye çalışmamalı, kimsenin gurunu kırmamalı, herkese eşit davranmalıdır. Halktaki batıl inanışları, yanlış fikirleri düzeltmek isterken onlara doğrudan doğruya hücum etmeden, sükûnla, tatlılıkla doğruları anlatmalıdır. Nezaketsizce bir söze muhatap olursa cevap vermemeli karşısındakinin nezaketsizliğine düşmemelidir.

Kâzım Nami'nin öğretmenlik hakkındaki görüşleri ile günümüz öğretmenlik anlayışı arasında fark yoktur. Kâzım Nami'ye göre okul ne kadar ciddi bir öğrenim vermekte başarılı olursa olsun, gerçek feyiz verebilecek okul "hayat" tır. Okul özel hayat idealini vermez. Okul ancak; ferdi, gerçek hayatı takip etmesi ve içinde yaşayacağı muhite mümkün olduğu kadar az zahmetle uyum sağlaması için yetiştirir. Okullarda gerçek hayatı ne kadar uygulamaya, öğretmeye başarılı olursak o kadar iyidir. Fakat okul, çocuğu hayata tam olarak hazırlamaz, hayatın bilinmeyenlerini önceden sezemez, asıl hayatla birlikte yürüyemez. En hakiki öğretmen doğrudan doğruya hayattır.

Okullar anneler, babalar için de iyi bir toplantı yeri olmalıdır. Bu sayede velilerin de fikri, ahlakî terbiyesi olgunlaştırılır. Okul terbiyesinin öncelikli gayesi, gerek şahsî, gerekse millî bakımlardan, otodidakt yetiştirmek olmalıdır. İlkinden en yükseğine kadar okulların gayesi: ilkokullar, her vatandaşa millî ve vatanî vazifelerini görebilecek ve kendi işlerini yolunda yürütebilecek kadar bilgi vermeye çalışmaktır. İlkokul her şeyi öğretmez, öğretemez. Ortaokullar ile

liseler, genci genel bilgilerle hazır hale getirir. Bu genel bilgiler, millî bir terbiye ile yürümek gerekir. Terbiyevî kültür dersleri denilen Türkçe dil ve edebiyatı, Türk coğrafya ve tarihi, yurt bilgisi dersleri temin eder. Üniversite, ilimlerde ihtisaslaşmak isteyen gençlere araştırma ve inceleme kabiliyeti ve ilmî usul verir. Bunları verirken, hiçbir ilimde derinleşemez; çünkü derinlik uzun bir araştırma, inceleme ve çalışma ile elde edilir²⁶.

Diploma bir olgunluk nişanesi değildir, lisenin sonunda yapılan üniversiteye girme sınavına “olgunluk” denmesi, itibaridir. Genç üniversiteden çıktıktan sonra bile hamdır, toydur; olgunluğunu ancak senelerce çalışarak elde edebilir. Kâzım Nami, 1924 yılında yazdığı bir yazıda; devlet gibi okulun da laik olması, “ulusal eğitim”, ulusal birlik gibi konuların soyut kalmayarak, gerçekleştirilmesi gerektiği görüşünü savunmuştur²⁷.

Kâzım Nami, “Metot yoldur; yolsuz bir yere gidilemeyeceği gibi metotsuz da bir şey öğretilemez ve öğrenilemez. Metotları, bütün şekilleri, açıklamaları, işaret ettikleri psikolojik amillerle incelemek, mahiyetlerini anlamak, kullanılacakları dersi ve yeri tayin etmek öğretmenliğin başlıca ödevlerindedir. Metot bilmeyen veya bildiği metodu dersinde başarıyla uygulayamayan bir öğretmen, öğretmen vasfına layık sayılamaz. Metotsuz başarı belki mümkün değildir; fakat mümkün olsa da her halde çok zordur. Metotlar iyi seçildikten sonra öğretim, hem başarılı, hem kolay, hem de zevkli olur” der.

Kâzım Nami, seçilen herhangi bir metotla dersin işlenmesine karşıdır. O, bir ders için belirlenmiş özel bir metodun olmadığını, usulün derse göre değişebileceği gibi öğretmene, çocuğa, muhite, ihtiyaca göre de değişebileceğini düşünür. Kâzım Nami’nin alfabe dersinde kullanılmasının gerekli olduğunu düşündüğü birkaç metot vardır. Birine göre, önce iki üç harf verilir, sonra bunlar ya manasız heceler halinde veya manalı tek heceli kelimeler olarak birleştirilir. Örneğin, çocuklara bir at resmi gösterilir, ona ne dendiği sorulur. Çocuklar kolaylıkla “at” diyebilir. Veya içinde at kelimesi birkaç defa geçen küçük bir hikâye veya fıkra anlatılıp çocukların ilgilenmesi sağlanır. Hikâye veya kelimedenden at kelimesi ayrılır. Bu kelime A harfini uzatarak ve T harfini şiddetlendirerek a, t gibi iki sesi ayrı ayrı buldurmaya çalışılır. Bu metodun karmaşıktan basite gitmek olduğunu söyler.

Başka bir metoda göre çocuklara tam kelime verilir. Kelime kitapta olduğu gibi kara tahta üzerine yazılır. Çocuklar da bunu yazarlar ve kelimeyi, harflerine bölmeden aynı şekilde öğrenirler. Öğrenilen kelimeler küçük bir cümle oluşturacak kadar olunca, cümle tamamlanmış olur. Bu usule de kelime usulü dendiğini söyler. “Methode Globale” denilen usulde kelime değil küçük bir

²⁶ Duru, “Bir Otodidakt”, s. 1605.

²⁷ Cavit Binbaşoğlu, *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Binbaşoğlu Yayınevi, Ankara, 1982, s. 150.

cümle verilir. Bu cümle çocukların ilgisini çekecek kısa bir fıkradan ya da hikâyeden alınır. Bu metot kitaptan çok yazıyla takip olunur. Çocuklar cümleleri tam olarak yazar, okurlar ve tam şekilleriyle öğrenirler. Kâzım Nami, bu usulü 1929'da Kültür Bakanlığınca kabul edilen ilk okuma ile ikinci sınıf kitabında kullanmıştır. Kâzım Nami, bu metotta kelimelerin mümkün olduğunca bir, iki, üç heceli olmasına dikkat edilmesini çünkü tek heceli bir kelimenin bile tarif edilince dört, beş hatta altı heceli olduğunu söyler.

Alfabe dersinde hangi metodu kullanacağını öğretmene bırakılması gerektiğini düşünmesine rağmen, yukarıda kısaca değindiğimiz metotlardan “fikriğ bassariğ” metotla kelime metodu ve global metotla daha iyi başarı elde edebileceğini düşünür. Kâzım Nami'ye göre ilk okuma-yazma öğretimine yazı ile başlanmalıdır. Yazı alelâde bir çizgi işidir fakat iyi bir öğretmen onu öğrencinin ilgileneceği bir şekle koyabilir. Soldan sağa, yukarıdan aşağıya, dik, eğri veya düz çizgiler çocukta ilgi uyandırmaz, çocuk zaten okula başlamadan önce resim çizmeye heves eder ve iptidaî olarak bu işi yapar. Önemli olan bu çizgileri önce çocuğun ilgisini uyandıracak şekilde ortaya çıkarmalı ve bu ilgiyi muntazam çizgiler oluşturacak şekilde uzatmalıdır.

Ona göre, okuma öğretimine yazı öğretiminden sonra başlamak faydalıdır. Çünkü göz, herhangi bir şeye baktığı zaman çevresini teşkil eden dekor ile birlikte görse de, o şey hakkında bir şuur, sonunda fikir oluşturabilir. Bir cismi, tam olarak gördükten sonra onu terkip eden parçaları tahlil etmeye girişilebilir. Bunun gibi, yazı işinde de önce ilgi uyandırıcı basit bir cismin resmini yaptırmak, sonra onun parçalarını ayırarak, çevrelerini oluşturan çizgileri ayırtıp çizdirmek mecburidir. Bu şekilde yazı cazip hale getirilir.

Okumanın cazip kılınması da çok önemlidir. Heceleme yoluyla okuma öğretmenin hiçbir cazibesi yoktur. Bu şekilde okuma çocuğun zevkine uygun olmayacağı için onu yorar. Kâzım Nami'ye göre en iyi yol, “globalisation” yani toptan okumadır. Mesela çocuğa su dolu bir kova gösterilip “bu kova su ile doludur” cümlesi söylenir ve tahtaya yazılırsa, çocuk bu cümleyi anlar. Zaten önündeki kova su ile dolu olduğu için tereddüt etmez. Burada dikkat edilecek nokta, her kelimenin bir birlik oluşturduğunun ve her birinin karşılığı olma sözcüğe delalet ettiğinin anlaşılması için, kelimeleri kısa aralıklarla birbirinden ayırmak gerekir. Çocuklar bu cümleyi söyler, sonra tahtaya veya defterlerine yazarlar. Bu yazı, öğretmenin kara tahtaya yazdığının bir taklidi olur. Çocuk onu mümkün olduğu kadar öğretmenin yazısına benzetmeye çalışır ve kısa zamanda da başarılı olur²⁸.

Yazı okumadan sonra, el kitabının okunması gelir. Bununda cazip kılınması gerekir. Okuma, kelimelerin cümle içindeki durumlarına göre muhtelif şiddette

²⁸ Kâzım Nami DURU, “Dilimizi Öğretelim”, *Yeni Kültür*, Sayı 26, Yıl 1938, s. 32.

sesle okunmalıdır. Ancak bu şekilde okunulan parçaya çocuğun ilgisi uyandırılır ve okuduğu parçadan zevk alması sağlanır.

Dil Bilgisi Öğretimi Hakkındaki Görüşleri

Kâzım Nami, “Gramersiz dil yoktur; fakat gramer dilin kendindedir. Önce gramer bulunmuş, gramer kaidelerinin kadroları yapılmış da dil onlara uydurulmuş değildir. Dil canlı bir varlıktır; sosyeteyle birlikte doğmuş, sosyete içinde söylenegelmiştir. Önceleri işaret diliyle, sonra yayık seslerle, daha sonra onomatopelerle, nihayet artikülasyonlu kelimelerle konuşuldu. Bu dil sosyete ile tekâmül etti komşu diller birbirlerinden yardımlaşarak, yavaş yavaş fikrin ve duygunun bütün renklerini ifadeye çalıştılar” der²⁹. Her milletin bir dili ve bu dilin bir grameri vardır. Gramerden önce bu dil konuşulurdu. Kimse onun kendiliğinden bir takım kaidelere, bir disipline tabi olduğunu düşünmezdi.

O dönemde dil bilgisi bilinmeden bir dilin doğru söylenip yazılamayacağını iddia edenler çoğunlukta olmasına rağmen Kâzım Nami, dil bilgisi bilmeden de bir dili söylemek ve yazmanın mümkün olduğunu; fakat gramerin, bir dilin yalnız doğru söylenip yazılması için öğrenilmemesi gereken bir ilim olmadığını, başka faydalarının olduğunu söyler.

O’na göre, bir dil bilgisi dilin sabit kurallarını gösterir. Dilin bu kuralları, bir mantık silsilesi halinde birbirine bağlıdır. Bu mantık o kadar kuvvetli ve esastır ki, zihni mantığın oluşmasında büyük hizmeti vardır; bu bakımdan iyi anlaşılması bir dil bilgisi, zihni terbiyenin çok önemli bir unsurudur. Kâzım Nami, grameri mücerret kurallar halinde öğretmenin ve o kurallara örnekler uydurmanın hiçbir faydasının olmayacağını düşünür. Bu şekilde ezberden öğrenilen gramerin, bir işe yaramadan unutulacağı görüşündedir.

O’na göre dil bilgisi şu şekilde öğretilmelidir: Kurallar metinlerden çıkarılmalı ve bulunan her kurala göre alıştırmalar yapılmalı. Öğretmenler için düzenlenecek okuma kitaplarında, her parçanın sonunda gramer üzerine metinden çıkarılma kurallar, bütün ayrıntılarıyla verilmeli ve öğrencilerin eline bol bol alıştırmaya içeren kitaplar verilmelidir³⁰.

O, ilkokulda gramer kurallarının metinlerden çıkarılmak suretiyle bile olsa öğretilmesini çok gerekli görmez. İsmi, sıfatı, fiili sezdirmeyi de uygun görmez. İkinci devre diye tabir ettiği dördüncü ve beşinci sınıflarda ise çocukların yaşlarına ve yetiştirme gücüne göre, uygulamalı gramer dersi gösterilmelidir. Ama bu dersler, gramerin en basit kurallarını içermelidir. Çok fazla ayrıntıya inmemek gerekir.

²⁹ Kâzım Nami DURU, “Dilimizi Öğretelim”, *Yeni Kültür*, Yıl 1939, Sayı 31, ss. 21-23, s.3.

³⁰ Kâzım Nami DURU, “Dilimizi Öğretelim”, *Yeni Kültür*, Yıl 1931, Sayı 39, ss. 4-5, s. 4.

Kâzım Nami, 1987'de Harbiye'den çıktıktan sonra birçok değişik okulda dil bilgisi dersleri okutmuştur. Bu okullarda edindiği tecrübeye dayanarak “kitap ile ders şeklinde okutulan dil bilgisi, tek başına bir ders olarak kalır ve öğrenci bu dersten faydalanamaz” görüşünü savunur.

İnsanın, kendi dilinin gramerini iyice bilmesi, yalnız kendi dilini doğru yazabilmesi için değil yabancı bir dili de öğrenebilmesi için son derece faydalıdır. Yabancı dili öğrenmek için o dilin gramerini öğrenmek gerekir bunun içinde kendi gramerini iyi bilmek gerekir. Kâzım Nami, ne yönden bakılırsa bakılınsın gramer öğretiminin faydalarının olduğuna inanır ve okullarda öğretiminin mecburi olduğunu ifade eder³¹.

Kâzım Nami, Türk dil bilgisi öğretiminin kolay bir iş olmadığı görüşündedir. Türkçeyi öğretirken öncelikle gramerin kaidelerini öğretip sonra örnekler vermenin öğrenci için esas olmadığı, alâkasız örneklerle dil bilgisi kaidelerinin öğretilmeyeceği görüşündedir. Ona göre Türkçe dil bilgisi kaidelerini öğretmenin asıl amacı doğru okuma ve yazma becerisini geliştirecektir. Doğru okuma ve yazmada dil bilgisi bir araçtır. “Dil gramerden değil, gramer dilden çıkmıştır.”³²

Kâzım Nami, “Türk Gramerine Yardımcı Kitap” adlı eserinde gramerin Türkçe öğretiminde bir araç olduğu görüşünü savunurken kitabının önsözünde bu görüşünü “Biz bu kitabı sadece gramer tatbik dersleriyle doldurmadık.” şeklinde ortaya koymaktadır. Böylece eserin önsözünde kitabını ne amaçla yazdığını da ifade etmektedir. Ayrıca Türkçe öğretmenlerine dil bilgisi kitaplarıyla ilgili verdiği örnek cümlelerle yardımcı olmayı hedeflemiştir.

Okuma Eğitimi Konusundaki Görüşleri

Kâzım Nami, okumanın büyük bir iç zevki olduğunu düşünür. “Herkes okuyabilir ve okumalıdır. Okuma zevki anladım ki, içinde yaşanılan muhitten alınıyor. Okumayı sevmeyen bir ailenin çoluk çocuğu da okumaya heves etmez ve okumaktan zevk almaz” der.

Arap harfleriyle okuma - yazma öğrenmenin güç bir iş olduğunu söyler. O, okuma - yazma merakını annesinin teşvikiyle kazanır; yavaş yavaş bu merak bir alışkanlık haline gelir ve okuduğu her şeyden çok zevk alır hale gelir. İyi yazabilmek için de çok okumak gerektiği görüşündedir. Kendisinin iyi yazı yazabilmesinin çok okumasından kaynaklandığını söyler³³.

³¹ DURU, “Dilimizi Öğretelim”, Yeni Kültür, Yıl 1939, Sayı 31, s.4.

³² Kâzım Nami DURU, *Türk Gramerine Yardımcı Kitap*, Matbaacılık ve Neşriyat- Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1933, s. 4.

³³ Duru, “Bir Otodidakt”, s. 1316.

Ona göre çok okuyan, çok malumat biriktiren kimseye âlim denilemez. İlim, ancak bilgisinden yeni varlıklar yaratan kimselerin usullü araştırmalarına denir. Dünyada okumaktan, birçok şeyleri dimağda toplamaktan kolay bir şey yoktur. Fakat o okunan hafızaya alınan şeyleri bir usul dâhilinde tetkik, tasnif, mukayese etmek, sonunda da bir sıra dâhilinde olayların ilişkilerini arayarak kanunlarını meydana çıkarmak zordur.

Türkçe Öğretimi Üzerine Çalışmaları

Kâzım Nami, Selânik vilâyeti Muallimler Kongresine “*vilâyet-i selase*” ye maarif müfettişi olarak katılmıştır. Kongrenin ikinci oturumunda “*Havasın terbijesine dair*” bir konferans verir. Kongrede şu konular konuşulur:

*“Arap harfleri Türkçeye dar gelmektedir. Üstelik Türkçemiz yakışıksız bir şekil alıyor. En baştan sesli harfler düzeltilmelidir. Elifba, Türkçe ve Kur’an alfabesi olarak ikiye ayrılmalıdır. Önce Türkçe alfabe gösterilmeli ve Batı’da olduğu gibi alfabe öğretiminde önce sesli harften başlatılmalıdır. İmlâ, inşa, kavâid hepsi bir derstir ve bunların ilkokulda öğretilmesine gerek yoktur. Daha sonraki öğretim kademelerinde verilebilir. Türkçeyi sadeleştirelim ve Arapça eklerden kurtaralım. Bunun eğitime ve çocuklara çok faydası olacaktır.”*³⁴

Kongre münasebetiyle Diyarbakır delegesi olarak Selânik’e gelen Ziya Gökâlp, Selânik’te kendini gösteren Türk milliyetçiliği cereyanını ele alır ve ona önderlik etmeye başlar. Fırkanın Hamidiye Caddesi sonunda yaptırdığı İttihat ve Terakki Mektebinde içtimaiyat okutur, haftada belirli gecelerde de orada toplanılır ve Yeni Lisan meselesiyle Türkçe üzerine konuşurlar. Ziya Gökâlp, Ömer Seyfettin’in, Ali Canip’in Genç Kalemler dergisinde yayına başlattığı Yeni Lisan’ın kaidelerini tespit etmeye uğraşır. Kâzım Nami de teftiş için Selânik’ten ayrılmadığı vakitlerde, bu toplantılarda bulunur³⁵.

Sultani binasında bir “Elifba Kongresi” yaparlar. O vakit ilkokul öğretmeni olan Necmettin Zahir, kongrede elifbanın öğretimi üzerine kendi özel metodunu kabul ettirmiş, o metotla bir de elifba kitabı yazmaya görevlendirilmiştir. Bu alfabe, “Kongre Elifbası” olarak şöret kazanır.

Kâzım Nami’nin, “Türkçeyi Nasıl Öğretmeli?” adlı eserinde kullandığı ilk okuma – yazma öğretim yöntemi, 1926 yılında hazırlanan “İlk Mekteplerin Müfredat Programı”nda resmileştirilmiştir. Yazarın kullandığı bu cümle yöntemi, geliştirilerek 2005 yılına kadar kullanılmıştır.

³⁴ Bu konuda bkz. Mustafa ERGÜN, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908–1914)*, Ocak Yayınları, Ankara, 1996.

³⁵ Duru, İttihat ve Terakki ..., s. 45.

Sonuç

Osmanlı'dan Cumhuriyete devam eden tarih sürecinde bir fikir, siyaset ve eğitimci olarak yer alan isimlerden birisi de Kazım Nami Duru'dur. İmparatorluğun payitahtında doğup büyüyen ve esasen askerlik eğitimi almış olan Duru'nun asıl ilgisi memleketin en önemli problemlerinden birisi olan eğitime olmuş ve kendisini bu alana neredeyse vakfetmiştir. Cumhuriyet döneminin çok önemli eğitimcilerinden birisi olan Kâzım Nami Duru, meslek hayatına asker olarak başlamış, daha sonra öğretmenlikten müfettişliğe, eğitim camiasının birçok kademesinde görev almıştır. Eserleri ve fikirleriyle Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi eğitim sistemini etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk anasınıfını açan Kâzım Nami Duru, okul öncesi eğitimden, üniversite eğitimine kadar çok farklı sahalarda görüşler ileri sürmüş, ortaya koyduğu fikirleriyle Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin resmi politikalarını oluşturulmasında önemli katkılar sağlamıştır.

Eserleri

Terbiye-i Vataniyede İlk Adım. Selânik 1911. Mektepte Ahlak. (Jules Payot'tan çeviri) Selânik, 1913 (1929) İş Ordusu. İstanbul, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı Amire, 1916. Çocuk Bahçesi Rehberi, 1917. Frobel Usulüyle Küçük Çocukların Terbiyesi. (Çev.) T.C Maarif Vekâleti Neşriyatından. İstanbul, Matbaa-i Amire, 1924. Türkçe Oku, Türkçe Yaz. İstanbul, 1925 Matbaa-i Amire. Türkçemizi Nasıl Öğretmeli? İstanbul, Matbaa-i Amire, 1025. Mekteplerde Ahlak nasıl telkin edilmeli? İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1925 Nikomed. (Pierre Corneile'den çeviri) İstanbul, Devlet Matbaası, 1927 Pedagoji Önünde Gazi. İstanbul, Devlet Matbaası, 1928 Tecrübeî Pedagoji, (Richard Gaston'dan Çeviri) İstanbul Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, 1928 Altı Kitabıyla Birlikte Ruso, (Jean Jacque Rousseu'dan çev.) Hayat ve Ölüm (Voronov: İktibas) İstanbul, 1928 Türkün Kitabı. İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1931 Terbiyevî Yazılar. İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1924, 1925, 1923, 1931 Terbiyevî Yazılar, 2. Kitap. İstanbul. Devlet Matbaası, 1934. Türk Gramerine Yardımcı Kitap. İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş., 1932 Muallimin Meslek Ahlakı. İstanbul. Devlet Matbaası, 1934 En Büyüğümüz İçin. Ankara, Ulus Matbaası, 1935 Yavruma Dışışlerim. İstanbul, Türkiye Basımevi, 1935 Sosyolojinin Unsurları. İstanbul, Devlet Basımevi, 1936. Ankara Radyosunda Söylediklerim. Ankara, Ulus Basımevi, 1937 Puşkin. Ankara, Ulus Basımevi, 1937 Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim. Kanaat Kitabevi, 1938 Sanderson (Asrımızın Büyük Terbiyecisi). İstanbul, Devlet Matbaası Gençlik Çağı Nasıl Başlar, İstanbul, Zarafet Basımevi, 1941 Gençlik Tatillerini Nasıl Geçirmeli? Zarafet Basımevi, 1941 "Bir Otodidakt", İlköğretim Dergisi. Ankara Maarif Vekillîği, Maarif Matbaası, Sayı: 98–108 Ortaokul İçin Tarih, Sınıf III. Ankara, Maarif Basımevi, 1945 Ziya Gökalpten Seçme yazılar. İstanbul Kenan Basımevi, 1940–1942 Ziya Gökalp. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul, Millî Eğitim

Basımevi. 1949–1965 Hayat Bilgisi Şiirleri. İstanbul, Bir Yayınevi, 1952 Köy Papazı. (Çev.) T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. İstanbul. Millî Eğitim Basımevi, 1952 İttihat ve Terakki Hatıralarım. İstanbul. Sucuoğlu Matbaası, 1957 Cumhuriyet Devri Hatıralarım. İstanbul, Sucuoğlu Matbaası, 1958 Dağdan Yazılmış Mektuplar. (Jean Jacques Rousseau’dan çev.) İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960 Hayvanların İç Dünyası. Hikâyeler (Çev.) İstanbul Özyurt Basımevi, 1963 Nasıl Oldu? “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti”nin kurulmasına ilişkin üç perdelik piyes”. Selânik, 1926 (Eski Harflerle)

Kaynaklar

- BİNBAŞIOĞLU Cavit (1982) *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Binbaşıoğlu Yayınevi, Ankara.
- ÇELENK Süleyman (2003) *İlk-Okuma Yazma Programı ve Öğretimi*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- DURU Kâzım Nami (1925) *Türkçe Oku, Türkçe Yaz*, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- DURU, Kâzım Nami “Dilimizi Öğretelim”, *Yeni Kültür*, Yıl 1931, Sayı 39, ss.4-5.
- DURU Kâzım Nami (1932) *Terbiyevî Yazılar*, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul.
- DURU Kâzım Nami (1933) *Türk Gramerine Yardımcı Kitap*, Matbaacılık ve Neşriyat- Türk Anonim Şirketi, İstanbul.
- DURU Kâzım Nami (1934) *Muallimin Meslek Ablakı*, Devlet Matbaası, İstanbul.
- DURU Kâzım Nami (1935) *Yavruma Diyişlerim*, Türkiye Matbaası, İstanbul.
- DURU Kâzım Nami (1935) *En Büyüğümüz İçin*. Ulus Basımevi, Ankara.
- DURU Kâzım Nami (1936) *Sosyolojinin Unsurları*, Devlet Basımevi, İstanbul.
- DURU Kâzım Nami (1938) *Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim*, Kanaat Kitapevi, İstanbul.
- DURU Kâzım Nami, “Dilimizi öğretelim”, *Yeni Kültür*, Yıl 1938, Sayı 26, ss.12-13.
- DURU Kâzım Nami, “Dilimizi Öğretelim”, *Yeni Kültür*, Yıl 1939, Sayı 31, ss. 21-23.
- DURU Kâzım Nami (1339/1917) *Çocuk Bahçesi Rehberi*, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- DURU Kâzım Nami (1941) *Okulda Kendi Kendini İdare* (Jean Piaget’ten çeviri), Maarif Matbaası, İstanbul.

DURU Kâzım Nami, “Bir Otodidakt”, *İlköğretim Dergisi*, Yıl 1942, C. 6, Sayı 103, ss. 31-34.

DURU Kâzım Nami (1952) *Hayat Bilgisi Şiirleri*, Bir Yayınevi, İstanbul.

DURU Kâzım Nami (1957) *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul.

DURU Kâzım Nami (1958) *Cumhuriyet Devri Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul.

DURU Kâzım Nami (2004) *Türkçeyi Nasıl Öğretmeli?*, Yay. Haz. Murat Özbay, Kül Sanat Yayıncılık, Ankara.

ERGÜN Mustafa (1996) *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908–1914)*, Ocak Yayınları, Ankara.

GÜNEŞ İhsan (2001) *Türk Parlamento Tarihi: TBMM V. Dönem (1935-1939)*, C. II, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara.

CUMHURİYET TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (CTAD)

Yayın İlkeleri

1. Ulusal hakemli bir dergi olarak yayınlanan *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nin amacı, dünyadaki gelişmeler ışığında; Türkiye Cumhuriyeti tarihini Osmanlı modernleşme döneminden başlayarak siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik yönleriyle ele alan bilimsel çalışmaları ortaya koymak; bu alanda tartışma zemini oluşturmak ve yapılan çalışmaları kamuoyu ile paylaşmaktır. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nde Türkiye'nin jeopolitik konumu ve sahip olduğu zengin tarihî mirasın bir gereği olan coğrafi komşuluk ilişkilerini inceleyen bilimsel çalışmalarla, pek çok farklı disiplinden (sosyoloji, iktisat, siyaset bilimi, felsefe, antropoloji, sosyal psikoloji vd.) faydalanılarak eleştirel bir yaklaşımla tarih bilimini inceleyen yazılara yer verilmektedir.

2. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*'ne gönderilecek yazılarda özgün bir makale veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır.

3. Makalelerin daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile kabul edilebilir.

4. Yazarlar, 10.000 kelimeyi geçmeyecek şekilde Microsoft Word programında yazılmış olan makalelerini, e-posta adresine göndermelidirler: **ctad.editor@gmail.com** Makalenin başında 100-150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özetler ile 5 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Başlığın sağ alt kısmında yazarın adı, sayfa altında ise görev yeri (veya adresi, iş telefonu, GSM numarası ve e-posta adresi) ve unvanı yazılmalıdır.

4.1 Yazılar 1.5 satır aralığı ile 11 punto, Times New Roman karakteri ile yazılmalı, alıntı veya notlar sayfa altında yer alan dipnotlarda aşağıdaki örneklerde gösterildiği şekilde belirtilmelidir. **Örnek:** Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 150. **(İlk atıfta Yayınevi veya basıldığı matbaa varsa mutlaka, ayrıca ilgili eser ilk baskı değilse kaçınıcı baskısı olduğu da belirtilmelidir.)**, Eserin ikinci veya devam atıflarında ise: Lewis, *age.*, s. 200. şeklinde olmalıdır. Makaleler-Bildiri alıntılanması ise: Suat İlhan, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VII, Sayı 19, Kasım 1990, s. 7 **(Cilt, Sayı, Yıl, mutlaka yazılmalı) İlgili Makalenin tam sayfa aralığı Kaynaklar içinde belirtilmelidir.** Makalenin ikinci atıflarında, İlhan, agm., s... Sayfa içinde yer alan beş satırı geçen alıntılar girintili paragrafta, 10 punto ile yazılmalıdır. Metin içinde resim, şekil ve çizelge kullanılabilir. Bunların basımına ait teknik imkânlar yazar tarafından sağlanmalıdır. Türkçede Türk Dil Kurumu'nun yürürlükteki yazım kılavuzuna uyulması gerekmektedir. Dolayısıyla inceltme ve uzatma işaretleri, nisbî (î) kullanımına uyulmalıdır; aslî, millî, fikrî gibi, kâr, mebusân

vs. **Yararlanılan kaynaklar**, metin sonunda yazarların soyadına göre alfabetik olarak yazılmalı, aynı yazarın birden fazla eseri olduğu takdirde yayım tarihine göre sıralanmalıdır. **Kaynaklarda** eserler/kitapların gösterilmesinde şu yol izlenmelidir: Örnek: LEWIS Bernard (1993) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin KIRATLI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. **Kaynaklarda Makaleler/Bildiriler ise:** [Makale Yazarı], Soyad Ad (Makalenin yayınlandığı dergi/Gazetenin, Bildiri Kitapları, edisyon kitapların basım yılı) Makalenin başlığı (**İtalik yazılmamalı**), Eser adı (**Kitap, Dergi vb.İtalik olmalı**), Yayın Yılı, Sayfa tam aralığı belirtilmelidir. **Örnek:** İLHAN Suat (1990) Türk Çağdaşlaşması, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VII, Sayı 19 (Kasım). **Arşiv Malzemesinde**, ilgili arşivin (yerli veya yabancı) standart bir kısaltması var ise ona itibar edilmelidir (özellik Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Genelkurmay ATASE Arşivi için), fakat ilk atıfta bu kısaltma yapılmadan uzun açılımı (Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet ve ATASE arşivlerinin varsa arşiv rehberleri esas alınmalıdır, Örnek: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dabilye, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, BOA DH.KMS*) mutlaka verilmelidir. Arşiv malzemesinde belgenin ayrıntılı künye bilgisi verilmelidir. (Belge tanımlaması, Belge tarihi yazılmalıdır.). Yazar eğer özel şahıs ve kendi arşivinden bir belge kaynak kullanıyorsa, belge/lerin tasnifli veya tasnifsiz olduğunu belirtmeli, tasnif tarafından yapılıyor ise kendi kısaltma tasarrufunun uyarısını yapmalıdır. Araştırma döneminin süreli yayınları kullanıldığında, ilgili gazete/dergiden bir makale veya yazı alıntılanmasında ve bunun kaynaklarda gösterilmesinde şu kurala uyulmalıdır: Örnek Dipnotlarda; Yusuf Akçura, “Muallime Dair”, *Türk Yurdu*, Gün Ay (ismi) Yıl, s... Kaynaklarda Makalaların gösterilmesinde makaleler tırnak içinde alınmamalıdır; AKÇURA, Yusuf (1913/veya Hicri) Muallime Dair, *Türk Yurdu*, Gün Ay (ismi), s..., Gazetenin tümü referans alınıyorsa yine aynı şekilde gösterilmelidir: Örnek: *Türk Yurdu* (1913) Gün, Ay. Kaynaklarda makale, kitap, arşiv, sözlük vs. kaynakların iç tasnifine gerek yoktur.

5.Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen yazılar önce Yayın Kurulu tarafından incelenerek, uygun görülenler konusunda uzman iki hakeme gönderilir. Yazar ve hakem adlarının gizli tutulduğu raporlar olumlu olduğu takdirde makale yayımlanır. Yayın Kurulu veya hakemlerin yazıya ilişkin eleştiri ve önerileri varsa yazının yazara gönderilmesinden itibaren bir ay içinde gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra makale yayımlanır. Yayın Kurulu ve Editör tarafından esasa yönelik olmayan düzeltmeler yapılabilir. Yayınlanması kabul edilmeyen makaleler iade edilmez. Yazara yazısı ile ilgili bilgi verilir.

6.Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak makalelerin telif hakkı Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Dergide yazısı çıkan yazarlara çıkan sayıdan 5 dergi verilir.

7.Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Yüksek Öğretim Kurumu tarafından yayınlanan “Üniversitelerde Ders Aracı Olarak Kullanılan Kitaplar, Teksirler ve Yardımcı Ders Kitapları Dışındaki Yayınlarla İlgili Yönetmelik” hükümlerine tâbidir.

Yazarlar/The Authors

Bengül BOLAT SALMAN, Yrd.Doç.Dr., Ahi Evran Ü Eğitim Fakültesi,
Kırşehir. E-Posta: bengu4@gmail.com

Birgöl BOZKURT, Yrd. Doç. Dr., Mersin Ü Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Mersin. E-Posta: bozkurt.birgul35@gmail.com

İbrahim BOZKURT, Yrd. Doç. Dr., Mersin Ü Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Mersin. E-Posta: ibrboz@mersin.edu.tr

Biray ÇAKMAK, Yrd.Doç.Dr., Uşak Ü Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Uşak. E-Posta: Biray.cakmak@ucak.edu.tr

Ercan ÇELEBİ, Yrd.Doç.Dr., Kastamonu Ü Fen Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Kastamonu. E-posta: ecelebi@kastamonu.edu.tr

Fatma DİNÇER, Öğretmen, Kara Kuvvetleri Lisan Okulu Komutanlığı,
Ankara. E-Posta: dincer_fatma25@mynet.com

Muhammet GÜÇLÜ, Yrd.Doç.Dr., Akdeniz Ü Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Antalya, E-posta: mguclu@akdeniz.edu.tr

Nermin GÜMÜŞALAN, Yrd.Doç.Dr., KSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Kahramanmaraş, E-Posta: ngumusalan@hotmail.com

Erdem KARACA, Yrd.Doç.Dr., Bitlis Eren Ü Fen Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Bitlis, E-posta: erdm.karaca@hotmail.com

Fahri TEMİZYÜREK, Doç.Dr., Gazi Ü Gazi Eğitim Fakültesi Türkçe
Eğitimi Bölümü, Ankara. E-Posta: fahri@gazi.edu.tr